

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

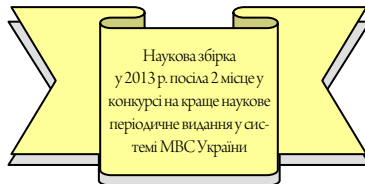
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 4 (95) 2021

Харків 2022

*Збірник належить до категорії «Б»
Переліку наукових фахових
видань України (наказ
Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 № 409)
і є фаховим з юридичних наук
(наказ МОН України
від 06.03.2015 № 261)*

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 12 від 22.12.2021

Редакційна колегія:

Л. В. Могілевський – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. В. Джафарова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **В. В. Чумак** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – відповідальний секретар; **С. Є. Абламський** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. С. Вакумов** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. О. Бандурка** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. М. Бортник** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **І. В. Бригадир** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **К. Л. Бугайчук** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **М. Ю. Бурдін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **А. В. Войціховський** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **Г. І. Глобенко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. І. Гудзь** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **П. ван Дайне** – д-р філософії (Утрехтський університет, Нідерланди); **А. І. Денисов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **Ю. М. Жорнокуй** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. Л. Зайцев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Кікічук** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **Н. В. Коломоєць** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Д. Ю. Кондратов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Л. В. Красицька** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Лазарев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. В. Левченко** – д-р юрид. наук, канд. філос. наук, проф. (Кабінет Міністрів України); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. І. Марчук** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. П. Матюшкова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Ю. Мельник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. В. Панова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. Ю. Подорожній** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **В. Б. Пчелін** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Салманова** – д-р юрид. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. Сігель** – д-р кримінології, проф. (Утрехтський університет, Нідерланди); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. О. Сліпченко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Сокурєнко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **Т. Спапенс** – д-р кримінології, проф. (Тільбурзький університет, Нідерланди); **М. В. Стащак** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Р. А. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. С. Устименко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. О. Шатрава** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. В. Швець** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Шендрик** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **А. М. Шульга** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Шуміло** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ягер** – д-р філософії, проф. кримінології (Люблянський університет, Словенія)

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN **of Kharkiv National University** **of Internal Affairs**

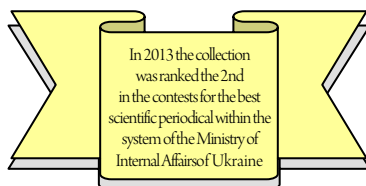
Collection of scientific papers

Founder and publisher -
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in December, 1995

No. 4 (Vol. 95) 2021

Kharkiv 2022

*The collection belongs to the category
“B” of the List of scientific professional
editions of Ukraine
(order of the Ministry
of Education and Science of Ukraine
dated from March 17, 2020, No. 409)
and is a professional edition in the
field of juridical science*

Recommended for publishing
and distribution through
Internet by the Academic
Council of Kharkiv National
University of Internal Affairs,
protocol No. 12 dated from
December 22, 2021

Editorial Board:

L. V. Mohilevskiy – Doctor of Juridical Sciences (J.S.D.), Prof., Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **O. V. Dzhafarova** – J.S.D., Prof. – Deputy Editor; **V. V. Chumak** – J.S.D., Prof. (KhNUIA) – Executive Secretary; **S. Ye. Ablamskyi** – Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) (KhNUIA); **O. S. Bakumov** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **I. O. Bandurka** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Bortnyk** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **I. V. Bryhadyr** – Ph.D. (KhNUIA); **K. L. Buhachuk** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **M. Yu. Burdin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **A. I. Denysov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **P. C. van Duyne** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **T. I. Gudz** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **S. M. Gusarov** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **Ye. O. Hladkova** – J.S.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **H. I. Hlobenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. M. Holovko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University); **M. Jager** – Ph.D., Prof. (University of Ljubljana, Slovenia); **V. V. Kikinchuk** – Ph.D. (KhNUIA); **N. V. Kolomoiets** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **D. Yu. Kondratov** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **L. V. Krasytka** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Lazariev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **K. B. Levchenko** – J.S.D., PhD in Philosophy, Prof. (Cabinet of Ministers of Ukraine); **S. S. Lukash** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **M. I. Marchuk** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **T. P. Matiushkova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **K. Yu. Melnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **Yu. V. Orlov** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **I. V. Panova** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Ye. Yu. Podorozhnyi** – J.S.D., Senior Research Fellow (KhNUIA); **V. B. Pchelin** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **V. D. Pcholkin** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Salmanova** – J.S.D., Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA); **S. O. Shatrava** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Shendryk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **D. V. Shvets** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **A. M. Shulha** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. M. Shumilo** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **D. Siegel** – Prof. (Utrecht University, Netherlands); **S. V. Slinko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **S. O. Slipchenko** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **V. V. Sokurenko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA); **T. Spapens** – Prof. (Tilburg University, Netherlands); **M. V. Stashchak** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **R. L. Stepaniuk** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. Yu. Syniavska** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. S. Ustymenko** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **A. V. Voitsikhovskiy** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **O. O. Yukhno** – J.S.D., Prof. (KhNUIA); **O. L. Zaitsev** – Ph.D., Docent (KhNUIA); **Yu. M. Zhornokui** – J.S.D., Docent (KhNUIA); **O. O. Zhytnyi** – J.S.D., Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University)

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ..... 11

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство;
ІСТОРИЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Васильєв С. В.

Правові засади матеріального забезпечення
працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. 15

Греченко В. А.

Комплектування кадрів міліції Української РСР у 1945 р. 26

Наджафлі Е.

Методологічні засади наукового дослідження дигіталізації
державної влади: теоретико-правові аспекти..... 43

Ракитянська К. К.

Вимірювання ступеня реалізації верховенства права
в суспільстві та державі..... 65

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Сітченко Г. М.

Краудінвестинг як сучасний напрям реалізації
бізнес-ангельського інвестування в Україні 79

Чалий Ю. І.

Захист давнісного володіння земельною ділянкою:
окремі проблемні аспекти..... 90

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Чорноус О. В.

Атестування поліцейського як професійний стандарт
його трудової діяльності..... 98

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Жидовцева О. А.

Сучасний стан і розвиток поліцейського права як підсистеми
адміністративного права 109

Іщенко І. В.

Завдання Національної поліції України як суб'єкта реалізації
превентивної функції держави 118

Копайгора І. Д., Копайгора І. І.

Принципи діяльності Антимонопольного комітету України 128

Корнієць П. Ю.

Інституційна роль органів прокуратури в запобіганні та протидії корупції в Національному антикорупційному бюро України: розмежування повноважень і шляхи вдосконалення правових засад 135

Петров С. Г.

Розбудова національної системи кібербезпеки України як необхідний елемент розвитку інформаційного суспільства.....146

Сухарева А. О., Нечитайло Б. В.

Встановлення поліцією причин та особливостей домашнього насильства щодо дітей.....157

Теремецький В. І., Маляр С. А.

Правова природа самочинного будівництва як комплексної категорії: питання теорії та практики.....166

Чишко К. О.

Законність притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачене ст. 130 КУпАП: ретроспективний аналіз.....179

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Глобенко Г. І.

Інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування: міжнародний досвід і шляхи запровадження 188

Голубов А. Є.

Теоретичні питання інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.....199

Проценко А. М.

Порівняльно-правовий аналіз проведення експертизи в суді за кримінальним законодавством України та країн ближнього зарубіжжя 209

Силенок К. П.

Місце історико-археологічних досліджень у системі судових експертиз.....219

Фільчаков О. В.

Стан наукової розробленості проблеми оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції сприянню кримінально протиправній діяльності організованої групи або злочинної організації 230

Фоміна Т. Г.

Особливості застосування запобіжного заходу
під час розслідування кримінальних правопорушень,
пов'язаних із домашнім насильством 243

Хижняк Є. С.

Окремі аспекти зарубіжної практики протидії умисним
убивствам підрозділами кримінальної поліції 257

Чиж С. А.

Історія виникнення та розвитку інституту оперативного
обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей
економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій 276

Шайтуро О. П.

Криміналістична тактика: огляд історії становлення
та сучасних напрямів розвитку 287

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ; ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Марущак А. І.

Передумови для формування правових механізмів
протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті
національної безпеки: постановка проблеми..... 297

НАШІ АВТОРИ 308

ДО УВАГИ АВТОРІВ 310

Періодичні наукові видання Харківського національного
університету внутрішніх справ 310

CONTENT

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS 13

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW; COMPARATIVE LAW;
HISTORY OF LAW AND STATE

Vasyliiev S. V.

Legal bases of material support of militia workers
of the Ukrainian SSR in the 20s of the XX century (*Ukr*).....15

Grechenko V. A.

Staffing of the Ukrainian SSR militia in 1945 (*Ukr*) 26

Najafli E.

Methodological fundamentals of scientific research
of digitalization of state authority: theoretical and legal aspects (*Ukr*) 43

Rakytianska K. K.

Measuring the implementation of the rule of law in society
and the state (*Ukr*).....65

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL
AND LEGAL DIRECTION IN THE SPHERE OF PRIVATE LAW

Sitchenko H. M.

Crowdfunding as a modern direction of business angel investing
in Ukraine (*Ukr*) 79

Chalyi Yu. I.

Protection of long-term land ownership: some problematic aspects (*Ukr*).....90

LABOR LAW; SOCIAL GUARANTEEING LAW

Chornous O. V.

Certification of a police officer as a professional standard
of his work (*Ukr*) 98

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

Zhydovtseva O. A.

Current state and development of police law as a subsystem
of administrative law (*Ukr*).....109

Ishchenko I. V.

Tasks of the National Police of Ukraine as a subject
of implementation of the preventive function of the state (*Ukr*) 118

Kopaihora I. D., Kopaihora I. I.

Principles of activity of the Antimonopoly Committee of Ukraine (*Ukr*)..... 128

Korniiets P. Yu.

Institutional role of the prosecutor's office in preventing and combating corruption in the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: delimitation of powers and ways to improve the legal framework (*Ukr*) 135

Petrov S. H.

Development of the national cybersecurity system of Ukraine as a necessary element of information society development (*Ukr*) 146

Sukhareva A. O., Nechitaylo B. V.

Police identification of the causes and characteristics of domestic violence against children (*Ukr*) 157

Teremetskyi V. I., Maliar S. A.

Legal nature of spontaneous construction as a complex category: questions of theory and practice (*Ukr*) 166

Chyshko K. O.

Legality of bringing to administrative responsibility for an offense under Art. 130 Code of Ukraine on Administrative Offenses: retrospective analysis (*Ukr*) 179

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS;
FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

Hlobenko H. I.

Information and telecommunication system of pre-trial investigation: international experience and ways of implementation (*Ukr*) 188

Holubov A. Ye.

Theoretical issues of information sources for the formation of separate methods of investigating criminal offenses (*Ukr*) 199

Protsenko A. N.

Comparative legal analysis of the expertise in court under the criminal law of Ukraine and CIS countries (*Ukr*) 209

Sylenok K. P.

The place of historical and archaeological research in the system of forensic examinations (*Ukr*) 219

Filchakov O. V.

The state of scientific development of the problem of operational and investigative counteraction by criminal police units to the promotion of criminally illegal activities of an organized group or criminal organization (*Ukr*) 230

Fomina T. H.

Features of the application of preventive measures in the investigation of criminal offenses related to domestic violence (*Ukr*) 243

Khyzhniak Ye. S.

Some aspects of foreign practice in counteracting premeditated murders by criminal police units (*Ukr*) 257

Chyzh S. A.

History of the origin and development of the institute of operational service of economic sectors, lines of work, fixed objects and territories by criminal police divisions (*Ukr*) 276

Shaituro O. P.

Forensic tactics: a review of the formation history and current trends (*Ukr*) 287

NATIONAL SECURITY LAW; MILITARY LAW

Marushchak A. I.

Prerequisites for the legal mechanisms development to combat disinformation in social media in the context of national security: problem statement (*Ukr*) 297

OUR AUTHORS (UKR) 308

TO AUTHORS' ATTENTION (UKR) 310

SCIENTIFIC PERIODICALS

of Kharkiv National University of Internal Affairs (*Ukr*) 310

АКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ ТА ЧИТАЧІВ

Редакційна колегія інформує, що збірник наукових праць «**Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ**»:

I. Із серпня 2015 р. **включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International».**

Паспорт видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journals.indexcopernicus.com/+++++p24783655,3.html>.

II. Включено до рейтингу видань, що мають бібліометричні профілі в Google Академії, за версією проекту «Бібліометрика української науки».

Доступ до рейтингу видань:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Доступ до профілю видання в Google Академії:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Підтримується **репозитарієм Харківського національного університету внутрішніх справ (KhNUAIR – <http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>)**, який має міжнародну реєстрацію.

IV. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія)** – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти, який акумулює інформацію, що стосується польських і зарубіжних академічних наукових журналів, а також про публікації польських науковців.

Паспорт видання в базі даних порталу можна переглянути за посиланням:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. У серпні 2015 р. **zareestrovano в «Research Bible»**, більш відомий як «ResearchBib» – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій.

Поточну інформацію про видання в базі даних можна переглянути за посиланням:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Описано в україномовній версії **Вікіпедії** – Вільної енциклопедії за посиланням: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ.

Дописувачем статті про збірник може стати кожний.

VII. Із жовтня 2018 р. **співпрацює з Агентством Crossref**, усім опублікованим матеріалам присвоюється ідентифікатор DOI.

Більш детальну інформацію про збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ» дивіться на сайті видання за адресою: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Про зміни в редакційній політиці видання

Починаючи з наступного номера відповідно до змінених у 2018 році програмних цілей (основних принципів) змінюються рубрики (предметні напрями досліджень) видання. Програмними цілями збірника є: поширення результатів наукових досліджень і передового досвіду науково-педагогічного складу Університету й інших закладів вищої освіти, висвітлення актуальних проблем боротьби зі злочинністю, охорони, правопорядку та підготовки кадрів для Національної поліції, вдосконалення правового регулювання цивільних, трудових та інших відносин в Україні тощо. **Предметними напрямами досліджень** (рубриками), що висвітлюватимуться на сторінках збірника, стають:

- теорія та філософія права; порівняльне правознавство; історія права та держави;
- конституційне право; муніципальне право;
- цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародно-правовий напрям у сфері приватного права;
- господарське право; господарське процесуальне право;
- трудове право; право соціального забезпечення;
- земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
- адміністративне право і процес; фінансове право;
- кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;
- кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;
- судоустрій; прокуратура та адвокатура;
- міжнародно-правовий напрям;
- інформаційне право; право інтелектуальної власності;
- право національної безпеки; військове право.

Триває **формування оновленого складу редколегії** збірника згідно з новими рубриками. Перевага під час прийняття вчених у члени редколегії надається тим, хто, маючи науковий ступінь з юридичних наук, має також публікації відповідного профілю у виданнях, включених до баз Scopus чи Web of Science Core Collection (бажаною є наявність щонайменше 3 статей у 2 різних виданнях). **Запрошуємо** таких науковців до виконання покладених на членів редколегії завдань, основними з яких є участь у визначенні редакційної політики видання і формуванні редакційного портфелю наукових публікацій, організація рецензування (пошук рецензентів) або особисте здійснення рецензування за профілем, вирішення питань щодо прийняття статей до публікації. Бажання (готовність) стати членом редколегії оформлюється письмовою згодою науковця (форма нами розроблена), дані про нього стають доступними на сайті видання та у певних наукових базах.

Продовжуючи заходи з належного рецензування наукових статей, також **запрошуємо до виконання функцій рецензентів**; ними можуть стати вчені, які здійснюють дослідження за спеціальністю і мають за останні 3 роки не менше 1 публікації у виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, або закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus.

Пропозиції з цих питань просимо направити на адресу електронної пошти редакції visnyk.hnuvs@ukr.net.

ACTUAL INFORMATION FOR AUTHORS AND READERS

Editorial Board informs, that the collection of scientific papers “**Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs**”:

I. Since August 2015 is **comprised into the international scientometric database Index Copernicus International**.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journals.indexcopernicus.com/++++,p24783655,3.html>.

II. It is included into the ranking of editions with bibliometric profiles in Google Scholar according to the project «Bibliometrics of Ukrainian Science».

Access to the ranking of editions:

http://nbuviap.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=journals.

Access to the edition’s profile in Google Scholar:

https://scholar.google.com.ua/citations?user=mfG_xhkAAAAJ.

III. Supported by the **repository of Kharkiv National University of Internal Affairs** (KhNUiAIR – **<http://v2.sherpa.ac.uk/id/repository/3190>**), which has the international registration.

IV. On August 2015 is **registered in «Polska Bibliografia Naukowa»** (PBN, Polish scientific bibliography) – on the web portal of Polish Ministry of Science and Higher Education, which accumulates information concerning Polish and international academic scientific journals, as well as about publications of Polish scholars.

The passport of the edition can be viewed in the database by the following link:

<https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/51408>.

V. On August 2015 is **registered in «Research Bible»**, more famous as «ResearchBib» – international multidisciplinary open access database of scientific journals, publications and conferences.

Current information about the edition can be viewed in the database by the following link:

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1999-5717>.

VI. Described in the Ukrainian version of **Wikipedia** – Free Encyclopedia by the link: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вісник_Харківського_національного_університету_внутрішніх_справ. Anyone can be a contributor to the article about the collection.

VII. Since October 2018 cooperates with the **Crossref Agency**, all published materials have the DOI identifier.

More detailed information about the collection of scientific papers “Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs”, please view at the edition’s website: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Updated headings since 2019:

- Theory and Philosophy of Law; Comparative Law; History of Law and State;
- Constitutional Law; Municipal Law;
- Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International and Legal Direction in the Sphere of Private Law;
- Commercial Law; Commercial Procedural Law;
- Labor Law; Social Guaranteeing Law;
- Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law;
- Administrative Law and Procedure; Financial Law;
- Criminal Law and Criminology; Penal Law;
- Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity;
- Judicial System; Procuracy and Legal Profession;
- International and Legal Area;
- Informational Law; Intellectual Property Law;
- National Security Law; Military Law.

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 340.15

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.01>

Станіслав Валерійович Васильєв,

кандидат юридичних наук, доцент,

Комунальний заклад

«Харківська Гуманітарно-Педагогічна Академія»

Харківської обласної ради,

кафедра історії та суспільно-економічних дисциплін;

e-mail: stas.vasilev.83@ukr.net,

<https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ МАТЕРІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ УСРР у 20-х роках ХХ ст.**

Наукове дослідження присвячено особливостям правового регулювання матеріального забезпечення працівників міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. Вивчено нормативно-правові акти УСРР, які встановлювали умови та розміри соціального забезпечення та оплати праці працівників міліції. Досліджено архівні матеріали, які відображають стан виконання вимог законодавства про матеріальне забезпечення працівників міліції. Зроблено висновок, що умови матеріального забезпечення працівників міліції були визначені або на підставі норм, чинних для армії, або за вимогами трудового законодавства, або за стандартами Державного політичного управління УСРР.

Ключові слова: працівники міліції, матеріальне забезпечення, правове регулювання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Встановлення і регулювання правового статусу працівників міліції або поліції України протягом 30-ти років незалежності періодично зазнавали змін. Умови матеріального забезпечення безпосередньо залежали від економічної ситуації в країні. Саме для вирішення подібних проблем у майбутньому варто дослідити історичний досвід правового регулювання цих правовідносин в історичній ретроспективі. У 20-х роках ХХ ст. в УСРР ще зберігалось право приватної власності та існувала економічна багатоманітність. Цей період радянського розвитку України найбільш відповідає сучасному стану суспільних відносин у незалежній Україні. Саме тому дослідження правових засад матеріального забезпечення радянських українських міліціонерів у 1920-х роках характеризується актуальністю.

Стан дослідження проблеми

Проблеми діяльності радянської міліції в Україні у 20-х роках ХХ ст. були предметом наукового дослідження як радянських, так і сучасних дослідників. Особливості організації та діяльності органів внутрішніх справ України у період «раннього» тоталітаризму, тобто у 1920-х роках, вивчали О. А. Гавриленко [1] та В. А. Греченко [2]. Їх праці можуть дати загальну характеристику особливостям розбудови органів міліції в Україні в досліджуваний період. Формування органів радянської міліції в УСРР на початку та в середині 20-х років ХХ ст. стало предметом вивчення Т. У. Воробейкової [3] та Р. С. Мулукаєва [4]. Праці названих учених дають певний фактичний матеріал щодо розбудови радянської міліції. Водночас їх недолік полягає у відповідності досягнутих висновків керівній комуністичній ідеології. Специфіка створення і діяльності органів міліції в УСРР у досліджуваний період знайшла відображення у працях таких сучасних науковців, як І. Д. Коцан [5], І. О. Лесь [6], Є. В. Мещеряков [7], О. І. Олійник [8]. Привертає увагу праця І. О. Лесь, яка присвячена особливостям дисциплінарних відносин у міліції УСРР у 1920-х роках [6, с. 127–136]. Специфіку кадрової політики в органах міліції в досліджуваний період вивчав Є. В. Мещеряков [7, с. 203–213]. Разом із тим у працях названих учених відсутній аналіз правових актів, які встановлювали умови матеріального забезпечення працівників радянських правоохоронних органів України у досліджуваний період.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у визначенні специфіки правового регулювання матеріального забезпечення працівників органів внутрішніх справ радянської України у 20-х роках ХХ ст.

Завдання наукового дослідження передбачають:

– визначення переліку нормативно-правових актів, які встановлювали умови матеріального забезпечення працівників міліції в досліджуваний період;

– виявлення певних закономірностей у встановленні умов матеріального забезпечення працівників міліції у 20-х роках ХХ ст.;

– надання характеристики виконанню приписів нормативно-правових актів, які передбачали умови матеріального забезпечення працівників міліції у 1920-х роках.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше проведено комплексний аналіз нормативно-правових актів, які у 20-х роках ХХ ст. встановлювали умови матеріального забезпечення працівників міліції. Встановлено особливості виконання положень цих законодавчих і підзаконних актів. До наукового обігу залучено значну кількість архівних документів Центрального державного архіву

вищих органів влади і управління України, Державного архіву МВС України, Державного архіву Харківської області.

Виклад основного матеріалу

Починаючи дослідження правового регулювання матеріального забезпечення працівників міліції у 1920-х роках, необхідно відмітити, що в цей період відбувалося становлення радянської тоталітарної системи. О. А. Гавриленко слушно наголошує, що радянська міліція була частиною апарату органів влади, створених для забезпечення існування тоталітарної системи [1, с. 78]. В. А. Греченко наголошує, що становлення і формування правоохоронних органів у добу раннього тоталітаризму відбувалось у межах створення радянської тоталітарної системи [2, с. 104]. Отже, необхідно пам'ятати, що органи міліції виконували завдання із забезпечення розвитку державного і партійного контролю над усіма сферами суспільного життя.

На початку 20-х років ХХ ст. правові засади грошового утримання міліціонерів були встановлені в Постанові Ради Народних Комісарів УСРР. Вказане положення про міліцію було ухвалено 14 вересня 1920 р. Цей нормативно-правовий акт встановив умови утримання радянських міліціонерів відповідно до умов «... тилового червоноармійського пайка». Крім того, було затверджено розміри посадових окладів працівників органів внутрішніх справ¹. Також урядом радянської України 1 жовтня 1920 р. вирішено здійснювати забезпечення працівників міліції за державні кошти². Отже, з початку досліджуваного періоду утримання працівників міліції здійснювалося за нормами, встановленими для військовослужбовців.

Заходи щодо вдосконалення матеріального забезпечення працівників міліції передбачалися нормами законодавчих і підзаконних актів. Зокрема, 5 квітня 1921 р. уряд радянської України вирішив підвищити посадові оклади працівників органів внутрішніх справ на 75 %. Крім того, державним органам управління міліцією та професійній спільноті міліціонерів було доручено створити систему преміювання для міліціонерів. Завдання щодо постачання органам міліції одягу та озброєння визнано сферою відповідальності збройних сил³.

---

¹ Про затвердження «Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР»: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 14.09.1920. *Збірник законень Робітничо-селянського уряду України*. 1921. № 2. Ст. 70.

² Про прийняття на державні кошти постачання та продовольства міліціонерів та командного складу робітничо-селянської міліції: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 01.10.1920 // Центральний державний архів органів влади і управління. Ф. 6. Оп. 1, од. зб. 17. Арк. 42.

³ Про положення і постачання міліції: Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 05.04.1921 // Історія міліції України в документах і

Наведені норми підтверджують висновок про матеріальне забезпечення працівників міліції відповідно до стандартів військовослужбовців Робітничо-селянської червоної армії.

Наступний нормативно-правовий акт з питань матеріального забезпечення працівників міліції затверджено урядом радянської України 19 грудня 1922 р. Вказана Постанова передбачала оновлені умови грошового утримання та речового забезпечення міліціонерів. Розмір окладів працівників органів внутрішніх справ визначено на підставі тарифної сітки, яка нараховувала тринадцять розрядів¹. Отже, органи влади республіки затвердили спеціальні нормативно-правові акти, які визначали норми матеріального забезпечення працівників міліції УСРР.

Локальні нормативно-правові акти Головного управління міліції НКВС УСРР встановлювали умови виплати заробітної плати окремим категоріям міліціонерів. Зокрема, було затверджено ставки оплати медичних працівників, які проходять службу в органах міліції. Також встановлено умови виплати надбавок для політичних працівників міліції за понаднормову роботу. Розмір надбавок коливався і залежав від посадового окладу². Окремий відомчий міліцейський наказ було присвячено умовам оплати праці для викладачів курсів радянських міліціонерів³. Отже, локальні нормативно-правові акти Головного управління міліції НКВС УСРР мали важливе значення для регулювання оплати праці окремих категорій працівників міліції.

На початку 1923 р. урядом радянської України прийнято рішення про утримання органів міліції за рахунок коштів місцевих бюджетів⁴. Наступне рішення стосувалося скасування видачі натурального продуктового пайка для міліціонерів. Запроваджено оновлену тарифну сітку для оплати працівників органів внутрішніх справ, яка

матеріалах (1917–1953 рр.) : у 3 т. / за ред. П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Генеза, 1999. Т. 1: 1917–1925 рр. С. 154.

¹ Про матеріальне забезпечення міліції : Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 19.12.1922. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 38. Ст. 786.

² Наказ Головного управління міліції НКВС УСРР від 30.04.1922 № 3 // Центральний державний архів органів влади і управління України. Ф. 5. Оп. 1, од. зб. 992. Арк. 95.

³ Щодо оплати праці викладацького складу шкіл міліції : Наказ Головного управління міліції НКВС УСРР від 01.12.1922 № 667 // Державний архів Харківської області. Ф. Р-563. Оп. 4, од. зб. 22. Арк. 3.

⁴ Про віднесення витрат на утримання міліції на місцеві кошти : Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 12.01.1923 // *Історія міліції України в документах і матеріалах (1917–1953 рр.) : у 3 т. / за ред. П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Генеза, 1999. Т. 1: 1917–1925 рр. С. 231.*

нараховувала 17 тарифних розрядів¹. Відомчий наказ управління міліції встановив поділ посад службовців міліції за сімнадцятьма розрядами². Таким чином, уряд радянської України та органи управління міліцією здійснювали заходи з упорядкування оплати праці міліціонерів. Хоча передача повноважень з утримання працівників міліції до сфери місцевих бюджетів у подальшому справила негативний вплив на стан їхнього матеріального забезпечення.

Органи управління радянською міліцією та професійна спілка адміністративних радянських працівників 25 березня 1924 р. уклали Зразковий колективний договір, який регулював умови проходження служби в радянській робітничо-селянській міліції³. Варто звернути увагу на те, що умови цього договору встановили полуторний розмір оплати понадурочних робіт для працівників міліції. Слід зазначити, що для службовців міліції, які належали до адміністративного, розшукового та політичного особового складу, запроваджувалася спеціальна надбавка за понадурочну працю. Норми колективного договору про оплату понадурочних робіт на них не поширювалися⁴. Додатковим стимулом для працівників міліції стало скасування ЦВК СРСР податку із заробітної плати міліціонерів⁵. Отже, умови матеріального утримання для окремих категорій працівників міліції встановлювалися на підставі норм трудового законодавства. Водночас для інших категорій міліціонерів були запроваджені спеціальні нормативно-правові акти, які встановлювали певні надбавки замість оплати понадурочних робіт. Норми КЗпП УСРР 1922 р. на них не розповсюджувалися.

---

¹ Про матеріальне забезпечення міліції : Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 19.12.1922. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 38. Ст. 786.

² Щодо віднесення посад працівників міліції до того або іншого розряду за сімнадцятирозрядною тарифною сіткою : Наказ Головного управління міліції НКВС УСРР від 31.10.1922 № 506 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5. Оп. 1, од. зб. 992. Арк. 218.

³ Тарифний довідник працівників міліції та карного розшуку УСРР : Додаток до Зразкового колективного договору між управлінням міліції та уповноваженим Спілки адміністративно-радянських службовців СРСР на Україні від 25.03.1924. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 1–2. С. 39.

⁴ Зразковий колективний договір між Головним управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим Спілки адміністративно-радянських працівників СРСР на Україні : затв. НКВС УСРР та уповноваженим ЦК Спілки адміністративно-радянських працівників в Україні 25.03.1924. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 3–4. С. 31–37.

⁵ Про скасування стягнення державного прибуткового податку з заробітної плати міліціонерів : Постанова Центрального Виконавчого Комітету СРСР від 10.09.1924. *Собрание законодательства СССР*. 1924. № 20. Ст. 196.

Архівні документи таким чином характеризують становище працівників міліції у вказаний історичний період. Доповіді міліцейського керівництва підтверджують труднощі із продовольчим забезпеченням правоохоронних органів¹. Аналітичні звіти про стан та діяльність міліції та карного розшуку УСРР за час з 1 жовтня 1922 р. по 1 жовтня 1923 р. відзначають катастрофічний стан речового забезпечення міліціонерів. Констатується відсутність натурального пайка, оплата праці міліціонерів здійснюється за найнижчими тарифами. Відзначаються затримки із надходженням заробітної плати². Таким чином, матеріальне забезпечення працівників радянської міліції у першій половині 1920-х років було мізерним. Норми законодавчих і підзаконних актів, які встановлювали правові засади матеріального забезпечення міліціонерів у вказаний історичний період, достатньо часто не виконувались.

У другій половині 1920-х років нормативно-правове регулювання матеріального забезпечення працівників міліції зазнало змін. Нове Положення про міліцію УСРР було затверджено урядом радянської України 10 листопада 1926 р. Норми цього законодавчого акта передбачали поширення на працівників міліції норм КЗпП УСРР 1922 р. Водночас окремі норми трудового права не розповсюджувалися на міліціонерів. Наприклад, міліціонерів можна було залучати до робіт, які варто вважати небезпечними для життя і здоров'я. Службові обов'язки працівнику міліції необхідно було виконувати вночі та у встановлені дні свят і відпочинку. Варто відзначити, що для виконання оперативної роботи агентами карного розшуку не встановлювалися будь-які обмеження в часі. Разом із тим у зв'язку зі здійсненням небезпечних робіт, можливістю залучення до понадурочних робіт та робіт у вихідні і святкові дні для працівників міліції встановлювалася «додаткова відсоткова винагорода»³. Постановою уряду радянської України закріплювалося, що виплата вказаної винагороди належала до компетенції окружних виконавчих комітетів.

---

¹ Доповідь начальника міліції УСРР на засіданні колегії НКВС УСРР 14.06.1921 // Державний архів МВС України. Ф. 62. Оп. 1, од. зб. 9. Арк. 149–153.

² Про стан та діяльність міліції в період з 1 жовтня 1922 р. по 1 жовтня 1923 р. : Звіт Головного управління міліції НКВС УСРР // Історія міліції України в документах і матеріалах (1917–1953 рр.) : у 3 т. / за ред. П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Генеза, 1999. Т. 1: 1917–1925 рр. С. 247–251.

³ Про затвердження Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР від 10.11.1926 // Історія міліції України в документах і матеріалах (1917–1953 рр.) : у 3 т. / за ред. П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Генеза, 1999. Т. 1: 1917–1925 рр. С. 37–43.

Варто звернути увагу на те, що у разі виконання агентом карного розшуку вночі оперативної роботи керівництво повинно було виплатити відсоткову винагороду. Однак здійснення працівником міліції вночі інших обов'язків розглядалось як понадурочна робота. Оплата понадурочної роботи службовців міліції повинна була здійснюватися у полуторному розмірі від посадового окладу¹. Отже, в середині 1920-х років на працівників міліції УСРР поширювалися норми трудового законодавства, які визначали умови їхнього матеріального утримання.

У другій половині 20-х років ХХ ст. утримання органів міліції залишалося компетенцією місцевих бюджетів. Водночас управління міліції республіки прийняло рішення про підвищення окладів міліціонерів у прикордонних округах УСРР. Вказане рішення стосувалося працівників органів внутрішніх справ, які проходили службу у Волинському, Одеському округах та Автономній Молдавській СРР². Варто вказати на запровадження у 1930 р. для працівників міліції винагороди за вислугу років. Такий захід передбачався Постановою ВУЦВК і РНК УСРР «Про встановлення періодичних надбавок до основного розміру заробітної плати політичного, стройового і активно-розшукового складу міліції УСРР» від 24 липня 1930 р. Особливістю цієї Постанови було те, що службовці міліції отримували набавки не у відсотковому розмірі від посадового окладу, а у фіксованих грошових сумах³. Отже, керівництво міліції вживало заходів для покращення матеріального утримання міліціонерів.

У зв'язку з підпорядкуванням органів міліції керівництву Державного політичного управління УСРР у грудні 1930 р. міліціонери та агенти карного розшуку були прирівняні з питань матеріального

---

¹ Про порядок виплати додаткової відсоткової винагороди працівникам робітничо-селянської міліції УСРР : Постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 17.04.1927. *Збірник узаконень Робітничо-селянського уряду України*. 1927. № 14. Ст. 151.

² Щодо підвищення мінімальних ставок оплати працівників міліції у прикордонних округах УСРР : Обіжник Головного управління міліції НКВС УСРР від 19.06.1926 № 36 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5. Оп. 2, од. зб. 2325. Арк. 25.

³ Про встановлення періодичних надвишок до основного розміру заробітної плати політичного, стройового і активно-розшукового складу робітничо-селянської міліції УСРР та адміністративно-стройового складу поправно-трудоустанов УСРР : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР від 24.07.1930 // *Історія міліції України в документах і матеріалах (1917–1953 рр.)* : у 3 т. / за ред. П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Генеза, 1999. Т. 1: 1917–1925 рр. С. 111–112.

забезпечення вищого, старшого та середнього командирського складу до відповідних категорій працівників ДПУ УСРР¹. Такий підхід повністю відповідав загальній тенденції до зрівняння правового статусу працівників міліції та службовців органів державної безпеки УСРР.

Необхідно проаналізувати архівні документи, які відображають становище працівників міліції у другій половині 1920-х років. Керівництво органів внутрішніх справ у доповіді про стан та діяльність міліції та розшуку УСРР за 1925–1926 рр. відзначало суттєвий некомплект у забезпеченні міліціонерів службовим форменим одягом. Зокрема, у 1924–1925 рр. не вистачало 33 % комплектів форми, а також не було 55 % взуття. Також протягом 1925–1926 рр. органи міліції недоотримали 20 % форменого одягу і 16 % комплектів взуття. Особливо слід відзначити, що протягом року з органів міліції звільнилося 50,4 % службовців². Керівництво органів міліції зробило висновок, що задоволення працівників міліції різними видами майна у 1924–1926 рр. становило 70–85 % потреби³. Отже, можна відзначити певне покращення матеріального забезпечення органів міліції у другій половині 20-х років ХХ ст. Разом із тим рівень утримання підрозділів залишався все ще недостатнім для їхнього нормального функціонування.

Варто звернути увагу на великий відсоток тих службовців міліції, які звільнялися зі служби у другій половині 1920-х років. Наприклад, у міліції Автономної Молдавської СРР у 1927 р. було звільнено 38 % особового складу. Також у 1928 р. залишили лави службовців міліції 17,4 % працівників. Для виплати усіх видів грошового утримання і призначення необхідних надбавок працівникам міліції НКВС АМСРР не вистачало коштів⁴. Подібна ситуація з неповною виплатою всіх складових частин заробітної плати міліціонерів спостерігалася у

---

¹ Про порядок підпорядкування органів міліції та карного розшуку органам ДПУ УСРР : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР від 29.12.1930 // Історія міліції України в документах і матеріалах (1917–1953 рр.) : у 3 т. / за ред. П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Генеза, 1999. Т. 1: 1917–1925 рр. С. 114–115.

² Резолюція колегії Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР по доповіді начальника міліції республіки «Про стан та діяльність міліції та розшуку УСРР за 1925–1926 рр.» : від 12.01.1927 // Державний архів Харківської області. Ф. Р-564. Оп. 1, од. зб. 524. Арк. 29–31.

³ Звіт про роботу Головного управління міліції та розшуку НКВС УСРР за 1925–1926 бюджетний рік // Державний архів МВС України. Ф. 62. Оп. 1, од. зб. 9. Арк. 1–15.

⁴ Матеріали обстеження НКВС Автономної Молдавської СРР від 17–27.07.1928 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5. Оп. 3, од. зб. 1002. Арк. 86–110.

1927–1928 роках і в окружних адміністративних відділах Коростенського, Шепетівського, Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського, Проскурівського, Тульчинського, Одеського та Волинського округів¹. Отже, окремі напрями матеріального забезпечення працівників міліції не були профінансовані у повному обсязі.

Праці науковців, які досліджували проблеми створення органів міліції у період становлення радянської влади, також відзначають труднощі у матеріальному забезпеченні працівників міліції. Радянська дослідниця Т. У. Воробейкова звертає увагу на складність формування підрозділів органів радянської міліції у 20-х роках ХХ ст. [3, с. 48]. Р. С. Мулукаєв стверджує, що радянська міліція у першій половині 1920-х років знаходилась у стані формування, відбувались постійні кадрові зміни, визначалися умови проходження служби у радянській робітничо-селянській міліції [4, с. 88]. І. Д. Коцан наголошує на тому, що органам міліції було складно виконувати покладені на них завдання із боротьби зі злочинністю, оскільки низьке матеріальне забезпечення ускладнювало добір кадрів для прийняття на службу [5, с. 190]. І. О. Лесь звертає увагу на матеріальну незабезпеченість працівників міліції, невпорядкованість їхніх побутових умов, затримки із виплатою заробітної плати та перевантаженість працівників міліції виконанням професійних обов'язків [6, с. 134]. Є. В. Мещеряков наводить дані, що протягом першої половини 1920-х років чисельність міліції була скорочена із 189 тис. осіб до 12–13 тис. осіб, а у другій половині 1920-х років відбулося незначне збільшення кадрового складу органів міліції [7, с. 210]. О. І. Олійник відзначає, що протягом другої половини 20-х років ХХ ст. відбувалося покращення умов проходження служби і матеріального забезпечення працівників міліції [8, с. 70]. Отже, українські та радянські науковці, які досліджували проблеми діяльності української радянської міліції у 20-х роках ХХ ст., наголошують на тому, що процес формування радянської міліції стикався з обмеженістю ресурсів для її матеріального забезпечення.

Таким чином, у 1927–1930 рр. рівень матеріального забезпечення працівників міліції залишався все ще достатньо низьким і навіть був меншим, ніж прожитковий мінімум. Колегією НКВС УСРР ще у 1927 р. було запропоновано запровадити регулювання розміру окладу працівників міліції залежно від тривалості служби в міліції, створити систему пенсійного забезпечення. Як альтернативний варіант підвищення

---

¹ Відомості про стан та роботу Коростенського, Шепетівського, Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського, Проскурівського, Одеського, Волинського окружних адміністративних відділів, складені комісією НКВС УСРР по обстеженню цих відділів 14.02.1928 // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 5. Оп. 3, од. зб. 1002. Арк. 6–8.

рівня матеріального забезпечення службовців міліції пропонувалося прирівняти умови оплати праці та соціального забезпечення працівників міліції до військовослужбовців РСЧА та ДПУ УСРР.

Висновки

Таким чином, протягом 1920-х років матеріальне забезпечення працівників міліції регулювалось таким чином:

– за нормами, які встановлені для військовослужбовців (початок досліджуваного періоду);

– на підставі спеціальних законодавчих актів, ухвалених для міліції УСРР (протягом 1920-х років);

– відповідно до положень трудового законодавства (протягом 1920-х років);

– на підставі норм законодавства, ухваленого для працівників Державного політичного управління УСРР (з 1930 р.).

Норми права, які передбачали умови матеріального забезпечення працівників міліції УСРР у 20-х рр. XX ст., достатньо часто не виконувалися. Особливо це стосується початку досліджуваного періоду. Така ситуація була одним із чинників плінності персоналу в органах міліції та скоєння правопорушень міліціонерами.

Список бібліографічних посилань: 1. Гавриленко О. А., Сезонів В. С., Танько О. М. Організація та діяльність органів внутрішніх справ України у тоталітарний період. *Право і Безпека*. 2003. № 2. С. 77–79. 2. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки XX ст.) : монографія. Харків : Вид-во НУВС, 2001. 276 с. 3. Воробейкова Т. У. Советская милиция в годы борьбы за социалистическую реконструкцию народного хозяйства (1926–1934 гг.). *Труды Высшей школы МВД СССР*. 1977. Вып. 11. С. 40–49. 4. Мудукаев Р. С. Из истории строительства рабоче-крестьянской милиции в советских республиках (1918–1924 гг.). *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 1973. № 4. С. 82–90. 5. Коцан І. Д. Організація та діяльність української радянської робітничо-селянської міліції в 1920-ті рр. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 188–192. 6. Лесь І. О. Стан дисципліни та законності радянської робітничо-селянської міліції в роки НЕПу (1921–1928 рр.) // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 трав. 2015 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 127–136. 7. Мещеряков Е. В. Эволюция кадровой политики в милиции УССР в 1921–1929 гг. *Вестник Харьковского государственного университета имени В. Н. Каразина*. 1999. Вып. 31. С. 203–213. 8. Олійник О. І. НКВС України у 1927–1930 рр.: структура, функції та діяльність. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1997. № 2. С. 67–72.

Надійшло до редколегії 07.12.2022

Vasyliiev S. V. Legal bases of material support of militia workers of the Ukrainian SSR in the 20s of the XX century

The scientific study is devoted to the peculiarities of the legal regulation of the militia workers' material support of the Ukrainian SSR in the 20s of the twentieth century. The objectives of the scientific work are to establish a list of legal acts that regulated the conditions for the militia workers' social security and to analyze their norms. It is necessary to determine the specifics of fulfilling the requirements of the legislation on the material support of militia officers. The scientific novelty of the study lies in the fact that a significant number of archival documents have been used in scientific circulation for the first time.

The legal acts of the Ukrainian SSR, which established the conditions and amounts of social security and remuneration of militia workers, were studied. Archival materials have been studied, which reflect the state of fulfillment of the requirements of the legislation on the material support of militia workers. Archival documents make it possible to establish the specifics of fulfilling the requirements of legislative and by-laws on the material support of militia workers in various provinces and districts of the Ukrainian SSR.

The remuneration system of militia workers in the Ukrainian SSR in the 1920s is analyzed. The conditions for bonuses to militia workers, the grounds for assigning bonuses to wages, payment for overtime work have been studied. The peculiarities of clothing and other types of security for militia workers are established. The wage taxation specific of the militia workers is reflected. The characteristic of the implementation peculiarities of those norms of law that established the conditions for the militia workers' material support in the study period is given.

It is concluded that the conditions for the material support of militia workers in the early 1920s were established based on the norms in force for the army. In the middle of the studied period, the conditions for remuneration and social security of militia workers were determined by the requirements of labor legislation. Since 1930, the conditions of material support for militia workers had been equated to the standards of the State Political Administration of the Ukrainian SSR.

Key words: militia workers, material support, legal regulation.

УДК 343.9:[343.37+343.55][477]”1945” DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.02>

Володимир Анатолійович Греченко,

*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін;*

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,

e-mail: grechenko18@gmail.com

КОМПЛЕКТУВАННЯ КАДРІВ МІЛІЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР у 1945 р.

Розкрито основні аспекти комплектування міліції УРСР у 1945 р. Основні напрями кадрової роботи були такими: 1) завершення комплектування органів міліції; 2) закріплення кадрів, насамперед керівного складу; 3) створення дієвого резерву висування; 4) організація підготовки кадрів, покращення якості профілактичної та виховної роботи серед особового складу; 5) закінчення збору та розішуку особових справ і приведення їх до ладу, закінчення спеціальної перевірки. Протягом 1945 р. НКВС УРСР з усіх цих питань надавалися вказівки у формі директив, оглядів, письмових зауважень щодо роботи та забезпечувалася практична допомога виїздами на місце.

Ключові слова: Україна, 1945 р., Наркомат внутрішніх справ, міліція, кадри.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Немає особливої потреби акцентувати увагу на значенні 1945 р. в історії України та світу, адже саме в цьому році закінчилася війна з нацистською Німеччиною, згодом і Друга світова війна в цілому. Країна здійснювала перехід до мирного життя, яке ускладнювалося втратами від війни, розрухою, низьким рівнем життя населення, зростанням рівня злочинності. Значна роль у наведенні порядку взагалі та протидії криміналітету в цей час належала міліції. Проте органи міліції самі страждали від кадрового голоду, оскільки багато працівників загинули на фронтах війни або ще знаходилася в діючій армії. Тому комплектування органів міліції було в той час першочерговим завданням. Досвід того періоду щодо кадрового забезпечення міліції має наукове та практичне значення, яке актуальне і сьогодні.

Стан дослідження проблеми

Деякі аспекти цієї проблеми висвітлюються в дисертаціях Д. Б. Лобоженка [1], М. М. Войцеховського [2], І. О. Лесь [3]. Певні аспекти кадрової політики в міліції у вказаний період розглядаються в

монографії О. М. Бандурки «Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках» [4] та науковому виданні «Керівники міліції/поліції Харківщини (1918–2021 рр.)» за загальною редакцією В. А. Греченка [5]. Проте і в цих ґрунтовних дослідженнях вказана тема лише окреслюється. Отже, наведена проблема є недостатньо дослідженою в історико-правовій літературі.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення основних напрямів комплектування міліції у 1945 р. Поставлена мета конкретизується в таких *завданнях*:

- охарактеризувати загальні принципи комплектування кадрів у міліції у 1945 р.;
- окреслити зміни в комплектуванні, пов'язані із закінченням німецько-радянської війни та початком відбудови економіки республіки;
- дослідити стан кадрового забезпечення міліції у 1945 р., позитивні зрушення у цьому процесі та недоліки, які тоді мали місце.

Наукова новизна дослідження

Принципова новизна статті полягає в тому, що вперше комплексно розкрито кадрове забезпечення міліції у 1945 р., показано його стан, основні напрями формування кадрового потенціалу органу, освітній рівень, національний, віковий склад працівників. Уперше також уведено в науковий обіг матеріали з Галузевого державного архіву МВС України (ф. 15), де зафіксовано заходи наркомату внутрішніх справ УРСР щодо покращення кадрової ситуації в міліції упродовж 1945 р. Це значно розширює знання про організацію та діяльність міліції у вказаний період.

Виклад основного матеріалу

У 1945 р. наркомом внутрішніх справ УРСР був В. С. Рясной (1904–1995 рр.), який обіймав цю посаду з 1943 р. [6, с. 36–38]. Наркомат внутрішніх справ УРСР поставив перед відділами кадрів УНКВС областей на 1945 р. такі основні завдання: 1) закінчити комплектування органів НКВС УРСР; 2) закріпити кадри, насамперед керівний склад, через відповідні партійні органи та наркомат внутрішніх справ Союзу РСР затвердити номенклатурний склад на посадах; 3) створити дієвий резерв висування, організувати підготовку кадрів, покращити якість профілактичної та виховної роботи серед особового складу; 4) закінчити збір та розшук особових справ, привести їх до ладу, закінчити спецперевірку¹.

---

¹ Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС України). Ф. 15. Спр. 55. Арк. 1.

Протягом 1945 р. відділом кадрів НКВС УРСР з усіх цих основних питань за необхідності відділами кадрів (далі – ВК) УНКВС надавалися вказівки у формі директив, оглядів, письмових зауважень щодо роботи та забезпечувалася практична допомога виїздами на місця. Виїздами на місця з метою перевірки стану роботи відділу кадрів, ходу виконання вказівок НКВС та надання практичної допомоги у роботі у 1945 р. було охоплено 21 область. У деякі із цих областей виїжджали два-чотири рази¹.

Особливо велику увагу керівництву роботою відділів кадрів областей наркоматом внутрішніх справ було приділено у другій половині 1945 р., коли відділ кадрів наркомату дещо звільнився від різного роду реорганізацій та укомплектування апаратів своїх підрозділів, а також роботи з пошуку кадрів для укомплектування західних областей України. Результати виїздів, що супроводжувалися всебічною перевіркою роботи відділів кадрів, ВК наркомату вивчалися, а потім доводилися до відома керівників УНКВС та відділів кадрів усіх областей України з наданням практичних вказівок.

Недоліки, розкриті в ході перевірки ВК УНКВС областей, і недоліки в роботі ВК самого наркомату внутрішніх справ УРСР, виявлені при перевірці роботи Управління кадрів ЦК КП(б)У, низка зауважень ВК НКВС СРСР по роботі були обговорені на нараді заступників начальників УНКВС з кадрів областей усієї України, яка відбулася 20–22 вересня з таким порядком денним: 1) про перебіг комплектування органів НКВС, навчання та підготовки кадрів, створення резерву висування; 2) про закріплення кадрів (затвердження у партійних органах, скорочення плінності); 3) про виконання наказу НКВС СРСР № 00476-1944 р. щодо кадрового забезпечення.

У нараді взяли участь представники ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У та відділу кадрів наркомату внутрішніх справ Союзу РСР, усі заступники начальників УНКВС областей та працівники відділу кадрів наркомату та його управлінь. На нараді було заслухано доповіді заступників начальників УНКВС з кадрів 6 областей. В обговоренні доповідей взяли участь 13 осіб. На цій же нараді було заслухано доповідь про підсумки роботи відділу кадрів наркомату за період з моменту першої наради, з червня 1944 р. до вересня 1945 р.

Із заключним словом про підсумки наради, недоліки в роботі відділів кадрів і чергові завдання виступив народний комісар внутрішніх справ УРСР, генерал-лейтенант В. С. Рясной. Він дав оцінку всій проведеній відділами кадрів роботі і приділив основну увагу недолікам у ній, надав низку практичних вказівок².

---

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 3.

² ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 3–4.

Як зазначається у звіті ВК УРСР за 1945 р., після наради низка ВК УНКВС областей значно покращила свою роботу на всіх ділянках кадрової роботи (Дніпропетровська, Херсонська, Полтавська, Чернівецька області).

У червні 1945 р. спеціальною бригадою ВК НКВС СРСР були проведені перевірка й ознайомлення з кадрами дільничних уповноважених сержантського та рядового складу міліції західних областей України, внаслідок чого було розкрито низку недоліків у роботі відділів кадрів УНКВС щодо прийому особового складу, спецперевірки, політико-виховної роботи, матеріально-побутового становища працівників. У тому ж червні 1945 р. Управлінням кадрів ЦК КП(б)У було перевірено роботу відділу кадрів наркомату внутрішніх справ та 27 липня 1945 р. на нараді в Управлінні кадрів ЦК КП(б)У заслухано доповідь про роботу відділу кадрів наркомату. Як у ході самої перевірки, так і в ході наради було надано низку практичних вказівок. Аналогічні доповіді на засіданнях обкомів партії про роботу ВК було заслухано в низці областей України.

На початок 1945 р. в органах НКВС Української РСР налічувалося 57834 особи або 71 % до штатного розкладу. За весь 1945 р. на укомплектування органів НКВС у порядку нового прийому надійшли 31097 осіб, у тому числі: а) на укомплектування органів НКВС – 8639 осіб; б) на укомплектування органів міліції – 12153 особи. За цей же період вибуло та звільнено 12560 осіб, в тому числі: а) з органів НКВС – 1616 осіб; б) з органів міліції – 5906 осіб¹.

Незважаючи на велику плінність особового складу та деякі зміни в штатах, що спричинило їх збільшення та обмежені можливості нового прийому, особливо в першому півріччі 1945 р., відсоток укомплектування на кінець 1945 р. значно зріс. За даними звітності на 1 січня 1946 р., загальний стан укомплектування органів НКВС України характеризувався такими даними: а) всього за штатом – 96741 особа; б) за списком – 76718 осіб; в) некомплект – 20023 особи; г) відсоток укомплектування – 80,0 %. При цьому органи міліції були укомплектовані на 82 %. Основним джерелом, звідки черпалися кадри на укомплектування органів НКВС, був прийом із місцевого населення та демобілізованих з Червоної Армії за індивідуальними заявами. З партійних органів у порядку мобілізації, за неповними даними, за 1945 р. надійшло понад 1500 комуністів та комсомольців, з інших республік та областей – 2097 осіб, зі шкіл та курсів – 627 осіб².

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 5.

² ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 6–7.

Хоча відділами кадрів УНКВС областей з комплектування органів НКВС у 1945 р. було проведено значну роботу, некомплект по Україні загалом був достатньо значним. Некомплект, що перевищував середній республіканський, відзначався в таких областях, як Ворошиловградська, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Сумська, Харківська, Чернігівська, Дрогобицька, Львівська, Рівненська, Станіславська. До областей, де робота з прийому до органів НКВС була організована непогано, належали Херсонська, Сталінська, Кам'янець-Подільська, Полтавська, Волинська, Чернівецька, Ізмаїльська.

У цих областях некомплект станом на 1 січня 1946 р. становить від 80 % до 90 %. У 1945 р. особлива увага в питаннях комплектування приділялася західним областям України, областям з особливими умовами роботи та обстановкою. Незважаючи на те, що цим областям дозволено, як і східним, прийом з місцевого населення, їм також у порядку укомплектування апаратів органів НКВС направлено працівників за рахунок східних областей України. Із цього числа направлено (детальніше в табл. 1)¹:

- 1) у Волинську область – 218 осіб;
- 2) у Дрогобицьку область – 278 осіб;
- 3) у Львівську область – 352 особи;
- 4) у Рівненську область – 207 осіб;
- 5) у Станіславську область – 448 осіб;
- 6) у Тернопільську область – 310 осіб;
- 7) у Чернівецьку область – 137 осіб.

Таблиця 1

№ п/п	Найменування	Начальницько-оперативний склад	Рядовий склад	Адміністративно-технічний склад	Усього
1	Кадри НКВС	463	55	134	652
2	Кадри міліції	1180	15	61	1256

Відсоток укомплектування в цих областях за всіма категоріями кадрів значно вищий за середньореспубліканський. Він дорівнює 82 %.

Перевіркою робіт відділів кадрів УНКВС низки областей у липні-серпні 1945 р. було розкрито такі недоліки: в окремих областях були випадки грубого порушення циркуляру ВК НКВС СРСР № 59-1939 1945 р., допускався прийом на службу без належної спецперевірки, із серйозними компрометуючими матеріалами – по Волинській,

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 8–9.

Дрогобицькій, Ворошиловградській, Сталінській, Київській областях. Істотним недоліком у роботі відділів кадрів УНКВС областей та ВК Наркомату була плінність особового складу. Про це свідчать цифри про кількість звільнених і тих, хто вибув за цей період.

Основні причини плінності у міліції у 1945 р. були такими: а) знижені вимоги прийому до органів міліції (у гонитві за кадрами, особливо у перший період зі звільненням території України, приймалися на роботу люди без проходження через лікарську комісію, іноді навіть явні інваліди); б) недостатня перевірка новоприйнятих; в) слабка виховна робота серед особового складу. Так, наприклад, із загальної кількості тих, кого в 1945 р. звільнено: а) за хворобою, віком та службовою невідповідністю – 4652 особи; б) за матеріалами спецперевірки – 1526 осіб; в) за морально-побутове розкладання, порушення трудової дисципліни, особистим бажанням та сімейними обставинами – 9626 осіб¹.

Звільнення за хворобою, віком, сімейними обставинами припадало, в основному, на рядовий і молодший начсклад міліції, що надійшов на укомплектування органів НКВС зі східних областей Радянського Союзу, та осіб, прийнятих через пересильні пункти райвійськкоматів у період війни. Більшість серед убитих та звільнених становили кадри міліції. З боку працівників, які прибули на укомплектування органів НКВС України зі східних областей Радянського Союзу (і не лише рядового складу, а й деяка частина середнього начскладу), спостерігалось велике тяжіння до переведення за місцем колишньої роботи та проживання сім'ї, особливо з боку працівників західних областей України. Рапортів із подібними проханнями протягом року надійшло понад 6000². І тут переважали кадри міліції.

ВК НКВС УРСР у IV кварталі 1945 р., розгорнувши роботу з нового прийому за рахунок місцевих жителів, був змушений поступово звільнятися від цих кадрів. Цим частково можна пояснити ту обставину, що попри значну кількість новоприйнятих, відсоток укомплектування органів міліції продовжував залишатися низьким. Якісний склад органів НКВС України за основними його ознаками характеризувався даними, наведеними в табл. 2.

Таблиця 2

№ п/п	Найменування	За списком	Росіян	Українців	Білорусів	Євреїв	Інших
1	Оперативні кадри НКВС	4810	2398	1919	119	188	186
2	Кадри міліції	31771	10727	18625	755	895	769

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 10.

² ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 11.

Серед національностей українці становили 55 %, росіяни – 35 %, євреї – 4 %, білоруси – 2 %, інші – 2,6 %¹. Приблизно 3 % становили кадри, які мали вищу та незакінчену вищу освіту, 13 % – середню, 25 % – нижче за середню, 57 % – нижчу освіту. За кількістю працівників з нижчою загальноосвітньою підготовкою виділялася, зокрема, міліція, де їхній відсоток був особливо високим (табл. 3).

Таблиця 3

№ п/п	Найменування	За списком	Вища	Незакінчена вища	Середня	Незакінчена середня	Нижча
1	Оперативні кадри НКВС	4810	113	87	1361	1686	1563
2	Кадри міліції	31771	137	102	2712	7987	20833

Щодо спеціальної підготовки, то з 31771 працівників 113 закінчили чекістські школи і курси підготовки, 2572 – міліцейські школи та курси, 118 – академії та середні військові школи. Всього 2803 особи.

За стажем роботи в міліції: до 1 року – 10354 особи, від 1 року до 5 років – 16365 осіб, від 5 до 10 років – 3159 осіб, більше 10 років – 2893 осіб.

Наведені дані свідчать, що основна кількість кадрів – 81 % – прибула до НКВС у період війни або незадовго до війни. Старі досвідчені кадри, які прослужили в органах НКВС понад 5 років, становили лише 18 %. У цьому аспекті показові також дані про терміни перебування на посадах (табл. 4).

Таблиця 4

№ п/п	Найменування	За списком	До 1 року	Від 1 до 3 років	Більше 3 років
1	Оперативні кадри НКВС	4810	1872	2548	390
2	Кадри міліції	31771	14294	16296	1181

За віком кадри міліції характеризувалися так: до 20 років – 3165 осіб, від 20 до 30 років – 13207 осіб, від 30 до 40 років – 10338 осіб, від 40 до 50 років – 4380 осіб, більше 50 років – 681 особа². Наведені дані свідчать, що основна частина особового складу міліції належала до найбільш дієздатного вікового контингенту. Молодь до 20 років та

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 12.

² ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 13–14.

люди літнього віку (понад 40 років) становили значну меншість. Кадри органів НКВС України вивчалися протягом усього 1945 р. шляхом особистого ознайомлення за направленнями на роботу та переміщеннями по службі, під час викликів на затвердження у партійних органах на посадах та спеціальних викликів, шляхом відвідування зборів, нарад, за отриманням відгуків та характеристик по роботі від керівників органів НКВС та партійних організацій, а також за результатами роботи під час виїздів на місця тощо. Робота з вивчення кадрів у 1945 р. значно полегшувалася тим, що на основну частину кадрів у ВК були особові справи, відтак і дані про роботу цих кадрів у минулому. Помітно менше було допущено помилок під час призначень і висувань.

Після вивчення кадрів створювався резерв висування. Проте внаслідок великої потреби, особливо у керівних кадрах середньої ланки, створювані кадри швидко вичерпувалися. За неповними даними, загальна кількість працівників органів НКВС усієї номенклатури (у тому числі номенклатури начальників УНКВС) по Україні перевищувала 600 осіб. Керівного складу номенклатури ЦК ВКП(б), ВК НКВС СРСР станом на 1 січня 1946 р. за основними апаратами ВК НКВС УРСР враховано 157 осіб, у тому числі в міліції – 53. На незначну частину осіб, які перебували у резерві, були заведені справи, витребувані характеристики. Для особистого ознайомлення резервісти викликалися в ВК НКВС, а під час виїздів з ними розмова велася на місці. За цей же рік за основними апаратами НКВС УРСР, за неповними даними (за друге півріччя дані взяті без номенклатури УНКВС області), висунуто 1566 осіб, в тому числі в міліції – 564. Але, як відзначалося у звіті ВК НКВС УРСР, «багато з тих працівників, які вирости за ці два з лишком роки, у важких умовах показали хороші результати роботи (особливо по західних областях), продовжують залишатися на посадах, а керівники цих органів, незважаючи на наявність цих виростлих людей, наполягають на надсиланні підготовлених кадрів»¹.

По УНКВС областей у 1945 р. навчанням було охоплено 842 особи оперскладу, по НКВС УРСР – 81 (Управління боротьби з бандитизмом). У зв'язку з тим, що основний оперативний та керівний склад НКВС УРСР та органів НКВС східних областей УРСР у четвертому кварталі 1945 р. та в першому кварталі 1946 р. також використовувався на роботі у західних областях, були значні перерви у навчанні, та програма занять повністю не була виконана. Виконання програми навчання по областях становило від 25 % до 50 %. У четвертому кварталі по всіх областях було намічено проведення 30- денних

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 15–16.

семинарів начальників РВ НКВС, але у зв'язку із проведенням низки господарсько-політичних кампаній (хлібозаготівлі, обмолоту хліба, підготовки до виборів до Верховної Ради СРСР) проведення цих семінарів перенесено в більшості областей на 1946 р. Проведено повністю семінари начальників РВ НКВС лише у Київській, Кам'янець-Подільській, Житомирській областях.

У жовтні 1945 р. було достроково випущено 20 курсантів та у грудні закінчили курси ще 60 осіб. У березні-квітні 1945 р. було організовано короткострокові курси при Всеукраїнській школі НКВС СРСР, які випустили 605 дільничних уповноважених для західних областей. Наказом НКВС УРСР від 6 липня 1945 р. № 050 при УНКВС західних областей організовано спеціальні двотижневі збори дільничних уповноважених та рядового складу міліції, прийнятих на роботу з місцевого населення, за спеціальною програмою: за 1945 р. через ці збори пройшли: дільничні уповноважені – 254 особи, рядового складу – 1063 особи. У м. Ужгород організовано спеціальні курси з підготовки уповноважених, прийнятих на роботу із місцевого населення Закарпатської України. Пройшли навчання 224 особи. Для підготовки кадрів державтоінспекції було організовано двомісячні курси з підготовки державтоінспекторів за 400-годинною програмою. Випущено курсами 39 осіб на посади: а) старших державтоінспекторів – 9; б) державтоінспекторів – 15; в) старших інспекторів дорнагляду – 7; г) інженерів дорнагляду – 8.

Шкільну підготовку та перепідготовку оперативний склад органів НКВС СРСР проходив у Всеукраїнській школі НКВС СРСР у м. Київ. У червні 1945 р. у школі підготовлено 139 осіб оперативних працівників за посадами: помічників оперуповноважених – 15, оперуповноважених – 77, старших оперуповноважених – 19, слідчих – 16, старших слідчих – 8, начальників РВ НКВС – 5.

З 1 жовтня 1945 р. у школі розпочато заняття у відділенні підготовки з кількістю курсантів 190 осіб та з 1 січня 1946 р. на відділенні перепідготовки, на яке зараховано 65 осіб оперскладу. З підготовки кадрів оперативного складу міліції у 1945 р. відновлено школи міліції в Одесі, Львові по 25 осіб перемінного складу в кожному, з річним терміном навчання. В Одеській школі міліції заняття розпочато з 1 жовтня 1945 р., у Львівській школі міліції – з 10 листопада 1945 р. На укомплектування Одеської школи міліції направлено 100 осіб уповноважених, що знову прийняті на роботу з місцевого населення західних областей УРСР.

У зв'язку з переведенням Львівської школи міліції на викладання українською мовою наприкінці листопада 1945 р. частину курсантів неукраїнців та таких, які не володіють українською мовою, було відраховано зі школи та по областях була надана додаткова розкладка

на відрядження до школи українців. Станом на 1 січня 1946 р. заняття у школі проходили 232 курсанти. У м. Чернівці з 1944 р. функціонували Чернівецькі курси міліції на 150 осіб перемінного складу. Перші два набори курсантів проходили навчання за чотиримісячною програмою. В кінці 1945 р. на курсах було запроваджено шестимісячну програму навчання. У 1945 р. курси міліції провели по два випуски: у квітні 129 осіб та у вересні 148 осіб – усього 277 осіб. Перший випуск спрямований на роботу здебільшого у західні області УРСР. Заняття із третім набором курсантів у кількості 150 осіб розпочато 25 вересня 1945 р. Викладання на курсах починаючи з третього набору переведено на українську мову.

Із загальної кількості 150 курсантів 50 новоприйнятих на роботу до органів міліції – з місцевого населення Закарпатської України. У Харкові у 1944 р. організовано школу службово-розшукового собаководства міліції НКВС СРСР з річним терміном навчання. Перемінний склад школи – 50 осіб. Випуск першого набору школи здійснено у грудні 1944 р., другого набору – у грудні 1945 р. Крім того, у м. Харків організовано четверту пожежно-технічну ВПО НКВС СРСР з трирічним терміном навчання, в якій для органів пожежної охорони НКВС УРСР надано 100 місць¹.

Великим недоліком у проведенні оперативного навчання була відсутність навчальних і наочних посібників та оперативної літератури як в УНКВС областей, так і в школах міліції.

Порушення, провини та злочини продовжували мати місце серед особового складу органів НКВС. За 1945 р. по лінії особливої інспекції НКВС УРСР та УНКВС областей за різні порушення, провини та злочини було притягнуто працівників: до кримінальної відповідальності – 892 особи, до дисциплінарної відповідальності – 4867 осіб. Із притягнених до кримінальної відповідальності: начальницького та офіцерського складу – 417, молодшого та рядового складу – 387, інших працівників – 88. Із притягнутих до дисциплінарної відповідальності: начальницького та офіцерського складу – 3062, молодшого та рядового складу – 1468, інших працівників – 337. В абсолютній більшості працівники притягнуті за: а) порушення постової, караульної та конвойної служби; б) зловживання службовим становищем; в) порушення радянської законності; г) пияцтво та морально-побутовий розклад.

З відданих до суду Військового трибуналу та притягнутих до дисциплінарної відповідальності 62 % становили працівники міліції. Аналіз провин і злочинів показує, що в багатьох випадках вони пов'язані з пияцтвом і морально-побутовим розкладом, що свідчило,

---

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 17–23.

певною мірою, про недостатній контроль з боку керівництва за деякими працівниками. Окремі керівні працівники в районах не тільки не виховували підлеглих і не вели належної боротьби з різними порушеннями, а й самі вчиняли злочини і провини, своєю поведінкою дискредитуючи міліцію.

У всіх областях України з питань дисципліни, боротьби з різними порушеннями та виховання особового складу періодично проводилися наради з начальниками міськрайвідділів НКВС та їх заступниками. У західних областях України таких нарад було проведено 68. У цих же областях проведено 84 наради з особовим складом міськрайвідділів, 4696 індивідуальних бесід із працівниками, 914 комсомольських та партійних зборів, 30 показових судових процесів. Перевірено 157 камер зберігання речових доказів та обстежено агентурно-оперативну та іншу роботу у 200 райвідділеннях НКВС. Аналогічна робота проводилася й у інших східних областях України. З метою підвищення якості політико-виховної роботи та зміцнення дисципліни серед особового складу органів НКВС та міліції також було проведено: а) республіканську нараду начальників політчастин обласних Управлінь міліції України; б) окремо, безпосередньо начальником політвідділу ГУМ НКВС СРСР у лютому 1945 р. інструктаж начальників політчастин міліції західних областей України; в) розіслано огляд про політико-моральний стан особового складу органів міліції за I квартал 1945 р., який був обговорений на закритих партійних зборах; г) заступникам начальників УНКВС областей України, відділенням спецторгу надано вказівки про принципи необхідних заходів для поліпшення матеріально-побутового становища працівників: через систему спецторгу забезпечити належним обмундируванням, організувати самостійні пошивальні та шевські майстерні з ремонту та реставрації взуття, одягу. В результаті всіх цих заходів дисципліна серед особового складу органів НКВС України значно зміцніла, провин та злочинів з боку працівників стало допускатися менше, що видно з таких порівняльних даних: якщо у першому півріччі 1945 р. працівників НКВС України до кримінальної відповідальності було притягнуто 579, то у другому півріччі – 313. У дисциплінарному порядку в першому півріччі було притягнуто 2636 осіб, у другому півріччі – 2231 особа.

Про те, що злочинність серед особового складу пішла на зниження, підтверджують дані в розрізі кварталів 1945 р.: у першому кварталі – 244 особи, у другому кварталі – 385 осіб, у третьому кварталі – 172 особи, у четвертому кварталі – 141 особа. Усього 892 особи¹.

---

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 24–29.

Робота із затвердження керівного складу в партійних органах та на посадах через наркомат внутрішніх справ Союзу проводилася протягом усього 1945 р. Усього по 24 областях та наркомату внутрішніх справ УРСР підлягало затвердженню 1832 особи. До цього числа входить вся номенклатура ЦК ВКП(б), НКВС СРСР і ЦК КП(б)У. Станом на 1 січня 1945 р. затверджено і перебувало на затвердженні: а) у ЦК КП(б)У – 862 особи; б) у ВК НКВС СРСР – 732 особи. Окремо за кадрами робота із затвердження на посадах номенклатурного складу через наркомат внутрішніх справ Союзу визначалася такими даними (табл. 5).

Таблиця 5

№ п/п	Найменування	Усього за списком	Подано на затвердження до ВК НКВС СРСР	% співвідношення
1	Кадри НКВС	1228	452	37
2	Кадри міліції	550	247	45

Основними причинами, внаслідок яких так затягнулася ця робота, були: а) повільне затвердження цього складу на місцях в обкомах партії; б) відсутність особових справ; в) низька якість наявних особистих справ. Більшість особових справ потребувала оновлення таких основних документів, як послужний список, спецанкета, автобіографія. Наявні в особових справах документи застаріли, з термінами давності 5–10 років. Оновлення цих документів у деяких випадках тягнуло за собою повторну або додаткову перевірку.

Однією зі складних та важких ділянок роботи, а отже, і відсталих, на початок 1945 р. була спецперевірка особового складу органів НКВС. Стан цієї ділянки робіт на 1 січня 1945 р. по Україні в цілому видно з таких даних: а) підлягало перевірці – 59579 осіб; б) перевірено – 22845 осіб; в) охоплено перевіркою – 25778 осіб; г) не охоплено перевіркою – 10956 осіб. Таке становище зі станом спецперевірки стало наслідком того, що в перший період зі звільненням території України (1943–1944 рр.) був допущений прийом на роботу до органів без достатньої спецперевірки, а то й зовсім без жодної перевірки.

Цей відступ від вимог відповідних наказів і положень був викликаний необхідністю максимального використання людських контингентів звільнених областей України та партизанських з'єднань, що розформовувалися, з тим, щоб покрити наявний на той час величезний некомплект органів міліції. У цей період питання прийому мали вирішитися швидко, оскільки людські контингенти територій, що звільняються, і розформовуваних партизанських загонів негайно призивалися до Червоної Армії. У таких або приблизно таких самих

умовах проходило комплектування органів міліції і в перші місяці 1945 р.

З метою з'ясування дійсного стану зі спецперевіркою у липні-серпні 1945 р. було організовано перевірку роботи відділу кадрів низки областей (Полтавської, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької, Сталінської, Ворошиловградської, Одеської, Ізмаїльської, Кам'янець-Подільської, Вінницької, Київської). Перевірка показала, що, незважаючи на категоричну заборону, деякі відділи кадрів УНКВС у гонитві за відсотком укомплектування вибірково підходили до прийому людей до органів міліції, допускали прийом без належної перевірки тих, що знову приймаються. Серед особового складу органів НКВС цих областей виявлено значний відсоток працівників, спецперевірка яких складалася з даних перевірки за оперативними обліками НКВС-НКДБ. У деяких із цих областей замість того, щоб розгорнути роботу зі спецперевірки і цим звільнити наші органи від осіб, які не вселяють довіри, по суті продовжувалося засмічення їх прийомом осіб, раніше звільнених за компрометуючими матеріалами, грубо порушуючи цим наказ НКВС СРСР № 00476-44 та неодноразові вказівки керівництва НКВС республіки (Дніпропетровська, Київська, Вінницька, Кам'янець-Подільська області). Керівників ВК УНКВС цих областей було суворо попереджено.

На кінець 1945 р. становище зі спецперевіркою на місцях значно змінилося, особливо після оголошення результатів перевірки низки областей у липні-серпні та наради заступників начальників УНКВС з кадрів (вересень 1945 р.). Якщо станом на 1 січня 1945 р. відсоток перевірених становив 30 %, а в день наради – 41 %, станом на 1 січня 1946 р. кількість перевірених вже становила більше 45 %. До кінця 1945 р. стан спецперевірки характеризувався такими даними: а) підлягало перевірці – 67986 осіб; б) перевірено – 31667 осіб; в) охоплено повною перевіркою – 33681 особу; г) охоплено частковою перевіркою – 2638 осіб. У розрізі областей дані про стан спецперевірки такі (табл. б)¹.

Як свідчать наведені дані, спецперевірки особового складу за такими областями, як Ізмаїльська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Чернігівська, проводилися активніше. Слабо проходила ця робота в таких областях, як Вінницька, Кам'янець-Подільська, Тернопільська, Дніпропетровська, Київська, на що було звернено особливу увагу керівників відділів кадрів цих областей на нараді заступників начальників УНКВС та циркуляром наркома внутрішніх справ УРСР від 20 жовтня 1945 р. № 120. Основні кадри НКВС та міліції

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 30–34.

спецперевіркою охоплені повністю, причому понад 45 % спецперевірку вже закінчено повністю. За 1945 р. за матеріалами спецперевірки звільнено 1840 осіб¹.

Таблиця 6

№ п/п	Найменування областей	За списком	Перевірено	Охоплено повною перевіркою	Охоплено частковою перевіркою
1	НКВС УРСР	1223	708	515	–
2	Вінницька	2237	864	1070	303
3	Волинська	2010	1509	389	112
4	Ворошиловградська	1842	970	653	219
5	Дніпропетровська	4706	1452	3248	6
6	Дрогобицька	2093	543	1550	–
7	Житомирська	2063	1278	763	22
8	Запорізька	2434	1309	1125	–
9	Ізмаїльська	969	772	197	–
10	Київська	7191	1633	5281	277
11	Кіровоградська	1309	1033	276	–
12	Кам'янець-Подільська	2336	557	1169	510
13	Львівська	4150	2694	1218	238
14	Миколаївська	1311	1023	267	21
15	Одеська	4286	2505	1768	13
16	Полтавська	2238	1685	553	–
17	Рівненська	2372	1019	1273	80
18	Сумська	2218	1580	465	173
19	Сталінська	5302	849	4298	155
20	Станіславська	2314	1178	1026	110
21	Тернопільська	2327	1386	711	230
22	Харківська	5847	1620	4148	79
23	Херсонська	1266	420	770	76
24	Чернігівська	2334	2032	302	46
25	Чернівецька	1608	948	646	14
	Усього – 67986		31667	33681	2638

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 35–37.

Переважну більшість звільнених у порядку спецперевірки становили рядовий та молодший начальницький адміністративно-технічний склад, прийняті на роботу до органів у період війни. Ось деякі характерні випадки: а) у Стрийському МВ НКВС Дрогобицької області в ході спецперевірки виявлено міліціонера О. В. Олехновича та уповноваженого Л. Ю. Тарасенка, які у період німецької окупації служили у поліції; б) у Коростенському міськвідділі НКВС Житомирської області як міліціонер працював І. О. Богуш – дезертир Червоної Армії, в період німецької окупації служив у поліції, брав активну участь в арешті радянських громадян; в) у 2-му відділенні міліції м. Ворошиловград як міліціонер працював Н. Я. Васильєв – у минулому учасник банди Антонова; г) у тому ж Ворошиловграді на посаду вахтера табору 256 було прийнято якогось Михаїлдзе, дружина якого була засуджена за ст. 58-1 КК РРФСР до 15 років позбавлення волі. На самого Михаїлдзе Військовим судом винесена окрема ухвала щодо притягнення його до відповідальності за тією ж 58 статтею. Батько Михаїлдзе – уродженець Туреччини; г) у Макіївському міськвідділі НКВС Сталінської області працювала В. М. Олексієнко, яка у період німецької окупації працювала в німецькій організації «ОТ» («Організація Тодта»); д) у тій же Сталінській області як інструктор дитячої трудової виховної колонії працював К. А. Русанов, який двічі у період 1942–1943 рр. добровільно відступав разом з німцями; е) у Висоцькому РВ НКВС Рівненської області міліціонером працював В. А. Ренкіс, який виявився агентом гестапо. Аналогічні факти мали місце й в інших областях¹.

Під час проведення цієї роботи виникали певні труднощі: а) відсутність особових справ на значну частину особового складу та необхідних матеріалів для оформлення нових та оновлення старих особових справ (лімітований папір); б) повільність місцевих органів у виконанні запитів за спецперевіркою. Відповіді на запити іноді затягувалися на 3–4 місяці. Незважаючи на деякі зрушення у роботі зі спецперевірки, вона продовжувала залишатися однією з відсталих ділянок кадрової роботи в більшості областей України².

Висновки

У 1945 р. комплектування міліції відбувалося у складних політичних та соціально-економічних умовах. Територія України лише нещодавно була звільнена від німецько-нацистських окупантів, Друга світова війна продовжувалася до 2 вересня 1945 р. Міліція за роки війни зазнала значних втрат: багато її працівників загинули, чимало

¹ ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 38.

² ГДА МВС України. Ф. 15. Спр. 55. Арк. 40.

ще знаходилися у діючій армії. На ситуацію з кадрами також впливала розруха, низький рівень життя, зростання злочинності. У цих умовах НКВС УРСР проводив значну та різнопланову роботу щодо покращення кадрового складу міліції. Це здійснювалося різними методами: проведення нарад, видача наказів, директив, циркулярів, виїзди на місця, підготовка фахівців на спеціальних курсах, у школах міліції, діяльність яких була відновлена в кількох містах республіки. Слід відзначити, що українці у складі НКВС УРСР у 1945 р. становили 55 %, росіяни – 35 %, євреї – 4 %, білоруси – 2 %, інші – 2,6 %. Приблизно 3 % становили кадри, що мали вищу та незакінчену вищу освіту, 13 % – середню, 25 % – нижче за середню і 57 % – нижчу освіту. Ті, хто відбирався у міліцію, повинні були пройти спеціальну перевірку на політичну благонадійність. У кадровій роботі міліції були й недоліки, пов'язані з бюрократизмом, тяганиною при оформленні особових справ, недостатньою перевіркою тих, кого приймали до лав міліції. Але в цілому у 1945 р. наркоматом внутрішніх справ та його підрозділами на місцях була проведена значна та різнобічна робота щодо поліпшення кадрового складу міліції республіки.

Список бібліографічних посилань: 1. Лобоженко Д. Б. Міліція радянської України в період війни 1941–1945 років: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 201 с. 2. Войцеховський М. М. Правові основи організації та діяльності міліції України в повоєнний період (1946–1953 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 176 с. 3. Лесь І. О. Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919–1991 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 218 с. 4. Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках. Харків : Майдан, 2022. 544 с. 5. Керівники міліції/поліції Харківщини (1918–2021 рр.) / за заг. ред. В. А. Греченка. Харків : Майдан, 2021. 402 с. 6. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : в 8 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Харків:Мачулін, 2016. Т. 5: НКВС-МВС радянської України в Другій світовій війні та в повоєнний період сталінської диктатури (22 червня 1941 р. – 5 березня 1953 р.). 980 с.

Надійшла до редколегії 09.09.2021

Grechenko V. A. Staffing of the Ukrainian SSR militia in 1945

The main aspects of the USSR militia staffing in 1945 are revealed. The main directions of personnel work were as follows: 1) completion of staffing of militia bodies; 2) consolidation of personnel, primarily management; 3) creation of an effective reserve of nomination; 4) organization of training, improving the quality of preventive and educational work among personnel;

5) completion of the collection and search of personal files and bringing them into order, completion of a special inspection of those who joined the militia. During 1945, the PCIA (people's commissariat of internal affairs) of the Ukrainian SSR provided instructions on all these issues in the form of directives, reviews, written comments on the work and provided practical assistance on field trips. Specialists were trained in special courses in militia schools, whose activities were resumed in several cities of the republic. In 1945, 12,153 people came to recruit militia, and 5,906 people left and were released. A significant shortcoming in recruitment was staff turnover. The main reasons for the turnover in the police in 1945 were as follows: a) reduced admission requirements to the militia (recruited people without inspection by the medical commission, sometimes clearly disabled); b) insufficient verification of new recruits; c) weak educational work among the staff. Of the total number of those released in 1945: a) for illness, age and inadequacy – 4652 people; b) according to the materials of the special inspection – 1526 people; c) for moral and domestic decomposition, violation of labor discipline, personal desires and family circumstances – 9626 people. Among the militia, 3 % were those with higher and incomplete higher education, 13 % – secondary, 25 % – below secondary and 57 % – lower education. Ukrainians in the PCIA of the USSR in 1945 accounted for 55 %, Russians – 35 %, Jews – 4 %, Belarusians – 2 %, others – 2,6 %. In general, in 1945 the People's Commissariat of Internal Affairs and its subdivisions carried out significant and diverse work to improve the staff of the republic's militia.

Key words: Ukraine, 1945, People's Commissariat of Internal Affairs, militia, personnel.

УДК 340.1:004.168

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.03>

Емін Наджафлі,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін (доцент)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДИГІТАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Метою статті є теоретико-правове висвітлення ключових параметрів методологічного інструментарію в науковому пізнанні дигіталізації державної влади, що запропоновано здійснювати на основі синтезу здобутків загальнотеоретичної юриспруденції, галузевих правових наук, а також суміжних суспільствознавчих дисциплін (соціології, політології, науки державного управління тощо). Запропоновано структурну будову методології дослідження дигіталізації державної влади, яка складається із семи «рівнів», розташованих за принципом ієрархічності й супідрядності: 1) домінуючого світогляду; 2) філософських засад; 3) типу наукового мислення (наукової раціональності); 4) принципів наукового пізнання; 5) наукових парадигм; 6) методологічних підходів; 7) наукових методів пізнання. Надано докладну характеристику кожному зі структурних блоків цієї методології. Обґрунтовано, що домінуючий світогляд, необхідний для побудови оптимальної методології осмислення феномена дигіталізації державної влади, повинен включати в себе елементи сучасної некласичної (посткласичної) філософії, методології пізнання цифрових технологій і конструктивістські елементи сучасної інноваційної методології загальнотеоретичної юриспруденції. Доведено, що оптимальним для осмислення процесів дигіталізації державної влади є постнекласичний тип раціональності. З'ясовано, що провідними загальнонауковими парадигмами дослідження дигіталізації державної влади є парадигми інформаційного суспільства та цифровізації (дигіталізації).

Ключові слова: дигіталізація, інформаційне суспільство, методологія, цифрова держава, державна влада, право, загальнотеоретична юриспруденція, постнекласичний тип раціональності.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Дигіталізація державної влади становить складну за характером, малорозроблену за станом опрацювання, а також вагому за обсягом і значущістю сферу наукових досліджень, адже відкриває перспективу аналізу тих багатоманітних та нелінійних суспільних процесів, які, розгортаючись у реальному часі та просторі, мають сутнісно правовий характер, а також не тільки ще далекі від своєї фіналізації [1, с. 19; 2, с. 180], але навіть від усталеної концептуальної визначеності,

структурної упорядкованості й нормативної урегульованості, зокрема на рівні чільного суспільного регулятора, яким у сучасному суспільстві є право. Адже використання та широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу функціонування держави вже призвело до трансформації багатьох традиційних інститутів держави, особливо в напрямі електронної демократії; заторкнуло сферу реалізації фундаментальних прав і свобод людини і громадянина; спричинило появу феномена новітніх «цифрових» прав людини; переформатувало уявлення про правову реальність і правозастосування; обумовило появу численних суспільних суперечностей, ризиків та конфліктів, пов'язаних як із функціонуванням всієї системи державного управління, так і з проблематизацією стану захищеності як «традиційних», так і «нових» прав громадян, а також супроводжується виникненням та поширенням новітніх «гібридних» загроз засадам національної безпеки України. Всі означені процеси потребують свого належного наукового осмислення, оцінки та свідомого керування ними, що неможливо поза створенням теоретико-методологічного підґрунтя з метою комплексного наукового пізнання і прогнозування таких процесів.

Стан дослідження проблеми

Донедавна питання дигіталізації державної влади взагалі перебувало на периферії уваги як дослідників, зокрема правознавців, так і власне ініціаторів та «виконавців» процесів державо- і правотворення в нашій країні. Численні проблеми з розумінням цифрової трансформації в державному управлінні спричиняла тривала відсутність відповідної законодавчої інфраструктури у сфері цифрового управління. Держава не мотивувала та не надавала громадськості і бізнесу можливості широко використовувати відповідні інноваційні технології [2, с. 170]. Лише останнім часом активізація креативного потенціалу дигіталізації державної влади (та просування відповідного концепту на рівні вищого державного керівництва України) стала закономірно розглядатися, насамперед вченими (О. Бакумов, О. Баранов, М. Бурдін, Н. Верлос, І. Доронін, А. Заїкін, П. Куфтирєв, Н. Кушакова-Костицька, А. Мезенцев, Г. Подзігун, В. Рудюк, Н. Стеблина), як імперативний атрибут сприяння прискоренню стрімкого розвитку суспільства й усіх його сегментів (економіки, освіти, культури тощо) на найперспективніших, найсучасніших (інноваційних) його напрямках.

Відповідно, важливим завданням для ключових суб'єктів вітчизняного стратегування стала розробка практичних рекомендацій щодо подальшого – більш осмисленого та продуманого (а відповідно, і керованого) – розгортання процесів дигіталізації державної влади для вироблення на цій основі ефективної державної політики правових

реформ. Безумовно, базою для розробки таких рекомендацій має стати ретельно опрацьована методологія осмислення цифрової реальності державної влади.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є теоретико-правове висвітлення ключових параметрів методологічного інструментарію в науковому пізнанні дигіталізації державної влади. Для досягнення мети поставлено такі *завдання*: 1) визначити структуру методології дослідження дигіталізації державної влади; 2) провести розмежування між концептами цифрового пізнання і цифрового мислення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що зазначена публікація є однією з перших праць, в якій аналізуються теоретико-правові аспекти методологічних засад наукового дослідження дигіталізації державної влади.

Виклад основного матеріалу

Формулювання методологічних основ наукового дослідження є його невід'ємною складовою. Методологічними ж основами наукового дослідження прийнято вважати методичні засоби (а також їх поєднання), які використовуються науковцями для проведення наукових досліджень як навколишньої реальності, так і змісту певних абстрактних понять. Методологія є системою певних методів, способів і прийомів, що застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності, а основною функцією методу є внутрішня організація та регулювання пізнання або практичної перебудови того чи іншого об'єкта. Водночас методологія – це набагато складніше явище, адже, як слушно вважає Д. Керімов, вона є тим інтегральним явищем, яке «об'єднує в собі низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загально й приватно-наукові методи. Тому методологію не можна зводити до одного із названих компонентів, зокрема до методу або вчення про методи, оскільки за її межами залишаються інші компоненти» [3, с. 46].

Виходячи із концепції багаторівневості структури методології дослідження дигіталізації державної влади, ми вважаємо (приєднуючись у цьому питанні до наукової позиції Д. Тихомирова), що таке комплексне утворення, як зазначена методологія, складається з певних структурних «рівнів», розташованих за принципом ієрархічності і супідрядності: 1) домінуючого світогляду, який характеризується як сукупність уявлень про світ, роль у ньому людини, а також похідних від них переконань, настанов, ідеалів, принципів, ціннісних орієнтацій пізнавальної та практичної діяльності людей, їх життєдіяльності загалом; 2) філософських засад, до яких належать філософські системи, що стосуються онтології, гносеології, антропології, праксеології

права, а також ідеї пізнавального процесу (зокрема, ідеї обґрунтованості, фальсифікації, верифікації, відповідальності вченого тощо, єдності та диференціації правового часу, простору та множини правових явищ, багатоманітності світу, які у науковому пізнанні виконують функцію обґрунтування, а також евристичну та методологічну функції); 3) типу наукового мислення (наукової раціональності) як сукупності взаємозалежних і взаємозумовлених наукових ідей, принципів і норм, форм відображення й пізнання дійсності, що мають раціональну природу та є історично обумовленими; 4) наукових парадигм як сукупності загальноновизнаних і домінуючих на цьому етапі розвитку юридичної науки взаємозалежних наукових досягнень, наукових теорій і відповідних їм правил, стандартів, методів наукових досліджень; 5) методологічних підходів; 6) наукових методів, тобто сукупності певних принципів, правил, прийомів, способів і засобів пізнання [4, с. 52–53].

Фундаментальним є значення домінуючого світогляду в конструюванні методології пізнання дигіталізації державної влади, адже саме в його межах визначаються висхідні світоглядні орієнтири пізнання відповідного предмета аналізу, вибудовуються ті настанови, якими дослідник керується при аналізі досліджуваного предмета. Вважаємо, що такий світогляд у конструюванні методології пізнання дигіталізації державної влади має поєднувати елементи загальнофілософського, спеціалізовано-технічного та спеціально-юридичного світоглядів, оскільки сама дигіталізація не є суто правовим феноменом. Виникнувши вперше в межах інформаційно-комунікаційних технологій, тобто маючи значення першопочатково суто технологічного чинника соціальної реальності, вона незабаром перетворилася на широке поле застосування означених технологій, що включають у себе штучний інтелект та машинну освіту (*AI & Deep Learning*), високошвидкісний інтернет (*4G i 5G*), інтернет речей (*Internet of Things*), інтегровані промислові мережі, додаткову реальність (*Augmented & Virtual Reality*) і 3D-друк, кіберфізичні системи і нейротехнології з принципово новим механізмом взаємодії людини та робототехнічних пристроїв, сучасні біоінженерні технології (*Biotech*), технології сервісу збору й аналітичної обробки великих даних (*Big Data*), хмарних комп'ютерних сервісів та обрахунків (*Cloud Computing*), «розумних» робототехнічних комплексів і пристроїв (*Smart Everything*), а також виявляються у розвитку соціальних мереж, складних цифрових технологічних платформ (цифрові двійники, децентралізований реєстр, квантові обрахунки), а також технології захисту і безпеки в інтернеті (*Cybersecurity*) [5, с. 31]. Відповідно, об'єктивно виникає потреба в синтезному баченні проблематики дигіталізації державної влади як елемента ширшого та складнішого процесу цифровізації різних боків суспільного життя в їх взаємозумовленості та взаємодії. Як зазначають

із цього приводу фахівці Інституту філософії імені Г. Сковороди НАН України, відповідна методологія потребує «зовсім іншого рівня інтелектуальної підготовки всього людства до нового “стилю життя”, але така підготовка вже сьогодні базується не тільки на природничо-наукових і технічних знаннях, але, насамперед, на знаннях соціально-антропологічних, культурологічних, гуманітарних» [6, с. 5]. Саме на світоглядному рівні спершу відбуваються суттєві трансформації методології юридичної науки.

З урахуванням викладеного вважаємо, що узагальнено-світоглядне синтезне бачення дигіталізації державної влади має спиратися на розуміння й інтерпретацію діалектичного поєднання технологічних, соціокультурних, управлінських, юридичних та інших аспектів цифровізації, а також своєрідності їх заломлення у сфері власне дигіталізації державної влади.

Яким має бути адекватний такій ситуації домінуючий світогляд, необхідний для побудови оптимальної методології осмислення феномена дигіталізації державної влади? Вочевидь, він не може бути ані вузькоscientistським (тобто зорієтованим винятково на пізнання технологічного боку відповідних процесів), ані суто спеціальною юридичним (зорієтованим винятково на пізнання позитивного права, що опосередковує певні прояви, сторони та форми цифровізації), а повинен, на наш погляд, включати в себе елементи сучасної неklasичної (постklasичної) філософії (як елементи загальнофілософського світогляду), методології пізнання цифрових технологій (як елементи спеціально-технічного світогляду) та конструктивістські елементи сучасної інновативної методології загальнотеоретичної юриспруденції (як елементи спеціально-юридичного світогляду). Це підтверджує висновок, зроблений М. Кельманом: «Методологію сучасного правознавства недоречно характеризувати лише на основі одного домінуючого в дослідницькій сфері підходу, оскільки сучасне правознавство вже давно не схоже на “юриспруденцію понять” ХІХ століття, а його методологія не обмежується використанням тільки формально-логічних та понятійних форм. Поступове розширення предметної сфери, як і наукового інтересу, поява нових “онтологій права” уможливають застосування певних комбінацій різних методологічних підходів» [7, с. 37].

До філософських засад методології дослідження дигіталізації державної влади належать філософські системи, що стосуються онтології, гносеології, антропології, праксеології права, а також ідеї відповідного пізнавального процесу. Тому коротко розглянемо їх стосовно нашого предмета дослідження.

Слід зауважити, що саме онтологія права має визначати контекст існування процесів цифровізації державної влади, їх соціальні передумови та наслідки, а також форми впливу (опосередкування) права

цих процесів та зміни, спричинені в механізмі функціонування системи державної влади та її інститутів унаслідок дигіталізації. Онтологічний бік філософських засад методології дослідження дигіталізації державної влади відображає процесуальність відповідного явища в єдності статичних та динамічних його елементів, а також втілює діалектику об'єктивного (право, держава, державна влада як об'єктивні явища, що піддаються цілеспрямованим змінам унаслідок та в ході дигіталізації) та суб'єктивного (суб'єкти (ініціатори, розробники, провідники) у процесах дигіталізації, концепції дигіталізації, втілювані у відповідних правових змінах державної влади).

У контексті дигіталізації в науці вже проведено розмежування, зокрема між концептами цифрового пізнання і цифрового мислення, що пояснюють трансформацію суб'єкта наукової діяльності в цифрову добу. Так, цифрове наукове пізнання тлумачиться як дослідження наукової предметної сфери, яке підвищується з точки зору ефективності завдяки цифровим технологіям, а цифрове мислення розглядається як проблематизація цифрового наукового пізнання, спровокована цифровими технологіями [8, с. 23]. Тож гносеологічний аспект філософських засад методології дослідження дигіталізації державної влади обумовлює особливості пізнання феномена дигіталізації стосовно конкретного предмета дослідження – сфери державної влади, зокрема на рівні змін її структур, інститутів, функцій, форм і методів реалізації. На рівні гносеології права також виробляється специфічний категоріально-понятійний апарат, вписаний у загальну систематику категорій і понять, що ними послуговуються як загальнотеоретична юриспруденція, так і галузеві юридичні науки, що торкаються пізнання того сегмента правової реальності, що опосередковується сферою дигіталізації в цілому та дигіталізації державної влади зокрема. Такий специфічний категоріально-понятійний апарат, у свою чергу, «задає» і певну своєрідність наукових підходів та ракурсів пізнання відповідного сегмента правової реальності.

На відміну від онтології та гносеології права, антропологія права концентрує увагу на людській природі (походженні) права, на з'ясуванні ролі людини у правовому середовищі, значущості людини як найвищої соціальної цінності, дослідження філософської природи суб'єктивних прав і свобод людини та громадянина як основи розвитку права та функціонування держави [9]. Тобто антропологія права зорієнтована на осмислення людського фактора у результативному здійсненні дигіталізації державної влади, на забезпечення пріоритету «традиційних» і «цифрових» прав людини перед державним апаратом, а також на аналізі суб'єктивного фактора в підготовці та реалізації правових реформ із дигіталізації державної влади. Адже цифровізація передбачає суто технологічне ставлення до дійсності,

де все пізнане прирівнюється до засобів досягнення практичних цілей [8, с. 27–28]. За такого (суто технологічного) підходу часто применщується значення суб'єктивного фактора, а людський вимір подекуди просто елімінується із суто технологічних процесів на догоду їх інтенсифікації та масовізації. Водночас антропологія права акцентує на тому, що в умовах дигіталізації державної влади комунікація між громадянином і державою дедалі більше знеособлюється та віртуалізується. Процеси уніфікації супроводжуються протилежними процесами індивідуалізації, виникає та поширюється варіативність і багатоманітність інформації, що циркулює лінією «державна – громадянин». В умовах цифрової держави, гіпотетично можна припустити, відбудеться поступове заміщення особи як суб'єкта права штучним інтелектом, втіленим у комп'ютерах, що породжує питання місця правової антропології в цифровій реальності та взаємоузгодження тенденцій щодо збереження «традиційної» правової суб'єктності та поширення впливу штучного інтелекту на реалізацію функцій держави (передусім у галузі правового регулювання надання людям публічних послуг або, наприклад, у ході конкурсних процедур при заміщенні вакантних посад державних службовців, де місце конкурсної комісії цілком може зайняти комп'ютер).

У контексті нашого дослідження аксіологія права спрямовує методологію на застосування ціннісного (аксіологічного) підходу до осмислення й інтерпретації процесу дигіталізації державної влади, до оцінки цифрової держави як ключового результату дигіталізації державної влади, а також пов'язаних із цим процесом ризиків, небезпек та можливих негативних наслідків для людини, суспільства та держави, ключових соціальних цінностей тощо. Адже дуже часто в умовах реальності, що стрімко змінюється під впливом цифрових технологій, суб'єкти правотворчості змушені у правовому регулюванні йти не від правовідносин, а саме від технологій [10, с. 115].

Нарешті предметом праксеології права є дослідження правової діяльності в усьому розмаїтті її філософських аспектів [11]. Саме діяльнісний підхід лежить в основі уявлень про дигіталізацію як цілеспрямований процес формування й реалізації змін у системі державної влади, а також обумовлює формування теорії правової реформи, комплементарної до науково-правової концепції дигіталізації державної влади.

Наступним після філософських засад рівнем методології дослідження дигіталізації державної влади є, як уже наголошувалося вище, тип наукового мислення (наукової раціональності).

Як відомо, в історії науки виокремлюють класичний, некласичний та постнекласичний типи раціональності, критеріями відмінностей яких є: особливості системної організації досліджуваних об'єктів

(прості системи, складні системи, системи, що саморегулюються, та складні системи, що саморозвиваються), а також змістовна наповненість категорій їх осмислення; властива кожному типу раціональності система ідеалів і норм досліджень (пояснення, опису, обґрунтування, структури та побудови знань); специфіка історико та культурно зумовленої філософсько-методологічної рефлексії над пізнавальною діяльністю [4, с. 56; 12; 13; 14, с. 6]. Сучасний постнекласичний тип раціональності зорієнтований переважно на осмислення складних систем, що саморозвиваються, яким притаманна ієрархія рівневої організації елементів і здатність породжувати в процесі розвитку нові рівні організації, що утворюють нову цілісність системи, відкритість – обмін з оточуючим середовищем речовиною, енергією, інформацією. Осмислення цих систем здійснюється в межах нового розуміння категоріальної «матриці»: частини – цілого, причинності, простору і часу, а дослідження потребують міждисциплінарного підходу, побудови ідеалів і норм науки, людиновимірності об'єктів і результатів наукових досліджень [4, с. 56–57; 14, с. 12–16].

Із цього погляду очевидно, що оптимальним для осмислення процесів дигіталізації державної влади є саме постнекласичний тип раціональності, адже поза міждисциплінарним підходом до вивчення цих процесів, а також поза людиномірним використанням об'єктів і результатів їх досліджень реалізувати комплексний науковий підхід до вивчення феномена дигіталізації загалом не видається можливим.

Наступним важливим методологічним «рівнем» дослідження дигіталізації державної влади є, як було наголошено вище, наявність специфічних наукових парадигм як сукупності загальноновизнаних і домінуючих на цьому етапі розвитку юридичної науки взаємозалежних наукових досягнень, наукових теорій і відповідних їм правил, стандартів, методів наукових досліджень, у межах яких опрацьовуються підходи та методи аналізу досліджуваного предмета. Узагальнено можна стверджувати, що парадигмою в науці нині визнається «концептуальна схема, яка протягом певного часу визнається науковим співтовариством як основа його практичної діяльності» [15, с. 71]. При цьому під парадигмою права розуміється й «органічна єдність усвідомлених і неявних уявлень (поглядів, переконань) про право, суспільство, державу та їх взаємозв'язок, заснованих на цих уявленнях ціннісно-цільових настанов, а також фахового досвіду (навичок, прийомів і стандартів). Парадигма права поділяється всіма членами юридичного співтовариства або його підгрупою та об'єктивується у правовій науці та доктрині, законодавстві та практиці правозастосування» [16, с. 14]. В юридичній науці виокремлюють нині як найбільш загальні позитивістську, соціологічну та природно-правову парадигми права [4, с. 58]. З урахуванням особливостей дигіталізації

та правового регулювання цих процесів у різних вимірах суспільного життя правомірним, на наш погляд, є виокремлення також локальних правових парадигм, які матимуть методологічне значення для дослідження дигіталізації державної влади як особливого об'єкта.

Методологія дослідження теоретико-правових засад дигіталізації державної влади на сучасному етапі розвитку постіндустріального й інформаційного суспільства, визначальними ознаками якого є розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, інформатизація, віртуалізація соціальної реальності й глобалізація комунікаційного простору, ґрунтується, з одного боку, на загальнофілософських, соціологічних та юридичних концептах інформаційного суспільства, цифровізації суспільства, економіки, держави і права, цифрової економіки та цифрової трансформації.

Отже, методологія, покладена в основу дослідження дигіталізації державної влади, має враховувати як ключові напрями та закономірності розвитку суспільства на шляху до його цифровізації, так і новітні форми правового опосередкування дигіталізації такого розвитку в цілому та дигіталізації такого сектора суспільства, як сфера буття державної влади, зокрема. Саме вона охоплена протягом останніх десятиліть більш чи менш вдалими правовими реформами, у межах яких розвиваються тенденції дигіталізації державної влади. Водночас останнім часом така дигіталізація дедалі більше перетворюється на самостійний чинник суспільного і державного розвитку, впливаючи на перебіг та результативність означених реформ.

Дигіталізація спричиняє прискорення трансформації багатьох суспільних відносин, «появу зовсім нових, ще не відомих українському законодавству. І право як універсальний регулятор має встигати здійснювати упорядкування нових і новітніх суспільних відносин» [17, с. 49].

Спершу охопивши сферу економіки, дигіталізація поступово стає ключовим чинником прискорення суспільного розвитку в цілому та важливим «ферментом» подальшої трансформації всієї державної та правової реальності у напрямі її доступності для потреб населення, зближення держави та суспільства, нарощування інститутів прямої участі громадян в управлінні державою, підзвітності й відповідальності державної влади та її носіїв перед суспільством. Тому осмислення процесів дигіталізації державної влади відбувається «у рамках соціокультурної парадигми пізнання права і правових явищ, на міждисциплінарному рівні, на основі принципів гуманізації й інтеграції наукового знання, методологічного плюралізму та теоретико-інформаційних уявлень про інформацію як загальний організуючий фактор у становленні і розвитку усіх типів соціальних систем» [18, с. 83].

Тісний зв'язок між юридичною наукою, правовим регулюванням, практикою правозастосування та правовою доктриною уможливають

виокремлення загальнонаукових парадигм інформаційного суспільства та цифровізації (дигіталізації), у межах яких може бути досліджена дигіталізація державної влади. Такому дослідженню сприяють, на наш погляд, деякі сучасні тенденції розвитку загальнотеоретичної юриспруденції – соціалізації і соціологізації, людиноцентристської переорієнтації в умовах глобалізації, антропологізації, аскіологізації й гуманізації, деонтологізації, деформалізації, феноменологізації, прагматизації та семіотизації, посилення плюралізації й мультикультуралізму у праві та переосмислення предметного поля юриспруденції, поєднання традицій і новацій у праві і правовій науці, актуалізації ціннісного та комунікаційного призначення права і правової науки, цивілізаційного й діяльнісного підходів, індивідуалізації правового регулювання, формування правового поліцентризму тощо.

Також потрібно проаналізувати специфіку методологічних підходів та наукових методів пізнання феномена дигіталізації державної влади.

Серед найпоширеніших загальнофілософських підходів до дослідження дигіталізації державної влади чільне місце посідає діалектичний підхід, який дозволяє дослідити ці процеси у контексті їх взаємозв'язку з іншими процесами, об'єктами та явищами. На противагу метафізичному підходу, який розглядає об'єкти та явища ізольовано одне від одного, діалектика вбачає причину їх функціонування і розвитку у розвитку, єдності та боротьбі протилежностей [19, с. 54]. Із позицій діалектичного підходу, дигіталізація державної влади розглядається як певний сегмент дигіталізації, що охоплює різні боки суспільного життя і має глобальний характер; вона має несталий, змінюваний характер, такі зміни мають детерміністську обумовленість, яка, щоправда, за умов посилення стохастичності суспільного і правового розвитку є відносною. Діалектичний підхід також передбачає аналіз процесів такої дигіталізації не в лінійному вимірі, а з урахуванням наявних та потенційних суперечностей, зіткнення яких породжує конкретно-історичні форми дигіталізації державної влади та спонукає аналізувати не лише фінальні стадії відповідного процесу, не лише його результати, а весь процес, охоплений у реальній динаміці його ініціювання, розгортання, перебігу та фіналізації.

Важливе значення для дослідження дигіталізації державної влади має також поєднання історичного й логічного підходів. Якщо застосування історичного підходу передбачає аналіз відповідного процесу в його реальній динаміці, з висвітленням його передумов, перебігу, оцінки на різних етапах, то логічний підхід акцентує увагу на висвітленні закономірностей такого процесу, поєднання детермінізму та стохастичності в його розгортанні, а саме «історичний підхід потребує логічного осмислення фактів розвитку досліджуваного об'єкта, а логічний аналіз завжди витікає з історії розвитку об'єкта» [19, с. 55].

Важливе методологічне значення для осмислення процесів дигіталізації державної влади має порівняльно-правовий (компаративний) підхід, що ґрунтується на уявленнях про відкритість, діалогічність і несамодостатність національних правових систем, здатність до правових запозичень, активну роль у таких запозиченнях державної влади [20; 21]. Цей підхід має значний евристичний потенціал та повинен застосовуватися при дослідженні дигіталізації державної влади: у світі широко застосовуються певні уніфіковані стандарти цифровізації публічно-правової сфери, свідченням чого є поширені різноманітні індекси дигіталізації, за умов глобалізації національні правопорядки (принаймні в демократичних і тих, що демократизуються, країнах) є «розімкнутими», а відтак вільними для правових запозичень, окремі держави, як Україна, свідомо обрали шлях імплементації зарубіжних правових стандартів (у випадку України – стандартів Європейського Союзу). Тому компаративний підхід, додатково «мотивований» такими обставинами, зазвичай, привертає увагу до виявлення діалектики окремого, особливого і загального у таких процесах, втілюючись у зіставленні (порівнянні) досвіду здійснення відповідних цифрових трансформацій у державній владі на прикладі різних країн та/або в різні історичні періоди. Порівняння відповідних об'єктів дослідження може мати як синхронний, так і діахронний характер. Їх оптимальне поєднання в конкретному науковому дослідженні спроможне дати більш повну та вірогідну картину як динаміки досліджуваного процесу, так і основних законодавчих тенденцій, що мають універсальний (властивий для усіх або більшості країн) або ж особливий (притаманний лише для однієї країни) характер. Цей підхід дослідження відкриває шлях для практичних заходів у сфері правової політики, зокрема здійснення уповноваженими суб'єктами державної влади цілеспрямованих правових запозичень при створенні національних нормативних моделей дигіталізації державної влади, а тому має суттєве не лише теоретичне, а й прикладне значення. Втілюваний на практичному рівні, цей підхід усе ж вимагає поміркованого та зваженого застосування, адже далеко не всі державно-правові запозичення можуть мати позитивний ефект [22, с. 52].

Соціологічний підхід, який дедалі ширше упроваджується у вітчизняне загальнотеоретичне правознавство [23; 24], у конкретному дослідженні дигіталізації державної влади допомагає осмислити соціальну зумовленість відповідних процесів, запропонувати концептуальний соціологічний аналіз законодавства, яке встановлює засади цієї дигіталізації як самостійного соціокультурного феномена, що є результатом правотворчої діяльності, не залишає поза увагою аналіз соціокультурної природи відповідних правових норм, процесів та змін у системі державної влади, що є наслідком здійснення її

дигіталізації, а також дає змогу вписати процеси такої дигіталізації у визначений соціокультурний контекст, показати їх залежність як від глобальної дигіталізації всіх суспільних відносин, так і від діяльності суб'єктів цих відносин. Вагомим завданням такого підходу стосовно обраного предмета дослідження є також визначення впливу законодавства на систему відповідних соціальних відносин, на взаємодію соціальних суб'єктів, систему цінностей і норм. Він же задає пошук у співвідношенні різних норм соціальної регуляції дигіталізаційних процесів (у контексті співвідношення права та неправових регуляторів), дії та «бездіяльності» (тобто фактичного незастосування) закону у правовому регулюванні дигіталізації, виявлення ступеня ефективності такого регулювання, а також сумісності моделей дигіталізації, впроваджуваних у суспільну практику та в державне функціонування з наявними моделями державо- і правоустрою, сприйняття впроваджуваних змін у суспільній свідомості, їх відтворення у повсякденних суспільних практиках і реагування суспільства на здійснювані дигіталізаційні зміни в державній владі.

Системний підхід є логічним продовженням принципу системності наукового дослідження і стосовно нашого предмета дослідження надає можливості аналізувати зміни в системі, структурі та функціях державної влади як наслідки системного впливу на неї процесів дигіталізації, виявляти системні зв'язки між дигіталізацією державної влади та інших сфер суспільних відносин, простежувати взаємодію між новою якістю державної влади та змінами в законодавстві та у правовому статусі громадян, які набувають і реалізують в інформаційному суспільстві та в цифровій державі новітні, цифрові права. Безумно, саме системний метод дає змогу виявити те, наскільки глибокими й системними є зміни в законодавстві, що опосередковує й спрямовує відповідні зміни у структуруванні державної влади та у функціонуванні її органів в умовах дигіталізації, а також у тих багатоманітних зв'язках і взаємодіях (структурних і функціональних, постійних і тимчасових, традиційних і новітніх, сталих і креативних тощо), що опосередковують системи взаємовідносин як між цими органами всередині системи державної влади, так і між цими органами і громадянами та інституціями громадянського суспільства.

Функціональний підхід відображає, з одного боку, функціональну спрямованість дигіталізації у сфері державної влади, її модернізаційний, нормативний, креативний потенціал, а з іншого боку, висвітлює особливості функціонування державної влади в умовах цифровізації держави загалом, враховуючи процеси цифрової стандартизації, цифровізації документообігу в органах державної влади, адресність і дистанційність у наданні державою послуг громадянам, інтерактивність і мережевий характер взаємодій між громадянами та державою,

цифровізацію адміністративних послуг, створення багатофункціональних інформаційних центрів, а також характеристики, пов'язані з ключовими загальносистемними засадами ефективного цифрового управління (цільова функціональність, відкритість і прозорість комунікації, взаємоспрованість інформаційних обмінів, зниження транзакційних витрат тощо) [25, с. 12].

Інформаційний підхід уможлиблює розгляд функціонування інформаційних потоків як одного з ключових ресурсів, що оптимізують діяльність управлінських структур у системі державної влади, а розвиток самої системи державної влади, її модернізації, ефективізації та сервілізації (руху в напрямі посилення сервісного характеру держави) – як закономірного результату вдосконалення процесів соціоінформаційного обміну між суб'єктами дигіталізації та ключовими споживачами публічних послуг з боку держави – громадянами [25, с. 12–13]. Крім того, у межах такого підходу розкривається специфіка «комунікаційних зв'язків між громадянами та посадовцями, що дозволяє як брати участь в ухваленні рішень, так і відстоювати інтереси меншості та ставити питання про відповідальність посадовців» [26, с. 66], а також виникнення та впровадження на рівні національного законодавства обов'язку держави «забезпечувати конфіденційність комунікацій, здійснюваних за допомогою загальнодоступної телекомунікаційної мережі та загальнодоступних телекомунікаційних послуг»¹.

Антропологічний підхід дає широку перспективу аналізу дигіталізації державної влади не як безособового, відірваного від потреб людини процесу, а явища, що, безумовно, має «людиномірний» характер, оскільки безпосередньо торкається «питання щодо з'ясування змісту правил та процедур використання цифрових технологій у сприянні реалізації можливостей людини» [26, с. 67]. Водночас цей підхід обґрунтовує необхідність на сучасному етапі розвитку суспільства забезпечення якісно нового рівня захищеності прав людини державою в умовах глобальної цифровізації [27, с. 90]. Разом із тим процеси дигіталізації державної влади розглядаються через призму такого підходу не як самоціль, а як засіб оптимізації реалізації потенціалу людської особистості, розкриття його нових боків і проявів, поліпшення захищеності її традиційних і новітніх, цифрових прав та нарощування «праволюдного» потенціалу у знеособленому механізмі взаємодії з державною владою.

Діяльнісний підхід є одним із провідних підходів у дослідженні дигіталізації державної влади та тісно пов'язаним із антропологічним

---

¹ Directive 97/66/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 1997 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the telecommunications sector.

підходом. Це пояснюється безпосередньо тим, що діяльнісний підхід зумовлений діяльнісною сутністю права і держави. Він дає змогу «висвітлити внутрішнє та зовнішнє в людській діяльності, виокремити причину та наслідок, форму та зміст, мету та результат» [28, с. 162–163], у тому числі у процесах дигіталізації державної влади. Згаданий підхід також передбачає розгляд дигіталізації державної влади не як абстрактного самопливного процесу, а як такого процесу, який назовні виявляється сукупністю доцільних діяльностей активних суб'єктів ініціювання, реалізації та коригування результатів такої дигіталізації. З іншого боку, споживачами результатів такої дигіталізації так само є конкретні люди, які, взаємодіючи з органами державної влади, отримують нові можливості для реалізації своєї свободи та законних інтересів.

Семіотичний підхід до аналізу дигіталізації державної влади уможливлений тим, що зазначений процес є елементом правової реальності, а тому відтворюється у знаках, які вивчаються семіотикою як ученням про знаки. Семіотика, зазвичай, орієнтується на пізнавальний вимір людського досвіду, адже вона укорінена у процесі дії знаків (семіозі) і передбачає обов'язкову наявність хоча би двох динамічних чинників (знаку й означуваного, знаку та його автора, знаку і значення, знаку й інтерпретатора, знаку й контексту тощо), що дає підстави визначити окремий тип семіотичної характеристики людини як «людина символічна», «людина знакова» – *homo semioticus* [29, с. 22]. При цьому правові знаки матеріалізують і об'єктивують (означають, маркують, класифікують, структурують, ієрархізують, організують, впорядковують) правову дійсність. Вони ж беруть участь в управлінні процесом трансформації дійсності у правосвідомість людини і водночас організують, впорядковують її мисленеву діяльність, що допомагає сформувати у кожного свою образно-поняттєву модель правової дійсності [29, с. 23]. Відповідно, об'єкт нашого дослідження є складовою частиною символічної системи, що охоплює предмети і дії з умовним змістом, залежним від розуміння суб'єктів, що взаємодіють [24, с. 29; 30, с. 49]. Адже дигіталізація державної влади супроводжується появою нових символічних підсистем, які відображають «розростання» права, його поширення на нові суспільні відносини та їх групи, а також – перенесенням до сфери права мови символів, які до того мали здебільшого технічний характер, що засвідчує об'єктивне ускладнення семіотичного базису дигіталізаційних процесів. З іншого боку, штучний інтелект, що задіяний людьми у процесі дигіталізації державної влади, має у своєму арсеналі антропоморфно-розумні мисленеві та когнітивні дії, такі як розпізнавання образів, символічних систем і мов, рефлексія, розмірковування, моделювання, образне мислення, аналіз та оцінка [31, с. 135].

Дигіталізація передбачає своєрідну «зустріч» права як окремої знакової системи із знаковою системою, властивою для носіїв штучного інтелекту (розумних машин), які задіяні у процесах дигіталізації. Тобто відбувається взаємопроникнення обох знакових систем, їхнє взаємозбагачення та взаємоускладнення. Розглядаючи та сприймаючи ці процеси як автономні різновиди правової комунікації в інформаційному суспільстві, дослідник мусить спиратися на загальні засади семіотичного підходу до права.

Кібернетичний підхід має широке застосування при аналізі дигіталізації державної влади у зв'язку з тим, що такі процеси передбачають використання штучного інтелекту. Останній є штучною складною кібернетичною електронною системою з когнітивно-функціональною архітектурою та власними або релевантно доступними (доданими) розрахунковими потужностями необхідних місткостей і швидкодії. Йому властиві субстантивність (суб'єктність і здатність удосконалюватися), високорівнева здатність сприймати інформацію, приймати рішення і виконувати їх, аналізувати власний досвід, здатність до адаптації у навколишньому середовищі, здатність виконувати когнітивні функції (творчі, аналітичні), здатність до самосвідомості [32, с. 94–95]. Кібернетика, зазвичай, орієнтується на оптимальне управління складними системами [33, с. 39–43]. Із цієї точки зору, дигіталізація є способом (формою) оптимізації системи державного управління за допомогою застосування інструментів штучного інтелекту. Відповідно, застосування цього інструменту в дигіталізації обумовлює широке використання кібернетичного підходу.

Інституційний підхід дає широкі перспективи для аналізу інституційних змін у системі державної влади, спричинених дією дигіталізації держави та суспільства. Власне унаслідок дигіталізації змінюється не лише «інституційний дизайн» держави загалом і державної влади зокрема, на другий план відходить взаємодія суспільства із традиційною тріадою влади. Так, у цифровому суспільстві державна влада набуде нових форм, «які, з одного боку, не будуть пов'язані з традиційною тріадою гілок влади, а з іншого, – зможуть спиратися на нову, електронну демократію. Влада нового типу стане багатосуб'єктною, практично всі члени суспільства, які володіють доступом до цифрових технологій, отримують можливість у режимі реального часу брати участь як у прийнятті управлінських рішень, так і у пратовторчій діяльності» [34, с. 205].

Синергетичний підхід є одним із новітніх наукових підходів, що успішно застосовується і в загальнотеоретичному правознавстві для дослідження складних систем, яким властиві якості самоорганізації. Основою синергетики вважається концепція нерівноважної термодинаміки або теорії нелінійних динамічних середовищ [35, с. 902].

Вважаємо, що дигіталізація повністю вписується в цю концепцію, а тому може бути проаналізована за допомогою синергетичного підходу. На користь такого висновку свідчить, на наш погляд, і те, що дигіталізація демонструє поєднання спонтанності та урегульованості, організації та самоорганізації державної влади, особливо в періоди глибоких реформ, які зачіпають і сферу самої державної влади. При цьому, безумовно, право намагається якнайповніше врегулювати дигіталізацію та її результати, що є цілком виправданим у сфері здійснення державної влади, надати їй нового правового режиму функціонування, що має заступити застарілі практики й норми здійснення державної влади. Втім, «ідеальної повноти вирішення цієї проблеми досягти неможливо, оскільки поява нових зв'язків не дає змоги це зробити» [36, с. 7]. Дигіталізаційні процеси у сфері державної влади, на наш погляд, володіють відповідними властивостями, характеризуються істотним рівнем стохастичності, нелінійності, зіткненням різних тенденцій тощо. Завдяки цьому підходу дослідник може з'ясувати дію відповідних чинників впливів на зазначені процеси, запропонувати нелінійну модель дигіталізації з урахуванням тлумачення складної взаємодії різноспрямованих тенденцій цих процесів, співвідношення стохастичних і доцільних механізмів у їх розгортанні.

Безумовно, наведені вище методологічні підходи є базовими, орієнтовними для дослідницького пошуку в напрямі осмислення ключових проблем дигіталізації державної влади в цілому і в сучасній Україні загалом, а тому аж ніяк не вичерпують усієї широкатої й різноманітної нині «методологічної» палітри юридичної науки. Отже, їхня евристична «придатність» і креативний потенціал мають перевірятися в конкретних наукових дослідженнях як на рівні загальнотеоретичної юриспруденції, так і на рівні галузевих правових наук.

Якщо ж від загальних методологічних підходів до дослідження дигіталізації державної влади звернутися до питання визначеності методів такого дослідження, то тут ми поділяємо усталену в юридичній науці концепцію щодо класифікації таких методів на загальнофілософські (діалектики та метафізики), загальнонаукові (аналізу та синтезу, сходження від конкретного до абстрактного, спостереження та опису, системний, структурно-функціональний та формально-логічний методи) та приватно-наукові (формально-юридичний, герменевтико-правовий (правотлумачний), історико-правовий, порівняльно-правовий, метод правового моделювання, метод правового прогнозування, соціолого-правові методи).

Так, за допомогою аналізу досліджуються основні суб'єкти, об'єкти та напрями дигіталізації державної влади, встановлюється характер взаємозв'язку між ними, здійснюється аналіз актів законодавства та

законопроектних новацій у цій сфері регулювання суспільних відносин. За допомогою синтезу здійснюється узагальнення даних, отриманих у результаті аналізу досліджуваних правових явищ, зокрема пропонуються висновки щодо оптимальності правового регулювання процесу дигіталізації державної влади, здійснюваних на цій основі організаційних, інституційних та функціональних змін у системі державної влади України, щодо відповідності таких актів вимогам та стандартам ЄС тощо. Синтез таких даних дає змогу окреслити перспективи та напрями дигіталізації державної влади, виокремивши ключові та найбільш перспективні напрями цифрової трансформації державної влади в Україні в умовах євроінтеграційних процесів. Метод сходження від абстрактного до конкретного використовується для структурування нормативного матеріалу з метою виявлення загального, специфічного й унікального в дигіталізаційних процесах, що охоплюють сферу здійснення державної влади в Україні. Вагоме значення для осмислення процесів дигіталізації державної влади в Україні мають такі методи, як спостереження та опис: метод спостереження (безпосереднього чи опосередкованого) дає змогу отримати знання про зовнішні боки об'єкта пізнання та його суттєві властивості [37, с. 58; 38, с. 34], тоді як метод опису застосовується переважно для фіксації результатів такого спостереження [37, с. 59].

Структурно-функціональний метод широко застосований у роботі при висвітленні характеру та глибини ключових структурних і функціональних змін, що їх зазнають об'єкти дигіталізації державної влади, а також при аналізі концептуальних переваг та недоліків тих чи тих заходів з правової реформи у галузі дигіталізації державної влади в Україні. Формально-логічний метод, що зумовлює послідовність викладених суджень та умовиводів, дає змогу розглянути систему державної влади та систему законодавства, що об'єктивує дигіталізацію державної влади як логічно визначені й упорядковані системні утворення, зміни в яких мають підпорядковуватися закономірностям формальної логіки. Його застосування також уможливує уточнення змістовного наповнення ключових правових категорій, використовуваних у цьому дослідженні.

Для пізнання предмета дослідження застосовано також такі методи, як формально-юридичний, герменевтико-правовий (правотлумачний), історико-правовий, порівняльно-правовий, метод правового моделювання, метод правового прогнозування, а також соціолого-правові методи. Зокрема, формально-юридичний метод застосований при аналізі законодавства, що регулює суспільні відносини щодо дигіталізації державної влади. Герменевтико-правовий (правотлумачний) метод дає змогу проаналізувати особливості внутрішньої будови та сенсу правових норм, що містяться в законодавчих

актах, які регулюють процеси дигіталізації державної влади, висвітлити спектр наявних наукових позицій із цього питання. Історико-правовий метод дозволяє простежити генезу досліджуваного процесу, його розгортання і розвиток у тісному зв'язку із синхронними змінами, яких зазнає відповідне законодавство, а також у зв'язку із суспільними потребами, які повинна задовольнити означена дигіталізація та її результати. Порівняльно-правовий метод ґрунтований на основі компаративного наукового підходу та надає змогу широко застосовувати зіставлення між однорядковими правовими явищами, охопленими об'єктом нашого дослідження. У результаті застосування методів правового моделювання та прогнозування окреслюються перспективи та напрями здійснення правової реформи у сфері дигіталізації державної влади в Україні. Застосування соціолого-правових методів передбачає аналіз ефективності та якості дигіталізації у сфері державної влади, тих чи інших конкретних заходів у цій сфері, а також формулювання теоретичних рекомендацій щодо оцінки стану трансформаційних змін у цій сфері щодо їх суспільної прийнятливості, здатності задовольнити ключові суспільні потреби й запити у результатах такої дигіталізації тощо.

У сукупності означені методи, на наш погляд, повинні: 1) допомогти реалізувати евристичний потенціал окреслених вище ключових методологічних підходів до дослідження дигіталізації державної влади сучасної України на основі неklasичного (постklasичного) типу раціональності та в межах парадигм інформаційного суспільства та цифровізації; 2) забезпечити комплексне висвітлення процесів дигіталізації та їх результатів, які мають суспільно-правове значення і повинні виявитися в якісних змінах в інституційному та в функціональному вимірах існування системи державної влади в Україні за умов побудови (формування) електронної (цифрової) держави; 3) окреслити провідні теоретико-правові орієнтири для юридичної науки і практики у сфері реалізації ідеї електронної (цифрової) держави на тлі здійснення правових реформ в Україні; 4) висвітлити проблемні аспекти дигіталізації (враховуючи виклики, ризики та загрози – як реально існуючі, наявні, так і потенційні) в розрізі забезпечення ключових соціально-правових цінностей та реалізації державою свого соціального призначення; 5) допомогти мінімізувати суспільні втрати від дигіталізації та унеможливити відхід від конституційно проголошених засад демократичної, правової та соціальної держави в Україні.

Висновки

Дигіталізація як універсальне соціальне явище не може бути комплексно осмислена поза застосуванням методології юридичної науки. Для теорії держави і права процеси дигіталізації державної влади, державного управління, виникнення феноменів електронного

уряду та цифрової держави є інновативною сферою дослідницьких пошуків.

Методологія дослідження дигіталізації державної влади складається із семи структурних «рівнів», розташованих за принципом ієрархічності й супідрядності: 1) домінуючого світогляду; 2) філософських засад; 3) типу наукового мислення (наукової раціональності); 4) наукових парадигм; 5) методологічних підходів; 6) наукових методів пізнання.

Оптимальним для осмислення процесів дигіталізації державної влади є постнекласичний тип раціональності.

Ключовими методологічними принципами пізнання феномена дигіталізації державної влади є такі: принцип комплексності (всєбічності); принцип системності; принцип наукової об'єктивності; принцип історизму; принцип детермінізму; принцип антропологізму; принцип методологічного плюралізму.

Провідними загальнонауковими парадигмами дослідження дигіталізації державної влади є парадигми інформаційного суспільства та цифровізації (дигіталізації).

Основними методологічними підходами, придатними для застосування у структурі методології дослідження дигіталізації державної влади, є діалектичний, історичний, логічний, порівняльно-правовий, економічний, діяльнісний, соціологічний, системний, інформаційний, антропологічний, семіотичний, кібернетичний, організаційний, інституційний, синергетичний, комунікативний, конфліктологічний.

На основі виокремлених методологічних підходів ключовими методами пізнання дигіталізації державної влади слід вважати такі методи: загальнофілософські (діалектики та метафізики), загальнонаукові (аналізу і синтезу, сходження від конкретного до абстрактного, спостереження та опису, системний, структурно-функціональний та формально-логічний), приватно-наукові (формально-юридичний, герменевтико-правовий (правотлумачний), історико-правовий, порівняльно-правовий, метод правового моделювання, метод правового прогнозування, соціолого-правові методи).

Список бібліографічних посилань: 1. Стеблина Н. О. Цифровізація державної політики як дискурс сучасності : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Вінниця, 2021. 472 с. 2. Стругинська І. В. Цифрова трансформація як імператив інноваційного розвитку бізнес-структур : дис. ... д-ра економ. наук : 08.00.04. Запоріжжя, 2020. 487 с. 3. Керимов Д. А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). М. : Аванта+, 2001. 560 с. 4. Тихомиров Д. О. Теоретико-правові засади державної політики у сфері цивільної безпеки в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 506 с. 5. Карцхія А. А. Гражданско-правовая модель регулирования цифровых технологий : дис. ... д-ра

юрід. наук : 12.00.03. М., 2019. 394 с. **6.** Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В., Мороз О. Я. Науковий світогляд на зламі століть : монографія. Київ : Парапан, 2010. 288 с. **7.** Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33–46. **8.** Социальные и цифровые исследования науки : монография / научн. ред. и сост. А. А. Аграмаковой, Е. В. Масланова, В. В. Слюсарева, Т. М. Хусяинова. М. : Изд-во «Русское общество истории и философии наук», 2019. 284 с. **9.** Бандура О. О. Антропологія права як складова філософської антропології (загальний нарис). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. Т. 17, вип. 1. С. 8–15. **10.** Михеева Т. Н. К вопросу о правовых основах цифровизации в Российской Федерации. *Вестник Университета имени О. Е. Кутафина*. 2019. № 9 (61). С. 114–122. **11.** Бандура О. О. Праксеологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2. С. 11–23. **12.** Добронравова И. С. Идеалы и типы рациональности // Постнеоклассика: философия, наука, культура : монография / ред.: Л. П. Киященко, В. С. Степин. СПб. : Мирь, 2009. С. 296–314. **13.** Степин В. С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения // Постнеоклассика: философия, наука, культура : монография / ред.: Л. П. Киященко, В. С. Степин. СПб. : Мирь, 2009. С. 249–295. **14.** Степин В. Типология научной рациональности и синергетика. *Філософія освіти*. 2017. № 1 (20). С. 6–29. **15.** Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади становлення і розвитку інформаційного суспільства в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2019. 514 с. **16.** Войниканис Е. А. Парадигмальний підхід к исследованию интеллектуальных прав : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. М., 2015. 392 с. **17.** Копитова О. С. Теоретико-правові засади судового правозастосування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 524 с. **18.** Мірошніченко М. І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2012. 431 с. **19.** Пустовіт Н. В. Природа аксіосфери інформаційного суспільства : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Харків, 2015. 179 с. **20.** Тихомиров О. Д. Компаративний підхід у правознавстві // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. // редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 2: Філософія права. С. 349–354. **21.** Кресін О. В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Логос, 2017. 680 с. **22.** Федоренко В. А. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні : доп. Київ : Ліра-К, 2015. 64 с. **23.** Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права : монографія. Харків : Яшма, 2007. 320 с. **24.** Лепех А. А. Соціальна та юридична ефективність

механізму правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 234 с. **25.** Васильева Е. Г., Кононенко Д. В. Современные интерпретации концепции электронного государства (электронного правительства). *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия: Юриспруденция*. 2016. № 1 (30). С. 9–16. **26.** Савчин М. Порівняльне конституційне право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с. **27.** Чернышева Ю. А. Права человека в условиях цифровизации общества. *Психология и право*. 2019. Т. 9, № 4. С. 90–102. **28.** Гусарев С. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Право України*. 2011. № 8. С. 160–166. **29.** Балинська О. М. Семіотика права як філософсько-правова парадигма : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2013. 32 с. **30.** Гаврилов О. А. Математические методы и модели в социально-правовом исследовании. М. : Наука, 1980. 183 с. **31.** Трансформація права в цифрову епоху : монографія / под ред. А. А. Васильева. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2020. 432 с. **32.** Понкин А. В., Редькина А. И. Искусственный интеллект с точки зрения права. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки*. 2018. № 2. С. 94–95. **33.** Грибанов Ю. И. Цифровая трансформация социальноэкономических систем на основе развития института сервисной интеграции : дис. ... д-ра эконом. наук : 08.00.05. СПб., 2019. 355 с. **34.** Залоило М. В., Пашенцев Д. А. Национальный правопорядок России в условиях цифровизации. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия: Право*. 2019. Т. 10, вып. 2. С. 196–209. **35.** Історія філософії. Словник / за заг. ред. В. І. Ярошовця. Київ : Знання України, 2006. 1200 с. **36.** Балинська О. М., Яценко В. А. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 3–12. **37.** Подзігун Г. В. Публічне адміністрування у сфері цифрової трансформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 196 с. **38.** Пащенко В. М. Методологія та методи наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Аспект – Полігра, 2010. 232 с.

Надійшла до редколегії 10.12.2021

Najafli E. Methodological fundamentals of scientific research of digitalization of state authority: theoretical and legal aspects

The aim of the article is theoretical and legal coverage of key parameters of methodological tools in the scientific knowledge of digitalization of state power, which is proposed to be carried out on the basis of synthesis of achievements of general theoretical jurisprudence, branch legal sciences, and related social sciences. The structure of the methodology of research of digitalization of the state power which consists of seven "levels" located on the principle of hierarchy and subordination is offered: 1) the dominant world outlook; 2) philosophical principles; 3) type of scientific thinking (scientific rationality); 4) principles of scientific knowledge; 5) scientific paradigms; 6) methodological approaches; 7) scientific methods of cognition.

A detailed description of each of the structural blocks of this methodology is given. It is substantiated that the dominant worldview necessary for the construction of the optimal methodology for understanding the phenomenon of digitalization of state power should include elements of modern non-classical (postclassical) philosophy, methodology of digital technology and constructivist elements of modern innovative methodology of general jurisprudence. It is proved that the post-classical type of rationality is optimal for understanding the processes of digitalization of state power. It was found that the leading general scientific paradigms of the study of digitalization of state power are the paradigms of information society and digitalization.

Key words: digitalization, information society, methodology, digital state, state power, law, general theoretical jurisprudence, post-classical type of rationality.

УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.04>

Ксенія Кирилівна Ракитянська,

Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого (здобувач);

 <https://orcid.org/0000-0001-9558-2047>,
e-mail: rakytianska@yahoo.com

ВИМІРЮВАННЯ СТУПЕНЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В СУСПІЛЬСТВІ ТА ДЕРЖАВІ

Сформульовано авторський підхід до вимірювання верховенства права в суспільстві та державі через дослідження окремих елементів, що виражають змістовне наповнення верховенства права. Визначено особливості виміру верховенства права в українському суспільстві з огляду на існуюче в національному праві вузьке понятійне відтворення принципу верховенства права. Проаналізовано можливість виміру верховенства права в суспільстві крізь призму його загальної мети та функціонального призначення. Розроблено пропозиції розширення в майбутньому сутності верховенства права як керівного принципу організації життєдіяльності так, щоб охопити не лише взаємовідносини держави із приватними суб'єктами, а й діяльність гібридних (державно-приватних) та приватних суб'єктів.

Ключові слова: верховенство права, принцип права, суспільство, права людини, держава.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Принцип верховенства права є базовою засадою розбудови правової, демократичної держави. Як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи й гуманізму верховенство права формує відповідний образ правової системи та визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність [1, с. 148]. Однак верховенство права пронизує не лише побудову системи органів публічної влади, внутрішню організацію владно-управлінських структур, порядок надання адміністративних послуг тощо. Верховенство права є тією фундаментальною засадою, що в цілому визначає особливості розвитку всього комплексу існуючих у суспільстві відносин.

Концепція верховенства права пронизує всі сторони суспільного життя, виступаючи одночасно як організаційним, так і правовим інструментарієм, що проникає у сфери державного устрою, економічну та соціальну сфери тощо.

У цьому аспекті вимірювання ступеня реалізації принципу верховенства права на практиці сприятиме виявленню напрямів подальшого

вдосконалення механізмів упровадження верховенства права в різні процеси життєдіяльності суспільства та досягнення найвищого рівня їх ефективності.

Стан дослідження проблеми

Дослідженню верховенства права як окремої правової категорії присвячені праці великої кількості науковців, а саме: Б. І. Андрусичина, В. Д. Бабкіна, К. Г. Волинка, Ю. О. Волошина, В. М. Гайворонського, Л. О. Головка, Р. Ф. Гринюка, В. С. Журавського, В. М. Кампо, В. В. Кравченка, А. М. Колодія, О. Л. Копиленко, С. І. Максимова, Л. С. Мамут, Є. В. Назаренка, О. В. Петришина, В. Ф. Погорілка, О. І. Потильчака, А. О. Пухтецької, П. М. Рабіновича, М. А. Самбора, А. О. Селіванова, В. Ф. Сіренка, В. В. Сухоноса, Ю. М. Тодики, Ю. С. Шемшученка та інших.

Безпосередньо змістовні характеристики верховенства права стали предметом досліджень таких учених, як Т. Я. Багрій, С. П. Голватий, М. І. Козюбра, Л. Г. Паращук, С. В. Шевчук та ін.

Тим не менше сьогодні відсутнє комплексне теоретичне дослідження проблематики виміру верховенства права у суспільстві, що обумовлює необхідність проведення спеціального дослідження зі вказаної тематики.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження форм вимірювання верховенства права у суспільстві, що сприятиме аналізу ступеня практичної реалізації принципу верховенства права у суспільних та державно-правових відносинах і розробці напрямів подальшого вдосконалення механізмів упровадження верховенства права в різні процеси життєдіяльності суспільства. Досягнення вищенаведеної мети передбачає вирішення таких *завдань*: опрацювання ступеня розробленості зазначеної проблеми; виокремлення складових принципу верховенства права, на основі яких можна здійснити вимір верховенства права в суспільстві; вимірювання верховенства права в суспільстві через дослідження окремих елементів, що в сукупності виражають змістове наповнення верховенства права; визначення особливостей виміру верховенства права в українському суспільстві з огляду на специфіку понятійного відтворення принципу верховенства права в національному праві; розробка пропозицій з удосконалення форм реалізації верховенства права в суспільстві.

Наукова новизна дослідження

У статті запропоновано новий підхід до вимірювання верховенства права в суспільстві. Обґрунтовано необхідність такого вимірювання потребою виявлення напрямів подальшого вдосконалення механізмів упровадження верховенства права в різні процеси

життєдіяльності суспільства та досягнення найвищого рівня їх ефективності.

Виклад основного матеріалу

Формулюванню поняття верховенства права та дослідженню його сутності науковці присвячували увагу тривалий час, оскільки в межах цього поняття переплітаються численні правові та політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина та цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеї та здоровий глузд [2, с. 7]. Зважаючи на притаманну цьому принципу багатогранність, погляди на його змістове наповнення можуть різнитися між собою. Тому для забезпечення певної єдності в розумінні цієї засади часто застосовують «інтегральний» підхід, у межах якого суть верховенства права виражають через сукупність його внутрішніх складових.

Власне ці елементи, які сукупно складають концепцію верховенства права, і знаходять своє відображення у панівних у державі політичних і правових ідеях. Тому, говорячи про практичні форми виміру верховенства права в суспільстві, доцільно вести мову саме про якість і ефективність забезпечення та практичного втілення змістовних складових принципу верховенства права.

Зокрема, у Доповіді, схваленій Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (м. Венеція, 25–26 березня 2011 р.), зазначено, що наразі можливий консенсус щодо обов'язкових елементів (як формальних, так і матеріальних або субстантивних) поняття «верховенство права», зокрема таких як: 1) законність, враховуючи прозорий, підзвітний і демократичний процес уведення в дію приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом¹.

Сукупний аналіз вищеперерахованих складових принципу верховенства права дозволяє виокремити ті аспекти, за допомогою яких можна здійснити певний вимір верховенства права в суспільстві.

Щодо законності, то ступінь практичної реалізації цієї засади вимірюється необхідністю постійного, обов'язкового, неухильного дотримання законодавчих приписів, причому як фізичними особами, так і посадовими особами органів влади, яким дозволяється діяти

---

¹ Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 177.

виключно в межах наданих їм повноважень. У цьому випадку додатково слід акцентувати увагу на тому, що виявом верховенства права є прозорість і доступність закону як такого, а також наявність механізмів ефективного та своєчасного застосування закону.

Таким чином, в аспекті законності верховенство права можна виміряти наявністю прозорого законодавства, спрямованого на дійсне забезпечення і захист прав та інтересів осіб, відкритої та демократичної процедури законотворення, внесенням змін і доповнень до нормативно-правових актів, найвищим ступенем підпорядкованості владних структур приписам права, раціональним застосуванням закону в межах ефективності та своєчасності, недопущенням безпідставного притягнення до відповідальності, позаяк відповідальність може наставати виключно за порушення закону.

Наступним елементом виміру верховенства права є ступінь застосування юридичної визначеності як засади забезпечення точності (конкретності) й передбачуваності закону, а також підстави очевидного та послідовного його застосування.

Як зазначає Конституційний Суд України (далі – КСУ) у своєму рішенні від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010, принципом правової визначеності стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустимі лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки¹.

Таким чином, здатність пересічних громадян керуватися приписами права при вчиненні будь-яких дій, провадженні будь-якої діяльності за відсутності реальних складнощів, а також наявне розуміння правових наслідків протиправних вчинків свідчить про високий ступінь юридичної визначеності законодавства, а отже, про часткову реалізацію верховенства права.

Окремо зауважимо, що наявність дискреційних повноважень в органів влади не суперечить засаді верховенства права в аспекті юридичної визначеності, але виключно за умови наявності відповідних

---

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію»: від 29.06.2010 № 17-рп/2010 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10> (дата звернення: 23.10.2021).

механізмів, що суттєво обмежують можливість зловживання такими повноваженнями. У цьому аспекті закон, положення якого наділяють владний орган відповідними дискреційними повноваженнями, повинен мати чітке визначення обсягу дискреції, що надається. Крім того, такий закон має достатньо чітко вказувати на спосіб здійснення дискреції, аби особа мала змогу відповідним чином захистити себе від свавільних дій влади¹.

Отже, крізь призму юридичної визначеності верховенство права в суспільстві можна виміряти, зокрема, наявністю механізмів уникнення суперечливості та забезпечення узгодженості судової практики, наявністю законів, що за своїми якісними характеристиками є придатними для застосовування на практиці як пересічними громадянами, так і органами державної влади, ланками судової системи держави. Також про втілення концепції верховенства права свідчить обов'язкова вимога щодо виконання остаточних рішень судів національної системи.

Зазначимо, що потреба у визначеності не означає, що норми права повинні застосовуватись із такою негнучкістю, що унеможливила б врахування імперативів гуманності й справедливості².

В аспекті заборони свавілля реалізація принципу верховенства права вимірюється через наявність реально дієвих механізмів, способів і методів унеможливлення ухвалення несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних за своєю сутністю рішень. Оскільки виключно за таких умов у суспільстві формуватиметься довіра до органів влади, системи правосуддя.

Одночасно такий позитивний ефект досягається також шляхом повноцінної реалізації ще однієї складової верховенства права – доступу до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами.

Як влучно зазначено в Доповіді, схваленій Венеційською Комісією, судівництво є «гарантом справедливості – основоположної цінності у державі, керованій правом. Справою першочергової ваги є те, щоб судівництво мало повноваження визначати, які закони є застосовними та ваговитими щодо конкретної справи, вирішувати питання факту і застосовувати закон до фактичних обставин згідно з відповідною – тобто достатньо прозорою і передбачуваною – методологією тлумачення»³.

---

¹ Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 178.

² Там само. С. 179.

³ Там само. С. 180.

У контексті розуміння засад незалежності та безсторонності судівництва слід зважати, що останнє має бути вільним від зовнішнього тиску і не підконтрольним іншим гілкам влади, а також бути неупередженим щодо результату будь-якої справи. Тому як додаткову форму виміру верховенства права у суспільстві та державі можна розглядати гарантоване та забезпечене кожному право на оскарження дій та рішень влади, якщо вони не відповідають правам чи інтересам особи, а також гарантовану на законодавчому рівні безстроковість і невідчужуваність такого права.

Як обов'язкові умови для безперешкодної реалізації такого права в державі повинна забезпечуватися ефективна діяльність незалежного та неупередженого судівництва, передбачатися справедлива, гласна, неупереджена, із розумними строками процедура судового розгляду справ, бути забезпечений доступ до правосуддя навіть найбільш вразливим верствам населення шляхом надання безоплатної правової допомоги, впровадження пільг для сплати судового збору тощо.

Однією з форм виміру верховенства права в суспільстві також є ступінь дотримання прав людини. У цьому аспекті верховенство права найбільш повною мірою реалізовано саме в тому суспільстві, де забезпечуються і гарантуються не лише права, які мають безпосередній стосунок до верховенства права, як-то право на доступ до правосуддя, право на справедливий, неупереджений суд, презумпція невинуватості, але й увесь комплекс природних прав, а також інші права, необхідні для забезпечення належного рівня життя кожного громадянина окремо та суспільства в цілому.

Таким чином, вважаємо, що високий ступінь реалізації верховенства права спостерігається саме в тих державах, де не тільки декларується великий обсяг прав і свобод осіб, але й передбачені реальні та ефективні гарантії практичної реалізації цих прав, а також дієві механізми різних видів контролю за дотриманням усього комплексу прав. Система гарантій дотримання прав і свобод людини має включати в себе конституційні, економічні, соціальні, політико-правові, процесуальні та судові гарантії.

У межах наступного елемента, а саме заборони дискримінації та рівності перед законом, верховенство права вимірюється наявністю в суспільстві проявів формальної рівності, тобто рівності прав та обов'язків кожної людини перед законом, а також рівності фактичної, що хоча й забезпечується дещо нерівним підходом, але жодним чином не підриває принцип заборони дискримінації.

Отже, відштовхуючись від окремих елементів, що в сукупності виражають змістовне наповнення верховенства права, можна зробити висновок, що верховенство права в суспільстві та державі

вимірюється, перш за все, незалежністю і безсторонністю судівництва; ефективним судовим адмініструванням; забезпеченням законності діяльності державних органів та посадових осіб; дотриманням, гарантуванням, забезпеченням реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян; неухильним дотриманням приписів права у сфері адміністративної діяльності, у системі кримінальної юстиції; запобіганням усіх проявів незаконності, свавілля, дискримінації, жорстокого та нелюдського поводження; високим ступенем правосвідомості та правової культури громадськості.

Загалом верховенство права є концептуальним базисом величезного корпусу конституційних і законодавчих положень, а також судової практики, тому ця засада буквально пронизує різні сфери суспільного життя і увесь комплекс існуючих у суспільстві та державі відносин.

Окремо варто зауважити, що в українському процесуальному праві на протигагу європейській правовій доктрині та практиці існує доволі вузьке понятійне відтворення принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [3, с. 548].

Виходячи із наведеного, вимір верховенства права в українському суспільстві можна здійснити через аналіз ступеня відповідності змісту й спрямованості діяльності держави, виконуваних нею функцій та характеру поставлених цілей і завдань забезпеченню прав, свобод та інтересів людини.

Ймовірно, що такий «засіб» виміру верховенства права не забезпечує повного відтворення рівня реалізації цієї засади в суспільному устрої та існуючих відносинах, оскільки проголошення представниками владних структур, посадовими особами органів публічної влади людини, її прав та свобод орієнтирами своєї діяльності, виключно на благо яких вони виконують поставлені завдання та здійснюють певні функції, не завжди відповідає дійсній спрямованості їх діяльності.

Однак панування в суспільстві ідеї цінності людини з належними їй правами та свободами, концепції першості людини поряд із державою, оскільки остання створюється і функціонує головним чином саме заради забезпечення повноцінного, комфортного, організованого на належному рівні, безпечного життя як кожної людини окремо, так і суспільства в цілому, однозначно свідчить про правовий, демократичний характер цієї держави.

Безперечно, повною мірою верховенство права може бути реалізовано виключно в тій державі, де зусиллями влади та громадян для цього створені сприятливі умови.

Утвердження верховенства права і функціонування правової держави можливі за умов, коли в суспільстві послідовно й неухильно

втілюється в життя вимога поваги до прав і свобод людини: природні, невід’ємні й невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею і державною владою¹.

Саме обмеженість гілок влади основоположними правами і свободами людини та організація ними власної діяльності таким чином, аби найбільшою мірою забезпечити такі права, в сучасній правовій теорії та судовій практиці тлумачиться як безпосередній вияв практичної реалізації засади верховенства права.

Загалом, одним із необхідних сприятливих факторів, що має найбільш суттєве значення для втілення верховенства права, є демократичний політичний режим. Оскільки виключно за наявності чіткого поділу державної влади на декілька гілок з неможливістю узурпації всієї повноти влади кожною з них, за умов розвитку й функціонування інститутів громадянського суспільства, за наявності демократичних процедур формування системи органів влади, доступності волевиявлення народу, наявності системи стримувань і противаг, багатопартійності й ідеологічного плюралізму, за реального гарантування певних свобод стає можливим реальне втілення верховенства права.

Як зазначають дослідники демократичних систем, політична стабільність у будь-якій країні значною мірою обумовлена регулюванням відносин системи суспільних зв’язків (між гілками влади, владою та бізнесом, культурою та суспільством) [4, с. 138]. Вважаємо, що фундаментом такого регулювання, його концептуальною основою та інструментарієм одночасно виступає саме верховенство права.

Водночас верховенство права є «лакмусовим папірцем відповідності того чи іншого державного утворення демократичним стандартам. Дія принципу верховенства права має на меті встановлення певних меж діяльності держави в ім’я захисту прав і свобод людини» [5, с. 11], викорінення будь-якого свавілля.

За своєю суттю верховенство права можна розглядати як систему стандартів, на основі яких має бути організована та функціонувати система права, а також правотворчі та правозастосовні процеси задля того, аби якнайкраще забезпечувати стабільність юридичного становища індивіда. Отже, виміряти верховенство права в суспільстві можливо крізь призму загальної мети, на виконання якої воно спрямоване. Відповідно до абз. 1 пп. 4.3 п. 4 мотивувальної частини рішення КСУ від 20 червня 2019 р. № 6-п/2019 основна мета верховенства права полягає, насамперед, в обмеженні влади держави над

---

¹ Верховенство права та права людини у світлі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод : практи.-метод. посіб. викладача. Київ, 2016. С. 48.

людиною, в захисті від довільного втручання держави та її органів у певні сфери життєдіяльності людини¹.

Зауважимо, що в цьому аспекті наявність самого лише писаного закону не сприймається як беззаперечна гарантія від державного свавілля. Відтак саме з огляду на мету верховенства права важливою умовою його реалізації та втілення на практиці є теоретичне і практичне розрізнення права і закону, тобто коли право сприймається не лише як сукупність законів та інших нормативно-правових актів.

Загалом, мета верховенства права – це не просто формальне забезпечення порядку, передбаченого нормативними актами держави, а й утвердження такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної, передусім виконавчої, влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні правові механізми².

Крім того, як зазначає Організація економічного співробітництва та розвитку, верховенство права втілюється головним чином в існуванні основних правил та цінностей, які люди поділяють і які погоджуються вважати обов'язковими для себе (конституціоналізм)³. Тобто верховенство права вимірюється одночасно як в обмеженні влади держави над людиною, так і в добровільній згоді громадян зобов'язувати себе певними правилами, цінностями та ідеалами.

Крім мети, видається можливим «виміряти» верховенство права через його функціональне призначення. Зокрема, аналіз рішень КСУ, в яких сформульовано низку юридичних позицій, завдяки яким об'єктивується і розвивається зміст верховенства права, свідчить про сприйняття верховенства права як:

– особливого співвідношення права й закону. Йдеться про певні критерії для законів держави, адже за своїм змістом вони мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності. Крім того, формами (елементами) права визнаються й законодавство, й інші соціальні регулятори, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства, тобто об'єднані якістю, що відповідає ідеології справедливості (абз. 2 п. 4.1

---

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів»: від 20.06.2019 № 6-р/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> (дата звернення: 23.10.2021).

² Верховенство права та права людини у світі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: практ.-метод. посіб. викладача. Київ, 2016. С. 45.

³ Там само. С. 110.

мотивувальної частини Рішення КСУ від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004)¹;

– вимоги до змісту і форми діяльності державних правотворчих і правозастосовних органів, яка має здійснюватися за принципами справедливості, гуманізму, верховенства й прямої дії норм Конституції України, а повноваження – у встановлених Основним Законом України межах і відповідно до законів (абз. 2 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005)²;

– механізму забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади (абз. 3 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 20 червня 2019 р. № 6-п/2019)³;

– нормативного ідеалу, до якого має прагнути кожна система права (абз. 4 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 20 червня 2019 р. № 6-п/2019)⁴.

Зважаючи на вищенаведене, основними напрямками реалізації верховенства права є, по-перше, забезпечення верховенства Основного Закону України, тобто пріоритету конституційно-правового регулювання щодо інших різновидів позитивно-правового регулювання в державі; по-друге, забезпечення ефективної взаємодії

---

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : від 02.11.2004 № 15-рп/2004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 23.10.2021).

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) : від 11.10.2005 № 8-рп/2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05> (дата звернення: 23.10.2021).

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» : від 20.06.2019 № 6-п/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> (дата звернення : 23.10.2022).

⁴ Там само.

міжнародного й національного права у різних сферах з метою імплементації міжнародних стандартів у вітчизняну правову систему; третє, забезпечення спеціально дозвільного правового регулювання, що є гарантією належного використання влади державою та захисту людини від свавільних дій її органів [6, с. 5–6].

Крім того, у теорії верховенство права сприймається одночасно як: філософська категорія, що ґрунтується на пріоритетності фундаментальних демократичних цінностей і шанобливому ставленні суспільства до них; правова доктрина, згідно з якою дії органів державної влади мають бути уповноважені законом; політична доктрина, за змістом якої право є засобом досягнення виключно легітимних цілей, проголошених державою та визнаних суспільством.

Усе зазначене ґрунтується на історичних та нинішніх формах сприйняття та реалізації верховенства права. Однак, зосереджуючи увагу на подальшому розвитку концепції верховенства права, слід зазначити, що постають нові виклики, спричинені умовами глобалізації і тенденціями дерегуляції.

У цьому аспекті обґрунтованою видається позиція щодо того, що сутність верховенства права як керівного принципу щодо майбутнього має бути розширено так, щоб охопити не лише ділянку співпраці між державою і приватними суб'єктами, а й діяльність приватних суб'єктів, можливості яких порушувати особисті права є такими ж, як і можливості органів державної влади. Владні органи на національному, транснаціональному і міжнародному рівнях повинні діяти як гаранті основоположних принципів та елементів традиційного верховенства права в зазначених ділянках¹.

Отже, ідеал верховенства права на сьогодні є орієнтиром, якого прагнуть досягнути в усьому світі. Саме верховенство права в більшості випадків визначає напрями розвитку держав, громад, а також забезпечує можливості здійснення такого розвитку.

У сучасній правовій науці та практиці верховенство права здебільшого розглядається як «фундаментальна цінність», «невід'ємна частина будь-якого демократичного суспільства»², «принцип, що становить підвалини кожної правдивої демократії» [6, с. 4], принцип правової держави, «принцип, що є визначальним для конституційного ладу держави, основоположним для діяльності КСУ» [7, с. 98], «певна сума щільно переплетених між собою принципів, котрі разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а відтак є необхідними

---

¹ Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 182.

² Там само. С. 171.

для будь-якого ліберального та конституційного демократичного суспільного устрою» [8, с. 10].

Практичне втілення верховенства права виявляється певною мірою в організації та функціонуванні органів публічної влади, у спрямуванні діяльності держави, у ступені розбудови інститутів демократичного суспільства, у відносинах між владно-управлінськими структурами та суспільством, у балансі державних і суспільних інтересів, навіть у рівні правосвідомості громадськості.

Висновки

Орієнтирами виміру верховенства права в суспільстві доцільно вважати елементи, що в сукупності виражають змістовне наповнення верховенства права. Аналіз кожної із цих складових дає змогу зробити висновок, що верховенство права в суспільстві вимірюється головним чином ступенем відповідності державного утворення демократичним стандартам; наявністю юридично визначеного законодавства, спрямованого на реальне гарантування і захист прав та інтересів осіб; наявністю відкритої і демократичної процедури законотворення; наявністю механізмів, що забезпечують єдність і узгодженість правозастосовної судової практики; найвищим ступенем підпорядкованості владних структур приписам права; діючими механізмами недопущення безпідставного притягнення до відповідальності; гарантуванням і забезпеченням кожному права на оскарження дій та рішень влади; ефективною діяльністю незалежного та неупередженого судівництва; передбаченою справедливою, гласною, неупередженою, із розумними строками процедурою судового розгляду справ; забезпеченням формальної та фактичної рівності; високим ступенем правосвідомості громадськості та наявністю механізмів впливу громадянського суспільства на державу.

Говорячи про форми виміру верховенства права у суспільстві, можна стверджувати, що ними є баланс суспільних і державних інтересів, реалізація всіх демократичних стандартів, стабільність конституційного устрою, найвищий рівень забезпечення прав і свобод людини, можливість громадян вільно планувати власну діяльність, передбачаючи реальні наслідки різних своїх дій, високий рівень розвитку економіки та рівня життя громадян як вияв реалізації лібералізму та демократії, а також загальна спрямованість на розбудову правової держави, в якій людина з її природними правами є найвищою цінністю.

Подальший розвиток держави та суспільства має бути спрямований на вдосконалення форм практичної реалізації верховенства права як необхідної складової будь-якого демократичного, правового утворення.

У цьому аспекті можна зробити висновок щодо необхідності розширення сфери застосування верховенства права так, щоб охопити діяльність приватних суб'єктів, можливості яких порушувати особисті права є такими ж, як і можливості органів державної влади. Також потрібно зосередити увагу на розробці нових механізмів і засобів задля можливості гарантування верховенства права у зазначених ділянках владними структурами на національному, транснаціональному і міжнародному рівнях.

Список бібліографічних посилань: 1. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика) : монографія. Харків, 2008. 240 с. 2. Козюбра М. І. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6–18. 3. Крижова О. Принципи верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 865 (14). С. 544–549. 4. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія. Харків, 2009. 380 с. 5. Кривицький Ю. Верховенство права як принцип діяльності міліції: перспективи закріплення та реалізації в умовах реформування МВС України. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 8–13. 6. Андриц М. Р. Верховенство права в рішеннях Конституційного Суду України: юридичні аспекти реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: *Юриспруденція*. 2019. № 41, т. 1. С. 4–8. 7. Кампо В. М. Основні принципи діяльності Конституційного Суду України: структурний вимір. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 98–102. 8. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. Київ, 2008. 385 с.

Надійшла до редколегії 25.10.2021

Rakytianska K. K. Measuring the implementation of the rule of law in society and the state

The subject of the research conducted in the article is the forms of measuring the rule of law in society and in the state. The purpose of the study is a comprehensive analysis of various forms of measuring the rule of law in society in order to identify areas for further improvement of implementing the rule of law in various aspects of public life. In the process of working on the research, various methods of scientific cognition were used, taking into account the goal, objectives of the research, its object and subject, namely: dialectical method, comparative method, structural logic method, method of system analysis. During the study a methodology for measuring the rule of law was developed, which is based on measuring the level of implementation of individual components, which together reflect the content of the rule of law. Such a comprehensive approach to the analysis of forms of measuring the rule of law is reflected for the first time in the scientific community. The article identifies the features of measuring the rule of law in Ukrainian society in view of the existing narrow conceptual reproduction of the

principle of the rule of law in national law. It is concluded that one of the necessary favorable factors that is essential for the implementation of the rule of law is a democratic political regime. The possibility of measuring the rule of law in society through the prism of the overall goal to which it is aimed and through its functional purpose has been analyzed. It is established that in view of the new challenges caused by globalization and trends of deregulation, the implementation of the rule of law should be expanded. Proposals have been formulated on the need to expand the essence of the rule of law in the future as a guiding principle of organization of life so as to cover not only the relationship of the state with private entities, but also the activities of private entities whose opportunities to violate personal rights are the same as state power. The conclusions developed in the article can be used in law-making, law enforcement activities, as well as create a basis for further research in this area.

Key words: rule of law, principle of law, society, human rights, state.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ
У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА**

УДК 347.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.05>

Ганна Миколаївна Сітченко,

Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);

e-mail: hsitanna@gmail.com

**КРАУДІНВЕСТИНГ ЯК СУЧАСНИЙ НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ
БІЗНЕС-АНГЕЛЬСЬКОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ**

Статтю присвячено опрацюванню проблематики регулювання бізнес-ангельських інвестицій для реалізації інноваційних проєктів стартапів малими підприємствами на стадії створення. Досліджено специфіку та визначено доцільність застосування краудінвестингу для залучення інвестицій від добровільних індивідуальних венчурних інвесторів через мережу Інтернет. Проаналізовано провідний зарубіжний досвід і визначено особливості та перешкоди застосування краудінвестингу у вітчизняних умовах. Зроблено висновок, що стимулювання індивідуального венчурного інвестування набуває особливої актуальності та поширення у глобальному економічному середовищі, тому краудінвестинг в умовах гострого дефіциту інвестиційних коштів убагащується досить перспективним напрямом реалізації бізнес-ангельського інвестування в Україні.

Ключові слова: венчурне інвестування, індивідуальний венчурний інвестор, стартап, бізнес-ангел, краудфандинг, краудінвестинг.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Активне залучення та раціональне використання венчурних «ангельських» інвестицій суб'єктами малого та середнього підприємництва – найшвидший шлях до підвищення економічного розвитку країни. Однак часто ринок венчурних інвестицій в Україні розглядався односторонньо за напрямом діяльності щодо залучення іноземних венчурних інвестицій в українські інноваційні стартапи. Діяльність індивідуальних венчурних вітчизняних інвесторів є не популяризованою. Проте, враховуючи світовий досвід інвестування інноваційних проєктів приватними венчурними інвесторами, саме їх кошти відіграють ключову роль у розвитку та підтримці малого і середнього сегмента інноваційної діяльності. Тому створення адекватних умов для ефективного здійснення бізнес-ангельського інвестування в Україні,

відповідних сучасним вимогам світового венчурного інвестування інноваційної діяльності, залишається актуальним питанням сьогодення. Важливу роль у розвитку бізнес-ангельського інвестування відіграє нормативно-правове регулювання такої діяльності, а саме створення доступних (що важливо для залучення інвестицій на ранніх стадіях) та ефективних правових засобів венчурного інвестування. Досліджуючи сучасний стан венчурного інвестування інноваційної діяльності у світі, вітчизняним законодавцем має бути приділена особлива увага краудінвестингу (англ. *crowdfunding*; *crowd* – натовп, скупчення та *investing* – інвестування), який є інструментом ефективного акумулювання коштів бізнес-ангельського інвестування.

Стан дослідження проблеми

Корисними для практичної роботи з дослідження залучення венчурних інвестицій є рекомендації та стратегії сучасних світових бізнес-ангелів, таких як П. Тіль, Ф. Гранд, Р. Конуей, Р. Хоффман.

Вітчизняними дослідниками ґрунтовно проаналізовано ознаки бізнес-ангелів і особливості їх діяльності у США та країнах Латинської Америки. Однак проблемні аспекти щодо форм і напрямів реалізації бізнес-ангельського інвестування в Україні до цього часу не знайшли свого висвітлення у вітчизняній юридичній науковій літературі.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз можливостей цивільного правового регулювання розвитку краудінвестингу в Україні як сучасного напрямку реалізації бізнес-ангельського інвестування інноваційної підприємницької діяльності. Досягнення цієї мети потребує вирішення таких *завдань*: 1) дослідження специфіки й ефективності застосування краудінвестингу для залучення інвестицій від добровільних індивідуальних венчурних інвесторів через мережу Інтернет; 2) визначення особливостей і перешкод застосування краудінвестингу у вітчизняних умовах на основі аналізу провідного зарубіжного досвіду та сучасного стану цивільно-правового регулювання венчурного інвестування інноваційної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу

На міжнародному рівні визнаним є підхід, що бізнес-ангели – це індивідуальні інвестори, які здійснюють венчурне інвестування на ранніх етапах розвитку стартапу інноваційного напрямку діяльності, не маючи родинних зв'язків з їх учасниками. Бізнес-ангели матеріально незалежні та інвестують власні кошти; здійснюють як матеріальну, так і нематеріальну підтримку проєктів на різних етапах їх реалізації; вони можуть діяти самостійно або у складі синдикатів.

Незважаючи на визнання цього терміна науковцями та його поширеність у світовій літературі, законодавці більшості країн уникають

його використання у процесі унормування інвестиційної діяльності, оперуючи чисто правовими аналогами «приватні інвестори», «власники капіталу». При цьому під бізнес-ангелами законодавці розуміють приватних інвесторів, які вкладають гроші в інноваційні проекти, стартапи на етапі створення підприємств в обмін на повернення вкладень і частку у статутному капіталі [1, с. 14–15].

Правове становище вітчизняних бізнес-ангелів законодавством не визначено, що є першою і найвагомішою причиною гальмування розвитку інституту приватного інвестування в нашій країні. Загальні положення, що містяться в Законі України «Про інвестиційну діяльність», який є спеціальним у сфері інвестиційної діяльності, лише в загальних рисах регулюють діяльність бізнес-ангела, яка за своєю суттю є інвестиційною. При цьому про такого суб'єкта інвестування інноваційних проектів у вищевказаному нормативному акті не йдеться [2, с. 49].

Можливо, така позиція законодавця пов'язана з об'єктивною реальністю, адже українськими правниками венчурні інвестиції зазвичай розглядаються в контексті залучення іноземних вкладень в українські стартапи. Вважається, що наш ринок «односторонній», його мета – виробництво революційних ідей на експорт, а кінцевою зупинкою стартапера є Кремнієва долина. Однак крім ринку ідей і розробок наша країна поступово виходить на ринок інвестицій. Українські інвестори входять своїми грошима в розвиток і масштабування зарубіжних стартапів [3]. Яскравим прикладом є африканський стартап Chipper Cash з українськими інвестиціями (оцінка компанії на початковому етапі розвитку склала понад два мільярди доларів США).

Основним завданням вітчизняного законодавця є створення сприятливого інвестиційно-правового клімату для бізнес-ангела. Причому ризиковий характер інноваційних проектів, у які вкладаються інвестиції «ангела», зумовлює необхідність вироблення ще більш гнучких підходів до заохочення та регулювання діяльності останніх, порівняно з інвесторами, що підтримують традиційні види підприємництва, отримання прибутку з яких, вочевидь, є більш надійним. Таким чином, особливо актуальною є побудова таких механізмів залучення венчурних інвестицій, де вітчизняний інвестор та інноваційний стартап «з українським корінням» зустрічаються в межі юрисдикції України.

У процесі вивчення необхідності закріплення правового статусу бізнес-ангела виникає питання введення терміна «бізнес-ангел» у нормативну базу. Однак цей термін у науковому обороті має емоційний відтінок і не розкриває правової сутності розглядуваного виду інвестування. Натомість замість англійської термінології логічним вбачається використовувати у нормативно-економічному обороті

поняття «індивідуальний венчурний інвестор». Так, індивідуальним венчурним інвестором¹ є фізична особа, яка надає з особистих коштів середні і довгострокові дольові інвестиції інноваційним компаніям, що мають значний потенціал росту і знаходяться на первинних етапах свого розвитку [1, с. 14].

У зв'язку із прогалинами у нормативній базі, що регламентує діяльність індивідуальних венчурних інвесторів, і можливостями глобальної мережі Інтернет в Україні значної популярності набула технологія краудфандингу, яку помилково вважають одним із способів залучення бізнес-ангельського інвестування. Так, під краудфандингом необхідно розуміти отримання грошей для фінансування виготовлення нових продуктів (послуг) від великої кількості людей із використанням соціальних мереж або спеціальних краудфандингових платформ. Незважаючи на те, що краудфандинг часто використовують стартапи для розробки та виробництва інноваційних товарів, цей спосіб залучення коштів не є венчурним.

Також протягом останніх років набув поширення інвестиційний різновид краудфандингу – краудінвестинг (акціонерний краудфандинг), у ході якого споживачі не фінансують сам товар, а купують частку у статутному капіталі юридичної особи – стартапу. Таке інвестування є однією з форм здійснення венчурного бізнес-ангельського інвестування.

Порівняно з іншими формами венчурного інвестування, краудінвестинг характеризується високою гнучкістю, швидкістю акумуляції коштів, прозорістю інформації. Для приватних осіб – інвесторів така форма дає змогу брати участь у реалізації стартапів за допомогою відносно невеликих за обсягом інвестицій. При цьому вони мають можливість будувати власну стратегію інвестування, наприклад диверсифікуючи напрями вкладання коштів. У межах процедури краудінвестингу створення юридичної особи стартапу може бути відкладено до моменту, поки не набереться достатньо охочих придбати частку в її статутному капіталі. Для стартапу особливо цінним є те, що бізнес-ангели акумулюють не тільки необхідний венчурний капітал, але й діляться своїм багаторічним професійним досвідом, знаннями та бізнес-контактами, що може мати велике значення для довгострокового успіху бізнесу. В обмін «ангел» розраховує на частку у статутному капіталі юридичної особи (проінвестованого стартапу) для реалізації в майбутньому великим інституційним інвестором з метою отримання прибутку.

---

¹ Для зручності будемо оперувати поняттям «бізнес-ангел», під яким при цьому розуміємо саме індивідуального венчурного інвестора.

Залучення індивідуальних венчурних інвесторів до краудінвести-
нгових проєктів здійснюється або через спеціальні майданчики (ін-
тернет-платформи), або за допомогою власних каналів інноваційного
стартапу (наприклад, через продаж власних квазицінних паперів –
Initial Token Offering, ITO/ICO). Часто краудінвестинг використову-
ється для доінвестування чинної підприємницької діяльності, в ході
якого новостворені сформовані частки у статутному капіталі (акції)
розподіляються серед інвесторів.

Краудінвестинг в Україні перебуває на стадії зародження, але пози-
тивним є той факт, що індивідуальний венчурний інвестор уже має
практичне розуміння аспектів венчурного інвестування через викори-
стання краудтехнологій, хоча й з використанням іноземних платформ,
що свідчить про готовність і можливість інвестувати в інноваційні ста-
ртапи. Крім того, в умовах альтернативи юрисдикцій, через нерозроб-
леність інвестиційного інструментарія акціонерного краудфандингу та
законодавчої бази, яка б регулювала цей процес, малоімовірним є за-
лучення бізнес-ангелів до національних краудінвестионгових платформ
і проєктів, розміщених на них. Наявність і якість нормативно-право-
вого забезпечення венчурного інвестування інноваційної діяльності є
одним із найважливіших факторів, адже, як свідчить світова практика
(США, Великобританія, Нідерланди, Німеччина та ін.), вчасно впрова-
джене законодавство, що регулює всі аспекти інвестиційно-інновацій-
ної діяльності, є основою та запорукою розвитку краудінвестингу.

Аналіз досвіду США є важливим, оскільки ця країна залишається
світовим лідером за обсягом краудфандингових операцій. Так, від-
правною точкою розвитку американського краудінвестингу став за-
кон «Поштовх наших бізнес стартапів» («Jumpstart Our Business
Startups Act», 2012), яким дозволяється здійснювати інвестиції не
лише кваліфікованим інвесторам, але й простим людям. Цей Закон
відкриває можливості для інвестування недофінансованих (неціка-
вих для корпоративного венчурного інвестора) інноваційних ста-
ртапів малого та середнього підприємництва. Цікавим є факт, що на
сьогодні підприємцям і власникам малих товариств дозволяється
продавати обмежену частку власних коштів свого товариства вели-
кій кількості інвесторів через соціальні мережі та різні інтернет-пла-
тформи, що, з іншого боку, надає можливі диверсифікації портфелів
для інвестора. Закон намагається звільнити краудфандингові опера-
ції від дорогих вимог реєстрації, адже раніше краудфандингові інте-
рнет-платформи класифікувались як брокери, що вимагало значних
витрат під час реєстрації авторів проєктів на таких сайтах¹. Також

---

¹ Financial Services and Markets Act 2000 (Regulated Activities) Order 2001 //
legislation.gov.uk : сайт. URL: [https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2001/544/
contents/made](https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2001/544/contents/made) (дата звернення: 21.11.2021).

з ухваленням цього Закону було врегульовано конфлікт між застосуванням краудінвестингу та існуючими законами про цінні папери США. Тому для того, щоб мати змогу мобілізувати інвестиції на законних підставах у США, необхідно було внести зміни до чинних законів про цінні папери. Отже, спостерігається активізація розвитку краудінвестингу через комплексний підхід законодавця до розглядуваних відносин.

Краудінвестинг завжди був регламентованою діяльністю у Великій Британії. Оператор краудфандингового вебсайту діє на підставі спеціального дозволу від Управління з фінансового контролю (FCA) на діяльність з «організації договорів з інвестиціями» [4]. Проте така регульована діяльність еквівалентна діяльності звичайних юридичних осіб. Наразі збір коштів на акціонерний капітал регулюється Директивами ЄС (EU Prospectus Directive), однак існує важливе звільнення від офіційної публічної пропозиції, якщо сума, залучена протягом року, не перевищує п'яти мільйонів євро. Наразі переважна більшість залучень бізнес-ангельських інвестицій через краудфандингові вебсайти призначені для реципієнтів, які шукають менше цієї суми, оскільки знаходяться на відносно ранніх стадіях розвитку свого бізнесу.

Краудінвестинг у Німеччині динамічно розвивається. У країні функціонує широка мережа краудінвестингових платформ, на яких стартапи можуть реалізувати свої акції, а пересічні громадяни купувати їх. При цьому існує обмеження на максимальний розмір внеску – інвестори можуть вкласти не більше однієї тисячі євро в краудінвестингові проекти. Загалом унесенням змін до Закону про інвестиції в активи (Gesetz über Vermögensanlagen), релевантних до економічних реалій венчурних інвестицій у країні, досягається відповідний баланс між інтересами стартапів, які шукають капітал, та інвесторів.

Безумовно, досвід провідних європейських країн є важливим, однак у більшості країн Європи, як і в Україні, функціонування краудінвестингових платформ базується на інтерпретації та адаптації існуючого національного законодавства, що регулює інвестиційно-інноваційну діяльність, або користуванні можливостями іноземних платформ.

Видається важливим факт оцінки стану економічного розвитку нашої держави. Так, враховуючи наявність перешкод для малого та середнього підприємництва в Україні та орієнтацію професійного бізнес-ангела на ринок розвиненого венчурного інвестування, краудінвестинг в нашій державі є релевантним для залучення коштів товариствами малого та середнього підприємництва саме від таких же за рівнем статку фізичних осіб, які готові ризикувати власними, хоча й відносно невеликими коштами, але необхідними «на старті» для

реалізації від ідеї до інноваційного продукту (послуги) з метою отримання значного прибутку від реалізації частки такої юридичної особи. В умовах обмеженості доступу до венчурних інвесторів, краудінвестинг як сучасний напрям реалізації бізнес-ангельського інвестування в Україні вбачається дуже перспективною і такою, що може бути відносно легко реалізованою з організаційно-технічного боку, формою акумуляції «ангельських» інвестицій у мале та середнє інноваційне підприємництво, проте механізм реалізації потребує належного юридичного опрацювання.

Проблема полягає в тому, що якщо в зарубіжному праві цивільно-правове законодавство, яке регулює порядок краудінвестиційних правовідносин, сформоване відповідно до практики наявних способів залучення грошових коштів індивідуальних інвесторів, то в українському праві немає чіткої законодавчої регламентації окреслених форм і способів венчурного інвестування інноваційної діяльності. Тому в очікуванні комплексного підходу до формування законодавства у сфері венчурного інвестування і з метою прискорення позитивного ефекту акумулювання «ангельських інвестицій» щодо організації діяльності краудінвестингу можна скористатися найбільш придатними для регулювання правовими інструментами, що передбачені чинним законодавством, тобто застосовувати аналогію закону. За неможливості застосування аналогії закону права та обов'язки сторін необхідно визначити відповідно до загальних засад цивільного законодавства, тобто застосовувати аналогію права. Так, ст. 6 ЦК України сторонам надано можливість укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Сторони при укладенні договору можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, зокрема визначити права й обов'язки сторін у договорі, які не передбачені актами цивільного законодавства. Проте принцип диспозитивності не поширюється на імперативні приписи, для цивільного законодавства України характерними залишаються саме поіменовані договори, правові конструкції яких містяться у відповідних нормах цивільного законодавства.

Отже, як основні недоліки, так і переваги, а також подальші шляхи вдосконалення використання договорів перебувають у межах відносно й абсолютно визначених юридичних конструкцій зобов'язань, які можуть опосередковувати процес створення та використання краудінвестингу в Україні. Втім, оцінюючи якість і ефективність застосовуваних договірних конструкцій та визначаючи шляхи їх подальшого розвитку, необхідно керуватися системним комплексним підходом і діалектичним взаємозв'язком всіх учасників акціонерного інвестування. Правовий статус бізнес-ангела, організаційно-

правова форма реципієнта інвестиції та форма інвестування інноваційного проекту тісно пов'язані та взаємообумовлюють один одного.

Оформлення інвестування стартапу індивідуальним інвестором технічно складається з оформлення та внесення змін в установчі документи у зв'язку із прийняттям інвестора до складу учасників (наприклад, на підставі договору купівлі-продажу частки (або частини частки)). Всі відносини в цьому випадку цілком прозорі, і у інвестора буде можливість легально отримувати доходи, якщо стартап буде успішним, продати свої акції (частку у статутному капіталі) у стартапі та повернути інвестиції з прибутком. Також інвестор, отримуючи частку у статутному капіталі юридичної особи стартапу, скоріше за все зможе впливати на управлінські рішення «стартаперів» через виконавчі органи, наглядову раду або вищий орган суб'єкта інноваційної діяльності. Врегулювати взаємовідносини сторін у цьому випадку допоможе корпоративний договір.

Поряд із корпоративною формою бізнес-ангели можуть здійснювати краудінвестування шляхом надання позики. Однак розмір доходів інвестора від інвестування стартапів на початковому етапі може перевищувати обсяг відсотків, і якщо стартап буде успішний, то інвестор не зможе масштабувати свій прибуток від володіння часткою у проекті, що є суттєвим недоліком цього способу [4]. Іншим питанням, яке має бути враховане, є те, що за умови такого способу закріплення краудінвестиційних відносин бізнес-ангели повинні враховувати, що така форма інвестування коштів інноваційного підприємництва шляхом отримання прибутку у вигляді процентів зумовлює її схожість із наданням приватним інвестором фінансової послуги, ознаками якої є пов'язаність її з фінансовими активами, здійснення в інтересах третіх осіб і з метою одержання прибутку. Ці ознаки, притаманні будь-якій фінансовій послугі, водночас характеризують й інвестиційну діяльність «ангела». Однак визнаючи «ангельську» інвестицію фінансовою послугою ми піддаємо таку інвестиційну діяльність: а) спеціальному регулюванню та підвищеному контролю з боку держави, що «відлякує» разових інвесторів, які займаються різного роду господарською діяльністю; б) обмежуємо коло потенційних бізнес-ангелів вимогами, що висуваються до суб'єктів, які здійснюють фінансові послуги в Україні, зокрема фізичній особі необхідна реєстрація як суб'єкта підприємницької діяльності. Разові інвестиції фізичних осіб – бізнес-ангелів у формі процентної позики є проявом ініціативи, бажання інвестора вкласти власні гроші в інноваційний проект, і необачне, надмірне регулювання цієї діяльності зумовить відсутність разових інвесторів, що, очевидно, є небажаним за їх нинішньої мізерної кількості [2, с. 51].

Можливою альтернативою є попередні договори купівлі-продажу часток (акцій) у статутному капіталі з відкладальною умовою, за настання якої сторони зобов'язуються укласти основний договір купівлі частки (акцій). Однак у межах чинного законодавства ця конструкція дієва лише за умови добровільної згоди всіх учасників, адже при відмові однієї зі сторін укласти основний договір її не можна зобов'язати це зробити. З іншого боку, можна говорити про стягнення збитків, пов'язаних із відмовою контрагента укласти основний договір. Однак, ураховуючи відсутність судової практики у сфері розглядуваних правовідносин, складно завчасно оцінити реальні перспективи. Наприклад, у США цю проблему вирішили на законодавчому рівні, забезпечивши інвесторам, які дійсно ризикують більше всіх і фінансово підтримують стартап-проекти на початковому етапі їх розвитку, можливість вибору – отримувати відсотки і власне по закінченню договору повернути позику або перевести борг за позику в корпоративні права [4].

Переходячи до сьогоденного практичного аспекту слід зазначити, що для України в сучасних умовах гострої нестачі інвестиційних ресурсів, коли інвестиційна привабливість країни для великих інвесторів є зниженою, створення та розвиток вітчизняних платформ є реально необхідними, але у власному варіанті організації. Це, з одного боку, сприятиме розвитку інноваційно-інвестиційної сфери, дасть шанс приватним особам стати повноцінними інвесторами, розкрити свій підприємницький талант незалежно від суми наявних коштів, з іншого боку, створить підґрунтя для реалізації та розвитку інноваційних високотехнологічних підприємницьких ініціатив.

Висновки

Вбачається, що правильно організована як на законодавчому, так і на управлінському рівнях діяльність платформ краудінвестиційного інвестування приватними венчурними інвесторами стане значним досягненням на шляху підтримки малого та середнього підприємництва та вагомим кроком на шляху становлення в Україні ефективного національного венчурного інвестування інноваційної діяльності. Підсумовуючи, слід зазначити, що ефективне краудінвестування інноваційної діяльності в Україні «ангелами» є об'єктивною реальністю за умови: 1) закріплення на законодавчому рівні правового статусу індивідуального венчурного інвестора, визначення гарантій його діяльності, встановлення пільг і заохочень інвестиційної діяльності; 2) наявності відкритих онлайн-платформ із легким способом їх пошуку в мережі Інтернет; 3) врегулювання взаємодії учасників краудінвестиційної онлайн-платформи в межах існуючих договірних конструкцій, передбачених ЦК України, відповідним чином оформлених

і розміщених на сайті платформи. Зважаючи, на те, що краудінвестинг передбачає залучення до інвестування в інноваційне товариство не одного інвестора, то узгодження в межах правового поля та документальне відображення в договорах аспектів взаємодії всіх учасників вбачається найбільш складним завданням. Вважаємо, що це якомога швидше може бути вирішене на практиці функціонуванням онлайн-платформи, оскільки інвестор готовий акумулювати не тільки кошти, а й інтелектуальний капітал і професійний досвід. Адже сутність договірною регулювання полягає у гнучкості, можливості пристосовуватися до інтересів і потреб осіб, залучених до ділового обороту.

Щоби забезпечити популяризацію розвитку краудінвестингу в Україні як сучасного напряму реалізації бізнес-ангельського інвестування, основною метою законодавця має стати створення чітко регламентованих, спрощених і стимулюючих загальних умов венчурного інвестування інноваційної діяльності, адже одним із проблемних аспектів є безсистемність за відсутності єдиного підходу держави до розвитку інноваційно-інвестиційної сфери. Як результат, приватний венчурний інвестор в умовах відсутності розуміння належного правового регулювання та складної економіко-політичної ситуації в Україні обирає іноземну юрисдикцію, де є чітко сформульовані «правила гри».

Список бібліографічних посилань: 1. Бринцев В. Д. Як і чим притягнути (заманити) бізнес-ангелів з небес на землю України // Сучасні проблеми права та інноваційної економіки : зб. наук. пр. за матеріалами інтернет-конференції (м. Харків, 26 берез. 2021 р.) / за ред. А. В. Стріжкової. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 12–24. 2. Малойван В. В. Інвестування бізнес-ангелами інноваційних проєктів в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1 (4). С. 49–53. 3. Філіппов М. Україна и международный рынок венчурного капитала // Українська правда : сайт. 29.03.2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/03/29/672384/> (дата звернення: 21.11.2021). 4. Нонко А. Як інвестувати в Україні в Start-up бізнес проєкт без ризику: покрокова інструкція для інвестора // Центр правового консалтингу : сайт. 28.02.2019. URL: <https://cpk.ua/uk/publikatsiyi/statti-publikatsiyi/full/yak-investuvati-v-ukrayini-v-start-up-biznes-proekt-bez-riziku-pokrokovaya-instruktsiya-dlya-investora/> (дата звернення: 21.11.2021).

Надійшла до редколегії 25.11.2021

Sitchenko H. M. Crowdfunding as a modern direction of business angel investing in Ukraine

The article is devoted to the problem of regulating the accumulation of business angel investments for the implementation of innovative startup projects by small and medium enterprises and the issues of their legal regulation, namely the creation of affordable and effective legal means of venture capital. It is believed that the domestic legislator should pay special attention to crowdfunding.

The purpose of the article is to analyze the opportunities for the development of crowdfunding in Ukraine as a modern direction of business angel investment in innovative business activities.

The recommendations and strategies of the world's business angels are useful for practical work on the study of attracting venture capital. However, problematic aspects of crowdfunding have not yet been covered in the domestic legal scientific literature.

The article considers the application of the possibilities of civil legal regulation of crowdfunding development in Ukraine. The specifics of crowdfunding for attracting investments from voluntary individual venture investors via the Internet have been studied. Leading foreign experience is analyzed and features and obstacles of application in domestic conditions are defined.

It is seen that properly organized crowdfunding platforms by private venture investors at both legislative and administrative levels will be a significant achievement in supporting small and medium enterprises innovation, provided: 1) consolidation of the individual venture investors' legal status at the legislative level; 2) the availability of open online platforms with an easy way to find them on the Internet; 3) regulation of the online platform crowdfunding participants' interaction within the existing contractual structures provided by the Civil Code of Ukraine, duly designed and posted on the platform's website.

Key words: venture investing, individual venture investor, startup, business angel, crowdfunding, crowdinvesting.

УДК 347.251

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.06>

Юрій Іванович Чалий,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0002-3641-0760>,

e-mail: ychalyub66@gmail.com

ЗАХИСТ ДАВНІСНОГО ВОЛОДІННЯ ЗЕМЕЛЬНОЮ ДІЛЯНКОЮ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

У статті критично оцінено спроможність чинного законодавства України та правозастосовної практики надати дієвий захист інтересів безтитульних добросовісних володільців земельних ділянок. Наголошено на необхідності автономного формулювання в ЦК України положень про захист безтитульного володіння та володіння майном, що спирається на право. Звернено увагу на потребу наукового обґрунтування законодавчого розширення способів захисту давнісного володіння земельними ділянками, зокрема тих, які будуть реагувати на порушення, не пов'язані з позбавленням володіння.

Ключові слова: володіння, фактичне володіння, безтитульне володіння, захист володіння, захист давнісного володіння.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Проблема захисту давнісного володіння земельною ділянкою є складовою більш загальної проблеми – захисту безтитульного володіння. Через це є загроза неможливості автономного вирішення законодавчих колізій, що стосуються захисту саме давнісного володіння земельною ділянкою. Без вирішення проблем безтитульного володіння в цілому проблеми захисту інтересів давнісних володільців також не можуть бути вирішені. Захист давнісного володіння земельною ділянкою можна розглядати як відносно самостійний об'єкт науково-практичного дослідження.

Субінститут давнісного володіння земельною ділянкою актуалізувався в Україні фактом виникнення ринку обігу земельних ділянок. Особливо затребуваним цей субінститут став в останні роки, коли після тотальної приватизації землі власники стали активно залучати свої земельні ділянки до обмінних операцій. Вмотивованість до участі в таких операціях викликала необхідність належного оформлення суб'єктами своїх прав на землю, що не завжди відбувається відповідно до закону через відсутність у населення належної правової культури.

Судова практика свідчить про непоодинокі випадки нехтування громадянами правилами закріплення своїх прав на землю, зокрема щодо оформлення правовстановлюючих документів, які підтверджують договірне набуття землі чи набуття її за спадковим правонаступництвом.

Чинне законодавство України містить у собі окремі елементи гарантованості здійснення давнісними володільцями своїх інтересів. У положенні ст. 344 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та ст. 119 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) визначено умови, за яких добросовісний володілець земельної ділянки може набути права власності на неї. Водночас названі нормативно-правові акти характеризуються недосконалістю щодо закріплення в них дієвого правового захисту інтересів давнісних володільців землі. Способи захисту таких суб'єктів прописані у вітчизняному законодавстві фрагментарно та вкрай непослідовно. Тож, згадані правові гарантії позбавлені належного юридичного захисту.

Стан дослідження проблеми

Наукова розробка проблем захисту інтересів давнісних володільців землі перебуває в Україні в зародковому стані. Лише у публікаціях П. Д. Гуйвана [1] та А. І. Ріпенка [2] було наголошено на обґрунтуванні можливості застосування посесорного захисту давнісного володіння (П. Д. Гуйван) та зроблено критичний аналіз судової практики речових прав на земельні ділянки (А. І. Ріпенко), що є тільки початковим етапом вирішення проблеми, про яку йдеться у статті.

Субінститут давнісного володіння землею є складовою таких інститутів, як набувальна давність і володіння (безтитульне володіння). Проблеми практичного застосування цих двох інститутів є більш дослідженими у вітчизняній цивілістичній науці та доктринарних положеннях країн пострадянського простору¹, що дозволяє спиратися на такі розробки як на загальні дослідження при вирішенні проблем захисту давнісного володіння землею [3; 4; 5; 6, с. 677–699; 7, с. 167–189; 8; 9; 10; 11; 12, с. 185–198; 13, с. 66–70; 14; 15; 16].

Таким чином, аналіз стану дослідження проблеми, що є предметом розгляду статті, вказує на недостатній рівень вивченості питань правового захисту інтересів давнісних володільців земельних ділянок.

Мета і завдання дослідження

Метою публікації є подальша розробка положень про захист інтересів давнісних володільців землею. Для досягнення окресленої дослідницької мети необхідно критично оцінити відповідні положення

---

¹ Щоправда, наявність достатнього обсягу диспутивного наукового матеріалу не свідчить про практичне вирішення проблем цивільно-правового регулювання відносин із фактичного володіння речами.

законодавства, судової практики та цивілістичної доктрини, що стало завданням статті.

Наукова новизна дослідження

Результати дослідження мають відносно новий характер, вони по-глиблюють у подальшому розвитку теоретико-практичних положень, отриманих науковцями-попередниками.

Виклад основного матеріалу

Вище відзначалося, що проблемні питання захисту давнісного володіння земельною ділянкою є окремою частиною більш загальної проблеми, а саме захисту безтитульного володіння. Норми про безтитульне володіння та його захист, сформульовані в чинному ЦК України, досить непослідовні. Це призводить до складнощів здійснення правового захисту інтересів безтитульних добросовісних володільців, у тому числі тих, які є давнісними володільцями землі чи іншого майна.

Аналіз положень глав 30 та 31 ЦК України не дозволяє зробити висновок про те, який правовий інститут у цих главах описується: право володіння чужим майном чи безтитульне володіння. Назва глави 31 ЦК України начебто свідчить про те, що в ній йдеться саме про «право володіння чужим майном», але зміст статей є сумнівним у такому висновку.

Досить ілюстративними із цього приводу є правила ст. 397 ЦК України, де в частинах 1 і 3 йдеться про «фактичне» (тобто безтитульне) володіння, а в другій – про «право володіння чужим майном», що повністю розмиває цілісне розуміння змісту таких норм. Якщо бути уважним, то цей еклектичний прийом зберігається і в подальших нормах глави 31 ЦК України. Зокрема, в п. 2 ч. 1 ст. 399 ЦК України зазначається, що право володіння може припинятися фактом «витребування майна від володільця власником майна або іншою особою». За змістом цієї норми постає питання: що ж то за речове право (право володіння річчю), якщо воно може припинятися не лише витребуванням речі власником цієї речі, але й такими ж діями інших титульних володільців? Це більше схоже на описання ситуації, пов'язаної з фактичним перебуванням речі в особи. Тільки за умови такого тлумачення правило про можливість витребування майна від безтитульного володільця титульними володільцями буде відповідати правовій логіці¹. Отже, і в цьому випадку законодавець, говорячи про припинення права володіння, дає підстави витлумачити цитоване правило на користь висновку про те, що йдеться про припинення безтитульного володіння.

Очевидним є змішування норм про *право володіння та безтитульне володіння* і в положеннях ст. 400 ЦК України, де йдеться про

---

¹ Саме такий підхід застосовано у ст. 388 ЦК України.

обов'язок повернення майна недобросовісним володільцем «особі, яка має на нього право власності або інше право ..., або є добросовісним володільцем цього майна».

Таким чином, під назвою «Право володіння чужим майном» у главі 31 ЦК України говориться про володіння одночасно як про різновид речового права на чуже майно та як про фактичне володіння, що вказує на системні недоліки цього кодифікованого нормативно-правового акта, оскільки вказані два інститути вимагають автономного описання в законодавстві.

Означені системні недоліки негативно позначаються на питаннях захисту інтересів безтитульних володільців. На наше переконання, до безтитульного володіння не можна застосувати способи захисту, передбачені главою 29 ЦК України, до яких відсилає ст. 396 ЦК України. Цей же висновок стосується і можливостей давнісних володільців земельних ділянок. Безтитульне володіння, у тому числі давнісне, не є різновидом речового права на чуже майно, воно взагалі не спирається на право, а є фактичним станом. Виходячи із цього, на такий фактичний стан не можуть розповсюджуватися положення про захист речових прав.

Щодо захисту права власності та інших речових прав Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ свого часу була ухвалена Постанова, в якій приділялася увага й захисту давнісного володіння. У п. 12 Постанови із посланням на статті 16, 344, 396 ЦК України зазначалося, що «... до набуття права власності на майно за набувальною давністю особа, яка володіє майном, має право на захист свого володіння від третіх осіб, які не є власниками майна і не мають прав на володіння цим майном у силу іншої передбаченої законом чи договором підстави»¹. А далі робився висновок про те, що «... давнісний володільець має право на захист свого володіння відповідно до вимог статей 387, 391 ЦК»². На жаль, із цитованими висновками Постанови не можна погодитися через ті ж причини, про які йшлося вище: давнісне володіння, як і будь-яке інше безтитульне володіння, не є видом речового права, а тому на нього не може розповсюджуватися режим захисту речових прав. Отже, конструювання положеннями Постанови захисту давнісного володіння на речово-правовій основі є необґрунтованим.

---

¹ Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 № 5 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14> (дата звернення: 25.10.2021).

² Там само.

Навіть якщо й погодитися з позицією деяких учених про те, що давнісне володіння як таке (взагалі) є речовим правом, то стосовно давнісного володіння саме *земельною ділянкою* цього не скажеш, оскільки права на земельні ділянки виникають із моменту їх державної реєстрації (див. статті 4, 5 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»¹). Водночас державна реєстрація давнісного володіння земельною ділянкою законодавством не передбачена². Таким чином, наразі давнісне володіння земельною ділянкою *de jure* підлягає захисту лише в межах вимог ст. 400 ЦК України (на цю обставину звертає увагу й А. І. Ріпенко [2]). Це означає, що давнісний володільець земельною ділянкою може розраховувати тільки на можливість її витребування від осіб, які своїми недобросовісними діями перешкоджають здійснювати йому фактичне панування над земельною ділянкою.

Позов про відновлення фактичного панування земельною ділянкою має схожі риси з віндикаційним позовом, але юридично спирається не на норму ст. 387 ЦК України, на що орієнтувала Постанова, а на ст. 400 ЦК України. Із метою уникнення переривання строку набувальної давності такий позов має бути вчинений давнісним володільцем не пізніше спливу строку в один рік, що бере свій початок із моменту виникнення правопорушення (абз. 2 ч. 3 ст. 344 ЦК України). Проте для захисту фактичного володіння як такого володільець, на наш погляд, може вчинити такий позов і після закінчення зазначеного строку. Відновлення володіння земельною ділянкою за цим позовом після спливу строку, вказаного в абз. 2 ч. 3 ст. 344 ЦК України, призведе до того, що набувальна давність почне свій перебіг заново.

З огляду на те, що закон передбачає можливість позовного захисту інтересів тільки добросовісних володільців (це випливає з аналізу статей 344, 400 ЦК України), суд має ретроспективно оцінити характер поведінки такого позивача щодо обставин набуття ним володіння земельною ділянкою та подальшого володіння нею.

У контексті визначення законності давнісного володіння зміст категорії «добросовісність» є предметом науково-практичного дискурсу [7, с. 180–185; 17, с. 214–218]. Підґрунтям для означеного спору є

---

¹ Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 25.10.2021).

² Законодавець не встановлює вимог про державну реєстрацію давнісного володіння, тому що воно не є правом на земельну ділянку, а являє собою фактичний стан.

формулювання поняття добросовісності, закріпленого в ч. 1 ст. 388 ЦК України, де змістовний наголос ставиться тільки на неможливості суб'єктивного сприйняття набувачем факту безпідставності заволодіння ним майном, яке він отримав від іншої особи¹. Розуміння добросовісності поведінки фактичного володільця вимушено розповсюджується і на випадки застосування правових наслідків, передбачених ст. 344 ЦК України, оскільки в чинному законодавстві відсутнє спеціальне визначення добросовісності, що було б більш адекватним положенням про набувальну давність.

І. В. Спасибо-Фатеева цілком слушно вказує на необхідність уточнення змісту категорії «добросовісність» у контексті саме положень ст. 344 ЦК України. Зокрема, нею відзначається, що володільець майном може знати про відсутність у нього відповідного титулу на майно та навіть знати, кому таке майно підставно належить, але якщо цей володільець не приховує факту заволодіння чужим майном і готовий повернути його власнику в будь-який час на вимогу останнього, то такого володільця слід визнати добросовісним [17, с. 218]. Із таким підходом слід погодитись, адже ним охоплюються й обставини набуття майна, передбачені ч. 3 ст. 344 ЦК України.

Отже, якщо поведінка давнісного володільця відповідає вказаним вище критеріям добросовісності, то в разі необхідності він може застосовувати позовний захист, установлений ст. 400 ЦК України. Інші способи захисту давнісного володіння на цей час чинним законодавством не передбачені. Це означає, що способи захисту від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, наприклад усунення перешкод у користуванні майном, визнання незаконним правового акта, що порушує інтереси безтитульного володільця, відшкодування шкоди, що призвела до зниження цінності земельної ділянки тощо (статті 391, 393, 394 ЦК України), є для безтитульного володільця юридично недоступними.

Висновки

Правовий захист давнісного володіння лише в межах положень абз. 2 ч. 3 ст. 344 та ст. 400 ЦК України не може повноцінно гарантувати для давнісних володільців законне набуття ними права власності на земельні ділянки, адже на момент спливу давнісного строку такі особи можуть втратити інтерес до майна, яким вони володіють, через існування протиправних перешкод у користуванні цим майном, чинність незаконного правового акта чи істотне зниження цінності земельної ділянки, спричинене протиправними діями третіх

---

¹ Нагадаємо, що в ч. 1 ст. 388 ЦК йдеться про таке: «Якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач) ...».

осіб. Водночас слід визнати, що надання давнісним володільцям більш широкого захисту, ніж це визначено чинним законодавством, вимагає додаткового наукового обґрунтування.

На перший погляд, юридично бездоганна поведінка суб'єктів приватноправових відносин, до яких слід віднести і добросовісних давнісних володільців майном, потребує відповідних правових стимулів і гарантій. Цього вимагає справедливість. Разом із тим, якщо надати добросовісному володінню той же обсяг правозахисних можливостей, що і праву власності, то розмиється межа між «неправом» і «правом» відповідно. Тож, указана багатовікова філософсько-правова дилема стосується й такого утилітарного питання, як потреба захисту інтересів давнісних володільців земельних ділянок.

Список бібліографічних посилань: 1. Гуйван П. Д. Давнісне володіння майном як правова підстава набуття права власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 1. С. 36–42. 2. Ріпенко А. І. Питання захисту речових прав на земельні ділянки в останніх актах судової практики. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 4. С. 49–63. URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-5-2013/item/download/60_97bb60498f8c971b043be88c2334b832 (дата звернення: 25.10.2021). 3. Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2007. 19 с. 4. Северова Є. С. Набувальна давність у цивільному праві України: питання застосування за матеріалами судової практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2011. Вип. 17. С. 114–118. 5. Гуйван П. Д. Давнісне володіння майном як правова підстава набуття права власності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 1. С. 36–42. 6. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ, 2019. 1102 с. 7. Харченко Г. Г. Речові права : монографія. Київ, 2015. 432 с. 8. Цюра В. В. Речові права на чуже майно : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 20 с. 9. Харченко Г. Інститут володіння в цивільному праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 38–43. 10. Ходико Ю. Є. Щодо особливостей правового режиму об'єкта володіння. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 237–244. 11. Пляцко У. М. Правова природа володіння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. Ч. 1, т. 2. С. 11–14. 12. Белов В. А. Очерки вещного права. Научно-популярные заметки : учеб. пособие. Москва, 2015. 332 с. 13. Суханов Е. А. Вещное право: научно-познавательный очерк. Москва, 2017. 560 с. 14. Сеницын С. А. Владение и владельческая защита в гражданском праве государственной Европы. Москва, 2012. 224 с. 15. Бадаева Н. В. Владение и владельческая защита в зарубежном и российском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2005. 23 с. 16. Батчаев Ю. С. Защита владения в российском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.03. Краснодар, 2005. 25 с. **17.** Добросовісність: доктрина і судова практика : зб. ст./ за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 358 с.

Надійшла до редколегії 28.10.2021

Chalyi Yu. I. Protection of long-term land ownership: some problematic aspects

The ability of Ukrainian current legislation and law enforcement practice to provide effective protection of the interests of titleless bona fide landowners was critically assessed. It is noted that the problems of the long-term owners' interests protection should be solved in the scope of a more general problem, namely the protection of titleless ownership as such. Emphasis is placed on the need for autonomous formulation in the Civil Code of Ukraine of provisions on the protection of titleless ownership and possession of property based on law. This is due to the fact that these civil law institutions have a very different legal nature. The description of these institutions in the national legislation of Ukraine is highlighted, which will take into account the specifics of the legal regulation of relations on the actual ownership of property and increase the effectiveness of protection of the interests of titleless owners. The position of the highest courts of Ukraine on the extension of the regime of protection of real subjective rights to long-term ownership has been challenged. Attention is paid to the need for scientific substantiation of legislative expansion of the methods of protection of long-term land ownership. The current legislation of Ukraine allows the possibility of protecting the interests of long-term landowners only by filing a lawsuit to restore their de facto control over such property. Ways to protect against non-loss of property are not legally available to long-term landowners. It is emphasized that the possibility of satisfying the claims of the long-term owner to restore possession of the property must be linked to the condition of good faith conduct of such a plaintiff. The good faith conduct of the owner should be considered both at the time of establishment of possession and in relation to the subsequent circumstances of possession of the property. In particular, the owner of the property may know that he or she does not have a title to the property and even know who owns the property, but if the owner does not hide the fact of taking someone else's property and is willing to return the property to its owner, it should be considered bona fide.

Key words: ownership, actual possession, untitled ownership, protection of ownership, protection of long-term ownership.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.07>

Олена Василівна Чорноус,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра трудового та господарського права (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-1475-7990>,

e-mail: chornousel@ukr.net

**АТЕСТУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЯК ПРОФЕСІЙНИЙ СТАНДАРТ
ЙОГО ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Розглянуто актуальні питання атестування працівників поліції. Досліджено підходи вчених щодо визначення таких дефініцій, як «атестація» та «атестування» поліцейських. На основі аналізу правового регулювання процедури атестування поліцейських і наукових поглядів учених визначено й охарактеризовано дефініцію «атестування», досліджено матеріали судової практики оскарження рішень атестаційних комісій органів Національної поліції про звільнення працівників поліції внаслідок непроходження ними атестації в Україні. Проаналізовано сучасний стан правового регулювання процедури атестування поліцейських в Україні. З'ясовано позитивні та негативні її аспекти.

Ключові слова: атестація, атестування, поліцейський, трудові відносини, Національна поліція України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Реформування правоохоронної системи і створення Національної поліції України як публічно-сервісної служби обумовлює необхідність формування нового й ефективного особового складу працівників Національної поліції із забезпеченням належного, високого рівня їх професійної підготовки та діяльності. Одним із засобів цілого комплексу підходів, спрямованих на формування високого професіоналізму особового складу підрозділів поліції, є застосування такого професійного стандарту міжнародного рівня, як атестування поліцейських. Особливої актуальності це питання набуває, коли йдеться про Національну поліцію України, оскільки її діяльність пов'язана із захистом прав і свобод громадян. Влучним із цього приводу є висловлювання М. В. Романенко, яка вважає, що «реалізувати поставлені перед органами поліції завдання можливо лише за наявності кваліфікованих професіоналів» [1, с. 11]. Атестування як один із важливих критеріїв

при проходженні служби повинно сприяти відсіюванню тих осіб, які з передбачених законодавством причин не придатні до служби в Національній поліції України на певних посадах чи в окремих підрозділах. Сьогодні існує велике коло спірних питань та моментів, які застосовують на увагу й більш глибоке дослідження процедури атеставання, передумов її проведення та наслідків для поліцейських.

Стан дослідження проблеми

Зауважимо, що окремим аспектам правового регулювання атестації працівників правоохоронних органів присвячено праці різних учених, а саме: О. М. Бандурки, В. М. Вишновецького, С. В. Вишновецької, В. С. Венедіктова, М. М. Дивака, М. І. Іншина, А. Т. Комзюка, О. В. Лавриненка, А. І. Лазор, С. С. Лукаша, Н. П. Матюхіної, В. А. Трояна, В. І. Щербини, О. С. Юніна та ін. Необхідно відзначити, що у більшості наукових праць із цього питання досліджувались окремі проблеми інституту атестації колишніх працівників міліції. Примітно, що така дефініція, як «атестація», не є новою в трудовому законодавстві України та застосовується і до інших категорій працівників та службовців у різних галузях та сферах. Об'єктивна потреба в дослідженні проблем правового регулювання атестації працівників зумовлена й тим, що правовий механізм атестації в країні було сформовано ще у 70-х роках минулого століття. Саме тому в умовах сьогодення він потребує свого оновлення з урахуванням змін та реформ у чинному трудовому законодавстві України.

Разом із тим останні суттєві зміни у правовому регулюванні проведення атестації та атестування поліцейських мали місце з ухваленням Закону України «Про Національну поліцію» та виданням Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських» через реформування міліції та створення нової публічно-сервісної правоохоронної структури – Національної поліції України. Нині вони досить неоднозначно оцінюються вченими як у контексті дотримання тенденції розвитку та вдосконалення інституту атестування, так і щодо практики здійснення цієї процедури. Теоретики зазначають, що постійне ускладнення завдань, які ставляться перед працівниками правоохоронних структур, вимагає пошуку оптимальних шляхів щодо якісного відбору та професійної підготовки працівників поліції. Через швидкоплинність змін, продовження реформ, виникнення нових завдань означені проблеми потребують до себе уваги, подальшого дослідження та вдосконалення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження правового регулювання проведення атестування поліцейських в Україні як професійного стандарту їх трудової діяльності, з'ясування основних підстав атестування та правових наслідків як важливого етапу оцінки професійного рівня

поліцейських. *Завданнями* дослідження вбачається надання пропозицій щодо шляхів удосконалення прогалин/колізій правового регулювання проведення процедури атестування на підставі аналізу чинного законодавства, узагальнення історичних передумов становлення інституту атестування, матеріалів судової практики та врахування закордонного досвіду з означеного питання.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в умовах сьогодення в українській науці трудового права практично відсутні ґрунтовні дослідження теоретико-правових і прикладних аспектів правового регулювання проведення атестування поліцейських Національної поліції України. Важливе значення отриманих результатів полягає в можливості практичного використання сформульованих пропозицій і рекомендацій для вдосконалення практики застосування статей 52, 57 Закону України «Про Національну поліцію», а також їх чинної редакції.

Виклад основного матеріалу

Атестація працівників правоохоронної структури має тривалу історію розвитку, становлення та застосування. З метою всебічного дослідження порядку проведення атестації практичних працівників (слід звернути увагу на окремі історичні факти) розглянемо історичні передумови формування означеної процедури.

Варто пригадати, що перший прототип сучасної процедури атестації поліцейських з'явився в період правління Петра I. Проте нормативно-правовий акт, що регламентував правовий статус поліцейських органів, їх систему і основні напрями діяльності, був підписаний Катериною II у квітні 1782 р. «Статут Благочинія, або поліцейський» (1782 р.) – один із перших спеціальних нормативно-правових актів, який на офіційному рівні врегульовував службово-трудові відносини поліцейських того часу, де докладно закріплювалися вимоги, яким повинні були відповідати поліцейські, а саме: доброзичливе ставлення до людей, точність у виконанні завдань, бездоганність поведінки, здоровий розум у справі, добра воля до служби, безкорисливість під час покарання, старанність до посади. Для старших начальників управи «благочинність» вважалася необхідною рисою, що особливо впливало на прийняття рішень [2, с. 24]. На підставі дослідження деяких історичних довідок та здійснення правового аналізу нормативних актів можна констатувати, що «Статут Благочинія» став підставою для формуванню нової галузі права – поліцейського права¹.

---

¹ Устав Благочиния или полицейской // Президентская библиотека им. Б. Н. Ельцина : сайт. URL: <https://www.prlib.ru/node/388866/source> (дата звернення: 12.12.2021).

У подальшому (в ХХ ст.) атестація застосовувалася, здебільшого, як процедура добору працівників на посади при прийнятті на службу в міліцію. Як спосіб визначення кваліфікації працівника атестація остаточно закріпилася у трудовому законодавстві України в ХХ ст. [3, с. 7]. Як процедура атестація працівника є складовою його професійного розвитку.

Найбільшого свого резонансу процедура атестації поліцейських набула в листопаді 2015 р., коли офіційно була створена Національна поліція України і ліквідована міліція та розпочався процес (хвиля) атестації всіх працівників МВС, які мали намір продовжити службу в новоствореній поліції. Примітно, що в період реформування правоохоронної системи проведення атестації замислювалось «як захід з очищення правоохоронної системи від баласту старих кадрів, безнадійно вражених корупцією і некомпетентністю переважної більшості співробітників»¹. Проте слід акцентувати увагу на тому, що в чинному трудовому законодавстві метою атестування є «оцінювання ділових, професійних, особистих якостей поліцейських, їхнього освітнього та кваліфікаційного рівнів, фізичної підготовки на підставі глибокого й всебічного вивчення відповідності посадам, а також перспективам їх службової кар'єри»².

Як наслідок, вбачається, що на практиці відбулося значне розширення мети проведення «атестування» поліцейських, на відміну від законодавчо закріпленої. Доказом цього можна вважати й результати судової практики, які мали місце протягом наступних декількох років. Так, аналіз судової практики оскарження рішень атестаційних комісій органів (закладів, установ) Національної поліції України про звільнення працівників поліції внаслідок проходження ними атестації свідчить, що понад 90 % колишніх працівників поліції (а тоді ще міліції), звільнених у результаті переатестації, за рік через суди були поновлені на своїх посадах, а з державного бюджету їм було виплачено понад 55 мільйонів гривень за вимушений прогул³.

---

¹ Переатестація поліцейських в Україні: робота над помилками // DW : сайт. 26.09.2016. URL: <https://www.dw.com/uk/переатестація-поліцейських-в-україні-робота-над-помилками/a-35893226> (дата звернення: 12.12.2021).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 12.12.2021).

³ Провалена реформа: дорогий реванш міліціонерів // DW : сайт. 09.11.2017. URL: <https://www.dw.com/uk/провалена-реформа-дорогий-реванш-міліціонерів/a-41312321> (дата звернення: 12.12.2021); Чому 90% звільнених під час реформи поліцейських поновлені? // Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів :

У більшості справ суди тлумачать норму ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію» таким чином, що передбачений перелік випадків атестування поліцейських є вичерпним, а інших випадків проведення атестування поліцейських Закон України «Про Національну поліцію» не передбачає¹. Більше того, з аналізу положень ч. 2 ст. 57 означеного Закону суди вбачають, що «атестуванню підлягають лише ті категорії поліцейських, які або претендують на вищу посаду, або щодо яких вирішується питання про переведення на нижчу посаду, або щодо яких вирішується питання щодо звільнення через службову невідповідність»².

Очевидно, що такі зміни у правовому регулюванні механізму проведення атестації поліцейських обумовили досить неоднозначні погляди науковців. У контексті дотримання тенденції розвитку та вдосконалення інституту «атестації» поліцейських (поліції і практики застосування атестації поліцейських) вважаємо за доцільне зосередитись на з'ясуванні сутності таких правових дефініцій, як «атестація», «атестування» поліцейських, та правових наслідках їх застосування.

В юридичній літературі не сформульовано єдиної дефініції поняття «атестування», яке застосовується до спеціальної категорій працівників – поліцейських. Також відсутня чітка характеристика його правової природи та змісту основних елементів. Одночасно в трудовому законодавстві існує такий термін, як «атестація», хоча стосується він, переважно, викладачів, державних службовців, лікарів, провізорів, фармацевтів, професіоналів з вищою немедичною освітою, державних службовців та інших.

Примітно, що Юридична енциклопедія трактує поняття атестації (від лат. *attestatio* – свідчення, підтвердження) як перевірку та оцінку ділової кваліфікації працівників на предмет їх відповідності займаний посаді або виконуваний роботі. Метою атестації вбачається найбільш раціональне використання кадрів, підвищення ефективності їх праці [4]. Також в Енциклопедії зазначається, що стосовно деяких категорій працівників, зокрема державних службовців, діють спеціальні правила їх атестації.

сайт. URL: <http://umdpl.info/news/chomu-90-zvilnenyh-pid-chas-reformy-politsejskyh-ponovleni-komentar-yurysta/> (дата звернення: 12.12.2021).

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 12.12.2021).

² Аналіз судової практики оскарження рішень атестаційних комісій органів (закладів, установ) Національної поліції України про звільнення працівників поліції внаслідок непроходження ними атестації // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ASS00334> (дата звернення: 12.12.2021).

Існують різні думки вчених щодо визначення сутності поняття «атестація», зокрема Л. І. Михайлова вбачає в атестації комплексну спеціальну оцінку як сильних, так і слабких сторін діяльності працівника, перевірку ступеня їх відповідності вимогам займаної посади [5, с. 98]. В. М. Вишновецький із цього питання зазначає, що атестація – це юридичний обов'язок державних службовців проходити періодичну перевірку рівня своєї професійної підготовки й відповідності займаній посаді, яка організовується керівником державного органу відповідно до встановлених правил і положень з метою оптимізації використання кадрів, стимулювання підвищення їхньої кваліфікації, відповідності, виконавської дисципліни й установаження можливостей збереження, зміни або припинення державно-службових правовідносин [6, с. 46]. Деякі інші теоретики підтримують позицію, що атестація працівника в сучасних умовах виступає правовим засобом, спрямованим на визначення: відповідності знань, умінь, навичок особи виконувати роботу за певною професією, спеціальністю чи спеціалізацією; професійного рівня працівника за професією, спеціальністю, спеціалізацією та посадою; професійної придатності працівника обіймати певну посаду; відповідності професійних знань, умінь, навичок тощо займаній працівником посаді.

Примітно, що науковці, досліджуючи проблеми правового регулювання атестації, розробили її диференціацію. Так, на думку В. Г. Залужного, існує декілька видів та підвидів атестації, а саме загальна, яка може бути як черговою, так і позачерговою, та персональна. На думку вченого, загальна атестація застосовується виключно при роботі з кадрами, а її метою є підвищення персональної відповідальності у службовця. Персональна атестація проводиться у відомствах, де існують звання, та використовується для його присвоєння або ж призначення чи звільнення з посади [7, с. 21]. Інші теоретики намагались обґрунтувати широке і вузьке поняття атестації. При обґрунтуванні свого підходу до поняття атестації вони вказують на те, що атестація в широкому розумінні – це визначення певного рівня знань працівника, його кваліфікації, відповідності ділових якостей працівника професії, кваліфікації, посаді. У вузькому розумінні атестацію розуміють як перевірку, що проводиться роботодавцем за допомогою атестаційної комісії, з метою постійного підвищення ділової активності працівників, покращення їх підбору; це періодична перевірка ділових, організаційських, моральних і особистих якостей працівників певної категорії у спеціальній організаційній формі [8, с. 305].

Зокрема, А. А. Стародубцев розглядає атестацію як один із можливих шляхів просування по службі – здійснення службової кар'єри. Під атестацією державних службовців він розуміє діяльність, у процесі якої атестаційна комісія в межах установленної науково обґрунтованої

процедури виявляє ступінь відповідності працівника посаді, яку він обіймає. Тобто комісія дає оцінку ділових, особистих і моральних якостей службовця, процесу й підсумків його службової діяльності. Результатами атестування є висновки та рекомендації атестаційної комісії щодо покращення праці як працівника, якого атестують, так і апарату всього державного органу [9, с. 899–900].

Отже, як бачимо, атестація як правове явище досить активно досліджувалася в науковій літературі. У працях науковців радянського та пострадянського періоду атестація розглядалася, передусім, як засіб державного підбору та розстановки кадрів. Разом із тим сучасний розвиток відносин, вільний та договірний характер праці потребують нових підходів до її ролі та призначення.

Виходячи з аналізу вищенаведених дефініцій терміна «атестація», вбачається, що атестація – це періодична процедура, яка проводиться з метою перевірки рівня кваліфікації, оцінки ділових, особистих та моральних якостей працівника та встановлення відповідності працівника займаній посаді чи виконуваній роботі.

На окрему увагу заслуговують позиції вчених, які досліджували атестацію спеціальних категорій працівників. Так, одні вважають, що «процедура відбору кадрів на службу в органи поліції, а також перевірка відповідності працівників поліції займаним посадам є одним із важливих кроків у напрямі ефективного здійснення публічно-сервісної діяльності Національної поліції України в цілому» [10, с. 50]. Інші пропонують під атестацією працівників органів внутрішніх справ розуміти «регламентовану нормативно-правовими актами й засновану на принципах колегіальності, гласності, повноти, всебічності, об'єктивності процедуру оцінювання уповноваженими на те посадовими особами ділових, службових, особистих, морально-психологічних і комунікативних якостей осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, їхнього освітнього, кваліфікаційного та професійного рівнів за певний період проходження ними служби з метою виявлення здобутків і недоліків у їхній професійній діяльності, відпрацювання шляхів і способів їх усунення, удосконалення діяльності органів внутрішніх справ, підвищення ефективності їхньої роботи, поліпшення добору, розстановки й виховання кадрів, стимулювання підвищення кваліфікації, ініціативності, творчої активності й відповідальності працівників за доручену справу» [11, с. 10].

Сьогодні у зв'язку з обраним Україною курсом на євроінтеграцію, а також проведенням реформування у правоохоронній сфері (поліцейстики, законодавства) відбулась і трансформація розуміння сутності та призначення атестації працівників поліції. Можливо встановити декілька основних факторів, що вплинули на такі зміни.

Поняття «атестування» з'явилося в чинному законодавстві разом з ухваленням Закону України «Про Національну поліцію» та затвердження Інструкції про порядок проведення атестування в 2015 р., і сьогодні мають місце деякі прогалини у правовому регулюванні інституту атестації. Як бачимо, комплексного науково-теоретичного дослідження поняття й сутності процедури «атестування» поліцейських дотепер не проводилося, а вітчизняні вчені фактично не розрізняють поняття «атестація» й «атестування».

У листопаді 2015 р. Закон України «Про міліцію» втратив свою чинність, унаслідок чого були ліквідовані структурні підрозділи ОВС, ухвалено новий Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, на підставі якого утворено новий орган – поліцію, де процедурі проходження поліцейськими атестування приділено чимало уваги. Варто підкреслити, що у ст. 57 означеного Закону вперше закріплено поняття «атестування» поліцейських, яке застосовується з метою оцінювання їхніх професійних, ділових, особистих якостей, освітнього та кваліфікаційного рівнів, фізичної підготовки на підставі глибокого та всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, а також перспектив їхньої службової кар'єри.

Варто зауважити, що позитивним у процедурі атестування поліцейських є прагнення до відкритості та прозорості його проведення, що забезпечується належним складом атестаційних комісій. На відміну від попереднього законодавства, зміна процедури атестації та набору членів комісії можливо і не є ідеальними на практиці, але є значно прогресивнішими та закріплюють тенденцію до вдосконалення і публічності. Оскільки атестація проводиться із залученням великої кількості осіб та неупередженого комп'ютерного тестування, то, відповідно, позитивним є й той факт, що значно зменшується ризик зміни результатів за допомогою корупційних процедур. Більше того, саме нова процедура дозволяє зрозуміти, чи доречним є підвищення або переміщення поліцейського на нижчу посаду, в тому числі враховуючи корупційні ризики. Відповідно, на нашу думку, саме процедуру атестування поліцейських можливо вважати одним із інструментів протидії та запобігання корупції в органах державної влади, що також є позитивним аспектом.

У ч. 2 ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію» окреслено вичерпний перелік випадків, за яких може бути проведено атестування поліцейських, а саме: а) при призначенні поліцейського на вищу посаду, але за умови, якщо заміщення посади здійснюється без проведення конкурсу; б) для вирішення питання про переміщення поліцейського на нижчу посаду через службу невідповідність; в) для вирішення питання про звільнення поліцейського зі служби в поліції через службу невідповідність.

Примітно, що до списку поліцейських, які проходять атестування, можуть входити лише ті працівники, стосовно яких є підстави для проведення атестування, що вказані в чинному законодавстві. Кожна з підстав проведення атестування, що передбачена Законом України «Про Національну поліцію» та Інструкцією про порядок проведення атестування поліцейських, обов'язково повинна бути пов'язана з певними передумовами. Так, зокрема, якщо говорити про атестування, яке проводиться з метою вирішення питання про звільнення поліцейського зі служби в поліції через службову невідповідність, обов'язково мають бути реальні підстави для звільнення на ґрунті порушення встановлених чинним законодавством порядку і правил несення служби, неналежного виконання службових обов'язків тощо.

При цьому такі підстави для проведення атестації, як вирішення питання про переміщення поліцейського на нижчу посаду або звільнення його через службову невідповідність зі служби в поліції, є наслідком виявлення ознак невідповідності поліцейського займаній посаді. Підставою невідповідності поліцейського можуть бути: а) хвороба; б) неналежна професійна підготовка; в) невідповідний фізичний стан; г) порушення порядку та правил несення служби. Примітно, що метою проведення атестації для вирішення питання про переміщення працівника на нижчу посаду (чи звільнення зі служби в поліції) через службову невідповідність є з'ясування можливості в той чи інший спосіб залишення поліцейського на службі і, лише як крайній захід, пропозиція щодо звільнення зі служби через службову невідповідність виходячи з моральних, професійних та особистих якостей.

Доцільно підкреслити, що проведення атестування поліцейського як працівника, якого щойно було прийнято на службу до поліції, без наявності будь-яких підстав щодо вирішення питань кар'єри (призначення поліцейського на вищу посаду або переведення на нижчу посаду) або дисциплінарного провадження, суперечить як завданню, так і меті атестування, більше того, не відповідає вимогам Закону України «Про Національну поліцію».

Дослідження матеріалів судової практики вказує на те, що в постанові від 29 липня 2020 р. у справі № 825/1792/16 (адміністративне провадження № К/9901/34326/18) Верховний Суд зробив правовий висновок, що приписи ч. 1 ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію» не є самостійною підставою проведення атестування, оскільки цю норму необхідно застосовувати в системному взаємозв'язку з нормами ч. 2 ст. 57 названого Закону, в якій наведений вичерпний перелік підстав для проведення атестування, за відсутності яких проведення атестації є протиправним. Також Верховний Суд

зауважує, що рішення керівника поліції не може бути самостійною підставою для проведення атестування, оскільки вичерпний перелік підстав для проведення атестування визначений у ч. 2 ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію». Натомість ч. 4 ст. 57 Закону України «Про Національну поліцію» визначає особу, яка за наявності підстав уповноважена видати розпорядчий документ про проведення атестування.

Висновки

На підставі вищевикладеного вбачається, що поняття «атестація» широкі й багатогранні, оскільки передбачає не тільки перевірку ділових та особистісних якостей працівника, а й виявлення перспектив просування його по службі, а також підвищення ефективності праці. Основними характеристиками атестації є такі: певна періодичність; до суб'єктів атестації належать працівники різних категорій; застосовується до працівників, які перебувають у трудових відносинах з конкретним підприємством; здійснюється в спеціальній організаційно-правовій формі; виступає засобом підбору та розстановки кадрів. Що стосується поняття «атестування» поліцейських, то воно є більш конструктивним і застосовується лише за наявності окреслених законодавцем підстав та у конкретних випадках. Проведення атестування буде в межах правового поля лише за наявності певних наслідків, перелік яких є вичерпним і застосовується тільки до спеціального суб'єкта – поліцейських.

Список бібліографічних посилань: **1.** Романенко М. В. Проблеми нормативно-правового регулювання прийняття на службу до поліції працівників ліквідованих підрозділів МВС України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 37, т. 3. С. 10–15. **2.** Матюхіна Н. П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 420 с. **3.** Мішок С. М. Особливості правового регулювання атестації працівників в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 23 с. **4.** Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1. 672 с. **5.** Михайлова А. І. Управління персоналом : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2007. 248 с. **6.** Вишновецький В. М. Правова природа атестації державних службовців. *Юридичний вісник. Серія «Повітряне і космічне право».* 2012. № 1. С. 45–49. **7.** Залужний В. Г. Оцінювання службової діяльності поліцейського в Україні: теорія, правове регулювання, практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2019. 208 с. **8.** Кримська О. М. Атестація та її вплив на професійне зростання працівника. *Публічне право.* 2012. № 1 (5). С. 302–306. **9.** Стародубцев А. А. Атестація працівників органів внутрішніх справ як елемент службової кар'єри. *Форум права.* 2012. № 1. С. 899–903. **10.** Троян В. А. Якісне

кадрове забезпечення як необхідна умова ефективної публічно-сервісної діяльності Національної поліції України // Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовт. 2016 р.) / за заг. ред. К. Ю. Мельника ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 49–52. **11.** Савельєв О. С. Адміністративно-правові засади атестації працівників органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2008. 24 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2021

Chornous O. V. Certification of a police officer as a professional standard of his work

Topical issues of certification of police officers have been considered. The approaches of scientists to the definition of such concepts as "certification" of police officers have been studied. The views of scientists on the institute of certification, its legal regulation and the expediency of conducting have been analyzed. The history of the certification procedure and the grounds for its application have been considered, the main characteristics of the attestation and types have been clarified. The purpose of certification is seen in the most rational use of personnel, increasing the efficiency of their work.

It was found that the definition of "certification" of police officers was first enshrined in law during the reform of the law enforcement system. Certification of police officers is enshrined in the new Law of Ukraine "On the National Police" from July 2, 2015 № 580-VIII, on the basis of which a new body was established, that is the police.

Police certification is considered a professional standard and one of the important criteria in police service. Certification has no periodicity and has a special subject. We consider the desire for openness and transparency of its conduct to be positive in the police certification procedure. Three types of police certification have been studied. An exhaustive list of types of certification has been established.

Based on the analysis of the legal regulation of the procedure of certification of police and scientific views of scientists, the definition of "certification" has been defined and characterized. The materials of the judicial practice on appealing the decisions of the certification commissions of the National Police bodies on dismissal of police officers as a result of their failure to pass the certification in Ukraine have been studied. The current state of legal regulation of the procedure of certification of police officers in Ukraine has been analyzed, its positive and negative aspects have been clarified.

Key words: certification, policeman, labor relations, National Police of Ukraine.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО**

УДК 34.07:340.11

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.08>

Ольга Анатоліївна Жидовцева,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра правоохоронної діяльності та поліцейстики (доцент);

<https://orcid.org/0000-0003-4637-8490>,

e-mail: goa_1606@ukr.net

**СУЧАСНИЙ СТАН І РОЗВИТОК ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА
ЯК ПІДСИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

Метою статті є вивчення сучасного стану та перспектив розвитку поліцейського права як підсистеми адміністративного права. Вивчення поліцейського права має вкрай важливе значення в умовах реформування поліції як одного із правоохоронних органів України, зокрема переформатування діяльності цього державного органу відповідно до європейських вимог. Зважаючи на те, що діяльність поліції також пов'язана з адміністративними процесами, поліцейське право можна віднести до підсистеми адміністративного права.

Ключові слова: поліція, адміністративне право, поліцейське право, правоохоронний орган.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

У будь-якому демократичному суспільстві громадянськість завжди очікує, що поліцейські будуть відповідати за свої дії та бездіяльність. Із огляду на це довіра до правоохоронних органів, у тому числі поліції, відіграє важливу роль у їх повсякденній роботі, можливості законодавчого розширення повноважень поліцейського тощо. Бажання громадянськості допомагати поліції в запобіганні та протидії злочинності є однією з фундаментальних засад для впровадження ефективних поліцейських стратегій та реформ. Легітимність поліції, порівняно з легітимністю закону, є більш вираженим фактором, що пов'язує справедливість поліції із громадською співпрацею.

Правова проблема діяльності поліції – як найбільш ефективно регулювати її повноваження, щоб дозволити поліцейським виконувати закон, одночасно захищаючи права та особисту свободу людини, при цьому мінімізуючи соціальні витрати, які спричиняє поліція. Саме

тому сучасні тенденції щодо належного дотримання та захисту прав і свобод людини спонукають як законотворців, так і науковців, у тому числі в галузі права, напрацьовувати найбільш оптимальні шляхи вдосконалення законодавства в цій сфері. Насамперед, правознавці вивчають актуальні питання, пов'язані із засадами діяльності державних органів, наділених владними повноваженнями, в першу чергу тих, що мають правообмежувальний характер. Не є винятком у цьому контексті проблемні аспекти, що так чи інакше пов'язані з існуванням і повсякденним функціонуванням поліцейського права як невід'ємної підгалузі системи адміністративного права.

Стан дослідження проблеми

Вивченням змісту і сутності поліцейського права як підгалузі адміністративного права займалися чимала кількість визнаних науковців. Як зауважує Р. Кутузов, у працях українських поліцейств XIX – початку XX ст. важливе місце посідає висвітлення різноманітних питань методології дослідження поліцейського права. Ці питання знаходили своє висвітлення в численних оглядах розвитку наукової літератури різних історичних періодів. Ідеться, насамперед, про історію особливого напрямку науки поліцейського права, який отримав назву «Вчення про економічну політику». У німецькій літературі цей напрям називали «Volkswirtschaftspflege», він становив собою прикладне вчення до політичної економії [1, с. 8].

Отже, система адміністративного права від часу перших спроб її визначення і до моменту отримання науково обґрунтованого вигляду пройшла історичний шлях в одне століття, упродовж якого вона як складова частина вчення спочатку про поліцейське, а потім про адміністративне право постійно підпадала під вплив різних наукових шкіл, через що періодично трансформувалася і набувала нових форм [2, с. 9].

На сьогодні в умовах концептуального реформування поліції як невід'ємного правоохоронного органу держави вивчення поліцейського права набуває особливої актуальності.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї роботи є вивчення сучасного стану та розвитку поліцейського права як невід'ємної підгалузі системи адміністративного права. *Задля* цього на було виконано такі *завдання*: а) визначити місце поліцейського права в системі адміністративного права; б) дослідити роль поліцейського права у механізмі суспільних правовідносин між громадянами з одного боку та суб'єктами державно-владних повноважень з іншого.

Наукова новизна дослідження

Реформування правоохоронних органів України вимагає поглибленого вивчення правових підвалів унормування діяльності поліції,

що наочно вказує про нагальну необхідність дослідження сучасного стану і розвитку поліцейського права як підсистеми адміністративного права. На наше переконання, головна мета, що стоїть перед ученими, які досліджують поліцейське право, – це переоцінка поліцейської практики для того, щоб визначити, яку шкоду вони завдають, які методи роботи надто шкідливі, а які ефективні. Системне дослідження й надання відповідей на ці питання мають дуже важливе значення для того, щоб переконатися, що переваги роботи поліції варті коштів, які на її функціонування витрачає держава.

Виклад основного матеріалу

Доцільно почати дослідження з історичних аспектів розвитку поліцейського права. За дослідженням А. Нікітіна, історія наукових поглядів на сутність, зміст і проблематику поліцейського права бере свій початок від західноєвропейських держав, а точніше від тих соціально-історичних умов і політичних ситуацій, у яких знаходилися ці держави, починаючи з XVI ст. Йдеться про діяльність тогочасних органів державної влади, на які було покладено виконання різноманітних поліцейських функцій. Під поліцейським правом у ті часи розуміли правові норми, які здійснювали регулювання не тільки безпосередньо правоохоронної, але й інших суспільно важливих функцій [3, с. 194–196]. Згодом унаслідок поступового розвитку адміністративного права у країнах Європи та виникнення великої кількості нових й ускладнених суспільних правовідносин неприйнятні поліції функції поступово зникли.

Розглядаючи становлення науки поліцейського права у XVII ст. – 80 роках XIX ст., М. Бюшкіна зазначає, що першими дослідниками поліцейського права на території тогочасної Росії були такі правознавці, як Ю. Крижанич, І. Посошків, П. Гуляев та І. Андрієвський. Ці дослідники спромоглися вивчити, дослідити та сформулювати перші за межами Західної Європи теоретичні положення про сутність, зміст і систему поліцейського права. Наприклад, П. Гуляєвим було розділено систему поліцейського права на дві основні частини: проблематику визначення правового статусу працівників поліції під час несення ними служби та визначення правового статусу (відповідно, набору прав і обов'язків) громадян під час їх взаємодії з поліцейськими установами та відомствами. А видатний правознавець XIX ст. І. Андрієвський, будучи свого часу очільником Санкт-Петербурзького університету, визначив поліцейську діяльність як таку, що складається з цілої низки дій у сфері охорони суспільної безпеки та громадського порядку в державі [4, с. 11–14].

Як самостійна галузь права поліцейське право сформувалося в Німеччині на основі науки камералістики. Цей процес розпочався наприкінці XVII ст. і тривав до початку XIX ст. Формування самої

науки поліцейського права почалося з осмислення основних функцій поліції та визначення завдань, які перед нею стоять. Ґрунтуючись на понятті суспільного блага, наука про поліцію спочатку сприймала поліцейську діяльність переважно з філософсько-історичної точки зору [5, с. 177].

Науково-правничі досягнення німецьких юристів, що мали місце у другій половині XVII ст., змогли детальним чином сформувати складові частини системи поліцейського права і визначити сутність поліцейського права у розумінні, майже аналогічному сучасному. Саме німецьке тлумачення терміна «поліцейське право» і його система стали взірцем для подальших моделей дослідження поліцейського права. Унаслідок безперервного розвитку адміністративного права прийняті в Німеччині характеристика та класифікація системи поліцейського права переймалися іншими європейськими державами, зокрема Францією, Австрією, Швейцарією та багатьма іншими країнами Європи, що належать до романо-германської правової системи [6, с. 22–28].

Уперше поняття і предмет поліцейського права визначив французький учений Н. Деламар у «Трактаті про поліцію» (1722 р.). У цій праці, що була справжнім систематичним і практичним підручником, визначався зміст поліцейської діяльності та сфери її втручання в життя суспільства, а саме: звичаї, релігія, харчування, службовий персонал, охорона здоров'я, шляхобудування, громадський порядок, наука та мистецтво, торгівля. Обов'язковою для держави визнавалася діяльність щодо створення благочинства та благоустрою [7, с. 122].

Значний внесок у розвиток структурованої системи поліцейського права також був зроблений українськими правознавцями. Займаючи посади професорів цілої низки вітчизняних університетів, такі спеціалісти у сфері юриспруденції, як професор Харківського університету кафедри поліцейського права В. Левитський та професор поліцейського права Київського університету Святого Володимира А. Антонович, у своїх наукових працях визначили зміст і сутність поліцейського права, а також успішно наводили аргументи на користь важливості дослідження та розвитку цієї підгалузі адміністративного права. Наприклад, В. Левитський акцентував увагу на високому рівні впливу політичної та історичної науки на розвиток і формування поліцейського права. Науковець стверджував, що своєю появою система поліцейського права зобов'язана невпинному прогресу суспільних правовідносин між суб'єктами та їх все більш різноманітному ускладненню [8, с. 6–24].

Досліджуючи розвиток поліцейського права, М. Курко, П. Біленчук та А. Ярмолюк зробили такі висновки: 1) початок науки поліцейського (згодом – адміністративного) права покладає камералістика

(від нім. терміна «*kameralien*» – «наука державного управління») – наука про фінанси, економіку, господарство, управління; 2) у середині XIX ст. – на початку XX ст. функції поліцейського права полягали в забезпеченні безпеки людини, суспільства, громадського порядку, боротьби із правопорушеннями (таке розуміння функцій поліції залишилося практично незмінним донині в багатьох країнах світу); 3) наука поліцейського права в Україні розвивалася майже винятково у стінах університетів: Львівського (заснований у 1661 р.), Харківського (1805 р.), Університету Святого Володимира в Києві (1834 р.), Новоросійського в Одесі (1865 р.), Чернівецького (1875 р.) [9, с. 20; 10, с. 503; 11, с. 5–7].

З урахуванням викладеного варто підтримати думку П. Біленчука та А. Ярмолюка щодо необхідності активно відроджувати в Україні науку поліцейського права та визнати поліцейське право самостійною галуззю українського права. Потрібно застосувати європейський та світовий досвід, оскільки поліцейське право у країнах Європи вважається однією з найважливіших галузей публічного права, яке досліджується на одному рівні з конституційним, адміністративним, цивільним правом, але не варто забувати і про національні цінності, звичаї і традиції [12, с. 42].

Беручи до уваги викладене вище, можна стверджувати, що якість аналізу українськими вченими-юристами поліцейського права як підгалузі адміністративного права знаходиться на доволі високому рівні. Цей факт також підтверджують і позитивні відгуки, адресовані науково-дослідницьким працям вітчизняних правників. У цілому вітчизняні правові школи змогли сформулювати основні положення щодо сутності, змісту і характерних особливостей поліцейського права як підгалузі адміністративного права. І тут важливо підкреслити, що здобутки української правової науки були зроблені навіть незважаючи на те, що у чинному вітчизняному законодавстві відсутнє офіційне тлумачення терміна «поліцейське право». З-поміж останніх тенденцій позитивною варто відзначити переорієнтацію поліцейської діяльності, яка стає все більш спрямованою на дотримання прав і свобод людини та громадянина, а також надання сервісних послуг населенню. Саме тому можемо констатувати той факт, що виникла нагальна потреба у корегуванні вітчизняного законодавства, щоб воно було спроможне якісно забезпечувати нову діяльність поліцейських установ із надання сервісних адміністративних послуг. Подібні зміни в законодавстві можуть бути раціональними лише за умови активного розвитку наукових досліджень у сфері поліцейського права.

Теоретико-правові підходи до розуміння поліцейського права та його структури

На сьогодні термін «поліцейське право» не має офіційного тлумачення, натомість представлений доктринальними визначеннями

правознавців, сферою дослідження яких є здебільшого галузь адміністративного права. Зокрема, саме до системи адміністративного права науковці наближують так зване право поліцейське. Це можна пояснити тим, що ця підгалузь адміністративного права має тісний зв'язок із державно-владним механізмом країни. Діяльність поліції у будь-якій державі є підпорядкованою центральним органам влади [13, с. 285]. Тож, як слушно зазначає М. Лошицький, діяльність поліції як системи органів виконавчої влади, які здійснюють охорону громадського порядку шляхом нагаяду та вжиття заходів адміністративного примусу, регулюється нормами адміністративного права, які в сукупності становлять її важливу підгалузь – поліцейське право [14, с. 71].

Отже, що стосується доктринальних визначень як єдиних, то на сьогодні тлумачень терміна «поліцейське право» є декілька. Одним із найбільш простих, але й, на нашу думку, лаконічних є надане правознавцем К. Бельським, який стверджує, що поліцейське право – це організована сукупність адміністративно-правових норм, які на постійній основі здійснюють правове регулювання суспільних відносин у сфері охорони громадської безпеки та громадського порядку [15, с. 6].

На думку М. Бунге, поліцейське право складається з юридичних норм, яким підпорядковуються суспільні відносини в розрахунку на загальне благо, тобто добробут і безпеку. Ці норми встановлюються і підтримуються поліцейською владою, встановлюються у спілках, що виникають між людьми (політичних, місцевих і особистих) [16, с. 382–383]. На наш погляд, не зовсім коректно говорити про те, що «встановлюються і підтримуються поліцейською владою», оскільки навпаки працівники поліції зобов'язані дотримуватися юридичних норм, закріплених у законах, що регулюють діяльність поліції.

І. Мушкет відзначає, що поліцейське право має певну захисну систему, яка підвладна правовому регулюванню з боку адміністративно-правових норм і є закріпленою в актах чинного законодавства. Поліцейське право має бути забезпечене цілою системою дієвих гарантій із боку держави, які б захищали норми та принципи поліцейського права як підгалузі адміністративного права від різного роду посягань. За своєю суттю поліцейське право є ефективним механізмом регулювання суспільних правовідносин лише тоді, коли вдається якісно поєднати у ньому як особисті потреби та інтереси суб'єктів, так і нагальні й гострі, важливі проблеми та питання загальносуспільного характеру. Однак зазначається, що для досягнення такої мети повинне функціонувати якісне управління такими процесами [17, с. 26–55].

Варто звернути увагу на позицію Ю. Фоміна, який відмічає, що поліцейське право є сукупністю адміністративно-правових норм, які здатні регулювати суспільні правовідносини, що могли або можуть

мати місце саме під час виконання правоохоронними органами держави (у тому числі поліцією) своїх безпосередніх функцій [18, с. 90–95]. Стосовно структури поліцейського права як однієї з підгалузей адміністративного права потрібно зауважити, що основним його змістом є правові норми, які регламентують діяльність поліції та їх внутрішню організаційну будову.

Щодо реалізації норм і принципів поліцейського права у практичній площині, то слід підкреслити, що це відбувається шляхом гармонійного поєднання суб'єктами владних повноважень як різноманітних дозволених національним законодавством держави засобів примусового впливу, так і діяльності з переконання. Тож якість описаних процесів та управлінських дій прямо залежить від рівня прозорості органів державної влади у тій чи іншій країні, а також від рівня її соціально-економічного, політичного та громадського розвитку. Підтвердженням цього є те, що лише в тих країнах, де панує верховенство прав, свобод і законних інтересів осіб, а слова «демократія» і «прозорість» діяльності державних органів не є політично заангажованими гаслами, а навпаки мають повсякденну буденність правових, розвинених і демократичних країн, діяльність поліцейських є контрольованою та підзвітною громадськості.

Головною метою діяльності поліцейських у демократичній країні є забезпечення належного рівня захисту прав, свобод і законних інтересів кожної особи. Відповідно, кінцевою метою є створення та підтримання в державі й суспільстві позитивного рівня гармонійної взаємодії між суб'єктами суспільних правовідносин. Задля ефективного впливу правових норм на відносини між поліцією та громадянами законодавчі положення повинні відповідати критеріям раціональності та розумності. Отже, вони не повинні створювати тих чи інших прогалин або колізій у законодавстві. У цьому ракурсі варто взяти до уваги позицію Конституційного Суду України, який ще у 2005 р. наголосив на тому, що «правові норми мають відповідати вимогам норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі»¹.

---

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : від 22.09.2005 № 5-рп/2005 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05> (дата звернення: 20.09.2021).

Висновки

Отже, поліцейське право може вважатися повноправною підгалuzzю адміністративного права, адже воно є невід’ємною частиною адміністративно-правової системи і досить тісно пов’язане із суб’єктами адміністративно-правових відносин, а також із нормами адміністративного права. Розвиток поліцейського права й напрямки його досліджень залежать від пріоритетів поліцейської діяльності, зокрема від цілей, мети, завдань тощо. Адже саме внаслідок докорінного реформування національної поліції відбулася серйозна переорієнтація цінностей щодо дотримання й захисту прав і свобод людини, а також надання їм цілої низки адміністративних послуг. Тож у результаті реформування відбулася активізація науково-правничих досліджень у сфері поліцейського права, які були здебільшого акцентовані на вивченні й аналізі можливостей поліції бути максимально прозорими, ефективними та корисними у своєму повсякденному функціонуванні для громадського суспільства. У цьому контексті вкрай корисними є приклади успішного досвіду цілої низки західних держав, які спромоглися створити якісну та ефективну систему поліцейського права, яка забезпечує функціонування поліції.

Список бібліографічних посилань: **1.** Кутузов Р. В. Теоретико-методологічні засади науки поліцейського (адміністративного) права у висвітленні українських вчених другої половини XIX – початку XX ст. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 2. С. 8–12. **2.** Гриценко І. С. Основні напрями історично розвитку вчення про систему адміністративного права (від поліцейського до адміністративного). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 2. С. 1–11. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyku/nvsvy/02_2008/08gispda.pdf (дата звернення: 20.09.2021). **3.** Нікітін А. І. Поліцейське право: принципи і цілі. *Юридичний журнал*. 2012. № 1. С. 194–200. **4.** Біюшкіна М. І. Становлення науки поліцейського права (XVII століття – 80 роки XIX століття). *Академічний вісник*. 2011. № 1 (14). С. 11–14. **5.** Берендеева А. І. Історичні аспекти генези поліцейського права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 176–180. **6.** Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 36 с. **7.** Бородін І., Шапенко Л. Еволюція адміністративного права України. *European Political and Law Discourse*. 2016. Vol. 3, Iss. 2. Pp. 121–125. **8.** Левитський В. Ф. Предмет, завдання і метод науки поліцейського права. Харків, 1894. 25 с. **9.** Курко М. Н., Біленчук П. Д., Ярмолюк А. А. Наука поліцейського права в українському державотворенні: витоки, віхи, історіографія, сучасний стан і шляхи пріоритетного розвитку. *Наше право*. 2015. № 4. С. 17–22. **10.** Біленчук П. Д. Підготовка юристів нової генерації у XXI столітті: світовий досвід та реалії українського

класичного університету // Криміналістика : підручник. Київ : Дакор, 2014. С. 503–516. **11.** Біленчук П. Д. Концептуальні засади забезпечення органів кримінального судочинства новітніми засобами пізнання. *Віче*. 2013. № 12. С. 5–7. **12.** Біленчук П. Д., Ярмолюк А. А. Стратегія розвитку науки криміналістики у третьому тисячолітті // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. матеріалів круглого столу (м. Київ, 23 квіт. 2015 р.) / редкол.: О. Л. Кобилянський, П. Є. Антонюк, Є. Ю. Свобода. Київ, 2015. С. 41–48. **13.** Соломаха А. Г. Ретроспектива та перспективи поліцейського права в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 1 (11). С. 283–295. **14.** Бельський К. С. Про систему адміністративного права. *Держава і право*. 1998. № 3. С. 3–8. **15.** Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ, 2003. Т. 5: Поліцейське та адміністративне право. 600 с. **16.** Мушкет І. І. Генезис «поліцейського права» в контексті еволюції правової системи: історично-теоретичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 58 с. **17.** Фомін Ю. В. Поліцейське право та поліцейське законодавство як правова основа діяльності органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2011. № 4 (41). С. 90–95.

Надійшла до редколегії 23.09.2021

Zhydovtseva O. A. Current state and development of police law as a subsystem of administrative law

The aim of the article is to study the current state and prospects of police law as a subsystem of administrative law. It is determined that in the conditions of reforming the police as one of the law enforcement bodies of Ukraine, in particular reformatting the activities of this state body in accordance with European requirements, the study of police law is extremely important. Since police activities are also related to administrative processes, police law can be classified as a subsystem of administrative law. It is determined that despite the lack of legislative interpretation of the concept of "police law", today domestic law schools in the field of administrative law have formulated basic provisions on the nature, content and characteristics of police law as a sub-branch of administrative law. The main content of the police law structure as one of the sub-branches of administrative law is the legal norms that regulate the activities of the police and their internal organizational structure. Meanwhile, the study of problematic aspects of policing does not lose its relevance and importance, as such activities are primarily focused on respect for human and civil rights and freedoms, as well as the provision of services to the public. In order for legal norms to have an effective impact on police-citizen relations, legislation must meet the criteria of rationality and reasonableness. They should not create any gaps or conflicts in the legislation, which additionally indicate the need to further develop police law, which should be a solid foundation for the activities of each police department.

Key words: police, administrative law, police law, law enforcement body.

Іван Володимирович Іщенко,
кандидат юридичних наук,
Головне управління Національної поліції
в Вінницькій області (начальник)

ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРЕВЕНТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено завдання Національної поліції України як суб'єкта реалізації превентивної функції держави. Наголошено, що завдання Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України є важливою складовою визначення особливостей його діяльності й адміністративно-правового статусу, оскільки ефективне виконання Департаментом своїх повноважень залежить від чіткого законодавчого розуміння його завдань як базового елемента адміністративно-правового статусу будь-якого органу державної влади.

Ключові слова: завдання, Національна поліція України, суб'єкт, превенція, держава, Україна.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

На сьогодні на території сучасної України діє нова, реформована система органів Національної поліції, яка активно запозичує кращі міжнародні практики з метою оптимізації власної діяльності. Однією з таких практик є зміна вектора роботи вказаних органів шляхом перетворення їх із каральних на попереджувальні, а в окремих випадках – на сервісні відомства [1].

Визначення завдань Національної поліції України є важливою складовою визначення особливостей його діяльності та адміністративно-правового статусу. Адже успішне й ефективне виконання Національною поліцією України своїх повноважень залежить від чіткого законодавчого розуміння її завдань та функцій як базового елемента адміністративно-правового статусу будь-якого органу державної влади.

З ухваленням нового Закону України «Про Національну поліцію» стратегічними напрямками діяльності поліції визнано превенцію (роз'яснювально-превентивну діяльність) та інтервенцію (застосування легітимних заходів примусу) [2, с. 57].

Стан дослідження проблеми

Загальні питання завдань Національної поліції України висвітлювали у своїх працях такі вчені-адміністративісти, як В. Б. Авер'янов,

М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. В. Батраченко, Д. В. Бахрах, Ю. П. Битяк, С. М. Бортник, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, С. М. Гусаров, Д. С. Денисюк, О. І. Довгань, Є. В. Додін, І. В. Зозуля, С. В. Ківалов, О. М. Ключев, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, А. Є. Крищенко, А. М. Куліш, В. В. Маликов, Р. С. Мельник, Д. С. Припутень, О. С. Проневич, О. П. Рябченко, О. Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, В. В. Сокурченко, В. А. Троян, В. В. Чумак, В. І. Шамрай, С. О. Шатрава та інші. Однак потреба в забезпеченні ефективної та результативної превентивної діяльності поліції, недосконалість чинного законодавства в цій сфері обумовлюють актуальність дослідження завдань Національної поліції України як суб'єкта реалізації превентивної функції держави.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є встановлення завдань Національної поліції України як суб'єкта реалізації превентивної функції держави. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: проаналізувати наукові праці, присвячені питанням діяльності Національної поліції України як суб'єкта реалізації превентивної функції держави; визначити завдання Національної поліції України як суб'єкта реалізації превентивної функції держави; визначити особливості діяльності Національної поліції України як суб'єкта реалізації превентивної функції держави.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає в подальшому розвитку положень, що стосуються діяльності Національної поліції України як суб'єкта реалізації превентивної функції держави, а також у формулюванні нових положень, висновків та пропозицій із вдосконалення чинного законодавства щодо завдань Національної поліції України як суб'єкта реалізації превентивної функції держави.

Виклад основного матеріалу

Слово «превенція» (від лат. *prevention*) означає «попереджаю», тобто це попередження, запобігання кримінальним правопорушенням. У праві превентивними заходами називають профілактичні та інші заходи, спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням та іншим правопорушенням [3, с. 188].

В Академічному словнику української мови термін «превентивний» означає попереджати щось, запобігати чомусь, а дієслово «діяльність» – застосування своєї праці до чого-небудь¹.

---

¹ Превентивний // Словник української мови : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/preventyvnyj> (дата звернення: 11.11.2021).

Зміст категорії «завдання» розглядається в кількох значеннях: 1) як наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа; 2) настанова, розпорядження виконати певне доручення; 3) мета, якої прагнуть досягти; 4) те, що хочуть здійснити [4, с. 378]. Загальнотеоретичне розуміння поняття «завдання» тлумачиться як питання, що потребує вирішення на підставі певних знань і роздумів [5, с. 328].

Досліджуючи сутність категорії «завдання», деякі дослідники (В. О. Климков, В. І. Щербина) визначають її як мету. Так, В. О. Климков стверджує, що «завдання – це мета, досягнення якої є бажаним до відповідного моменту в межах періоду, на який розраховано управлінське рішення» [6, с. 99]. Дослідник наголошує, що завдання вказують на мету організації, що піддається кількісній характеристиці. У свою чергу В. І. Щербина вказує, що завдання – це активізована, конкретизована та сформульована перед кимось або чимось мета (ціль) [7, с. 57].

Досліджуючи феномен категорії «завдання» органу державної влади, О. Г. Комісаров стверджує, що цілі можуть бути недосяжними на конкретний (запланований) момент, але наближення до них за цей час повинно відбуватися постійно. Проте завдання, на відміну від цілей, повинні бути здійсненими, хоча не завжди можливо вимагати їх здійснення. Поряд із цим розглядається ціль, якої ніколи не можна досягти, але до якої треба постійно наближатися, – ідеал [8, с. 90].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» до завдань поліції віднесено:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидія злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги¹.

У свою чергу, враховуючи специфіку діяльності Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України відповідно до Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України, затвердженого Наказом Національної поліції України, до завдань Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України належать організація та забезпечення у межах компетенції виконання Національною поліцією України покладених на

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 11.11.2021).

неї законодавством України функцій щодо підтримання публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, загальної та індивідуальної профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню адміністративних та кримінальних правопорушень, запобігання та протидію домашньому насильству, конвоювання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, взятих під варту, обвинувачених, засуджених до арешту або позбавлення волі на певний строк, а також охорони їх у залі суду¹.

З урахуванням специфіки діяльності Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України доцільним вбачаємо здійснити власну класифікацію завдань превентивної діяльності на загальні та спеціальні. Слід навести класифікації завдань поліції, що вже запропоновані представниками науки адміністративного права. В. В. Чумак виокремлює таку класифікацію завдань поліції:

– завдання у сфері забезпечення особистої та майнової безпеки: захист власності, життя і особистої гідності громадян (Словенія); забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів (Україна), особистої та майнової безпеки громадян (Білорусь), гарантій особистої та громадської безпеки (Латвія), безпеки Папи Римського як у межах держави під час папських церемоній і прийомів, так і під час подорожей Італією та іншими країнами (Ватикан);

– загальні (стратегічні) завдання поліції: підтримання безпеки, спокою, миру та порядку в суспільстві (Данія); забезпечення і зміцнення порядку та спокою в країні (Мальта); забезпечення миру в країні (Кіпр); підтримання миру й порядку та забезпечення безпечного соціального розвитку громадян, враховуючи виконання загальних поліцейських обов'язків та забезпечення безпеки на дорогах (Греція); захист прав і свобод людини (Литва);

– завдання у сфері охорони публічного порядку: охорона і забезпечення громадського порядку (Україна); охорона громадського порядку (Білорусь); забезпечення громадського порядку та безпеки (Литва); забезпечення громадського порядку, безпеки особистості та суспільства (Киргизстан); профілактика злочинів і захист держави та демократичного уряду в межах конституційного поля, враховуючи реалізацію політики у сфері громадської та державної безпеки (Греція); дотримання законності і підтримання громадського порядку (Кіпр);

– завдання у сфері захисту суспільства і держави від злочинних та інших посягань: запобігання правопорушенням та їх припинення,

---

¹ Про затвердження Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України : Наказ Нац. поліції України від 27.11.2015 № 123.

виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили (Україна); попередження і розкриття злочинів, затримання правопорушників (Кіпр); профілактика кримінальних злочинів та інших правопорушень, розслідування кримінальних злочинів і кримінальний розшук (Латвія);

– завдання соціального (гуманітарного) характеру: участь у наданні соціальної та правової допомоги фізичним і юридичним особам (Україна, Білорусь); надання допомоги у надзвичайних ситуаціях, зокрема якщо особа постраждала від протиправних діянь чи природних катаклізмів або перебуває у безпорадному стані (Литва);

– завдання особливого характеру: виконання завдань військового характеру під час проведення миротворчих операцій за кордоном (карабінери Італії); забезпечення безпеки кордону, повітряного простору, міжнародних аеропортів і залізниці, охорона офіційних осіб, федеральних будівель і дипломатичних місій (федеральна поліція Німеччини) тощо [9, с. 225–226; 10, с. 194].

До загальних завдань Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України відносимо: забезпечення публічної безпеки та публічного порядку; охорону основоположних прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

До спеціальних завдань Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України відносимо: реалізацію державної політики у сфері протидії насильству; профілактичні превентивні заходи; впровадження програмних превентивних засобів для систематизації насильницьких інцидентів, загальної та індивідуальної профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню адміністративних та кримінальних правопорушень, запобігання та протидію домашньому насильству¹.

Зазначена класифікація завдань Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України визначена на законодавчому рівні та сприятиме більш чіткій і послідовній реалізації, а також визначенню нових функцій та відповідного кола повноважень із метою забезпечення превентивної діяльності та прав громадян.

Міністерство внутрішніх справ України структурно підпорядковується Кабінету Міністрів України та забезпечує формування та реалізацію державної політики в певних сферах. Так, наприклад, Міністерство внутрішніх справ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах:

---

¹ Там само.

– забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг;

– захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;

– міграції (імміграції та еміграції), в тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів;

– цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності¹. Щодо безпосередньо Національної поліції, то її діяльність спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, до складу очолюваного яким міністерства поліцейські органи входять².

Таким чином, Міністерство внутрішніх справ – це найвища регуляторна інстанція для поліції, яка відповідно до своїх повноважень спрямовує її роботу, створює шляхом видання нормативно-правових актів умови провадження нею своїх повноважень у різних сферах, зокрема превентивній. МВС організовує роботу Національної поліції з метою забезпечення найвищої ефективності останньої та можливо-сті організувати власне функціонування всередині відомства.

Окремі організаційні рішення МВС направлені на формування належного рівня превентивної роботи. Наприклад, варто відмітити Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про контроль за станом технічного захисту інформації в органах і підрозділах Національної поліції України» від 29 лютого 2016 р. № 139. Положення визначає порядок організації та здійснення контролю Національною поліцією України за станом технічного захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, у підрозділах центрального органу управління поліцією, територіальних (у тому

---

¹ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> (дата звернення: 11.11.2021); Положення про Міністерство внутрішніх справ України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-p> (дата звернення: 11.11.2021).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 11.11.2021).

числі міжрегіональних) органах в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах, а також установах забезпечення Національної поліції¹.

Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18 грудня 2018 р. № 1026 організовано порядок застосування органами, підрозділами поліції: технічних приладів та технічних засобів, що мають функції автоматичної фото- і кінозйомки, відеозапису; засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, доступу до відеозаписів працівників поліції та інших осіб; порядку зберігання, видачі та приймання технічних приладів і технічних засобів, а також зберігання, видалення та використання інформації, отриманої з цих приладів².

У цьому ж аспекті не менш важливим є Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2017 р. № 1044, яким затверджено Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції. Документ визначає особливості організації роботи, завдання та повноваження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. До основних завдань зазначених підрозділів відповідно до документу належать:

- профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

- ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики;

- участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;

- вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорсткому поведженню з дітьми;

- вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;

---

¹ Про затвердження Положення про контроль за станом технічного захисту інформації в органах і підрозділах Національної поліції України : Наказ МВС України від 29.02.2016 № 139 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0431-16> (дата звернення: 11.11.2021).

² Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : Наказ МВС України від 18.12.2018 № 1026 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19> (дата звернення: 11.11.2021).

– провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти¹.

Безперечно, наведений перелік адміністративних актів МВС України у сфері забезпечення превентивної діяльності поліції не є вичерпним, але він показує важливість організаційного впливу міністерства у превентивній діяльності Національної поліції України.

Таким чином, реалізація завдань Національної поліції в Україні означає, що поліцейська діяльність відбувається на основі закріплених у чинному законодавстві принципів з урахуванням сучасних тенденцій європейської інтеграції. Принципи як керівні ідеї, що покладені в основу функціонування кожного органу та підрозділу поліції, покликані сприяти подальшій розбудові поліції як інституту європейського зразка. У свою чергу, завдання поліції визначають засоби здійснення поліцейської діяльності, що базуються на відповідних принципах [11, с. 123].

Висновки

Отже, завдання Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України є важливою складовою визначення особливостей його діяльності та адміністративно-правового статусу, оскільки ефективне виконання Департаментом превентивної діяльності Національної поліції України своїх повноважень залежить від чіткого законодавчого розуміння його завдань як базового елемента адміністративно-правового статусу будь-якого органу державної влади.

Таким чином, до загальних завдань Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України віднесено: забезпечення публічної безпеки та публічного порядку; охорону основоположних прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

До спеціальних завдань Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України віднесено: реалізацію державної політики у сфері протидії насильству; профілактичні превентивні заходи; впровадження програмних превентивних засобів для систематизації насильницьких інцидентів, загальної та індивідуальної профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню адміністративних та кримінальних правопорушень, запобігання та протидію домашньому насильству.

---

¹ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 11.11.2021).

Перспективними подальшими розробками в цьому напрямі вбачаємо дослідження функцій Національної поліції України як суб'єкта реалізації превентивної функції держави.

Список бібліографічних посилань: **1.** Лакійчук Я. О. Адміністративно-правове забезпечення превентивної діяльності поліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 219 с. **2.** Gnuchtel R. Einsatzrecht kompakt. Stuttgart : Voorberg, 2000. 317 р. **3.** Волокітенко І. О. Організаційно-правові основи діяльності підрозділів превентивної служби національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 187–191. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2018/51.pdf (дата звернення: 11.11.2021). **4.** Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с. **5.** Харенко О. О. Адміністративно-правовий статус центрального органу виконавчої влади: проблема змісту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 325–330. **6.** Климков В. О. Організаційно-правові засади діяльності спеціального органу з питань банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 205 с. **7.** Щербина В. І. Функції трудового права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Дніпро, 2008. 423 с. **8.** Комісаров О. Г. Процес щілепокладання в організації діяльності органів внутрішніх справ України на сучасному етапі розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2002. 237 с. **9.** Чумак В. В. Завдання поліції в поліцейському праві сучасних держав. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 220–228. **10.** Проневич О. С. Завдання поліції (міліції) у юридичній поліцействі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). С. 191–205. **11.** Шевчук Г. Принципи та завдання діяльності Національної поліції України. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 7. С. 120–124.

Надійшла до редколегії 13.11.2021

Ishchenko I. V. Tasks of the National Police of Ukraine as a subject of implementation of the preventive function of the state

The article examines the tasks of the National Police of Ukraine as a subject of implementation of the preventive function of the state. It is emphasized that the tasks of the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine are an important component of determining the specifics of its activities and administrative and legal status, as the effective implementation of the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine depends on a clear legislative understanding of its tasks as body of state power.

It is noted that the implementation of the tasks of the National Police in Ukraine means that policing is based on the principles enshrined in current legislation, taking into account current trends in European integration. The principles as guiding ideas that underlie the functioning of each police body and unit are designed to promote the further development of the police as a European-style institution. In turn, the tasks of the police determine the means of policing, based on the relevant principles.

It is emphasized that the main tasks of the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine are to organize and ensure within the competence of the National Police of Ukraine the functions of Ukrainian legislation to maintain public safety and order, protect human rights and freedoms, and individual preventive work aimed at preventing the commission of administrative and criminal offenses, preventing and combating domestic violence, escorting persons detained on suspicion of committing a criminal offense, taken into custody, accused, sentenced to arrest or imprisonment, and for a term of imprisonment in the courtroom.

It was emphasized that the general tasks of the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine include: ensuring public safety and public order; protection of fundamental human rights and freedoms, as well as the interests of society and the state; providing, within the limits established by law, services to assist persons who, for personal, economic, social reasons or due to emergencies, need such assistance.

It is noted that the special tasks of the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine include: implementation of state policy in the field of combating violence; preventive measures; introduction of programme preventive means for systematization of violent incidents, general and individual preventive work aimed at preventing the commission of administrative and criminal offenses, prevention and counteraction to domestic violence.

Keywords: tasks, National Police of Ukraine, subject, prevention, state, Ukraine.

УДК 354.075.2:339.137.2](477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.10>

Іван Данилович Копайгора,

*кандидат юридичних наук, професор,
Державний університет економіки і технологій;*

<https://orcid.org/0000-0002-8864-5617>;

Ірина Іванівна Копайгора,

*кандидат юридичних наук,
Державна уповноважена антимонопольного комітету України*

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ

У статті досліджено принципи діяльності Антимонопольного комітету України. Проаналізовано чинне законодавство, що встановлює особливості реалізації принципів діяльності Антимонопольного комітету України. Встановлено, що принципами діяльності Антимонопольного комітету України є законність, гласність, захист конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів. Зроблено висновок, що принцип захисту конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом є основним під час практичної діяльності Антимонопольного комітету України.

Ключові слова: Антимонопольний комітет України, діяльність, принципи, законність, гласність, захист, конкуренція, суб'єкти господарювання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Діяльність будь-якого державного органу в Україні побудована на певних керівних засадах (принципах), що визначають сутність його діяльності і місце та роль серед інших. Не є винятком і Антимонопольний комітет України (далі – АМКУ). Створення зазначеного органу зі спеціальним статусом зумовлено необхідністю врегулювання державного захисту конкуренції у сфері публічних закупівель. Конкуренція є важливим і дієвим механізмом, що забезпечує високу ефективність, пропорційність і динамічність ринкових відносин у сфері виробництва товарів та надання послуг. Кожен суб'єкт господарювання прагне до того, щоб забезпечити собі найвигідніші умови виробництва та продажу товарів чи послуг на конкретному ринку, використовуючи при цьому позитивні риси конкуренції та монополізму [1, с. 3].

Таким чином, сьогодні підприємницьку діяльність і сферу публічних закупівель неможливо уявити без конкуренції, а тому діяльність

АМКУ набуває особливого значення. Саме тому доцільним є вивчення засад, на яких ґрунтується його діяльність, зокрема принципів.

Стан дослідження проблеми

Питання діяльності й елементів адміністративно-правового статусу Антимонопольного комітету України досліджували у своїх працях такі вчені, як О. О. Бакалінська, Ю. В. Журик, Т. В. Кантур, С. А. Кузьміна, М. О. Малюк, В. К. Мамутов, О. М. Околович, О. В. Пономарьов, М. В. Слободянюк, В. В. Хачатрян, А. Е. Шаститко, І. А. Шумило та ін. Вони зробили значний внесок у розвиток досліджень діяльності та функціонування АМКУ, проте тематика принципів діяльності АМКУ залишилася поза увагою дослідників.

Таким чином, необхідність удосконалення адміністративного законодавства, що регламентує принципи діяльності АМКУ, та недостатність наукових досліджень із вказаної тематики обумовлюють актуальність і своєчасність нашої наукової статті.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення принципів діяльності АМКУ. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: дослідити нормативно-правову основу регулювання принципів діяльності АМКУ; встановити перелік принципів діяльності АМКУ; визначити зміст кожного із принципів діяльності АМКУ.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає в подальшому розвитку положень, що стосуються визначення нормативно-правової основи регулювання принципів діяльності АМКУ, а також у формулюванні нових висновків і пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу

Зазначимо, що базові положення, засади (принципи) діяльності АМКУ знайшли своє закріплення в Законі України «Про антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ¹. Відповідно до вказаного нормативно-правового акта основними принципами діяльності АМКУ є:

- законність;
- гласність;
- захист конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом і пріоритету прав споживачів (ст. 4)².

---

¹ Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 № 3659-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 04.09.2021).

² Там само.

Розглянемо детальніше кожен із них. Термін «законність» є похідним від терміна «закон», як комплексне поняття він охоплює всі сторони життя права – від його ролі у створенні закону до реалізації його норм в юридичній практиці. Законність висвітлює правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічний зв'язок права і влади, права та держави, права і суспільства [2, с. 231].

Зміст законності включає в себе такі складові:

- 1) невіддільність від загальнообов'язкового права;
- 2) метод державного керівництва суспільством – шляхом ухвалення нормативно-правових актів і забезпечення їх реалізації;
- 3) принцип діяльності держави.

Отже, законність – це режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який виникає в результаті їх неухильного виконання всіма суб'єктами права¹. Тобто у традиційному розумінні принцип законності діяльності АМКУ означає, що вся діяльність АМКУ побудована на правових приписах, а всі посадові особи АМКУ здійснюють свою діяльність виключно у спосіб та в межах, що визначені законом.

Також відповідно до зазначеного вище нормативно-правового акта принцип законності в діяльності АМКУ означає, що:

– АМКУ уповноважений розглядати справи про адміністративні правопорушення, приймати постанови та перевіряти їх законність і обґрунтованість (п. 3 ч. 1 ст. 7);

– у випадках, визначених законом, АМКУ уповноважений проводити огляд службових приміщень, транспортних засобів суб'єктів господарювання, вилучати або накладати арешт на предмети, документи чи інші носії інформації, які можуть бути доказами або джерелом доказів у справі незалежно від їх місцезнаходження (п. 7 ч. 1 ст. 7);

– АМКУ має право звертатися до суду з позовами, заявами і скаргами у зв'язку із застосуванням законодавства про захист економічної конкуренції, а також із запитамися щодо надання інформації про судові справи (п. 15 ч. 1 ст. 7);

– АМКУ може звертатися та одержувати від компетентних органів інших держав необхідну інформацію для здійснення своїх повноважень (ч. 1 ст. 7)² тощо.

Реалізація принципу законності діяльності АМКУ знаходить своє висвітлення в положеннях Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III. Цим Законом передбачає, що:

---

¹ Законність: поняття, сутність, принципи, гарантії // Навчальні матеріали онлайн : сайт. URL: https://pidru4niki.com/84589/pravo/zakonnist_ponyattya_sutnist_printsipi_garantiyi (дата звернення: 04.09.2021).

² Там само.

1) органи Антимонопольного комітету України на підставі вмотивованого клопотання в інтересах розслідування справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції забезпечують конфіденційність інформації про особу (п. 1 ч. 5 ст. 6);

2) узгоджені дії, що відповідають типовим вимогам до них, встановленим АМКУ, дозволяються і не потребують дозволу органів АМКУ відповідно до ч. 1 ст. 10 цього Закону, якщо про це прямо вказано в рішенні АМКУ про встановлення типових вимог (ч. 2 ст. 11);

3) з метою запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, підвищення передбачуваності його застосування АМКУ чи його адміністративна колегія мають право надавати суб'єктам господарювання на підставі наданої ними інформації висновки у формі рекомендаційних роз'яснень щодо відповідності дій суб'єктів господарювання положенням ст. 6, 10 та 13 цього Закону (ч. 1 ст. 14) тощо¹.

Таким чином, реалізація принципу законності в діяльності АМКУ та його органів, посадових осіб прямо передбачена чинним законодавством України, а тому його дотримання є запорукою забезпечення принципу законності в державі загалом, а не лише діяльності АМКУ.

Що стосується такого принципу діяльності АМКУ, як гласність, то зазначимо, що традиційно вказана засада передбачає те, що органи влади повинні звітувати про свою діяльність народові, наприклад шляхом опублікування щорічних звітів діяльності, інформування населення про свою діяльність тощо. У діяльності АМКУ принцип гласності означає, що він зобов'язаний оприлюднювати на власному офіційному сайті та надавати громадськості за запитом інформацію про свою діяльність, справи, що перебувають у його провадженні, тощо.

Загалом, гласність в юридичній літературі трактується як демократичний принцип організації суспільного життя, що полягає у відкритості (публічності) діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, інших державних органів та громадських організацій, органів місцевого самоврядування та самоорганізації населення, за винятком передбачених законом випадків, коли публічність може зашкодити інтересам держави, юридичних осіб або особистим інтересам громадян. Вказується, що забезпечення принципу гласності забезпечується шляхом поширення інформації про діяльність зазначених органів і організацій через засоби масової інформації та за допомогою інших форм інформування населення, забезпечення доступу громадян до участі в їх діяльності².

---

¹ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 04.09.2021).

² Гласність // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS001046> (дата звернення: 04.09.2021).

Зазначимо, що основною формою реалізації зазначеного принципу є оприлюднення щорічних звітів на офіційному сайті АМКУ. Так, у звіті АМКУ за 2020 р. вказано, що на рівень збалансованості і сприятливості конкурентного середовища на ринку значний вплив мають непрозорість економічних відносин, нестабільність зовнішніх і внутрішніх цін, надмірна залежність від імпорту автомобільного пального, намагання іноземного капіталу впливати на економічні процеси, застарілість матеріально-технічної бази українських нафтопереробних комплексів, неефективність державного регулювання в умовах посилення підприємницької діяльності поза межами офіційної економіки. За результатами дослідження підготовлено аналітичні матеріали щодо методологічних підходів із визначення стану конкуренції на регіональних ринках роздрібною реалізації світлих нафтопродуктів, які органи АМКУ можуть використовувати під час прийняття рішень щодо напрямів формування та реалізації конкурентної політики, розгляду справ про захист економічної конкуренції, а також під час підготовки методичних та інформаційних матеріалів для органів державної влади¹.

Таким чином, принцип гласності в діяльності АМКУ знаходить своє висвітлення в публічній інформативній діяльності АМКУ, його органів і посадових осіб, зокрема з питань інформування населення про свою діяльність, оприлюднення звітів, аналітичних довідок, пропозицій щодо вдосконалення антимонопольного законодавства, поширення інформації про справи, що перебувають у його провадженні, тощо.

Щодо принципу захисту конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів значимо таке. Вказаний принцип передбачає, що АМКУ забезпечує розвиток конкурентних відносин в Україні, що і визначає специфічні особливості діяльності суб'єктів господарювання [3, с. 233]. Також з метою дотримання зазначеного принципу АМКУ проводить опитування щодо впливу положень наказів Міністерства внутрішніх справ України на стан конкурентного середовища на ринках надання суб'єктами господарювання послуг, вирішення інших скарг, що надходять для розгляду. Комітет розглядає заперечення та міркування, а також приймає всі документи, які б могли вплинути на його рішення [4, с. 33].

У контексті реалізації принципу захисту конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів зазначається, що основним завданням АМКУ є

---

¹ Звіт Антимонопольного комітету України за 2020 рік : затв. Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 11.03.2021 № 7-рп // Антимонопольний комітет України : офіц. сайт. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/4a0/e26/6054a0e268fc0702551413.pdf> (дата звернення: 04.09.2021).

участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції. При цьому вказується, що з метою запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, підвищення передбачуваності його застосування органи АМКУ на підставі заяви про надання попередніх висновків та поданої до заяви інформації надають суб'єктам господарювання, органам влади, органам місцевого самоврядування, органам адміністративно-господарського управління та контролю попередні висновки стосовно узгоджених дій, концентрації [5, с. 208].

Тобто принцип захисту конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів передбачає здійснення АМКУ низки заходів щодо дотримання всіма суб'єктами господарювання конкуренції, законодавства про публічні закупівлі та багато іншого. Зокрема, цей принцип повністю відображається у всій діяльності АМКУ, зокрема з питань державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

Висновки

Встановлено, що принципами діяльності АМКУ є законність, гласність, захист конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів.

Визначено, що реалізація принципу законності в діяльності АМКУ та його органів, посадових осіб прямо передбачена чинним законодавством України, а тому його дотримання є запорукою забезпечення принципу законності в державі загалом, а не лише діяльності АМКУ.

Доведено, що принцип гласності в діяльності АМКУ знаходить своє висвітлення в публічній інформативній діяльності АМКУ, його органів та посадових осіб, зокрема з питань інформування населення про свою діяльність, оприлюднення звітів, аналітичних довідок, пропозицій щодо вдосконалення антимонопольного законодавства, поширення інформації про справи, що перебувають у його провадженні, тощо.

Наголошено, що принцип захисту конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів передбачає від здійснення АМКУ низки заходів щодо дотримання всіма суб'єктами господарювання конкуренції, законодавства про публічні закупівлі та багато іншого.

Пріоритетними напрямками подальших досліджень вбачаємо аналіз зарубіжного досвіду регламентації принципів діяльності аналогічних АМКУ органів.

Список бібліографічних посилань: 1. Базилевич О. М. Правові засади антимонопольного регулювання господарської діяльності. Тернопіль, 2018. 40 с. 2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с. 3. Слободянюк М. В., Хачатрян В. В. Особливості функціонування Антимонопольного комітету України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 232–234. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/48.pdf> (дата звернення: 04.09.2021). 4. Замрига А. Актуальні проблеми правового регулювання антимонопольних конкурентних відносин в умовах сьогодення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 31–34. 5. Пономарьов О. В. Правові основи діяльності Антимонопольного комітету України. *Форум права*. 2007. № 3. С. 207–211. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2007_3_33.pdf (дата звернення: 04.09.2021).

Надійшла до редколегії 08.09.2021

Kopaihora I. D., Kopaihora I. I. Principles of activity of the Antimonopoly Committee of Ukraine

The article examines the principles of the Antimonopoly Committee of Ukraine. The current legislation establishing the peculiarities of the implementation of the principles of activity of the Antimonopoly Committee of Ukraine is analyzed. It is established that the principles of activity of the Antimonopoly Committee of Ukraine are legality, publicity, protection of competition on the principles of equality of physical and legal persons before the law and priority of the rights of consumers. It is concluded that the principle of protection of competition on the principles of equality of individuals and legal entities before the law is the main course of practice of the Antimonopoly Committee of Ukraine.

It is established that the principles of the Antimonopoly Committee of Ukraine are legality, publicity, protection of competition on the basis of equality of individuals and legal entities before the law and the priority of consumer rights.

It is determined that the implementation of the principle of legality in the activities of the Antimonopoly Committee of Ukraine, its bodies and officials is directly provided by current legislation of Ukraine, and therefore its observance is a guarantee of legality in the state as a whole, not only the activities of the Antimonopoly Committee of Ukraine.

It is proved that the principle of publicity in the activities of the Antimonopoly Committee of Ukraine is reflected in the public information activities of the Antimonopoly Committee of Ukraine, its bodies and officials, in particular on informing the public about its activities, publishing reports, analytical reports, proposals to improve antitrust law, cases pending, etc.

It is emphasized that the principle of protection of competition on the basis of equality of individuals and legal entities before the law and the priority of consumer rights provides for the Antimonopoly Committee of Ukraine to implement a number of measures to comply with competition, legislation on public procurement and more.

The priority areas of further research are the study of foreign experience in regulating the principles of similar Antimonopoly Committee of Ukraine bodies.

Key words: Antimonopoly Committee of Ukraine, activity, principles, legality, publicity, protection, competition, enterprises.

Павло Юрійович Корнієць,

*Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);
e-mail: pahansumy@gmail.com*

ІНСТИТУЦІЙНА РОЛЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В ЗАПОБІГАННІ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ АНТИКОРУПЦІЙНОМУ БЮРО УКРАЇНИ: РОЗМЕЖУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ І ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД

На підставі аналізу положень нормативно-правових актів, які визначають сферу компетенції органів прокуратури, зокрема їх завдання та функції, зроблено висновок, що органи прокуратури залежно від змісту поставлених перед ними завдань і здійснюваних функцій по-різному беруть участь у запобіганні та протидії корупції в Національному антикорупційному бюро України, а зміст такої діяльності має чітко виражений дуалістичний характер. Запропоновано авторську редакцію розділу 3 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора.

Ключові слова: органи прокуратури, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне антикорупційне бюро України, повноваження, завдання, функції.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) покликано стати ключовим суб'єктом у сфері протидії корупції, адже саме на цей орган покладено завдання протидіяти «корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці»¹. У свою чергу, діяльність, спрямована на забезпечення його ефективного функціонування, становить цілу систему заходів і механізмів. Зокрема, йдеться про необхідність виключення випадків корупційних дій з боку працівників НАБУ. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Спеціалізованої антикорупційної

---

¹ Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора : Наказ Ген. прокурора України від 05.03.2020 № 125 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20> (дата звернення: 21.11.2021).

прокуратури (далі – САП), яка спеціально створена для забезпечення реалізації функцій прокуратури у сфері реалізації компетенції Національним антикорупційним бюро України. Разом із тим інші органи прокуратури не позбавлені правових можливостей впливати на діяльність НАБУ, зокрема щодо запобігання і протидії корупції в цьому органі. Тож очевидною виглядає необхідність оцінки діяльності органів прокуратури у розрізі розмежування їх повноважень щодо запобігання і протидії корупції в НАБУ.

Стан дослідження проблеми

Визначенню ролі органів прокуратури у правоохоронній діяльності держави присвятили увагу низка вчених, серед яких О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, І. І. Бойко, О. В. Джафарова, В. М. Дрьомін, В. О. Іванцов, Ж. В. Мандриченко, Т. В. Мельничук, В. В. Сокурєнко, О. Ю. Стрелковська та ін. Водночас варто констатувати, що поза увагою дослідників залишилися питання, пов'язані з дослідженням їх інституційно-функціональної складової діяльності, зокрема щодо запобігання та протидії корупції в НАБУ. Тому результати дослідження переважно ґрунтуються на профільних нормативно-правових актах, які регламентують роботу органів прокуратури, в тому числі Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в розмежуванні сфери компетенції (повноважень) органів прокуратури щодо запобігання і протидії корупції в НАБУ, окресленні шляхів удосконалення правових засад інституційної ролі органів прокуратури в цій сфері. Указаної мети можна досягти за допомогою виконання таких *завдань*: з'ясувати нормативно-правове визначення завдань і функцій органів прокуратури; окреслити правові підстави розмежування повноважень між окружними (обласними) прокуратурами та САП щодо запобігання і протидії корупції в НАБУ; розкрити зміст повноважень органів прокуратури щодо запобігання і протидії корупції в НАБУ; з метою забезпечення ефективного функціонування САП, зокрема щодо запобігання і протидії корупції в НАБУ, напрацювати конкретні шляхи вдосконалення нормативно-правового визначення її завдань і функцій.

Наукова новизна дослідження

У статті вперше розмежовано сферу компетенції окружних прокуратур і САП щодо запобігання і протидії корупції в НАБУ; вдосконалено перелік і розуміння змісту повноважень органів прокуратури щодо запобігання і протидії корупції в НАБУ; отримали подальшого розвитку шляхи вдосконалення правового забезпечення діяльності САП як суб'єкта запобігання і протидії корупції в НАБУ.

Виклад основного матеріалу

Чинний підхід до визначення сфери компетенції органів прокуратури виявляється, в першу чергу, в закріпленні у ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» основних функцій прокуратури. Разом із тим САП як самостійний структурний підрозділ (елемент) системи прокуратури України (п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру»¹, п. 1.1. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру офісу Генерального прокурора, затвердженого Наказом Генерального прокурора від 5 березня 2020 р. № 125²) у сфері запобігання та протидії корупції, зокрема в НАБУ, виконує «завдання та функції», які без їх розмежування викладені у пунктах 3.1–3.10 зазначеного вище Положення. Відмітимо, що таке ототожнення нормотворцем завдань і функцій САП не має ані теоретичного, ані практичного обґрунтування, оскільки в теорії права терміни «завдання» та «функції» суттєво відрізняються за своїм змістом: функції є своєрідним узагальненням напрямів практичної реалізації їх повноважень.

Водночас ототожнення завдань і функцій САП суттєво ускладнює визначення її компетенції та формування пропозицій щодо їх удосконалення, адже залишається незрозумілим спрямованість останньої. До того ж на САП покладено не так багато завдань, відповідно вузькою є сфера її діяльності, особливо порівняно з іншими органами державної влади.

Ґрунтуючись на теоретичних положеннях щодо визначення або розмежування понять «завдання» та «функції» суб'єкта владних повноважень, а також оцінюючи зміст розділу 3 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора крізь призму законодавчо визначених загальних функцій прокуратури (ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»), вважаємо за можливе розмежувати завдання та функції САП. Зокрема, окремі з пунктів розділу 3 зазначеного Положення у чинному нормативно закріпленому формулюванні уявляється за можливе віднести до:

1) завдань САП:

– забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування Національним антикорупційним бюро України кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування і судового розгляду (п. 3.3);

– забезпечення підозрюваним, обвинуваченим безоплатної правової допомоги у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (п. 3.5);

---

¹ Там само.

² Там само.

– забезпечення в межах компетенції відшкодування збитків, завданих кримінальними правопорушеннями (п. 3.7);

– забезпечення застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження (п. 3.8)¹;

2) функцій САП:

– здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень Національним антикорупційним бюро України (п. 3.1);

– виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (п. 3.2);

– підтримання публічного обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях, що розслідувалися Національним антикорупційним бюро України (п. 3.6);

– представництво інтересів держави в суді у випадках, передбачених Законом України «Про прокуратуру» і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (п. 3.9)².

Разом із тим слід констатувати, що окремі положення розділу 3 аналізованого нормативного акта дивним чином поєднали завдання та функції САП та відповідно потребують їх розмежування і викладення в авторській редакції. Зокрема, йдеться про п. 3.4, у межах якого за формою викладення закріплено завдання, натомість за змістом відповідне положення входить у протиріччя із загальною функцією прокуратури: «Нагляд за додержанням законів при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян»³. Із приводу заходів примусового характеру маємо констатувати, що чинне кримінально-процесуальне законодавство взагалі не використовує відповідного поняття. І. І. Бойко з цього приводу зазначає, що, незважаючи на те, що КПК України з 2012 р. не використовує термін «кримінальний процесуальний примус», наука кримінального процесуального права досить активно використовує останній, спираючись на вияв його характеристик під час здійснення кримінального провадження [1, с. 44]. При цьому законодавцем систему заходів кримінально-процесуального примусу

---

¹ Там само.

² Там само.

³ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 21.11.2021).

замінено «на систему інших заходів – забезпечення кримінального провадження» [1, с. 44–45].

Зрозуміло, що у випадках, коли йдеться про теоретико-методологічне розкриття змісту тих чи інших явищ, вдаватися до використання суто теоретичних термінів (категорій) цілком допустимо та навіть корисно. Натомість розкриття змісту законодавчих норм (мають вищу юридичну силу) нормами підзаконного (відомчого) нормативно-правового акта (характеризується нижчим рівнем юридичної сили), вдаючись до закріплення «нормативно неактуальних» термінів, є абсолютно неприпустимим (суперечить призначенню підзаконного правового регулювання). З іншого боку, п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» як «загальну функцію» прокуратури передбачено здійснення нагляду за додержанням законів при застосуванні саме примусових заходів¹. Проте не всіх, а лише тих, що пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян. Водночас у п. 3.4 розділу 3 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора йдеться загалом про застосування «заходів процесуального примусу» без звуження їх переліку до будь-якого кола.

Викладене свідчить, що чинний підхід до закріплення завдань і функцій САП у п. 3.4 розділу 3 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора не лише виглядає спірним з огляду на поєднання завдань і функцій окремого структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, а й зумовлює невідповідність зазначеного Положення нормам закону, що є грубим порушенням одного з ключових правових принципів – законності.

Окремо варто наголосити на тому, що за сутністю правової конструкції формулювання «запобігання необґрунтованому застосуванню до особи заходів процесуального примусу» цілком поглинається змістом завдання САП – «запобігання незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності».

Наступним положенням, що потребує додаткової оцінки, вважаємо те, що закріплено в п. 3.10 розділу 3 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: «Здійснення у межах реалізації функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури міжнародного співробітництва». Стилiстична форма та змістове наповнення викладення відповідного положення вказує на необхідність його віднесення до завдань САП. Ще більшої впевненості у такому висновку, на перший погляд, додають положення ч. 2 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», відповідно до

---

¹ Там само.

якого прокуратура здійснює міжнародне співробітництво з метою реалізації своїх функцій. Тобто «здійснення міжнародного співробітництва» не може бути функцією, адже здійснюється з метою реалізації покладених на прокуратуру функцій (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»). Цікаво, що в п. 3.4 розділу 3 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора названа норма Закону України «Про прокуратуру» подана в абсолютно протилежному змісті, відповідно до якого здійснення міжнародного співробітництва втілюватиметься в межах певних функцій САП.

Натомість необхідно відмітити, що за правилами юридичної техніки назва статті нормативно-правового акта безпосередньо поширюється на зміст положень усієї статті. Тож формально положення ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» мають стосуватися виключно функцій прокуратури, адже назва цієї статті «Функції прокуратури». Далі від зворотного: виходячи зі змісту понять «завдання» та «функції» суб'єктів владних повноважень, чи можна сказати, що для прокуратури здійснення міжнародного співробітництва є складовою мети (самоціллю) її функціонування? Очевидно – ні.

На нашу думку, міжнародне співробітництво цілком виправдано становить один із напрямів діяльності прокуратури, тобто її окрему функцію, що, між іншим, знаходить своє підтвердження як у навчальній [2, с. 80], так і в науковій літературі. Наприклад, І. І. Бойко доходить висновку, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження, виступаючи частиною кримінального провадження в цілому, спрямовано на вирішення загальних завдань [1, с. 48].

Як наслідок, до завдань САП вважаємо за необхідне також віднести запобігання незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності та виконання вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. У свою чергу, перелік функцій САП має містити, крім зазначених вище, такі: здійснення нагляду за додержанням законів при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, у кримінальних провадженнях, що розслідуються Національним антикорупційним бюро України; здійснення міжнародного співробітництва у порядку, встановленому законом, згідно з кримінальним процесуальним законодавством та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або на підставі взаємних письмових гарантій.

Окремо необхідно наголосити, що розмежування повноважень між органами прокуратури (зокрема, САП та окружними (обласними) прокуратурами) щодо запобігання та протидії корупції в НАБУ

лежить у площині з'ясування підслідності кримінальних корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень, учинюваних працівниками НАБУ. Так, у ч. 4 ст. 216 КПК України встановлено, що в разі вчинення службовою особою НАБУ кримінального правопорушення досудове розслідування здійснюється ДБР, за винятком випадків, коли його проведення віднесено до компетенції УВК НАБУ. Водночас у ч. 5 вказаної статті окреслено повноваження щодо здійснення досудового розслідування стосовно службової особи НАБУ, які мають місце тільки в разі «встановлення підрозділом внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України кримінальних правопорушень, передбачених статтями 354, 364–370 Кримінального кодексу України»¹. Таким чином, досудове розслідування щодо службової особи НАБУ, яка вчинила корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, можуть здійснювати два суб'єкти: ДБР та УВК НАБУ. Від того, який конкретно суб'єкт буде здійснювати досудове розслідування, залежить вирішення питання про участь у ньому органів прокуратури. У першому випадку повноваження будуть реалізовувати окружні (обласні) прокурати, а в другому (коли досудове розслідування здійснюватиметься УВК НАБУ) ідентичні повноваження – САП.

Окремо необхідно відмітити, що відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 255 КУпАП прокурори мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені, зокрема, статтями 172-4–172-9-2, тобто адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 250 КУпАП участь прокурора в розгляді справи судом є обов'язковою при провадженні у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 172-4–172-9, 172-9-2 КУпАП². Таким чином, прокурори як суб'єкти провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, забезпечують притягнення осіб, винних у їх скоєнні, до відповідальності. Якщо суб'єктами адміністративної відповідальності є працівники НАБУ, то йдеться безпосередньо про запобігання корупції в НАБУ. Такий висновок стає очевидним виходячи з однієї із сучасних моделей протидії злочинності «розбиті вікна» [3]. Зміст такої

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 21.11.2021).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 21.11.2021).

моделі полягає в тому, що протидія адміністративним правопорушенням є вагомим засобом запобігання злочинності. Така позиція виглядає ще більш прийнятною в контексті адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, які переважно передбачають відповідальність за обмеження, встановлені Законом України «Про запобігання корупції», існування яких, у свою чергу, покликано створити умови, які якщо не виключають можливість учинення корупції, то суттєво її знижують. Отже, органи прокуратури в особі прокурорів уповноважені запобігати корупції в НАБУ шляхом участі у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, які вчинені працівниками НАБУ та, як наслідок, протидії (боротьбі) з таким видом деліктів.

Висновки

Узагальнення правових засад інституційної ролі органів прокуратури в запобіганні та протидії корупції в НАБУ дали підстави сформулювати певні висновки.

1. Органи прокуратури залежно від змісту поставлених перед ними завдань і здійснюваних функцій по-різному беруть участь у запобіганні та протидії корупції в НАБУ, а зміст такої діяльності має чітко виражений дуалістичний характер. Так, з одного боку, САП, зокрема в особі прокурорів, при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень НАБУ може запобігати або припиняти можливі корупційні дії з боку працівників НАБУ. З іншого, – окружні (обласні) прокуратури, якщо корупційне кримінальне правопорушення скоєно службовою особою НАБУ, або САП (у разі його встановлення підрозділом внутрішнього контролю НАБУ) мають, зокрема, забезпечити виконання вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, в межах компетенції відшкодування збитків, завданих такими кримінальними правопорушеннями.

2. Окружні (обласні) прокуратури та САП щодо запобігання і протидії корупції в НАБУ реалізують такі повноваження: представницькі (під час підтримання державного (публічного) обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях, учинених працівниками НАБУ); наглядові (реалізуються в процесі здійснення НАБУ оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового розслідування стосовно перевірки дотримання вимог чинного законодавства); охоронні (пов'язані із запобіганням порушенню прав і свобод громадянина (потерпілих від корупційних правопорушень) та відшкодуванням збитків, завданих учиненим працівником НАБУ корупційним правопорушенням); правоохоронні (можуть бути реалізовані під час провадження у

справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, вчинені працівниками НАБУ).

3. Виходячи з виявлених помилок при визначенні на нормативному рівні завдань і функцій САП, з метою забезпечення ефективного її функціонування, зокрема щодо запобігання і протидії корупції у НАБУ, вважаємо за необхідне закріпити в окремих пунктах Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора конкретні завдання та функції САП згідно з напрацьованим переліком. У результаті розділ 3 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора пропонуємо викласти в такій редакції:

«3.1. Завданнями Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є:

– забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування Національним антикорупційним бюро України кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування і судового розгляду;

– запобігання незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності та виконання вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення;

– забезпечення підозрюваним, обвинуваченим безоплатної правової допомоги у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України;

– забезпечення в межах компетенції відшкодування збитків, завданих кримінальними правопорушеннями;

– забезпечення застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження.

3.2. Виконання покладених на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру завдань стає можливим завдяки її діяльності у межах таких функцій:

– здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень Національним антикорупційним бюро України;

– виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

– підтримання публічного обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях, що розслідувалися Національним антикорупційним бюро України;

– представництво інтересів держави в суді у випадках, передбачених Законом України «Про прокуратуру» і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також у

справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави;

– здійснення нагляду за додержанням законів при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, у кримінальних провадженнях, що розслідуються Національним антикорупційним бюро України;

– здійснення міжнародного співробітництва у порядку, встановленому законом, згідно із кримінальним процесуальним законодавством та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або на підставі взаємних письмових гарантій».

Список бібліографічних посилань: 1. Бойко І. І. Застосування кримінального процесуального примусу в провадженнях, пов'язаних із міжнародним співробітництвом. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 4. С. 44–48. 2. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова та ін. Харків : Стильна тип., 2017. 580 с. 3. Дрьомін В. М., Мандриченко Ж. В., Мельничук Т. В., Стрелковська О. Ю. Кримінологія : навч.-метод. посіб. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2015. 144 с.

Надійшла до редколегії 25.11.2021

Korniets P. Yu. Institutional role of the prosecutor's office in preventing and combating corruption in the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: delimitation of powers and ways to improve the legal framework

The provisions of normative legal acts that determine the prosecutor's office scope of competence, in particular their tasks and functions, have been studied. As a result, it has been found that the current approach to determining the prosecutor's office scope of competence is manifested primarily in the consolidation at the legislative level of the main functions of the prosecutor's office; tasks and functions of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAP) are fixed at the departmental level of legal regulation without their delimitation.

In order to differentiate the powers of the prosecutor's office to prevent and combat corruption, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU) clarified the investigation of criminal corruption and corruption-related offenses committed by NABU employees. It has been established that the prosecutor's office, represented by prosecutors, is authorized to prevent corruption in NABU by participating in proceedings on administrative offenses related to corruption committed by NABU employees.

As a result of the study, it has been concluded that the prosecutor's office, depending on the content of their tasks and functions, are involved in preventing and combating corruption in NABU in different ways, and the content of such activities is clearly dualistic, namely: on

the one hand, the SAP in preventing compliance with the law during operational and investigative activities and pre-trial investigation of criminal offenses NABU can prevent or stop possible corruption by NABU employees; on the other hand, the prosecutor's office, if a corruption criminal offense is committed by a NABU official, must, in particular, ensure compliance with the law on the inevitability of liability for a criminal offense, within the competence to compensate for damages caused by such criminal offenses.

The powers of the prosecutor's office to prevent and combat corruption in NABU have been grouped: representative, supervisory, security and law enforcement.

In order to ensure the effective functioning of the SAP, in particular on the prevention and combating of corruption in NABU, the author's version of Section 3 of the Regulation on the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office of the Prosecutor General's Office has been proposed.

Key words: prosecutor's offices, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, powers, tasks, functions.

Станіслав Геннадійович Петров,

доктор юридичних наук,

Науково-дослідний центр

Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»;

 <https://orcid.org/0000-0001-7786-4657>,

e-mail: kibpetrov@gmail.com

**РОЗБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА**

У статті досліджено сучасні проблеми розбудови національної системи кібербезпеки України. У зв'язку з появою нових викликів та загроз у кіберпросторі виникає необхідність пошуку нових методів і способів протидії кіберзлочинності та кібертероризму. Обґрунтовано необхідність в умовах зростання кількості й складності кіберзлочинів посилення міжнародної співпраці та вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: кібербезпека, кіберзагрози, кіберстійкість, об'єкти критичної інфраструктури, міжнародне співробітництво.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

В Україні активно формується інформаційне суспільство в інтересах громадян і бізнесу з метою інтеграції до європейської інформаційної спільноти. Активно вдосконалюється нормативно-правова база у сфері інформаційних технологій, а з 1 грудня 2021 р. у Верховній Раді України навіть створено міжфракційне депутатське об'єднання «Цифрова країна», метою якого є активне просування сучасних цифрових технологій. Це дасть змогу прискорити імплементацію сучасного законодавства ЄС у сфері цифровізації, а також сприятиме розвитку економіки та подоланню корупції.

Водночас розвитку інформаційного суспільства загрожує збільшення кількості кіберзагроз та їх інтенсивність. У новій Стратегії кібербезпеки України прогнозується зростання інтенсивності міждержавного протидіяння й розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі, розширюється коло держав, які намагаються сформувати власну кіберрозвідку, оволодіти сучасними технологіями

розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі, посилюють державний контроль за національними сегментами мережі Інтернет¹.

Зазначені тенденції вимагають якнайшвидшого прийняття адекватних заходів протидії вчиненню актів кібертероризму, боротьби з кіберзлочинністю, поширенню дезінформації шляхом посилення спроможностей суб'єктів забезпечення кібербезпеки, досягнення необхідного рівня кіберстійкості, особливо на об'єктах критичної інфраструктури, поглиблення міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки та кібероборони.

Стан дослідження проблеми

Питанням посилення кібербезпеки останніми роками присвятили свої праці науковці з різних галузей науки і техніки. Слід відзначити таких дослідників, як П. Д. Біленчук [1], В. А. Бурячок [2], М. В. Гуцалюк [3], О. В. Корнейко [4], А. І. Марущак [5], Н. А. Ткачук [6] та інші.

Водночас сучасний розвиток технологій, зростання кількості нових кіберзагроз, складність кібератак потребують нових підходів до підвищення ефективності кіберзахисту інформаційних ресурсів і протидії кіберзлочинності.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розкриття особливостей розбудови національної системи кібербезпеки України у контексті розвитку інформаційного суспільства. Задля досягнення мети поставлено такі *завдання*: обґрунтувати необхідність посилення спроможності й ефективної взаємодії основних суб'єктів системи кібербезпеки України для захисту суверенітету та розвитку інформаційного суспільства в нашій державі на основі аналізу вітчизняного та міжнародного законодавства, а також навести приклади правозастосування в цій сфері.

Наукова новизна дослідження

У дослідженні зроблено спробу проаналізувати сучасний стан протидії кіберзагрозам і надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері кібербезпеки та кіберзахисту.

Виклад основного матеріалу

Через переведення багатьох працівників на віддалений режим роботи кількість кіберінцидентів у розвинутих країнах значно зростає після поширення вірусу COVID-19. Серед кіберзагроз особливо небезпечними залишаються кібератаки на основі вірусів-вимагачів (ransomware).

---

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021 // Президент України: офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 15.12.2021).

За повідомленням агентства Рейтерс, у Сан-Франциско у липні 2021 р. відбулася атака на компанію «Kaseya» – розробника програмного забезпечення для віддаленого управління комп'ютерних мереж. Після поновлення програми «Kaseya» VSA, яке було направлено замовникам та містило вірус-вимагач, було паралізовано роботу близько 1500 організацій. На адресу «Kaseya» був направлений лист від зловмисників із вимогою виплати 70 млн доларів США. На думку експертів з кібербезпеки, це стало для кіберзлочинців початком інтенсивного пошуку подібних вразливостей в інших організаціях¹.

Унаслідок іншої кібератаки на електроенергетичну компанію штату Колорадо «Delta-Montrose Electric Association (DMEA)» було знищено всі дані із системи розрахунків зі споживачами за останні 25 років. Через кібератаку компанії довелося відключити 90 % своїх внутрішніх комп'ютерних систем².

Подібні атаки здійснювалися на об'єкти критичної інфраструктури України, зокрема у грудні 2015 р. були здійснені кібератаки на енергетичні компанії України. Найбільше постраждали споживачі «Прикарпаттяобленерго» (було вимкнено близько 30 підстанцій, близько 230 тис. мешканців залишались без світла протягом однієї-шести годин)³.

Також особливе занепокоєння викликають кібератаки на виборчий процес у різних країнах світу. Під час президентських виборів 2014 р. в Україні російські хакери на 20 годин вивели з ладу інформаційну систему ЦВК України «Вибори». Вони намагалися скомпрометувати результати виборів у пропагандистських цілях, вивівши лідера партії «Правий сектор» Дмитра Яроша на перше місце⁴.

У квітні 2016 р. було виявлено несанкціоноване втручання в інформаційну виборчу систему США. У результаті проведеного розслідування було встановлено, що кібератаки здійснювали два угруповання російських хакерів – «Cozy Bear» (CozyDuke або APT29) та

---

¹ Kaseya ransomware attack sets off race to hack service providers-researchers // REUTERS : сайт. 03.08.2021. URL: <https://www.reuters.com/technology/kaseya-ransomware-attack-sets-off-race-hack-service-providers-researchers-2021-08-03/> (дата звернення: 15.12.2021).

² Utility biz Delta-Montrose Electric Association loses billing capability and two decades of records after cyber attack // The Register : сайт. 03.12.2021. URL: https://www.theregister.com/2021/12/03/dmea_colorado_cyber_attack_billing_systems/ (дата звернення: 15.12.2021).

³ Після кібератаки на «Прикарпаттяобленерго» в США переглянуть захист енергомереж // DW : сайт. 07.01.2016. URL: <https://www.dw.com/uk/a-18964517> (дата звернення: 15.12.2021).

⁴ Кібератаки Російської Федерації. Хронологія // Міністерство оборони України : офіц. сайт. 07.05.2018. URL: <https://www.mil.gov.ua/ukbs/kiberataki-rosijskoi-federaczii-hronologiya.html> (дата звернення: 15.12.2021).

«Fancy Bear» (Sofacy Group або APT28). Група «Cozy Bear» отримала не-санкціонований доступ до інформаційної системи ще влітку 2015 р., а «Fancy Bear» – у квітні 2016 р.¹ Як свідчать матеріали розслідувань, за подібними кібератаками стоять не просто злочинні угруповання, а добре організовані професійні хакери, діяльність яких підтримується державними структурами РФ.

Нещодавно фахівці СБУ із кібербезпеки ідентифікували хакерів російського угруповання «Armaggeddon/Gamaredon», які під керівництвом 18-го Центру ФСБ РФ (Москва) здійснили з 2014 р. понад 5000 атак проти України. За даними спецслужби, зловмисниками виявились офіцери ФСБ у тимчасово окупованому Криму, а також зрадники, які перейшли на півострові на бік ворога. Їх встановили поіменно, перехопили телефонні розмови, а також отримали докази щодо їхньої причетності до кібератак. Основними їхніми цілями були: контроль над об'єктами критичної інфраструктури (електростанції, системи тепло- та водопостачання); викрадення та збирання розвідданих, включно із секретною інформацією (сектор безпеки та оборони, держустанови); проведення акцій інформаційно-психологічного впливу / пропаганди; блокування інформаційних систем².

Зазначені приклади змушують шукати нові методи протидії діяльності організованих злочинних кіберугруповань та кібертерористів, а особливо підрозділів спецслужб іноземних держав, передусім РФ, які інтенсивно нарощують кіберзброю та можуть здійснювати деструктивний вплив на безпековий сектор нашої держави й об'єкти критичної інфраструктури.

Як відомо, основними суб'єктами національної системи кібербезпеки відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи, Національний банк України, які відповідно до законів виконують в установленому порядку основні завдання щодо запобігання, виявлення, припинення правопорушень у кіберпросторі, захисту прав і свобод

---

¹ Кібератака на Національний комітет Демократичної партії США // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кібератака_на_Національний_комітет_Демократичної_партії_США (дата звернення: 15.12.2021).

² Армагеддон скасовується. Кіберспеціалісти СБУ розкрили хакерів ФСБ РФ – ті атакували із Криму // ЛІГА.НОВИНИ : сайт. 04.11.2021. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/armageddon-otmenyaetsya-kiberspetsy-sbu-raskryli-hakerov-fsb-takje-iz-predateley-v-krumu> (дата звернення: 15.12.2021).

людини та громадянина, інтересів суспільства і держави, здійснюють заходи з підготовки держави до відбиття воєнної агресії в кіберпросторі (кібероборони) [3]. Водночас у зв'язку з поширенням ландшафту загроз і мілітаризації кіберпростору національна система кібербезпеки потребує певного реформування для більш ефективної діяльності відповідно до визначених напрямів.

Відповідно до Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 жовтня 2021 року “Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України”», зокрема, передбачається до 2025 р.:

- розширення функціональних можливостей Національної телекомунікаційної мережі, що дасть можливість забезпечити інтеграцію наявних систем спеціального зв'язку та уніфікацію захищених електронних комунікацій різних державних органів у загальному безпечовому контурі з використанням сучасних цифрових технологій;

- розширення напрямів співробітництва з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття повноправного членства України в НАТО та забезпечення виконання національних зобов'язань щодо акредитації з питань безпеки національних комунікаційно-інформаційних систем, у яких обробляється інформація НАТО, з обмеженим доступом;

- розгортання системи кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інфраструктури;

- захист національних інтересів у сфері безпеки та оборони, зниження ймовірності негативного впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на телекомунікаційну складову системи управління державою, забезпечення кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інфраструктури, зменшення втрат особового складу, озброєння та військової техніки тощо¹.

Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року “Про невідкладні заходи з кібероборони держави”» від 26 серпня 2021 р. № 446/2021 розпочато створення кібервійськ в Україні. Після проведення розрахунків щодо матеріально-технічного та кадрового забезпечення відповідних структур передбачено розробити та внести на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо створення та

---

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 жовтня 2021 року «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України»: Указ Президента України від 22.10.2021 № 544/2021 // Президент України: офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5442021-40437> (дата звернення: 15.12.2021).

функціонування у системі Міністерства оборони України кібервійськ¹.

У зв'язку із цим вбачається необхідним на законодавчому рівні чітко передбачити заходи кібероборони держави в мирний час та функції військових кіберпідрозділів під час ведення бойових дій, а також можливість превентивних кібератак і процедури приведення військ кібероборони до активних бойових дій. При цьому важливим залишається питання громадського контролю щодо діяльності кібервійськ, а також мобілізація наявних сил і засобів територіальних громад, у тому числі приватного сектора (провайдерів) для виконання завдань кібервійськ в особливий період. Безумовно, необхідною складовою кібероборони держави повинна бути взаємодія нових підрозділів з аналогічними службами країн НАТО.

У Проекті Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України визначено завдання щодо забезпечення державної безпеки у кіберпросторі, зокрема шляхом:

- протидії спеціальним інформаційним операціям і впливам спеціальних служб іноземних держав, організацій, груп та осіб;
- попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, які вчиняються у кіберпросторі;
- здійснення контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на боротьбу з кібертероризмом та кібершпиунством;
- протидії кіберзлочинності, можливі наслідки якої безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України;
- розслідування кіберінцидентів та кібератак щодо державних електронних інформаційних ресурсів, інформації, вимога стосовно захисту якої встановлена законом, критичної інформаційної інфраструктури та її окремих об'єктів;
- здійснення тестування готовності захисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури до можливих кібератак та кіберінцидентів;
- забезпечення реагування на комп'ютерні інциденти у сфері державної безпеки тощо².

---

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про невідкладні заходи з кібероборони держави»: Указ Президента України від 26.08.2021 № 446/2021 // Президент України: офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4462021-40009> (дата звернення: 15.12.2021).

² Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності

Провідна роль у вивченні розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав відводиться розвідувальним і контррозвідувальним органам України. Зазначені органи отримують інформацію про кіберрозвідки іноземних держав та інші джерела загроз національній безпеці у кіберпросторі (кібертероризм, кіберзлочинність тощо). Адже кібератаки, вмотивовані державою-агресором та спрямовані на викрадення інформації з обмеженим доступом, знищення або блокування доступу до них з метою отримання політичних, економічних, військових переваг у зовнішньополітичних стосунках, можуть бути вкрай небезпечними і загрожувати національній безпеці України.

При цьому підрозділи Служби зовнішньої розвідки (далі – СЗР) України можуть отримати дані про підготовку до злочинних посягань на кібербезпеку інформаційних ресурсів та їх інфраструктуру. Особливу увагу в діяльності СЗР України слід приділити питанням кібербезпеки закордонних дипломатичних установ України, адже вони постійно піддаються кібератакам із боку країни-агресора.

Слід зазначити, що ключову роль у виявленні та розслідуванні кіберзлочинів відіграє Національна поліція України, до складу якої входить департамент кіберполіції – міжрегіональний територіальний орган, який організовує та здійснює відповідно до законодавства оперативно-розшукову діяльність і спеціалізується на попередженні, виявленні, припиненні та розкритті кримінальних правопорушень, механізмів підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних та комп'ютерних інтернет-мереж і систем.

Діяльність Департаменту кіберполіції з 2015 р. постійно вдосконалюється, що позначається на ефективності його роботи. Нещодавно його працівниками спільно з Головним слідчим управлінням Національної поліції, представниками Офісу Генерального прокурора із залученням колег з Європолу, Євроюсту, правоохоронцями Республіки Франції, США, Нідерландів та Норвегії було викрито транснаціональне злочинне угруповання, яке завдало збитків іноземним компаніям на суму в 120 мільйонів доларів. Використовуючи програмне забезпечення типу ransomware, фігуранти здійснили атаки на понад 50 компаній у країнах Європи та Америки. За відновлення доступу до закриптованих даних вимагали викуп у криптовалюті. Фігуранти отримували контроль над комп'ютерними системами компаній,

---

Служби безпеки України : від 26.10.2020 № 3196-д / ініціатори О. М. Завітневич, М. В. Безугла, Ю. М. Мисягін та ін. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243 (дата звернення: 15.12.2021)

використовуючи їхні вразливості. Відкрито кримінальне провадження за ч. 2 ст. 361 (Несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку), ч. 4 ст. 189 (Вимагання), ст. 209 (Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом) Кримінального кодексу України¹.

Однією з проблем під час розслідування кіберзлочинів є те, що про проведену кібератаку власник інформаційної системи може не здогадуватися протягом значного часу. Комп'ютерні дані можуть бути змінені моментально (наприклад, для корегування повідомлень на вебсайті), знищені через декілька місяців (наприклад, під час певної політичної події) або взагалі не змінюватися, а лише передаватися певними каналами для викрадення інформації. Тобто з початку кібератаки для правоохоронців залишається невідомою мета кіберзлочинців. Тому не завжди визначеною є підслідність кіберінцидентів, особливо на об'єктах критичної інфраструктури.

Ухвалений Закон України «Про критичну інфраструктуру» передбачає створення уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури, який буде здійснювати функціональне управління національною системою захисту критичної інфраструктури та забезпечуватиме координацію діяльності міністерств та операторів критичної інфраструктури з питань забезпечення стійкості та захисту таких об'єктів. Одним із першочергових завдань новоствореного державного органу повинно стати формування Реєстру об'єктів критичної інформаційної інфраструктури розслідування кіберзлочинів.

Також необхідно зазначити, що для ефективної протидії та нейтралізації кібератак необхідною умовою є своєчасна взаємодія та координація всіх суб'єктів забезпечення кібербезпеки, що може попередити настання аналогічних кіберінцидентів у різних інформаційних системах. Важливу роль у цьому процесі повинен відігравати Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО України.

Також особливо важливим питанням у сфері забезпечення кібербезпеки є налагодження ефективного міжнародного співробітництва. Одним з основних міжнародних документів, який використовується у кримінальних провадженнях, пов'язаних із кіберзлочинністю, є Конвенція про кіберзлочинність, підписана 20 років тому в Будапешті². На сьогодні міжнародну угоду підписали 78 країн, співпраця є з більш ніж 150 країнами світу.

---

¹ Там само.

² Конвенція про кіберзлочинність : від 23.11.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 15.12.2021).

У зазначеному документі, який був ратифікований Україною у вересні 2006 р., передбачено, що кожна Сторона призначає орган для здійснення контактів цілодобово впродовж тижня з метою надання негайної допомоги для розслідування або переслідування стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних з комп'ютерними системами і даними, або з метою збирання доказів в електронній формі, що стосуються кримінального правопорушення. Така допомога включає в себе сприяння або, якщо це дозволяється її внутрішньодержавним законодавством і практикою, пряме:

- a) надання технічних порад;
- b) збереження даних;
- c) збирання доказів, надання юридичної інформації і встановлення місцезнаходження підозрюваних¹.

Відповідний контактний пункт 24/7 створено на базі Департаменту кіберполіції Національної поліції України.

Водночас отримання електронних доказів часто потребує більш швидкого реагування задля їх збереження та отримання. Тому Комітет Ради Європи з Конвенції про кіберзлочинність 12 квітня 2021 р. опублікував проект Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність щодо посилення співпраці та розкриття електронних доказів, яким, зокрема, передбачається: пряма співпраця з постачальниками послуг (ст. 6) і суб'єктами, що надають доменне ім'я реєстраційні послуги (ст. 7), для розкриття інформації для ідентифікації підозрюваних; прискорені форми співпраці між Сторонами для розкриття інформації про абонентів та дані про рух (ст. 8); пришвидшена співпраця та розкриття інформації в надзвичайних ситуаціях (статті 9 та 10); додаткові інструменти взаємодопомоги (статті 11 та 12); захист даних та інші гарантії верховенства права (статті 13 та 14). Обговорення вказаних новацій та пропозиції своїх варіантів цього міжнародного нормативного акта повинні стати важливим етапом усіх зацікавлених суб'єктів протидії кіберзлочинності [7].

Крім держав – підписантів Конвенції про кіберзлочинність, необхідно поглиблювати співробітництво з такими міжнародними організаціями, як Європол, на базі якого створено Європейський центр із кіберзлочинності, та Інтерпол, який має значний досвід в організації спільних слідчих груп для проведення розслідувань в інтернет-просторі.

Також у зв'язку з інтеграцією України в європейську спільноту необхідна подальша співпраця з Агентством ЄС з кібербезпеки (ENISA), у тому числі з імплементації Директиви Європейського Парламенту і

---

¹ Там само.

Ради Європи 2016/1148 про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу, нова редакція якої була оприлюднена 16 грудня 2020 р. (revised NIS Directive or «NIS 2»)¹.

Висновки

Сьогодні Україна знаходиться в активній фазі реформування національної системи кібербезпеки та кіберзахисту. Зокрема, ухвалено низку нормативно-правових актів у зазначеній галузі, серед яких Стратегія кібербезпеки України на 2021–2025 роки, посилюються спроможності суб'єктів забезпечення кібербезпеки.

У зв'язку з посиленням кіберзагроз та новітніх викликів необхідним є чітке виконання запланованих Стратегією заходів та участь у процесі захисту кіберпростору усіх учасників інформаційного суспільства, адже відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу.

На законодавчому рівні доцільно передбачити заходи кібероборони держави в мирний час та функції військових кіберпідрозділів під час ведення бойових дій, а також можливість превентивних кібератак і процедури приведення військ кібероборони до активних бойових дій. З іншого боку, доцільно передбачити гарантії громадського контролю щодо діяльності кібервійськ.

Перспективами подальших наукових пошуків визначаємо питання закріплення в законодавстві та науковій практиці поняття «кіберправо».

Список бібліографічних посилань: 1. Біленчук П. Д., Обіход Т. В. Кібербезпека і засоби запобігання та протидії кіберзлочинності й кібертероризму. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 235–239. 2. Бурячок В. А. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект : підручник. Київ, 2015. 288 с. 3. Науково-практичний коментар Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Станом на 1 січня 2019 року / за ред. М. В. Гребенюка. Київ, 2019. 220 с. 4. Корнейко О. В., Хахановський В. Г. Основи забезпечення кібербезпеки, захисту інформації та протидії кіберзлочинності : метод. рек. Київ, 2019. 100 с. 5. Марущак А. І., Петров С. Г. Сучасний стан розвитку національної системи кібербезпеки (на прикладі СБ України та

---

¹ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on measures for a high common level of Cybersecurity across the Union, repealing Directive (EU) 2016/1148 // European Union : сайт. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_14337_2021_INIT&from=EN (дата звернення: 15.12.2021).

Держспецз'язку України). *Інформація і право*. 2020. № 2 (33). С. 77–84. **6.** Ткачук Н. А. Стан та проблемні питання реалізації Стратегії кібербезпеки України. *Інформація і право*. 2019. № 1 (28). С. 129–134. **7.** Гуцалюк М. В. Напрями посилення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю. *Інформація і право*. 2021. № 4 (39). С. 141–147. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).248840](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).248840).

Надійшла до редколегії 17.12.2021

Petrov S. H. Development of the national cybersecurity system of Ukraine as a necessary element of information society development

The article examines modern development problems of the national cybersecurity system of Ukraine. With the emergence of new challenges and threats in cyberspace, there is a need to find new methods and ways to combat cybercrime and cyberterrorism. The current state of the fight against cybercrime in Ukraine and the prospects for capacity building and reform of the main subjects in cybersecurity in Ukraine are outlined.

In the course of the research general philosophical, comparative and phenomenological methods were used. The aim of the article is to reveal the peculiarities of building the national cybersecurity system of Ukraine in the context of information society development. Among cyber threats, special attention is paid to cyberattacks based on ransomware viruses.

The need to implement the provisions of the Convention on Cybercrime, in particular in the context of the draft Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime to strengthen cooperation and disclosure of electronic evidence, in particular on direct cooperation with service providers (Article 6) and domain names registration services (Article 7), for the disclosure of information for the identification of suspects, accelerated forms of cooperation between the Parties for the disclosure of subscriber information and traffic data (Article 8), acceleration of cooperation and disclosure of information in emergencies (Articles 9 and 10). Attention is drawn to the unconditional fulfillment of the tasks of the new Cyber Security Strategy of Ukraine, especially those related to cyber protection of critical infrastructure. It is noted that at the legislative level it is advisable to provide for cyber defense measures in peacetime and the functions of military cyber units during hostilities, as well as the possibility of preventive cyberattacks and procedures for bringing cyber defense troops to active hostilities.

The necessity of strengthening international cooperation and improving the current legislation in the conditions of growing number and complexity of cybercrimes is substantiated.

Key words: cybersecurity, cyber threats, cyber resilience, critical infrastructure, international cooperation.

УДК 342.95

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.13>

Анна Олександрівна Сухарева,

*кандидат юридичних наук,
Одеський державний університет внутрішніх справ,
кафедра адміністративної діяльності поліції (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0003-0096-1103>,
e-mail: anna_odessa19@ukr.net;

Богдан Васильович Нечитайло,

Одеський державний університет внутрішніх справ (аспірант);

 <https://orcid.org/0000-0001-8612-1302>,
e-mail: nbv2296@gmail.com

ВСТАНОВЛЕННЯ ПОЛІЦІЄЮ ПРИЧИН ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

У статті розкрито найбільш актуальні проблеми щодо захисту дітей від домашнього насильства. Проблема захисту таких дітей має певні складнощі. Це пояснюється тим, що переважна більшість постраждалих дітей – це діти з неблагополучних родин, як правило, захистити таку категорію осіб мало у кого виникає бажання. Звернено увагу на процедуру опитування дітей постраждалих від домашнього насильства. Встановлено, що процес отримання показань неповнолітніх, які зазнали домашнього насильства, має певні труднощі. Охарактеризовано основні види насильства над дітьми, суб'єктів, які вчиняють насильство над дітьми, небезпечні наслідки для суспільства, де активно проявляється домашнє насильство над дітьми.

Ключові слова: насильство в сім'ї, опитування дітей, «зелена кімната», насильство над дітьми.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Україна є членом Ради Європи і зобов'язана виконувати міжнародні стандарти, які спрямовані на захист прав дітей. Міжнародні документи містять правила, які необхідно впроваджувати в практичну діяльність підрозділів, повноваження яких спрямовані на забезпечення захисту прав та законних інтересів неповнолітніх. Насильство над дітьми явище латентне. Більшість фактів не оприлюднені, часом діти не розуміють, що з ними відбувається, не вірять у допомогу або відчують страх за наслідки розголошення такої ситуації. Масштаби сімейного насильства над дітьми вражають, тому наша держава, як і більшість держав світу, приділяють значну увагу протидії цього явища.

Стан дослідження проблеми

Предметом цього дослідження необхідно визначити напрацювання таких учених, як Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман, В. Бондар, Т. Войцях, О. Ковальова, В. Мельничук, В. Поуль, Є. Лук'янов, Т. Матюшкова. Однак наведені дослідження частково розкривають особливості опитування дітей постраждалих від домашнього насильства та епізодично висвітлюють питання щодо застосування до неповнолітніх, які постраждали від домашнього насильства, поліцейського піклування. Існує нагальна потреба в дослідженні особливостей психологічних тактичних прийомів, які застосовуються під час опитування дітей, які стали жертвами домашнього насильства.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження причин насильства над дітьми, надання обґрунтованих пропозицій з удосконалення прийомів для ефективного та успішного опитування дітей, які стали жертвами домашнього насильства, розтлумачення алгоритму дій особи, яка здійснює опитування дитини-жертви.

Для досягнення поставленої мети у статті виконано такі *завдання*: визначено правовий статус дитини; окреслено, якими якостями повинен володіти працівник поліції для ефективного забезпечення прав та інтересів дитини; запропоновано рекомендації для ефективного регулювання правовідносин у зазначеній сфері.

Наукова новизна дослідження

Здійснене комплексне дослідження основних елементів процедури опитування дітей, які постраждали від домашнього насильства. Визначено правовий статус дитини, встановлені обставини, причини та види домашнього насильства щодо дітей. Надано пропозиції щодо вдосконалення застосування тактичних прийомів під час опитування такої категорії неповнолітніх із метою недопущення повторної травматизації дітей.

Виклад основного матеріалу

Насильство – це умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання [1].

Домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання, або між родичами,

або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь¹.

Окреме місце серед суб'єктів, які стали жертвами насильства в сім'ї, є діти. Ця проблема повинна вирішуватися як кожною родиною окремо, так і суспільством у цілому. Держава на чолі з органами державної влади повинна не стояти осторонь, а здійснювати захист такої категорії дітей. Діти, які живуть у сім'ях, де відбувається насильство, неминуче травмуються. Наслідки негативно впливають на розвиток фізичного та психологічного здоров'я.

Найпоширенішими причинами насильства над дітьми в сім'ї є:

– низький дохід і постійна нестача грошей, що призводить до напруженості в сім'ї;

– безробіття або тимчасова робота, що впливає на низький статус зайнятості (особливо батьків). Працюючі матері менше схильні до насильства. Статистика свідчить, що в Україні налічується близько 2 мн неповних сімей та малозабезпечених сімей, жоден з батьків яких не шукав роботи та не працює;

– те, що в молодих батьків часто не вистачає почуття батьківської відповідальності. Народження першої дитини в поєднанні з незрілістю батьків, низьким рівнем освіти та підготовки погіршують соціально-економічне становище сім'ї. Від незнання того, як поводитися з дитиною, батьки починають агресивно поводитися й усі проблеми вирішувати одним способом – криками чи побиттям;

– неповна сім'я. Доходи неповних сімей удвічі нижчі, ніж у повних;

– належність до етнічних меншин. Належність до релігійної секти, проживання в невеликому колі людей – селі, невеликому містечку в поєднанні з безробіттям і низьким рівнем освіти призводять до соціальної ізоляції, обмежуючи можливості підтримки та соціального контролю;

– відсутність державної чи громадської соціальної допомоги, що залишає родину наодинці зі своїми проблемами. Тривалий стрес може призвести до депресії та безпорадності батьків, а також вплинути на психологічний клімат сім'ї;

– впевненість, що такий метод виховання дітей корисний. Такі батьки вважають, що з дитиною не потрібно церемонитися,

---

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 18.12.2021).

догоджати, любити, піклуватися про неї й виправдовують свою насильницьку поведінку розмовами про дисципліну та суворе виховання;

– те, що батьки, які виховують дітей із застосуванням насильства, самі зазнавали насильства в дитинстві. Інших способів виховання такі батьки взагалі не знають, бо вони теж виховувалися подібним чином. Це може повторюватися протягом кількох поколінь. При цьому майже кожна постраждала дитина обіцяє собі, що не буде так поводитися зі своєю дитиною, а в разі конфлікту реалізує «батьківські сценарії»¹.

Виділяють такі фактори, що призводять до домашнього насильства:

– соціальний (останнім часом спостерігається пропаганда в ЗМІ дієвих методів виховання із застосуванням насильства);

– економічний (дефіцит життєво необхідних речей, відсутність постійного місця роботи, працевлаштування із низьким заробітком);

– психологічний (стереотипи поведінки);

– педагогічний (відсутність культури поведінки, моралі, громадянства, естетики тощо);

– соціально-педагогічний (відсутність свідомого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя, заснованої на гендерній рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);

– правовий (бачення насильства як внутрішньої проблеми в сім'ї, а не як загальнодержавного негативного суспільного явища, недостатня правова свідомість і правова культура серед населення);

– політичний (схильність до гендерних стереотипів, недостатня увага до питань сім'ї та гендерної рівності в родині, увага материнству та дитинству, а не сім'ї загалом, недостатня чоловіча увага);

– соціально-медичний (відсутність репродуктивної культури в суспільстві, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів, алкоголізм, наркоманія, тощо);

– фізіологічний і медичний (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом стимуляторів, нервові захворювання тощо)².

У положеннях Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» викладено перелік державних органів та

---

¹ Домашнє насильство // Лозно-Олександрівська громада : сайт. 26.06.2019. URL: <http://loznolex.gromada.org.ua/news/1561538095/> (дата звернення: 18.12.2021).

² Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : Лист МОН України від 18.05.2018 № 1/11-5480 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18> (дата звернення: 18.12.2021).

інших структур, що надають допомогу дітям, які постраждали від цього явища. До них належать: органи опіки та піклування, служби у справах дітей, органи Національної поліції України, органи управління освітою, заклади та установи системи освіти, установи та заклади охорони здоров'я, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри соціально-психологічної допомоги, соціальний центр матері та дитини, інші загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб¹.

У разі надходження звернення, повідомлення про дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах внаслідок жорстокого поводження з нею або наявності загрози її життю чи здоров'ю, служба у справах дітей разом із підрозділом органу Національної поліції, фахівцем із соціальної роботи або іншим надавачем соціальних послуг (у разі наявності можливості залучення), представником закладу охорони здоров'я, які діють у межах своїх повноважень, невідкладно проводить оцінку рівня безпеки дитини. До проведення такої оцінки можуть бути додатково залучені інші суб'єкти в межах їх повноважень².

Якщо під час проведення оцінки рівня безпеки дитини буде виявлено факти загрози її життю чи здоров'ю, то така дитина повинна бути негайно направлена до закладу охорони здоров'я для проведення медичного огляду, надання необхідної медичної допомоги, за необхідності лікування в стаціонарних умовах. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866 «також повинно вирішуватись питання щодо тимчасового влаштування дитини у сім'ю родичів, знайомих, сім'ю патронатного вихователя»³.

Органи Національної поліції України відіграють провідну роль у захисті прав та інтересів неповнолітніх. Останнім часом населення поінформоване про існування кол-центру, які надають допомогу та приймають заяви від постраждалих дітей. Саме працівники поліції надають таку першочергову дистанційну допомогу. Заяви та повідомлення про вчинення домашнього насильства також приймаються і розглядаються у відділах поліції, тому що це є підвідомчістю поліції.

---

¹ Там само.

² Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2021 № 585 // БД «Законодавства України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-p> (дата звернення: 18.12.2021).

³ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-p> (дата звернення: 18.12.2021).

Після встановлення факту насильства з урахуванням результатів оцінки ризиків працівники поліції вживають заходів для його припинення.

Особливу увагу необхідно звернути на особливості методу опитування дитини, яка пережила насильство в родині. У зв'язку з тим, що дитина після вчинення над нею насилля знаходиться у пригніченому, заляканому, стресовому стані, особа, яка опитує таку дитину, повинна показати їй свою увагу та розуміння. Важливо запевнити дитину в тому, що їй буде надана допомога, що її ніхто не звинувачує в насильстві.

Процес опитування дітей є складною процедурою. Враховуючи те, що діти різного віку мають певні рівні розвитку, це може призвести до перекручення інформації. Тому важливо, щоб під час опитування такої категорії осіб були присутні досвідчені психологи, представники соціальних служб у справах дітей та працівники ювенальної превенції. Отримати інформацію про факти домашнього насилля можливо з різних джерел, однак інформація, отримана від дитини-жертви, часто буває єдиним головним доказом у справі [2, с. 245].

У процесі опитування необхідно звертати увагу на особливості дитини: наскільки дитина піддається навіюванню; як легко досягти того, щоб дитина розгубилася; як часто дитина говорить неправду; яка стратегія опитування є найбільш ефективною; що саме викликає зміни у свідченнях; чому так відбувається, що одні більше говорять про свій досвід, а інші – менше. Надійність отриманої інформації залежить від рівня розвитку дитини, особливостей явища, методів проведення опитування.

Під час опитування необхідно враховувати таке: бажано якомога швидше опитати дитину після вчиненого над нею насилля; враховувати те, що емоції дитини пов'язані із травмою, а опитування постійно її занурюють у ретротравматизацію; дитина краще запам'ятовує невербальну інформацію, яку може розповісти під час опитування та яку необхідно їй допомогти вербалізувати; необхідно уникати частих опитувань дитини, тому що це може призвести до перекручування інформації; стрес впливає на пам'ять дитини, тому необхідно звернути увагу, як насилля вплинуло на стан дитини, як від цього будуть залежати свідчення, а ефект стресу залежить від ситуації та впливає на мозок.

Під час спілкування з дітьми, які постраждали від домашнього насилля, одним з головних завдань особи, яка проводить опитування, є необхідність встановлення довірливих стосунків між ним та дитиною. Через психічну нестійкість і травмованість, через страх, що їм не повірять, діти не мають бажання говорити про те, що з ними сталося. Дитина завжди сприймає кривдника як сильнішу та авторитетнішу людину, тому вважає, що версію агресора сприйматимуть, а її – ні. Ще однією з особливостей спілкування є прояв співчуття.

Дитина повинна відчувати, що особа, яка її опитує, дійсно шкодує, що так сталося, що їй співчувають і розуміють.

Завжди необхідно пам'ятати, що дитина, яка постраждала від насилля, дуже часто відчуває провину від того, що з нею трапилося. Тому дорослий повинен не засуджувати дитину, а створити безпечні та комфортні умови під час розповіді дитини про обставини справи, підтримувати та схвалювати поведінку дитини, виявляти бажання знайти вихід із ситуації насильства. Якщо особа, яка опитує, допоможе подолати страхи у дитини, то це дасть змогу на отримання якомога більше інформації про негативні події, які сталися з дитиною.

Повністю погоджуємось із думкою Т. А. Мальованої, що під час допиту дитини вибір місця його проведення відіграє досить важливу роль, оскільки проведення допиту в кабінеті працівника поліції може мати негативні наслідки як для дитини, так і для справи в цілому. Дитина може замкнутися, не надати повних свідчень, які є важливими для встановлення істини у справі, а найголовніше може отримати додаткову психологічну травму, що завдасть шкоди її фізичному та психологічному здоров'ю [3].

Відповідно до міжнародних стандартів і світової практики опитування дитини, яка є потерпілою від насильницьких злочинів, домашнього насилля чи стала свідком насилля, має бути проведено у дружній для дитини атмосфері, де вона відчуває захист і комфорт. Така кімната називається «зелена кімната». «Зелена кімната» має всі необхідні умови для комфортного опитування таких дітей. У ній розташована відео- та аудіоапаратура, зручні для дитини меблі, є можливість регулювати температуру повітря у приміщенні залежно від пори року.

Однак, на превеликий жаль, не існує законодавчого закріплення методів та обов'язку працівника поліції опитувати дитину в «зеленій кімнаті». Це призводить до того, що на практиці переважна більшість працівників поліції нехтують опитуванням постраждалої дитини у вищезазначеній кімнаті. Більшість обласних та районних міст взагалі не мають таких спеціально облаштованих кімнат для опитування дітей. На сьогодні існують тільки методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих підрозділів та підрозділів ювенальної превенції.

Крім працівників поліції, з постраждалими від насильства дітьми також працюють інші представники органів державної влади. Тому вважаємо за необхідне розробити та ухвалити єдиний законодавчо закріплений нормативно-правовий акт, який закріплював би положення щодо процедури проведення опитування (допиту), повноваження усіх суб'єктів, які наділені правом проводити опитування (допит) постраждалих дітей, єдині вимоги до облаштування «зелених кімнат», роль залучених осіб під час допиту (опитування) дитини та завдання,

які вони можуть виконувати. Найголовніше, щоб цей нормативно-правовий акт мав не рекомендаційний характер, а зобов'язав би проводити опитування з постраждалими дітьми у спеціально облаштованій кімнаті. Тому наша держава повинна сприяти створенню нових таких кімнат, що в подальшому дасть змогу запровадити обов'язкову процедуру опитування постраждалих дітей.

Також пропонуємо систематично проводити тренінгові заняття на базі реально існуючих «зелених кімнатах» із представниками державних органів та інших структур, які надають допомогу постраждалим дітям від домашнього насильства, що позитивно вплине на відпрацювання навичок опитування дітей.

Висновки

З урахуванням вищезазначеного пропонуємо науковій спільноті такі висновки:

- внаслідок пережитого домашнього насильства шкода завдається як дитині, так і суспільству. У подальшому такі діти відчувають труднощі адаптації у соціумі: недовірливо ставляться до дорослих, замкнуті у спілкуванні з однолітками, мають занижену самооцінку тощо;

- пропонуємо особливу увагу звернути на особливості методу опитування дитини, яка пережила насильство в родині. Крім дотримання на належному рівні законодавчої процедури проведення опитування дітей, постраждалих від домашнього насильства, необхідно володіти достатнім рівнем комунікативних знань, уміти орієнтуватися на вікові та психологічні особливості розвитку дитини-жертви під час спілкування із нею, враховувати емоційний стресовий стан дитини, який пов'язаний із травмою пережитого насильства;

- доцільно, щоб заклади вищої освіти переглянули підходи до навчання та звернули увагу на тактику спілкування поліцейських із дітьми, які постраждали від насильства. Зазначену проблему потрібно включити до курсів підвищення кваліфікації працівників поліції різних кадрових груп;

- потрібно актуалізувати питання належної обов'язкової підготовки, підвищення кваліфікації фахівців, які працюють із дітьми. Проводити з ними тренінги, курси підвищення кваліфікації, вебіари з проблемних питань щодо допиту неповнолітніх у несприятливих, складних, конфліктних ситуаціях, де б детально вивчалися тактичні прийоми процедури допиту та опитування дітей, де б кожен мав можливість відпрацювати навички під час виконання практичних вправ, ситуаційних задач, сценаріїв, квестів тощо;

- провідну роль у профілактиці та подоланні домашнього насильства над дітьми повинна відігравати тісна взаємодія правоохоронних органів, які покликані захищати права дітей, із громадськими організаціями, що опікуються питаннями цього явища;

– необхідно ухвалити єдиний законодавчо закріплений нормативно-правовий акт, який закріплював би процедуру проведення опитування, повноваження всіх суб'єктів, які наділені правом проводити опитування постраждалих дітей, та єдині вимоги до облаштування «зелених кімнат»;

– потрібно зобов'язати проводити опитування постраждалої дитини в кімнаті, дружній до дитини («зеленої кімнаті»).

Список бібліографічних посилань: 1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл. 2002. Т. 4. 720 с. 2. Ювенальна юстиція: український дискурс : монографія / М. О. Баймуратов, Є. О. Бутирін та ін. ; за заг. ред. О. Ф. Долженкова, М. В. Корнієнка. Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2021. 320 с. 3. Мальована Т. В. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–185.

Надійшла до редколегії 20.12.2021

Sukhareva A. O., Nechitaylo B. V. Police identification of the causes and characteristics of domestic violence against children

The article reveals the most pressing issues regarding the protection of children from domestic violence. The problem of protecting such children has certain difficulties. This is due to the fact that the vast majority of affected children are children from disadvantaged families, as a rule, few people want to protect this category of people. It is suggested to pay special attention to the peculiarities of the method of interviewing a child who has experienced domestic violence, to the procedure of interviewing such children. A list of grounds that are undesirable to use when communicating with children is identified, and recommendations for interviewing children affected by violence are provided. The main types of violence against children, subjects who commit violence against children, dangerous consequences for the society where domestic violence against children is actively manifested are described.

It is stated that in accordance with international standards and world practice, the interview of a child who is a victim of violent crimes, domestic violence or witnessed violence should be conducted in a child-friendly atmosphere, where they feel protected and comfortable. The "green room" was described as a specially equipped room for interviewing such children.

The legal status of the child is determined, the circumstances, causes and types of domestic violence against children are established. Suggestions for improving the use of tactics in the survey of this category of minors in order to effectively protect the rights and interests of the latter. The problems considered in the work relate to both theory and practice. There are two consequences for children who have experienced domestic violence, which are manifested simultaneously: harm to the victim and harm to society.

Key words: domestic violence, interviewing children, "green room", violence against children.

УДК 347.454

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.14>

Владислав Іванович Теремецький,

доктор юридичних наук, професор,

Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль),

кафедра цивільного права і процесу (професор);

 <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,

e-mail: vladvokat333@ukr.net;

Станіслав Анатолійович Маляр,

адвокат,

Інститут екології, економіки і права (м. Київ);

 <https://orcid.org/0000-0003-3136-853X>,

e-mail: st.malyar@gmail.com

**ПРАВОВА ПРИРОДА САМОЧИННОГО БУДІВНИЦТВА
ЯК КОМПЛЕКСНОЇ КАТЕГОРІЇ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

У статті досліджено правову природу самочинного будівництва у співставленні публічного інтересу щодо забезпечення сталості цивільного обороту, введення до нього якомога більшої кількості майна шляхом усунення певних дефектних правових режимів, а також приватних інтересів власників земельних ділянок, забудовників та інших учасників цивільного обороту (замовників, підрядників, пайових інвесторів тощо). Викремлено підхід до визначення сутності самочинного будівництва як способу набуття права власності на певне нерухоме майно, яке має окремі дефекти у процедурі легітимації, а також із точки зору поведінкового та об'єктового сприйняття вказаного правового явища.

Ключові слова: самочинне будівництво, земельна ділянка, діяльність, об'єкт, право власності, власник.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Суспільство завжди стоїть перед питанням вирішення правомірної поведінки в діяльності своїх учасників і заохочення такої, що створює умови для відповідних вчинків останніх, забезпечує сталість суспільних відносин (змістовна сутність досягнутого публічного інтересу). Питання введення в обіг якомога більшої кількості об'єктів, приведення у відповідність до закону їх обігу, виведення таких із правового режиму напівлегальності та обмеженості завжди слугують розвитку суспільних відносин (об'єктна сутність досягнутого публічного інтересу). З огляду на це, незалежно від об'єктової чи змістовної сутності досягнутого публічного інтересу, відповідні суспільні відносини

потребують належних заходів реагування від суспільства через створення правових конструкцій, що віднаходять компромісний варіант вирішення конфлікту приватних інтересів учасників подібних взаємин та викладеного публічного інтересу суспільства стосовно забезпечення публічного порядку та створення умов для динамічності цивільного обороту.

Таким компромісним варіантом вирішення наведеного конфлікту інтересів як у змістовній, так і в об'єктивній його природі є самочинне будівництво як правовий інститут, що знаходиться на межі правового регулювання відразу декількох галузей права, серед яких цивільне, земельне, господарське, адміністративне, у розрізі містобудівної діяльності тощо. Крім того, питання врегулювання самочинного будівництва є досить витребуваним відповідною судовою практикою, про що свідчать узагальнення та судові рішення вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду, де досліджена практика застосування наведених норм у розрізі різних видів будівництва нерухомого майна, критерію пов'язаності такого правового режиму із правовою долею земельної ділянки, правового статусу ініціатора процедури визнання подібного правового режиму та виникнення прав щодо цього майна, комплексу прав осіб, які здійснили самочинне будівництво, тощо¹.

Отже, актуальність теми дослідження правової природи самочинного будівництва як комплексної категорії з огляду на теоретичні напрацювання та наявну правозастосовну практику є неспростовною, оскільки коло питань щодо правового режиму такого об'єкта цивільних правовідносин, земельної ділянки, яка безпосередньо з ним пов'язана, змісту поведінки уповноваженої особи у розрізі її нормативного підґрунтя та деяких суміжних питань потребують додаткового з'ясування.

Стан дослідження проблеми

Дослідження останніх напрацювань правового режиму самочинної забудови свідчить про комплексний підхід до розуміння цієї правової категорії, де має місце як пряме, так і опосередковане відтворення її основних ознак у площині суто цивілістичного, господарсько-правового, земельного та адміністративно-правового регулювання, де зіштовхуються приватні інтереси власників земельних ділянок, забудовників, а також деяких інших учасників цивільного обороту

---

¹ Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва) : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 № 6 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-12> (дата звернення: 21.11.2021).

(замовників, підрядників, пайових інвесторів тощо), та публічні інтереси соціальної спільноти, що визнані державою чи територіальною громадою у сфері забезпечення публічного порядку в межах містобудівної, архітектурної діяльності.

Зокрема, серед численних напрацювань необхідно виокремити: колективну публікацію «Захист житлових прав у контексті законодавства та судової практики України», в якій розглядаються проблеми відновлення, визнання житлових прав та відшкодування у разі їх порушення, а також житлові спори щодо примусового виселення із житла, набуття права на житло, схоронності житлового фонду тощо [1]; публікацію О. Череміса «Земельне правопорушення у сфері містобудування як підстава юридичної відповідальності», в якій розглядається самочинне будівництво з огляду на сутність земельного правопорушення у сфері містобудування [2]; публікацію О. Квасніцької «Теоретичні та практичні аспекти забудови територій: господарсько-правовий аспект», де питання самовільного будівництва розкривається через господарсько-правову природу забудови як різновиду містобудівної діяльності [3]; публікацію В. Захарчука «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України», в якій з'ясовано кримінально-правові наслідки вчинення дій, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом [4].

У цивільно-правовому вимірі самочинне будівництво було досліджене І. Спасибо, яка здійснила інтерпретацію сутності розглянутого поняття через природу суб'єктивного цивільного права як можливості поведінки суб'єкта у межах визначених обставин [5], А. Савченко, котра здійснила комплексне порівняльне дослідження об'єктові природи незавершеного та самочинного будівництва [6], В. Терещенком, який значну увагу приділив правовим наслідкам самочинного будівництва з огляду на соціально-економічну та правову сутність наведеного явища [7], В. Ткаченком, котрий різнобічно висвітлив цивільно-правове регулювання відносин із самочинного будівництва [8].

Водночас з урахуванням динаміки відносин у сфері самочинного будівництва та безпосереднього правозастосування виникає питання щодо додаткового дослідження сутності цієї правової категорії у площині сучасного розвитку суспільства з використанням наявної судової практики та досвіду інших країн.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження цивільно-правової природи самочинного будівництва як комплексної правової категорії, що ввібрала в себе нормативне підґрунтя цивільного, земельного, містобудівного законодавства, із використанням напрацювань вітчизняної правозастосовної практики та досвіду окремих країн.

Для досягнення поставленої мети у статті виконано такі *завдання*: окреслено правову природу самочинного будівництва як засобу подолання конфлікту приватного та публічного інтересу; визначено сутність цього поняття як способу набуття права власності, а також його поведінкову та об'єктову природу; проаналізовано моделі сприйняття самочинного будівництва в деяких країнах; визначено склад та значення юридичних фактів, що спричиняють відповідні правові наслідки в межах таких відносин; здійснено докладний аналіз судової практики, за результатами чого запропоновано власне бачення вирішення юридичних ситуацій щодо врегулювання суспільних відносин стосовно самочинного будівництва залежно від правового статусу суб'єктів, які претендують на його легітимацію, чи правового режиму такого майна.

Наукова новизна дослідження

Зроблено висновок, що правовий інститут самочинного будівництва є комплексною категорією, яка покликана забезпечити усунення певних дефектів у діяльності учасників цивільного обороту, що є саме по собі корисним для суспільного порядку. Такого висновку ми дійшли в результаті дослідження теоретичних напрацювань, аналізу судової практики та досвіду окремих країн, що дало можливість запропонувати власні бачення вирішення колізійних ситуацій у цій сфері.

Виклад основного матеріалу

У правовому вимірі самочинне будівництво як правова категорія сформувалося досить давно і має вже певний шлях становлення в Україні. Переважна кількість досліджень природи самочинного будівництва в контексті цивільно-правового регулювання пов'язана з легітимацією такого специфічного об'єкта цивільних правовідносин, що кореспондується з ознаками нерухомого майна [9; 10]. Ця позиція є цілком слушною з огляду на те, що в межах Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) самочинне будівництво розглядається саме як екстраординарний спосіб набуття права власності на нерухоме майно (ст. 376)¹.

Загальноприйнятий підхід до сутності способу набуття права власності як послідовності дій, що опосередковує досягнення визначеної мети, у нашому випадку легітимації права на нерухоме майно, цілком узгоджується з наведеним унормуванням самочинного будівництва.

У законодавстві Німеччини та Австрії питання самочинного будівництва безпосередньо урегульовано нормами спеціального

---

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 21.11.2021).

законодавства щодо реалізації права забудови, де з'ясовуються обставини легітимації поведінки уповноваженої особи на створення об'єкта нерухомості (Положення про спадкове право забудови Німеччини, Закон про право забудови Австрії). Подібна наукова та правотворча позиція цілком узгоджується із сутністю такого речового права, як право забудови чужої земельної ділянки (суперфіцій).

У законодавстві Франції (ст. 553 Цивільного кодексу Франції) відтворена позиція, за якою встановлена презумпція створення будь-яких об'єктів саме власником на власній земельній ділянці, що може бути спростована лише через наявність певних зобов'язальних відносин щодо земельної ділянки (її частини), у межах яких створюється об'єкт нерухомого майна іншою особою на цій земельній ділянці (її частині). При цьому вказані норми французького законодавства містять виняток щодо застосування набувальної давності за таких обставин щодо певних об'єктів, які знаходяться на земельній ділянці. За таких умов можна говорити про речово-правову природу виникнення правового режиму самочинного будівництва, що здійснене власником, та зобов'язально-правову природу відповідно, якщо самочинне будівництво проведене на такій земельній ділянці іншою особою.

Отже, у розумінні природи самочинного будівництва з урахуванням наведеного необхідно визначити співставлення інтересів власника земельної ділянки, який має абсолютне речове право, та інтересів забудовника, що реалізує обмежені права на земельну ділянку в рамках відповідного речового або зобов'язального права.

Вітчизняний законодавець розмістив ст. 376 ЦК України (самочинне будівництво) саме у главі 27 «Право власності на землю (земельну ділянку)» через надання пріоритету реалізації повноважень власника на земельну ділянку, тим самим узгодивши наведене вище щодо встановлення презумпції створення об'єктів нерухомого майна в межах власної земельної ділянки. Така позиція дотримана й у цивільно-правовій науці, де визначальним чинником виникнення права на самочинне будівництво має бути саме право на земельну ділянку й поведінка суб'єкта останнього [5, с. 102].

Щодо юридичного складу, за формування якого постає питання виникнення права власності на об'єкт самочинного будівництва, то прийнято у його складі виокремлювати юридично значущий факт – судові рішення, яке сприймається як безпосередня підстава виникнення права власності на об'єкт самочинного будівництва чи без наділення його таким правовим наслідком [5, с. 101].

Водночас, на думку В. Ткаченко, судові рішення є не єдиним засобом легалізації об'єктів самочинного будівництва. Однак позасудовий порядок таких дій ученим допускається лише у виняткових

випадках, зокрема при застосуванні адміністративної процедури за відсутності порушення земельного законодавства, а також при здійсненні заходів щодо отримання дозвільних документів на виконання будівельних робіт за визначених умов [8, с. 13]. З урахуванням положень чинного загального та спеціального законодавства з такою думкою слід погодитись.

У будь-якому випадку наявність правового режиму самочинного будівництва без вирішення питання легітимації його суб'єкта через судову або адміністративну процедуру позбавлене позитивної перспективи. Більше того, наявність відповідної реєстрації речового права на підставі такого рішення суду не спростовує подібний правовий режим, на що вказує судова практика. Йдеться про Постанову Касаційного господарського суду Верховного суду від 9 грудня 2020 р. у справі № 922/476/20¹. Тим самим підкреслюється сутність самочинного будівництва як спеціального правового режиму, який за певного юридичного складу дає можливість легітимувати правове положення суб'єкта, який здійснив чи завершив таку діяльність.

З точки зору сутності самочинного будівництва як різновиду за будови наявний підхід до цього поняття як виду відповідної господарської діяльності, у першу чергу містобудівної [3, с. 68]. У цивілістиці сприймається конкретизація змісту такої діяльності з огляду на місце її проведення, обсяг та якісні характеристики. Так, пропонується розмежовувати будівельну діяльність, що характеризується як самочинне будівництво, яке спрямоване на зведення, ремонт різної природи, реконструкцію нерухомості незалежно від місця його виконання (широке розуміння) та коло будівельних робіт, що мають виконуватися лише в межах виділеного будівельного майданчика, а також спрямовані на виникнення нового об'єкта нерухомості [11, с. 40–41]. Аналіз нормативного закріплення сутності самочинного будівництва у контексті ст. 376 ЦК України дає привід для однозначного висновку на користь саме вузького розуміння такої діяльності, оскільки йдеться про створення нового об'єкта нерухомості. Більше того, судова практика чітко стоїть на позиції несприйняття широкого розуміння будівельної діяльності, яка може бути диференційованою як самочинне будівництво, на прикладі справ щодо реконструкції житла, тимчасових споруд, самочинно збудованих приналежностей до основної речі (п. 7 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня

---

¹ Постанова Касаційного господарського суду Верховного суду від 09.2.2020 : справа № 922/476/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93558933> (дата звернення: 21.11.2021).

2012 р. № 6)¹. Щодо приналежностей основної речі слухним є унормування будівельної діяльності, що є предметом розгляду, в положеннях Порядку прийняття в експлуатацію індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських (присадибних) будівель і споруд, прибудов до них, громадських будинків I та II категорій складності, які збудовані без дозволу на виконання будівельних робіт, і проведення технічного обстеження їх будівельних конструкцій та інженерних мереж² та Житлового кодексу України на прикладі ст. 100 (переобладнання і перепланування жилого будинку і жилого приміщення)³.

Вочевидь, наведений перелік будівельної діяльності, на яку не поширюється природа самочинного будівництва, не є вичерпним. Така думка ґрунтується на сутності правового режиму подібного будівництва, де визначальним є зв'язок із правомірністю чи неправомірністю використання земельної ділянки. На користь такого висловлювання вказує і п. 20 наведеної Постанови спеціалізованої судової інстанції, де самочинне будівництво як різновид будівельної діяльності поширюється на такі категорії, як нове будівництво, реконструкція зі зміною площі та заняттям земельної ділянки, прибудови та надбудови об'єкта нерухомості, де останні пов'язані з правовим використання землі. Слушним у контексті викладеного є поширення правового режиму самочинного будівництва Постановою Касаційного господарського суду Верховного суду від 11 листопада 2020 р. у справі № 910/7141/13⁴ також і на прибудову до об'єктів

---

¹ Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва) : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-12> (дата звернення: 21.11.2021).

² Про затвердження Порядку прийняття в експлуатацію індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських (присадибних) будівель і споруд, прибудов до них, громадських будинків I та II категорій складності, які збудовані без дозволу на виконання будівельних робіт, і проведення технічного обстеження їх будівельних конструкцій та інженерних мереж : Наказ М-ва регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 24.06.2011 № 91 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0830-11> (дата звернення: 21.11.2021). Втратив чинність.

³ Житловий кодекс Української РСР : Закон УРСР від 30.06.1983 № 5464-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> (дата звернення: 21.11.2021).

⁴ Постанова Касаційного господарського суду Верховного суду від 11.11.2020 : справа № 910/7141/13 // Єдиний державний реєстр судових

нерухомості зі спеціальним правовим режимом, як-то має місце щодо прибудови до пам'ятки архітектури.

Інший підхід до сутності самочинного будівництва як об'єкта будується на формулюванні у ч. 1 ст. 376 ЦК України цього поняття через збудований житловий будинок, будівлю, споруду, інше нерухоме майно, що в межах їх створення допускають дефект відповідної діяльності: 1) порушення земельного законодавства в частині використання земельної ділянки за відповідним призначенням; 2) недотримання правил у сфері містобудування (відсутність відповідного документа на проведення робіт, належно затвердженого проєкту або наявність істотних порушень будівельних норм і правил). Водночас з урахуванням змісту ч. 2 ст. 376 ЦК України самочинне будівництво не визнається об'єктом цивільних правовідносин лише внаслідок проведення такої будівельної діяльності. Для легітимації її результату в контексті об'єктової природи самочинного будівництва теж виникає потреба здійснення відповідної судової або позасудової (адміністративної) процедури із дотриманням порядку введення в цивільний оборот такого виду майна. При цьому, як було вказано вище, у контексті змісту Постанови Касаційного господарського суду Верховного суду від 9 грудня 2020 р. у справі № 922/476/20¹ судове рішення або адміністративне рішення саме собою не змінює правового режиму самочинного будівництва, що окреслює правову природу створення відповідного нерухомого майна.

На користь того, що самочинне будівництво не сприймається безпосередньо як окремий об'єкт нерухомого майна до здійснення його легітимації через судову чи позасудову процедуру, свідчить Постанова колегії судів у складі Третньої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного суду від 25 березня 2020 р. у справі № 715/1347/14-ц². У наведеному судовому рішенні відмовлено в задоволенні позову про поділ майна, що охоплюється правовим режимом самочинного будівництва, яке здійснене суб'єктом при перебуванні у шлюбних відносинах. Відмова у задоволенні вказаного позову обґрунтована тим, що позов про визнання права власності на

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92887530> (дата звернення: 21.11.2021).

¹ Постанова Касаційного господарського суду Верховного суду від 09.12.2020 : справа № 922/476/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93558933>. (дата звернення: 21.11.2021).

² Постанова колегії судів у складі Третньої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного суду від 25.03.2020 : справа № 715/1347/14-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88570576> (дата звернення: 21.11.2021).

самочинне будівництво поданий одним із подружжя вже після розірвання шлюбу, тобто право спільної сумісної власності на підставі презумпції, визначеної ст. 60 Сімейного кодексу України¹, на відповідний об'єкт права власності виникнути не могло. Через це об'єктами спільної сумісної власності та, як наслідок, поділу виступають матеріали, які використовувались при зведенні такого самочинного будівництва.

Водночас певною мірою суперечить наведеному судовому рішенню висновок колегії судів у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного суду, сформульований у постанові від 3 червня 2020 р. у справі № 722/1882/16-ц², щодо відмови в задоволенні позову одного з колишнього подружжя про визнання права спільної сумісної власності на матеріали, які були використані для створення об'єктів самочинного будівництва, на тій підставі, що обрано неправильний спосіб захисту. Обґрунтування вказаної позиції судом апеляційної інстанції, що було підтримано касаційною інстанцією, здійснено з урахуванням змісту п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок» від 4 жовтня 1991 р. № 7³, у якій за подібних обставин йдеться про застосування такого способу захисту, як відшкодування шкоди іншим учасникам будівництва, які брали участь у будівництві не на підставі угоди про створення спільної власності, яка відповідає законодавству⁴. Наведений підхід суду до вирішення справи щодо поділу спільного майна, представленої матеріалами, які використані при створенні самочинного будівництва, має дефект, відтворений у суб'єктному складі цих відносин. Адже учасниками спільної

---

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 21.11.2021).

² Постанова колегії судів у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного суду від 03.06.2020 : справа № 722/1882/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89621184> (дата звернення: 21.11.2021).

³ Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.10.1991 № 7 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-91> (дата звернення: 21.11.2021).

⁴ Постанова Апеляційного суду Чернівецької області від 08.05.2018 : справа № 722/1882/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74398833> (дата звернення: 21.11.2021).

діяльності щодо створення об'єкта самочинного будівництва за розглянутих за вказаною справою обставин виступає подружжя, щодо правового режиму майна якого є спеціальні правові приписи сімейного законодавства, а тому за відсутності договору про спільну діяльність вирішення справи не буде таким однозначним, як у положеннях абзаців 4 та 5 п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок» від 4 жовтня 1991 р. Тому більш коректним у цьому випадку буде все ж таки підхід, сформульований колегією судів у складі Третьої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного суду від 25 березня 2020 р. у справі № 715/1347/14-ц.

Спростування позиції щодо сприйняття самочинного будівництва як самостійного об'єкта нерухомості також відтворене у постанові колегії судів у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного суду від 4 квітня 2019 р. у справі № 750/4445/17¹, в якій предметом розгляду був спір про виділ частини успадкованого нерухомого майна, щодо якого застосовувався правовий режим самовільного будівництва. При цьому відповідні зміни нерухомості спадкоємцями, що створили правовий режим самочинного будівництва, були здійснені після отримання свідоцтва про право на спадщину, як наслідок, за наведених обставин варіант застосування положень п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок» від 4 жовтня 1991 р. № 7 є більш коректним. Тому використання правової процедури щодо виділу чи поділу нерухомості, отриманої внаслідок самочинного будівництва, неможливе.

Викладене актуалізує подальшу розробку нормативного підґрунту суспільних відносин у сфері створення та легалізації результатів самочинного будівництва, на що звернено увагу розробниками проекту Концепції оновлення Цивільного кодексу України [12]. В останній аналізується зміст законодавчого вдосконалення правового регулювання питання легалізації незавершеного будівництва в поєднанні з правовим режимом самочинного будівництва через унесення відповідних змін до Книги третьої ЦК України, дефініції правового режиму принципу єдиної нерухомої речі, що безпосередньо стосується предмета дослідження, а також узгодження положень спеціального законодавства у цій сфері.

---

¹ Постанова колегії судів у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного суду від 04.04.2019 : справа № 750/4445/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81073162> (дата звернення: 21.11.2021).

Висновки

Викладені міркування дають можливість зробити певні висновки. По-перше, правовий інститут самочинного будівництва є комплексною правовою категорією, покликаною забезпечити компроміс публічного інтересу, незалежно від його об'єктової чи змістовної сутності, суспільства та приватного інтересу низки суб'єктів цивільного права, серед яких як безпосередньо власники земельної ділянки, так і інші учасники цивільного обороту (замовники, підрядники, пайові інвестори тощо).

По-друге, самочинне будівництво сприймається як спосіб набуття права власності на нерухоме майно, що проявляється за екстраординарних обставин, а також як об'єкт чи поведінка суб'єкта, що здійснює чи здійснює таку діяльність.

По-третє, у законодавстві країн Європейського Союзу наявне сприйняття речово-правової (Німеччина, Австрія) та зобов'язально-правової (Франція) моделі правової природи самочинного будівництва. Українське законодавство відтворює ознаки обох моделей у межах ЦК України та спеціальних нормативно-правових приписів.

По-четверте, правостворюючим юридичним фактом для визнання відповідного речового права на самочинне будівництво є судові рішення або рішення адміністративного органу. При цьому задля виникнення права власності судовою практикою в жодному разі не нівелюється наявність порядку введення в цивільний обіг нерухомого майна.

По-п'яте, в судовій практиці та науці цивільного права прийнято диференціювати будівельну діяльність, яка характеризується як самочинне будівництво, де визначальними є місце її проведення, обсяг та якісні характеристики, пов'язаність із правомірним чи неправомірним використанням земельної ділянки.

По-шосте, з огляду на поведінкове чи об'єктове сприйняття правової природи самочинного будівництва здійснено аналіз судової практики судів різних інстанцій, за результатами чого запропоновано власне бачення вирішення юридичних ситуацій щодо врегулювання суспільних відносин щодо самочинного будівництва залежно від правового статусу суб'єктів, які претендують на його легітимацію, чи правового режиму такого майна.

Також за наслідками дослідження змісту проекту Концепції оновлення ЦК України звернено увагу на перспективи подальших удосконалень правового регулювання цивільних правовідносин стосовно самочинного будівництва.

Список бібліографічних посилань: 1. Teremetskyi V., Avramova O., Svitlychnyy O., Sloma V., Bodnarchuk O., Telestakova A., Kokhan V. Housing Rights Protection in the Context of Legislation and Judicial Practice

of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Spec. Iss. 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/housing-rights-protection-in-the-context-of-legislation-and-judicial-practice-of-ukraine-11392.html> (дата звернення: 21.11.2021). **2.** Череміс О. О. Земельне правопорушення у сфері містобудування як підстава юридичної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 081. Київ, 2021. 247 с. **3.** Квасніцька О. Теоретичні та практичні аспекти забудови територій: господарсько-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 67–71. **4.** Захарчук В. М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України : монографія. Хмельницький, 2015. 214 с. **5.** Спасибо І. Можливість набуття права власності на об'єкти самочинного будівництва. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 101–108. **6.** Савченко А. С. Незавершене та самочинне будівництво як об'єкти цивільних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2012. 21 с. **7.** Терещенко В. Ю. Цивільно-правові наслідки самочинного будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с. **8.** Ткаченко В. С. Цивільно-правове регулювання відносин з самочинного будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 21 с. **9.** Кучер В. Правове регулювання поняття «нерухоме майно» за цивільним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 6. С. 96–99. **10.** Савченко А. Критерії диференціації нерухомого майна в чинному законодавстві України: шляхи вдосконалення. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 114–118. **11.** Ткаченко В. Співвідношення будівельних та правових норм у будівництві в контексті настання відповідальності за їх правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 40–44. **12.** Концепція оновлення Цивільного кодексу України / А. С. Довгерт, Н. С. Кузнецова, М. М. Хоменко та ін. Київ : АртЕк, 2020. 128 с.

Надійшла до редколегії 30.11.2021

Teremetskyi V. I., Maliar S. A. Legal nature of spontaneous construction as a complex category: questions of theory and practice

The article is devoted to the problems of spontaneous construction in comparing the public interest in ensuring the sustainability of civil turnover, the introduction of as much property as possible through the elimination of certain defective legal regimes, as well as private interests of landowners, developers and some other participants in civil turnover (customers, contractors, equity investors, etc.). The approach to defining the essence of unauthorized construction as a way to acquire ownership of certain real estate, which has certain defects in the identification process, as well as in terms of behavioral and object perception of this legal phenomenon is determined.

It is established that in the legislation of the European Union there is a perception of the property law (Germany, Austria) and the binding legal law (France) model of the legal nature

of spontaneous construction. Ukrainian legislation reproduces the features of both models within the Civil Code of Ukraine and special regulations.

It is emphasized that the law-making legal fact for the recognition of the relevant real right to unauthorized construction is a court decision or a decision of an administrative body. At the same time, in order for the emergence of property rights, the case law does not in any way level the existence of the procedure for putting immovable property into civil circulation.

The judicial practice and the development of the science of civil law are analyzed, on the basis of which it is concluded that the current approach, which differentiates construction activities, endowed with signs of unauthorized construction, where the determinants are the place of its holding, the volume and quality characteristics associated with the lawful or illegal use of land.

Given the behavioral or objective perception of the legal nature of unauthorized construction, an analysis of the case law of courts of various instances, resulting in the own vision of resolving legal situations to regulate public relations for unauthorized construction depending on the legal status of entities claiming to legitimize it, or the legal regime of such property.

According to the results of the study of the content of the draft Concept of renewal of the Civil Code of Ukraine, attention was drawn to the prospects for further improvements in the legal regulation of civil relations in relation to unauthorized construction.

Key words: unauthorized construction, land plot, activity, object, property right, owner.

Катерина Олександрівна Чишко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;*

<https://orcid.org/0000-0001-8810-7950>,
e-mail: ekaterinachishko@gmail.com

**ЗАКОННІСТЬ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНЕ
СТ. 130 КУПАП: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ**

Проаналізовано притиси законодавчих актів, унаслідок яких керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, визнається не адміністративним, а кримінальним проступком. Зроблено висновок, що притягнення до юридичної відповідальності за вказане правопорушення в такому контексті суперечить змісту принципу законності, що може призвести до порушення прав і свобод громадян щодо неправомірного застосування до них заходів примусу та незаконного притягнення до юридичної відповідальності.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративний проступок, кримінальний проступок, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, провадження у справах про адміністративні правопорушення, досудове розслідування, дізнання, керування транспортним засобом, алкогольне сп'яніння, наркотичне сп'яніння.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Забезпечення безпеки дорожнього руху до сьогодні залишається актуальним напрямом діяльності держави, в межах якого реалізовано безліч організаційно-правових заходів, спрямованих на зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), зокрема: посилення кримінальної та адміністративної відповідальності; обмеження дозволеної швидкості руху; встановлення та розбудова системи автоматичної фото- і відеофіксації порушень правил дорожнього руху. Однак необхідно констатувати, що впровадження цих заходів не сприяло суттєвому зниженню кількості ДТП в Україні. Парадоксальним є той факт, що у 2020 р., порівняно з 2019 р., кількість ДТП збільшилася на 7432 випадки¹. На таку негативну динаміку

---

¹ Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2020 по 31.12.2020 // Департамент патрульної поліції : офіц. сайт. URL: <http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/12.2020.xlsx> (дата звернення: 17.09.2021).

впливають не тільки неефективні організаційні заходи, відсутність належного функціонування програм, спрямованих на підвищення безпеки дорожнього руху, а і недосконале правове забезпечення цієї сфери, як-от обмежені повноваження поліції (наприклад, обмежений перелік підстав зупинки транспортного засобу (далі – ТЗ), закріплений у ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію»¹) або правові прогалини регламентації її діяльності, в тому числі ті, що виникли у зв'язку зі становленням національного інституту кримінальних проступків, які одночасно можуть бути кваліфіковані як порушення прав і свобод громадян.

Стан дослідження проблеми

Питання щодо адміністрування сферою дорожнього руху та забезпечення її безпекового аспекту завжди посідали одне із центральних місць у вітчизняній доктрині адміністративного права, про що свідчить значна кількість наукових праць монографічного характеру. Наприклад, Л. І. Сопільник провів об'єктивне дослідження адміністративно-правового регулювання організації безпеки дорожнього руху в Україні [1], а М. В. Кутерга з'ясував теоретичні та практичні аспекти забезпечення безпеки дорожнього руху за допомогою адміністративно-правових засобів [2]. Чимало теоретичних праць присвячені діяльності конкретних суб'єктів забезпечення дорожнього руху, зокрема підрозділів центральних органів виконавчої влади (Б. Ю. Бурбело [3], С. М. Гусаров [4], М. А. Микитюк [5]), правоохоронних органів (О. Ю. Салманова [6]) і громадськості (Є. І. Гусева [7]).

Разом із тим ґрунтовність указаних досліджень нівелювала можливість зосередити увагу на окремих проблемах чинного законодавства, пов'язаних із визнанням такого діяння, як керування ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, кримінальним проступком.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у проведенні ґрунтового аналізу положень нормативно-правових актів, які регламентують притягнення до юридичної відповідальності за керування ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, та встановленні відповідності їх змісту принципу законності. Окреслена мета обумовлює виконання таких *завдань*: визначення нормативно-правових актів, які пов'язані з віднесенням вказаного правопорушення до

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 17.09.2021).

кримінальних проступків; встановлення змісту принципу законності; висвітлення актуальних реалій притягнення осіб до юридичної відповідальності за вказане правопорушення та встановлення їх відповідності вказаному принципу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на підставі системного тлумачення низки законодавчих положень і їх аналізу крізь призму теорії права доведено невідповідність указаних положень принципу законності.

Виклад основного матеріалу

З огляду на наявність низки правових прогалин законодавчої регламентації діяльності Національної поліції та беручи до уваги збільшення кількості ДТП в Україні, вважаємо доцільним зосередити увагу на одній із таких прогалин, яка існувала в період з 1 липня 2020 р. по 17 березня 2021 р. та стосувалась здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Так, з 1 липня 2020 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»¹. Згідно з приписами вказаного Закону Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено ст. 286-1 «Керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції», у зв'язку з чим редакцію ст. 130 КУпАП було змінено, зокрема виключено будь-які положення про ТЗ. Де-юре з липня 2020 р. поліцейські не могли притягувати громадян, які керували ТЗ, до відповідальності за ст. 130 КУпАП, адже керування ТЗ особами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, не відповідало об'єктивній стороні вказаного правопорушення, тому що ТЗ не був передбачений як засіб у вказаній статті, на відміну від річкових, морських або маломірних суден.

Попри вказаний факт загальновідомо, що працівники патрульної поліції майже рік зупиняли ТЗ, водії яких мали ознаки алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, та за умови підтвердження таких ознак складали протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 130 КУпАП.

---

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 18.09.2021).

Варто звернути увагу на те, що в той період вказані діяння варто було кваліфікувати не як адміністративний, а як кримінальний проступок – діяння визначене в КК України, «за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі»¹ (ч. 2 ст. 12 КК України). Документування та встановлення обставин учинення кримінального проступку здійснюється в межах кримінального провадження згідно з нормами Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Відповідно до приписів статей 215, 298, 298-8 КПК України досудове розслідування кримінальних проступків здійснюється у формі дізнання, яке розпочинається з визначенням керівником органу дізнання дізнавача та внесенням відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань². Крім того, особа, яка вчинила кримінальний проступок, у цьому випадку керує ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, повинна бути затримана з обов'язковим доставленням такої особи до медичного закладу для забезпечення проходження відповідного медичного освідування. В такому разі поліцейський взагалі не може проводити огляд на стан алкогольного сп'яніння, адже кримінально-процесуальне законодавство відносить це до компетенції відповідних медичних установ. Сумнівним також виглядає і документальне оформлення таких правопорушень, адже протоколи про адміністративні правопорушення складаються у межах провадження у справах про адміністративні правопорушення, а не під час досудового розслідування.

Натомість здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення внаслідок учинення кримінального проступку не тільки йде врозріз із теоретичними аспектами системи права, відповідно до яких остання поділяється на самостійні галузі (конституційне, кримінальне, адміністративне, цивільне право тощо) [8, с. 167], а й суперечить провідному загальноправовому принципу – принципу законності.

Принцип законності закріплено у ст. 19 Конституції України. У контексті досліджуваної сфери необхідно звернути увагу на правило,

---

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.09.2021).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.09.2021).

закріплене в ч. 2 вказаної статті: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»¹. В теорії права зміст принципу законності розкрито більш детально, його часто описують через певні правила, що покладені в основу його змісту, наприклад:

1) недопущення будь-яких проявів свавілля; суворе та обов'язкове дотримання законів, рішуче припинення порушень права, відповідальність за правопорушення; здійснення всіх державних владних функцій відповідно до закону, а також законність будь-якої соціально значущої діяльності (за О. І. Остапенко) [9, с. 34–35];

2) суворі відповідність розгляду справи нормам процесуального законодавства; розмежування компетенції та повноважень суб'єктів, які здійснюють провадження; обґрунтованість притягнення особи до юридичної відповідальності тощо (за О. С. Почанською) [10, с. 138];

3) обов'язковість вимог законності для всіх громадян, посадових осіб, державних органів та громадських організацій; неприпустимість протиставлення законності й доцільності; забезпечення верховенства закону в системі правових актів; єдність законності й справедливості; невідворотність відповідальності за правопорушення та будь-які порушення режиму законності (за А. Ю. Європіною) [11, с. 26].

Зміст принципу законності можна інтерпретувати по-різному залежно від сфери його застосування. У цьому випадку, спираючись на викладені правила, зазначимо, що внаслідок описаних вище фактів було «ігноровано» правило дотримання положень чинного законодавства, в тому числі норм кримінального процесуального законодавства, що є основною складовою змісту принципу законності. Зважаючи на те, що дії поліцейських при виявленні осіб, які керують ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, були спрямовані щодо конкретної фізичної особи, слід вести мову про порушення прав і свобод громадян щодо неправомірного застосування до них заходів примусу та незаконного притягнення до юридичної відповідальності.

На підставі зазначеного вище можемо зробити певні проміжні висновки. Керування ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, в період з 1 липня 2020 р. по 17 березня 2021 р.:

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.09.2021).

1) визнавалось не адміністративним правопорушенням, а кримінальним проступком;

2) виявлення, припинення та документування такого кримінального проступку здійснювалось переважно працівниками патрульної поліції, а не дізнавачами, як цього вимагає чинне кримінально-процесуальне законодавство;

3) за фактом учинення кримінального проступку складались протокол про адміністративне правопорушення та інші адміністративно-процесуальні документи;

4) притягнення особи до відповідальності відбувалося не за результатами досудового розслідування, а в межах провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Утілюючи вказаний вище юридичний абсурд, компетентні органи посилалися на Роз'яснення щодо окремих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень”» від 17 червня 2020 р. № 720-ІХ, надані Комітетом з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України, де зазначено, що «Законом України № 720-ІХ внесено зміни до Закону № 2617-VIII, відповідно до яких із Закону № 2617-VIII вилучені положення, які змінювали статтю 130 КУпАП та включали до КК України статтю 286-1. Таким чином Комітет вважає, що з 3 липня 2020 р. стаття 130 КУпАП підлягає застосуванню в редакції, що діяла до набрання чинності Законом № 2617-VIII, а стаття 286-1 КК України виключена». Одночасно для того, щоб скасувати положення, що змінюють ст. 130 КУпАП у змісті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень”», доцільно згадати про ст. 286-1 КК України та КУпАП. Замість цього у вказаному Законі щодо змін до КК України зазначено таке: «У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131): 1) у частині третій статті 96-4 та абзаці першому частини шостої статті 153 слово “злочинів” замінити словами “кримінальних правопорушень”; 2) у назві та тексті статті 198 слова “злочинним шляхом” замінити словами “кримінально протиправним шляхом”; 3) у пункті 2 примітки до статті 368 слова “прокурори і слідчі” замінити словами “прокурори, слідчі і дізнавачі”; 4) в абзаці першому частини першої статті 373 слова “слідчого або” замінити словами “слідчого, дізнавача або”; 5) в абзаці першому частини першої статті 374 слова “вчинене слідчим” замінити словами “вчинене слідчим,

дознавачем”; 6) абзац перший частини першої статті 383 викласти в такій редакції: “1. Завідомо неправдиве повідомлення суду, прокурору, слідчому, дізнавачу або органу досудового розслідування про вчинення кримінального правопорушення”; 7) абзац перший частини першої статті 384, назву та абзац перший статті 386 після слова “експерта” доповнити словом “спеціаліста”; 8) в абзаці першому частини другої статті 387 слова “слідчим, працівником” замінити словами “слідчим, дізнавачем, працівником”¹. Отже, висновок про вилучені положення, які змінювали зміст ст. 130 КУпАП, вбачаються недостатньо обґрунтованими, особливо враховуючи той факт, що редакції КК України та КУпАП з відповідними змінами були офіційно оприлюднені в належних джерелах та не змінювались протягом восьми місяців.

Більше того, такий документ, як роз’яснення, в тому числі надане Комітетом з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України, не можна визнати джерелом (формою) права, до яких зазвичай відносять: «нормативно-правовий акт; нормативно-правовий договір (внутрішньодержавний); міжнародно-правовий акт (домінуючим є договір); правовий прецедент (судовий і адміністративний); правовий звичай; правову доктрину (доктринальний текст); релігійно-правовий текст (релігійно-правову норму)» [12, с. 206–207]. Таке роз’яснення не можна визнати договором, міжнародним документом, правовим прецедентом або звичаєм, очевидно, що не є він і релігійно-правовим текстом, як і частиною правової доктрини, тому що остання повинна мати наукове обґрунтування. Подібне роз’яснення також не може бути нормативно-правовим актом, який характеризується такими ознаками: «а) приймається як шляхом безпосереднього волевиявлення народу, так і уповноваженим на це органом за встановленою процедурою; б) містить загальнообов’язкові правила поведінки, легітимізовані людьми; в) розрахований на невизначене коло осіб та багаторазове застосування» [13, с. 157].

З іншого боку, подібні роз’яснення не належать до жодного виду нормативно-правових актів, серед яких: 1) Конституція та конституційні закони; 2) ратифікаційні закони; 3) кодифіковані закони; 4) звичайні (ординарні) закони; 5) постанови Верховної Ради України; 6) укази Президента України; 7) постанови Кабінету Міністрів України; 8) накази, розпорядження, рішення міністерств та інших

---

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 17.06.2020 № 720-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20> (дата звернення: 01.10.2021).

центральных органів виконавчої влади, а також накази, постанови, розпорядження інших органів державної влади [12, с. 365]. Таким чином, таке роз'яснення не є ні джерелом права, ні нормативно-правовим актом, і не має обов'язкового характеру, натомість виконує рекомендаційну функцію, а тому притягнення осіб за вчинення конкретного кримінального проступку за процедурою провадження у справах про адміністративні правопорушення не має жодних правових підстав.

Висновки

Підсумовуючи зазначене вище та з огляду на те, що Україна є правовою державою, на території якої діє принцип законності, варто зазначити, що де-юре судові рішення, винесені у формі постанов у справах про адміністративні правопорушення, яких наразі налічується близько 10 тис. (за період з 1 липня 2020 р. по 17 березня 2021 р.), можуть бути небезпідставно оскаржені, втім де-факто керування ТЗ у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, є правопорушенням, відповідальність за яке не повинна залежати від його кваліфікації як кримінального чи адміністративного проступку.

Перспективним напрямом наукових досліджень є з'ясування юридичної природи кримінальних і адміністративних проступків, а також уточнення кваліфікації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Список бібліографічних посилань: 1. Сопільник А. І. Теорія та практика адміністративно-правового регулювання організації безпеки дорожнього руху в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. 42 с. 2. Кутерга М. В. Забезпечення безпеки дорожнього руху адміністративно-правовими засобами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 20 с. 3. Бурбело Б. Ю. Організаційно-правові засади взаємодії суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 20 с. 4. Гусаров С. М. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності державної автомобільної інспекції України щодо забезпечення безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 20 с. 5. Микитюк М. А. Владні повноваження Державної автомобільної інспекції Міністерства внутрішніх справ України: проблеми теорії та практики реалізації у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2008. 20 с. 6. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 20 с. 7. Гусева Є. І. Адміністративно-правове регулювання участі громадян у забезпеченні безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 16 с. 8. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 247 с. 9. Остапенко О. І. Адміністративна діяльність : посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2006. 295 с.

10. Почанська О. С. Зміст і співвідношення правових принципів, спрямованих на забезпечення та захист прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 130–142. **11.** Європіна Л. Ю. Законність як фундаментальна засада прокурорської діяльності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 24–29. **12.** Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУА, 2010. 520 с. **13.** Козюбра М. І. Загальна теорія права : підручник. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

Надійшла до редколегії 14.10.2021

Chyshko K. O. Legality of bringing to administrative responsibility for an offense under Art. 130 Code of Ukraine on Administrative Offenses: retrospective analysis

The provisions of a number of legislative acts have been analyzed in detail, as a result of which driving under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants or under the influence of drugs that reduce attention and speed of reaction is recognized as not an administrative but a criminal offense. Some intermediate conclusions have been made. Driving under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants or under the influence of drugs that reduce attention and speed of reaction, in the period from July 1, 2020 to March 17, 2021: 1) was recognized not as an administrative offense, but as a criminal offense; 2) detection, termination and documentation of such a criminal offense was carried out mainly by patrol police officers, and not by investigators, as required by current criminal procedure legislation; 3) a report on an administrative offense and other administrative-procedural documents were drawn up upon the fact of committing a criminal offense; 4) the prosecution of a person did not take place as a result of a pre-trial investigation, but within the framework of proceedings in cases of administrative offenses.

It is proved that the above facts contradict the content of the principle of legality, in particular, "ignored" the rule of compliance with current legislation, including the rules of criminal procedure, which is the main component of the content of the principle of legality. It is noted that the actions of the police in identifying persons driving under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants or under the influence of drugs that reduce attention and speed of reaction, were directed at a specific individual, so we should talk about violations of the rights and the freedoms of citizens with regard to the unlawful application of coercive measures and illegal prosecution.

It was stated that the clarification provided in this regard by the Committee on Law Enforcement of the Verkhovna Rada of Ukraine is neither a source of law nor a normative legal act and is not binding, but instead serves a recommendatory function, therefore, the involvement of persons for committing a specific criminal offense under the procedure of proceedings on administrative offenses has no legal grounds.

Key words: administrative offense, administrative misdemeanor, criminal misdemeanor, administrative liability, criminal liability, proceedings on administrative offenses, pre-trial investigation, inquiry, driving, alcohol intoxication, drug intoxication.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.13

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.16>

Геннадій Іванович Глобенко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу
та організації досудового слідства (професор);*

<https://orcid.org/0000-0002-1533-9213>,

e-mail: globenko16@ukr.net

**ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА СИСТЕМА ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ШЛЯХИ
ЗАПРОВАДЖЕННЯ**

Проаналізовано нормативну базу, що слугує підґрунтям для запровадження в державі інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування. Розглянуто досвід окремих країн світової спільноти, зокрема Сполучених Штатів Америки, Німеччини, Литовської Республіки, Республіки Казахстан, щодо здійснення кримінального провадження в електронному форматі, вивчення якого безпосередньо впливатиме на можливість втілення його окремих положень до законодавства України. Дослідження правозастосовної діяльності вищевказаних країн із цього питання дозволило зробити обґрунтований висновок про те, що процес переходу фіксування з паперового носія на електронний формат займає досить тривалий час і супроводжується певними труднощами.

Ключові слова: кримінальний процес, інформаційно-телекомунікаційна система, електронний документ, фіксування кримінального провадження, міжнародний досвід, правозастосовна діяльність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Науково-технічна революція, інформатизація та повсюдне використання електронних засобів комунікації обумовлюють необхідність переходу повсякденної діяльності на якісно новий рівень. Разом із тим поширення зазначених технологій у різних сферах суспільного життя відбувається вкрай нерівномірно. Так, у деяких з них упевнено і швидко освоюються всі новації, а в інших тримаються за застарілі технології минулого століття. До однієї зі сфер, найменш схильних до впливу

сучасних технологій, слід віднести і кримінальну процесуальну діяльність. З огляду на вказане існуючі сьогодні методи комунікації, що мають місце в безпосередній діяльності правозастосовних органів, загалом ускладнюють процедуру кримінального провадження і не відповідають сучасним критеріям. Одним із напрямів модернізації кримінального процесу є перехід від паперового до електронного кримінального провадження. Окреслений чинник сприятиме одночасному досягненню цілей запровадження нових інформаційних технологій, спрямованих на підвищення рівня відкритості, доступності та оперативності провадження на усіх стадіях кримінального процесу, а також зниженню рівня його надлишкового формалізму.

Стан дослідження проблеми

Науковий аналіз використання електронних інформаційних технологій у кримінальному процесі здійснювали такі вітчизняні науковці, як А. Б. Антонюк, В. В. Білоус, О. Д. Жученко, А. В. Коваленко, В. І. Корбутяк, Ю. Ю. Орлов, Д. А. Патрелюк, А. В. Ратнова, Л. Р. Сердюк, О. В. Сіренко, А. В. Столітній, О. Ю. Татаров, С. С. Чернявський тощо. Названі дослідники зробили суттєвий внесок у вивчення окремих загальнотеоретичних та процесуальних аспектів електронного кримінального провадження. Зокрема, йдеться про дисертації Л. Р. Сердюк «Організаційно-правові основи впровадження електронного судочинства в Україні» [1], А. В. Столітнього «Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні» [2], А. В. Ратнкової «Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні» [3], Д. О. Літкевича «Теоретико-правові основи використання досягнень науково-технічного прогресу у кримінальній процесуальній формі» [4]. Попри значний доробок учених предмет дослідження зберігає свою актуальність з огляду на те, що окремі його питання потребують як подальшого дослідження, так і законодавчого унормування.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є дослідження інституту досудового розслідування та перспектив його подальшого вдосконалення шляхом переведення в електронний формат. Відповідно до поставленої мети *завданнями* дослідження є: а) вироблення позиції щодо створення найбільш оптимальної моделі інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування; б) вивчення перспектив її запровадження; в) виокремлення можливих проблемних питань, що можуть виникати під час здійснення досудового розслідування в електронному форматі.

Наукова новизна дослідження

Узагальнено положення чинного законодавства та деяких країн світової спільноти стосовно регламентації загальних вимог щодо

здійснення електронного кримінального провадження, а також досвіду його використання. З урахуванням цього зосереджено увагу на деяких теоретичних і прикладних питаннях, пов'язаних як із передумовами запровадження, так і з належним функціонуванням в Україні інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу

Питання щодо запровадження в Україні електронного кримінального провадження вже протягом тривалого часу висвітлюються в науковій літературі, дисертаціях, а також активно обговорюються на науково-практичних конференціях. Загалом організаційно-правовим підґрунтям запровадження та використання електронних документів на теренах нашої держави є закони України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII¹, «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. № 595-XIV², «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. № 851-IV³. До того ж на окреслене питання з площини кримінального процесу зверталась увага у звіті щодо України від 3 листопада 2016 р. № 2016/DGI/JP/3608, підготовленому Офісом програми боротьби з кіберзлочинністю за підтримки експертів Ради Європи, в якому мають місце рекомендації з питань ухвалення законів про електронні докази та відповідні процедури, що унормовують правила визнання їх допустимості⁴. 30 квітня 2020 р. в Україні стартував пілотний проект системи електронного кримінального провадження «eCase», розроблення якого розпочалася ще у 2014 р. за підтримки Антикорупційної ініціативи ЄС (EUACI). Вказана система передбачає інтеграцію з Єдиним реєстром досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та системами судових органів і апробується в антикорупційних органах,

---

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 01.12.2021).

² Про обов'язковий примірник документів : Закон України від 09.04.1999 № 595-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 01.12.2021).

³ Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення: 01.12.2021).

⁴ Про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них : звіт щодо України від 03.11.2016 № 2016/DGI/JP/3608 // Council of Europe : сайт. URL: <https://rm.coe.int/16806f3743> (дата звернення: 01.12.2021).

а саме Національному антикорупційному бюро, Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі та Вищому антикорупційному суді¹. До речі, 16 грудня 2021 р. в системі «eCase» детективами Національного бюро та прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури вже зареєстровано перше кримінальне провадження.

Запровадження електронного кримінального провадження є надто важливим та актуальним кроком, який сприятиме значній економії часу, коштів, зменшенню строків розгляду відповідних процесуальних документів, спрощенню доступу учасників у межах їх компетенції до відповідних матеріалів кримінального провадження тощо. Слід зазначити, що в положеннях КПК України вже мають місце спроби законодавця запровадити електронні процесуальні процедури, наприклад: а) наявність електронного архіву матеріалів в автоматизованій системі документообігу суду (п. 8 ч. 1 ст. 35 КПК України); б) можливість використання електронного документа (ст. 99 КПК України); в) початок досудового розслідування після внесення відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України), що забезпечує в онлайн-режимі цілодобово і щоденно роботу більше 32 тисяч користувачів органів прокуратури, поліції, безпеки, фіскальної служби, ДБР та НАБУ; щоденно в системі реєструється понад 3 тис. злочинів та проступків, фіксується інформація про більш ніж 35 тис. процесуальних дій і рішень²; г) здійснення виклику особи слідчим, прокурором за ст. 133 КПК України, судовий виклик за ст. 134 КПК України за допомогою електронної пошти (статті 135, 136 КПК України); ґ) викладання усіх судових рішень письмово у паперовій та електронній формах (ч. 6 ст. 371 КПК України) тощо.

Інформатизація судочинства як у цілому, так і кримінального здійснюється в багатьох країнах світової спільноти, у зв'язку з чим їх досвід для України представляє як теоретичний, так і практичний інтерес. Перші кроки із запровадження електронного документообігу були зроблені в 1997 р. у США, коли працівниками Адміністративного управління судів для працівників судової системи, прокурорів, адвокатів та інших причетних до її функціонування осіб була проведена

---

¹ Діджиталізація кримінального процесу: в Україні планують перевести розслідування в електронний формат // UAZMI : сайт. 07.04.2020. URL: <https://uazmi.org/news/post/bReTCc20Q04a1jCN6zj9y2> (дата звернення: 01.12.2021).

² Цифрова прокуратура: перспективи електронного кримінального провадження, вдосконалення ЄРДР та кібербезпека // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. 11.05.2021. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/11052021-cifrova-prokuratura-perspektivi-elektronnogo-kriminalnogo-provazhennya-vdoskonalennya-jerdr-ta-kiberbezpeka> (дата звернення: 01.12.2021).

роз'яснювальна робота та ініційовано обговорення різних проєктів електронного документообігу. Метою його введення були такі чинники: а) забезпечення доступу громадян до матеріалів розглянутих справ; б) полегшення роботи персоналу судів, економія витрат, підвищення продуктивності праці й ефективності використання персоналу, приміщень та інших ресурсів; в) зниження витрат на обробку, зберігання і копіювання документів; г) спрощення планування роботи судів і складання статистичної звітності¹. Одним із таких проєктів у 2003 р. започатковано електронне правосуддя, яке бере свій початок зі створення багатопрофільної функціональної системи надання публічного доступу до даних окружних і апеляційних судів США «Public Access to Court Electronic Records» (далі – PACER). Особливістю цієї системи є комерційна складова, тобто користувачі можуть запросити цікаву для них інформацію за відповідну оплату. Варто відмітити, що спільно з PACER функціонує система «Case Management / Electronic Case Files» (далі – CM/ECF), яка дає можливість здійснювати електронне реєстрування та управління кримінальними справами. Доступ до зазначених систем здійснюється шляхом використання логіна користувача та пароля, що присвоюється відповідним федеральним судом. В окремих судах зазначені дані формально прирівнюються до індивідуального електронного цифрового підпису. Заслужує на увагу той факт, що системи електронного судочинства функціонують цілодобово і при направленні відповідних матеріалів кримінальної справи до суду або прокуратури в електронному форматі, порівняно з документами на паперових носіях, не потребують від користувачів будь-яких додаткових витрат. Утім наявна в США система електронного документообігу пристосована виключно до особливостей американського судочинства, специфічною ознакою якого є відсутність процесуально регламентованої стадії досудового розслідування і кримінального провадження в нашому розумінні.

На відміну від США, у Німеччині, де система кримінального процесу більш схожа на вітчизняну, відповідні норми і навіть розділи, зокрема «Надання інформації та ознайомлення з кримінальною справою», «Положення про комп'ютерні файли», закріплені безпосередньо в КПК². Електронне діловодство до німецького кримінального

---

¹ Electronic case files in the federal courts: A Preliminary Examination of Goals, Issues, and the Road Ahead Discussion Draft. Administrative Office of the United States Courts. March, 1997.

² Inhaltsverzeichnis SR: 312.0 – Schweizerische Strafprozessordnung vom 5. Oktober 2007 (Strafprozessordnung, StPO) // Optobyte : сайт. URL: <http://www.gesetze.ch/inh/inhsub312.0.htm> (дата звернення: 01.12.2021).

процесу введено у 2017 р. федеральним Законом «Про впровадження електронного документообігу в кримінальне судочинство та подальший розвиток електронних правових відносин»¹, положення якого і передбачають оформлення результатів розслідування в електронному форматі. Кримінальна справа як електронне дос'є формується з оформлених у вигляді цифрових файлів процесуальних рішень та цифрованих доказів. До того ж усі неелектронні докази підлягають обов'язковому оцифруванню шляхом сканування, цифрового фотографування або відеозапису, після чого долучаються до кримінальної справи як файли, завірені цифровим підписом. Технологічно електронний документообіг забезпечується спеціалізованою захищеною системою передачі даних «DE-MAIL», що пов'язує між собою органи розслідування, прокуратуру, суд, адвокатів та інших учасників кримінального провадження, які можуть направляти й отримувати електронною поштою відповідні процесуальні документи.

Подібна практика має місце в діяльності правозастосовних органів деяких країн пострадянського простору, наприклад Азербайджанська Республіка використовує модуль «Електронна кримінальна справа»; слідчим комітетом Республіки Вірменія використовуються системи «Електронне слідство» і «Оцифрування кримінальних справ»; прокуратура Республіки Молдова застосовує автоматизовану інформаційну систему «Кримінальне переслідування: Е-справа» [5, с. 73].

Більш детально окреслене питання розглянемо на прикладі Республіки Казахстан, де у 2017 р. до кримінально-процесуального законодавства були внесені доповнення, а також ухвалені відповідні підзаконні акти, що передбачають можливість здійснювати досудове розслідування в електронному форматі. Водночас КПК Республіки Казахстан зберігає і традиційний формат кримінального провадження шляхом складання відповідних процесуальних документів на паперових носіях. Рішення про вибір електронного формату приймає особа, якій доручається здійснення досудового розслідування, при прийнятті його до свого провадження, у зв'язку з чим виноситься відповідна постанова. До того ж процесуальні документи, що були створені раніше на паперовому носії, після прийняття рішення про здійснення розслідування в електронному форматі скануються і додаються до електронної кримінальної справи у вигляді

---

¹ Gesetz zur Einführung der elektronischen Akte in der Justiz und zur weiteren Förderung des elektronischen Rechtsverkehrs Vom 5. Juli 2017 // Bundesanzeiger Verlag : сайт. URL: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl117s2208.pdf%27%5D#_bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl117s2208.pdf%27%5D_1569347715537 (дата звернення: 01.12.2021).

PDF-документів. При цьому паперові документи зберігаються органами кримінального переслідування і підлягають направленню до прокуратури або до суду разом з електронною кримінальною справою. Втім вивчення практики застосування електронного формату кримінального провадження в Республіці Казахстан поряд із позитивними аспектами вказує і на деякі недоліки. Так, зокрема, фіксування слідчої дії в електронному форматі можливе лише під час її проведення в кабінеті слідчого. Отже, в разі проведення слідчої дії за межами приміщень органів розслідування, наприклад огляду місця події, обшуку, фіксування спочатку здійснюється у звичайному паперовому форматі з подальшим скануванням та переведенням в електронний, що призводить до додаткових витрат часу.

Не буде зайвим підкреслити, що 15 грудня 2021 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування»¹. Детальний аналіз змісту вищевказаного нормативно-правового акта вказує на те, що його приписи обмежуються лише доповненнями до: а) ст. 106-1 КПК України, приписи якої надають визначення інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, а також розкривають загальні питання щодо її функціонування; б) ст. 221 КПК України стосовно ознайомлення з матеріалами, що містяться в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування, до його завершення; в) ст. 290 КПК України стосовно відкриття матеріалів, що містяться в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування, іншій стороні. На наше переконання, вищевказаних доповнень для запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування замало. Зокрема, відсутня будь-яка конкретика щодо бачення законодавця з питань функціонування і взаємодії цієї системи з іншими інформаційними та інформаційно-телекомунікаційними системами. Так, у приписах вищевказаного Закону йдеться лише про ЄРДР та Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, що мала б запрацювати на підставі Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих

---

¹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування : Закон України від 01.06.2021 № 1498-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20> (дата звернення: 01.12.2021).

актів» від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII¹. У контексті розгляду цього питання зазначимо, що в Республіці Казахстан система «Електронна справа» включає в себе п'ять пов'язаних між собою компонентів: «Електронні звернення громадян», «Єдиний реєстр суб'єктів і об'єктів перевірок», «Єдиний реєстр адміністративних проваджень», «Електронна кримінальна справа», «Аналітичний центр» [6, с. 188]. Зі свого боку, систему електронного кримінального провадження Литовської Республіки «Integrutos baudžiamojo proceso informacinės sistemos» (IBPS) інтегровано з двадцятьма інформаційними (реєстраційними) системами. До того ж планування проєкту із запровадження електронного кримінального провадження тривало два роки, а його реалізація відбувалася протягом трьох років, з яких протягом одного року проводилося тестування [7, с. 65].

Важливим чинником у належній реалізації досліджуваного питання також має бути уніфікація процедури фіксування кримінального провадження. Так, А. В. Столітній та І. Г. Каланча цілком обґрунтовано звертають увагу на те, що попри чіткі вимоги КПК України до процесуальних документів, практикою сформовані відмінності їх структурного оформлення та інформаційного навантаження [8, с. 129]. Зі свого боку зазначимо, що майже в кожній адміністративно-територіальній одиниці у тріаді «слідчий суддя – прокурор – слідчий» діє «свій КПК та його правозастосування», чим і визначається зміст процесуальних документів, а у деяких випадках навіть більше – їх назва. У зв'язку з чим постає питання, чи зможе запропонована законодавцем інформаційно-телекомунікаційна система сприймати і реагувати на таке розмаїття форм, структур та назв процесуальних документів. Задля вирішення цього питання, на нашу думку, доречно розробити та затвердити на рівні закону відповідний додаток до КПК України зі зразками процесуальних документів.

Окремого розгляду також потребують питання, що безпосередньо стосуються необхідності визначення чіткого порядку комунікації між відповідними учасниками кримінального провадження у разі здійснення провадження в електронному форматі. Це стосується випадків електронного діалогу як між сторонами захисту та обвинувачення, так і слідчого між прокурором та слідчим суддею. У зв'язку з цим цілком погоджуємось з О. Д. Жученком у тому, що саме обмін документами та інформацією між судовими та правоохоронними

---

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення: 01.12.2021).

органами є найбільш чутливою проблемою, оскільки гостро стоїть питання процесуальних строків, протягом яких має бути розглянутий відповідний документ. Часто такі строки обчислюються годинами, а тому миттєве направлення до суду електронного документа для розгляду забезпечить дотримання вимог КПК України [9, с. 119]. На жаль, зазначені питання також залишилися поза увагою законодавця.

До того ж для надання електронному документу юридичної сили має використовуватися електронний цифровий підпис. Складність цього питання полягає в тому, що протокол слідчої (розшукової) дії має бути підписаний усіма її учасниками, а електронним цифровим підписом володіють лише слідчий, дізнавач, прокурор. Отже, постає питання щодо можливості підпису відповідного протоколу потерпілим, свідком, підозрюваним, обвинуваченим, понятим тощо.

Підхід українського законодавця щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування має бути більш виваженим, оскільки, крім позитивного досвіду, у світовій практиці зустрічаються і невдалі спроби переходу кримінального судочинства на електронний формат. Так, наприклад, у 2005 р. в Бельгії був зроблений крок до оцифрування правосуддя шляхом введення системи «Phenix». Це був один із найбільш масштабних європейських проєктів, завдяки якому передбачалося підвищити ефективність і результативність, а також спростити та прискорити процедуру розслідування. Проте через поспішність, значні фінансові витрати та відсутність узгодженої стратегії щодо функціонування системи «Phenix» її запровадження залишилося нездійсненим.

Висновки

На підставі викладеного можна дійти обґрунтованого висновку про те, що розвиток інформаційних технологій стимулює до розроблення заходів з удосконалення діяльності органів досудового розслідування. Суттєвим чинником, пов'язаним із запровадженням інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, з урахуванням переходу до формату електронного документа, є переоцінка і законодавче реформування традиційної письмової концепції фіксування кримінального провадження. Запровадження у практичну площину інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, з одного боку, має вирішити багато існуючих проблемних аспектів, але сьогодні приписи чинного законодавства з цього питання лише створюють нові. Зазначимо, що розвиток інформаційних технологій і їх запровадження до площини кримінального процесу не можна зупинити, однак законодавча регламентація досліджуваних питань з урахуванням досвіду окремих країн і національних інтересів потребує подальшого системного вдосконалення.

Список бібліографічних посилань: 1. Сердюк Л. Р. Організаційно-правові основи впровадження електронного судочинства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 245 с. 2. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2018. 648 с. 3. Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : дис. ... д-ра філософії : 081. Львів, 2021. 248 с. 4. Літкевич Д. О. Теоретико-правові основи використання досягнень науково-технічного прогресу у кримінальній процесуальній формі : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2020. 266 с. 5. Сарсян Г. М. Об использовании компьютерных технологий в деятельности Следственного комитета Республики Армения. *Предварительное расследование*. 2017. № 2. С. 73–75. 6. Шульгин Е. П. Организация деятельности органов, осуществляющих производство в электронном формате (опыт зарубежных стран). *Юристъ-Правоведъ*. 2019. № 4 (91). С. 187–191. 7. Столітній А. Електронне кримінальне провадження у Литовській Республіці. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 4. 2018. С. 61–73. 8. Столітній А. В., Каланча І. Г. Електронний діалог – інноваційний напрям еволюції досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35, ч. 1, т. 3. С. 126–131. 9. Жученко О. Д. До питання про передумови розроблення електронного кримінального провадження в Україні. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 116–122.

Надійшла до редколегії 05.12.2021

Hlobenko H. I. Information and telecommunication system of pre-trial investigation: international experience and ways of implementation

The purpose of the article is to study the institute of pre-trial investigation and prospects for its further improvement by converting into electronic format. According to the goal, the research aims to develop a position on creating the most optimal model of information and telecommunication system of pre-trial investigation, as well as to study the prospects of its implementation and identify possible issues that may arise during pre-trial investigation in electronic format.

The introduction of electronic criminal proceedings is a very important and relevant step that will save significant time, money, reduce the time of consideration of relevant procedural documents, facilitate access of participants within their competence to the relevant materials of criminal proceedings and more. The provisions of the CPC of Ukraine already include attempts by the legislator to introduce electronic procedural proceeding, in particular through the possibility of using an electronic document and creating a Unified Register of Pre-trial Investigation. In addition, on December 15, 2021, the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on the introduction of information and telecommunications system of pre-trial investigation" came into force, the provisions of which should

regulate the procedure of electronic criminal proceedings. Detailed acquaintance with its contents gives the chance to outline a number of essential lacks.

The provisions of the Ukrainian legislation and some countries of the world community on the regulation of general requirements for the implementation of electronic criminal proceedings have been summarized. With this in mind, a number of problematic theoretical and applied issues have been identified, on the basis of which scientifically sound proposals have been formulated, which are directly related to making changes and additions to the current legislation.

Key words: criminal proceedings, information and telecommunication system, electronic document, recording of criminal proceedings, international experience, law enforcement activity.

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.17>

Артем Євгенович Голубов,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»,
кафедра права (доцент);

<https://orcid.org/0000-0001-8608-4206>,
e-mail: a.holubov@khai.edu

**ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ
ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Наведено характеристику джерел формування окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень як їх інформаційної основи. Уточнено поняття, зміст, значення та систему таких джерел. Зроблено висновок, що системний підхід до формування та науково обґрунтовані аналіз і узагальнення змісту цих джерел є умовою розроблення ефективних сучасних методик розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: криміналістична методика, джерела криміналістичної методики, інформаційна основа, окремі методики розслідування кримінальних правопорушень.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку суспільства та держави характеризується низкою факторів, які утворюють істотно нове соціальне середовище, в якому криміналістика має виконувати свої завдання. Впливають такі чинники і на подальший розвиток складових криміналістики, у тому числі обумовлюють потребу в оновленні окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. Одним із важливих аспектів їх формування є джерельна база, яка має використовуватись з урахуванням як узагальнення попереднього досвіду науки криміналістики, так і сучасних її напрацювань. Саме тому дослідження питань джерел методик розслідування кримінальних правопорушень є засобом удосконалення цього розділу криміналістики.

Стан дослідження проблеми

У науковій літературі питання джерел формування криміналістичних методик розглядалися переважно в контексті загальної проблематики формування відповідних методик, прояву реалізації принципів

їх формування тощо. Зокрема, джерела криміналістичної методики розглядаються вченими як важлива невід’ємна, а головне, самостійна складова питання формування криміналістичних методик. Так, у роботах В. А. Журавля, В. М. Шевчука, Б. В. Щура криміналістична методика характеризується як інформаційно-пізнавальна (інформаційна) модель, яка має інформаційно-пізнавальну спрямованість, в основі якої лежить кримінально значуща інформація [1, с. 233; 2, с. 872; 3, с. 901]. Також у науці криміналістики в цілому віднайшло своє опрацювання питання щодо переліку основних інформаційних джерел. Наприклад, звертається увага на те, що окремі криміналістичні методики розробляються на основі положень кримінального і кримінального процесуального права, криміналістики, кримінології, психології, теорії управління, наукової організації праці та інших галузей теоретичного і прикладного знання, матеріалів вивчення і аналізу судово-слідчої практики [4, с. 247]. Мали місце і спроби наведення узагальненого бачення переліку та системи джерел окремих методик розслідування злочинів. Так, Р. А. Степанюком були проаналізовані основні джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України, в межах чого наведено перелік джерел методик розслідування злочинів та методів їх використання [5, с. 142]. Отже, можна констатувати, що вчені-криміналісти як самостійну складову питання формування криміналістичних методик та окремий об’єкт наукового аналізу виділяють питання їх джерел. Проте в науковій літературі відсутній єдиний підхід до переліку, змісту та системи таких джерел. Це не сприяє виконанню завдання створення сучасних криміналістичних рекомендацій із розслідування окремих видів кримінальних правопорушень або їх груп. Тому одним із завдань науки криміналістики є окреслення як загальних підходів до питань джерел криміналістичної методики, їх системи, методів, так і використання отриманої інформації як основи формування відповідних окремих методик.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є наведення характеристики джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. Мета зумовлює виконання таких *завдань*: визначення ролі джерел у формуванні вказаних методик; аналіз змісту поняття «джерела формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень»; уточнення переліку цих джерел та їх систематизація.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні змісту, значення та системи джерел окремих методик розслідування кримінальних правопорушень як їх інформаційної основи та наведення

пропозицій щодо їх використання при формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Цілком обґрунтованою є думка тих учених-криміналістів, які уважають, що одним з актуальних завдань науки криміналістики на сучасному етапі її розвитку слід вважати завдання з удосконалення наявних та опрацювання нових криміналістичних рекомендацій з розслідування злочинів [1, с. 231; 6, с. 121]. Засобом його виконання є розвиток як теоретичної основи криміналістичної методики, так і підходів до формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, щодо поглиблення поглядів на їх джерела, зміст і система яких відіграють важливу роль у формуванні криміналістичних методик.

Стосовно зв'язку цих джерел і поняття «окрема криміналістична методика» слушно зауважує В. М. Шевчук, що остання має інформаційно-пізнавальну спрямованість і фактично являє собою інформаційно-пізнавальну модель і містить науково обґрунтовані та апробовані практикою методико-криміналістичні рекомендації [2, с. 872]. Тому вочевидь удосконалення наявних та опрацювання нових криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень має базуватися на певній сукупності систематизованих знань (даних, інформації, фактичного матеріалу). Б. В. Шур відзначає, що ознакою криміналістичної методики є інформаційність, де криміналістична методика є фактично інформаційною моделлю, яка акумулює дані щодо засобів (методичних рекомендацій, технологій) розслідування певних видів злочинів [3, с. 901]. При такому погляді на окрему криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень процес її формування можна характеризувати як дослідження, висунення припущень щодо найбільш оптимальних форм, методів, способів виявлення, розслідування, розкриття та попередження кримінальних правопорушень. А тому цілком можливо порівняти це з процесом висунення наукової гіпотези, розвитку (формування) якої проходить три стадії: накопичення фактичного матеріалу і припущення на його підставі; формулювання гіпотези, тобто виведення з припущення наслідків, розгортання теорії; перевірка на практиці та уточнення за результатами цієї перевірки, де таким чином гіпотеза перетворюється на наукову теорію [7, с. 15]. Зокрема, на можливість застосування такого підходу у кримінологічній науці щодо створення інформаційної моделі злочинності і визначення її змісту вказано Н. Сметаніною [8, с. 603]. Тому вважаємо, що таке бачення алгоритму формування окремої криміналістичної методики є цілком прийнятним.

На підставі наведеного зауважимо, що в основі формування окремої криміналістичної методики лежать відповідні дані, інформація, фактичний матеріал, зокрема результати вивчення та узагальнення основних етапів та форм боротьби зі злочинністю (виявлення, вивчення, розслідування, розкриття та попередження) [9, с. 387]. Ця сукупність систематизованих знань (даних, інформації, фактичного матеріалу) є інформаційною основою формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. І можна вказати на існування безпосереднього зв'язку між інформаційною основою (знаннями, інформацією, фактичним матеріалом), її якістю, обсягом, змістом, науковою обґрунтованістю отримання і достовірністю й можливістю взагалі розробити на її підґрунті ефективну окрему криміналістичну методику. Методологічно правильне та науково обґрунтоване використання цієї інформаційної основи як підґрунтя формування інформаційно-пізнавальної моделі, яка містить методико-криміналістичні рекомендації з розслідування злочинів, є важливою засадою їх формування. Так, Р. А. Степанюк до основних принципів побудови методики розслідування відносить наукову основу [5, с. 142]. Ця думка підкреслює значення інформаційного підґрунтя і вказує на важливу роль дотримання правил його використання у формуванні окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.

У криміналістичній науці цю інформаційну основу (фактичний матеріал) позначають як джерела криміналістичної методики [9, с. 390; 10, с. 232; 11, с. 184] або як «інформаційні джерела методики розслідування» [12, с. 271]. Р. А. Степанюк характеризує їх як вихідні носії інформації для якісного розроблення методичних рекомендацій із розслідування злочинів [5, с. 142]. У цій позиції джерела охарактеризовані з точки зору існування їх як певних об'єктів та вказівки на їх значення для розроблення відповідних методичних рекомендацій. У іншій роботі джерела криміналістичної методики визначено як інформаційні потоки, які впливають на регламентацію, вдосконалення наявних та впровадження нових криміналістичних методик розкриття і розслідування окремих видів злочинів [10, с. 232]. Ця точка зору акцентує увагу на значенні джерел (впливають на вдосконалення окремих методик розслідування злочинів) та розкриває їх зміст (інформаційні потоки). З аналізу наведених позицій вкажемо на ознаки джерел методик розслідування кримінальних правопорушень: зміст – це певні дані, інформація, фактичний матеріал; форма – носії даних, інформації; онтологічне значення – першооснова розроблення відповідних методик; функціональне призначення – умова розроблення якісних методичних рекомендацій.

Відзначимо, що, серед іншого, потребує свого розкриття термін «носій інформації» як джерело формування криміналістичних методик.

Зважаючи на значення слова «джерело» [13, с. 218], висловимо припущення, що це певні об'єкти, явища, процеси, що містять ті чи інші дані, інформацію і виступають основою, звідки постають, черпаються ці дані, інформація, фактичний матеріал для розроблення окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. Так, у теорії методології та організації наукових досліджень звертається увага, що на ранньому етапі дослідження накопичується та аналізується фактичний матеріал, що дає можливість для окремих узагальнень, висунення гіпотез і висновків [7, с. 16]. Це дає підстави характеризувати джерела криміналістичної методики як об'єкти, явища, процеси тощо, які досліджуються і аналізуються в царині практичної діяльності із запобігання, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень і містять дані, інформацію, фактичний матеріал, що утворюють основу для розроблення криміналістичних рекомендацій із розслідування кримінальних правопорушень. Із цього приводу вказується, що криміналістична методика вивчає складний об'єкт, до складу якого входять два протилежні, але пов'язані між собою види людської діяльності (механізм учинення злочинів окремого виду та розслідування злочинів окремого виду (діяльність слідчих, органів дізнання) [14, с. 5], а тому саме їх встановлення, описання шляхом вивчення і наукового узагальнення значної кількості практики розслідування однорідних злочинів, дозволяє розробити чіткі, науково обґрунтовані, загальні та найбільш ефективні методи у вигляді наукових положень та практичних рекомендацій [2, с. 872; 14, с. 6; 15, с. 330].

Щодо переліку джерел криміналістичної методики, то фахівці до них відносять переважно: кримінальну (злочинну) діяльність; слідчу практику; законодавство; положення окремих природничих, технічних і суспільних наук і галузей знань [9, с. 390; 16, с. 7]. Така позиція є доволі поширеною серед учених-криміналістів. Схожий, часом дещо більш розширений або дещо звужений за змістом перелік цих джерел, наводиться і у працях інших вчених [3, с. 901; 4, с. 247; 11, с. 184; 12, с. 271; 17, с. 8]. Якщо проаналізувати позиції науковців, а також урахувати сутність цього розділу криміналістики (система наукових положень щодо закономірності механізму вчинення злочинів окремих видів, а також закономірності їх розслідування та розроблювані на їх основі практичні рекомендації щодо організації і здійснення розслідування та запобігання окремим видам злочинів [12, с. 269; 16, с.8]), то можна запропонувати такий перелік джерел формування криміналістичних методик: 1) кримінальна (злочинна) діяльність (узагальнення результатів вивчення механізму учинення злочинів окремого видів і груп); 2) судово-слідча та експертна практика (узагальнення результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень та аналіз слідчо-прокурорської, судової та експертної практики);

3) нормативно-правові акти (положення кримінального і кримінального процесуального законодавства, положення інших галузей права, підзаконні нормативно-правові акти уповноважених правоохоронних органів тощо); 4) положення теорії криміналістики, судової експертології, судової медицини та психіатрії (загальні засади, положення криміналістичної техніки, тактики та методики, наявні методи розслідування окремих видів злочинів, теоретичні положення судової експертології, судової медицини та психіатрії тощо); 5) дані з відповідних криміналістичних обліків та інформація з інших баз даних (інформаційних систем); 6) положення окремих наук і галузей знань (положення кримінології, психології, соціології, теорії управління, наукової організації праці тощо); 7) додаткові інформаційні джерела (акти (рекомендації) міжнародних організацій правоохоронної спрямованості, наукові праці, аналіз та узагальнення закордонного досвіду розслідування кримінальних правопорушень, довідкові та статистичні дані тощо). В цілому цей перелік охоплює практично весь спектр інформаційних джерел криміналістичної методики, адже презентує основні об'єкти (джерела), звідки криміналістика може брати певні знання (дані, інформацію, фактичний матеріал) для аналізу, узагальнення та опрацювання у формі відповідних теоретичних положень та практичних рекомендацій.

Також у межах статті звернемо увагу на питання групування джерел криміналістичної методики як узгодженої та комплексної системи. Зокрема, звернемо увагу на наукові праці, в яких їх автори наводять не тільки перелік інформаційних джерел криміналістичної методики, а також їх групування. Так, у підручнику «Криміналістика» за редакцією професора В. Ю. Шепітька такі джерела поділені на правові (кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-процесуальні дані) та інформаційні (наукові положення теорії криміналістики, дані інших наук, результати узагальненого досвіду судово-слідчих органів) [12, с. 271]. І таке розрізнення методологічно виправдане. Наприклад, на важливу роль кримінального і кримінального процесуального права як правової основи методики розслідування злочинів указує В. О. Маркус [9, с. 388–389]. У свою чергу, враховуючи те, що ознакою криміналістичної методики є інтегративність [3, с. 900], то як джерела вона поєднує різні за характером, але об'єднанні єдиним значенням – інформаційна основа методики, об'єкти (судово-слідчу практику, дані криміналістики та інших наук тощо). Так, у навчальному посібнику «Криміналістика» за редакцією Є. В. Пряхіна джерела криміналістичної методики автори поділяють на: нормативно-правові джерела; слідча, прокурорська, експертна і судова практика; положення науки [17, с. 232–233]. Р. Л. Степанюк джерела формування окремих методик розслідування злочинів,

учинених у бюджетній сфері, поділяє на такі групи: а) правові джерела; б) наукові основи (досягнення криміналістики та інших наук); в) практика злочинної діяльності в бюджетній сфері та практика правоохоронної діяльності з протидії їй [5, с. 142]. І такий погляд у цілому варто підтримати, адже він презентує основні групи джерел, звідки криміналістика може черпати відповідні дані, інформацію для їх аналізу, узагальнення та опрацювання в теоретичні положення та практичні рекомендації криміналістичної методики.

З огляду на наведений вище перелік досліджуваних джерел залежно від змісту даних (інформації) та положень (висновків), які будуть узяті як основа для формування криміналістичних методик, ці джерела за змістом можна класифікувати на такі види: 1) теоретичні джерела (положення теорії криміналістики, положення окремих наук і галузей знань); 2) емпіричні джерела (кримінальна (злочинна) діяльність та слідча, судова і експертна практика); 3) нормативні джерела (закони, підзаконні нормативно-правові акти, акти локальної нормотворчості правоохоронних органів тощо); 4) аналітично-інформаційні джерела (аналіз та узагальнення статистичних даних, аналіз та узагальнення слідчої, судової і експертної практики, інформація з баз даних, результати криміналістичного прогнозування, узагальнення наукових досліджень тощо); 5) довідкові джерела (дані судової статистики, інші інформаційні джерела тощо).

Враховання наведеного переліку джерел формування криміналістичних методик та їх групування, на нашу думку, сприятимуть більш комплексному та системному підходу до отримання теоретично та практично значущої інформації для розроблення як взагалі положень цього самостійного розділу криміналістики, так і більш повного та всебічного опрацювання методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що джерелами формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень доцільно вважати ті об'єкти (явища, процеси тощо), які існують як вихідні, визначальні, первісні носії інформації, вивчення яких здатне надати інформаційні потоки криміналістично значущих для розроблення методичних рекомендацій (методик) даних, інформації, фактичного матеріалу. Змістом указаних джерел слід вважати різні за своєю природою походження (емпіричною, теоретичною, нормативною, статистичною, аналітичною, довідковою тощо) дані, інформацію, фактичний матеріал, який має значення для формування відповідних окремих методик та в цілому вдосконалення положень криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень.

Значення досліджуваних джерел полягає у створенні належного, науково обґрунтованого інформаційного підґрунтя, інформаційної першооснови для формування ефективних окремих методик розслідування кримінальних правопорушень та розроблення відповідних методичних рекомендацій. Джерела формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень становлять собою цілісну взаємопов'язану та взаємоузгоджену систему носіїв криміналістично значущої для формування відповідної методики інформації, а тому мають вивчатися та опрацьовуватися системно та комплексно. Підхід до виділення певної групи, яка об'єднує типові, однорідні або схожі за своїм змістом інформаційні джерела з наведенням розширеного їх переліку, є методологічно обґрунтованим, а також перспективним з позиції презентації системи джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.

Щодо перспектив продовження наукових досліджень означеної у статті проблематики, то актуальними є питання форм та методів вивчення тих чи інших інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, аналізу та узагальнення відповідних даних, інформації, фактичного матеріалу, а також способів використання отриманих результатів при формуванні наукових положень і практичних криміналістичних рекомендацій (методик). Їх вирішення сприятиме більш ефективному виконанню криміналістикою взагалі та криміналістичною методикою, зокрема тих актуальних завдань, які вони мають вирішувати в умовах реалізації в істотно новому соціальному середовищі.

Список бібліографічних посилань: 1. Журавель В. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1 (52). С. 231–241. 2. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. / упоряд. Н. А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с. 3. Щур Б. В. Ознаки криміналістичної методики. *Форум права*. 2011. № 3. С. 899–903. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_151.pdf (дата звернення: 12.12.2021). 4. Малярова В. О., Андреев О. О. Деякі питання щодо вдосконалення окремих криміналістичних методик. *Форум права*. 2017. № 5. С. 247–251. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1203358>. 5. Степанюк Р. Л. Джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2014. № 1 (12). С. 138–145. 6. Шевчук В. М. Проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик // Challenges in Science of Nowadays : Proceedings of the 5th Intern. Sci. and Practical Conf. (July 16–18, 2020). Washington, USA, 2020. Pp. 117–127. 7. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учб. літ., 2010. 352 с.

8. Smetanina N. Informative model of crime in modern Ukrainian criminology. *Asian Journal of Scientific and Educational Research*. 2015. No. 1, Vol. 2. Pp. 599–606. **9.** Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с. **10.** Криміналістика : навч. посіб. / Р. І. Благу́та, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ : Атіка, 2012. 496 с. **11.** Кофанов А. В., Кофанова О. С. Криміналістика : посібник. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 248 с. **12.** Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 464 с. **13.** Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1440 с. **14.** Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. Т. 1. 384 с. **15.** Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : ЦУА, 2009. 472 с. **16.** Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. Т. 2. 312 с. **17.** Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благу́та, О. М. Гумін та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2021

Holubov A. Ye. Theoretical issues of information sources for the formation of separate methods of investigating criminal offenses

The subject of the study is to provide a detailed description of the sources of formation of certain forensic methods of investigating criminal offenses. The purpose of the article is to clarify the concept, content, meaning and system of such sources.

The main thesis of the scientific work is the assumption that the studied sources are objects, phenomena, processes that contain certain data, information, factual materials for the formation of certain forensic methods of investigating criminal offenses. In order to verify it, the analysis and generalization of the scientists' views on this issue, considered the general theoretical foundations of forensic methodology, and more.

The study is aimed at creating the preconditions for improving existing and developing new forensic recommendations. As a result, new scientifically substantiated results were obtained, which help to improve the provision of the investigative bodies, the prosecutor's office and the court with modern methodological recommendations aimed at improving the efficiency and completeness of the investigation and trial of criminal offenses.

The study clarifies the content of the concept of the source of certain methods of criminal offenses investigation (objects (phenomena, processes, etc.), which are the primary carriers of information for the formation of appropriate methods), their significance is determined (creation of scientifically substantiated information basis for formation of effective methods of investigation of criminal offenses) and their system is considered (theoretical, empirical, normative, analytical-informational and reference sources). It is proved that these sources form the

information basis for the formation of certain methods of investigating criminal offenses. It is concluded that a systematic approach to the formation and scientifically sound analysis and generalization of the content of the system of these sources is a condition for the development of effective modern methods of investigating criminal offenses.

Key words: forensic methodology, sources of forensic methodology, information base, separate methods of investigation of criminal offenses.

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.18>

Анна Миколаївна Проценко,

Національний науковий центр

*«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(аспірант);*

<https://orcid.org/0000-0002-1714-2449>,

e-mail: annatoropenko@ukr.net

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ В СУДІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КРАЇН БЛИЖНЬОГО ЗАРУБІЖЖЯ

Висвітлено особливості проведення експертизи в суді у кримінальних провадженнях в Україні та одинадцяти країнах ближнього зарубіжжя. Проаналізовано та надано пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства про ініціативу суду, залучення в судове провадження експерта та спеціаліста, попереднього дослідження матеріалів кримінального провадження до призначення експертизи, способів ознайомлення з висновком експерта учасників судового розгляду.

Ключові слова: експертиза, суд, порівняльний аналіз, залучення експерта та спеціаліста, висновок експерта.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Порядок проведення експертизи в суді регламентується ст. 332 Кримінального процесуального кодексу України¹. Нормою передбачено, що експертиза призначається за клопотанням сторін, а в деяких суворо визначених випадках – з ініціативи суду, а також описано порядок постановки питань експерту. Разом із тим, як свідчить аналіз процесуального закону та судова практика, проведення експертизи під час судового кримінального провадження регламентовано нечітко, неповно, що породжує проблеми, які потребують законодавчого вирішення. До таких проблемних питань належать взаємозв'язок експертизи в суді та проведеної під час досудового розслідування, участь обізнаних осіб у судовому розгляді до доручення їм експертизи, спосіб та обсяг ознайомлення сторін із висновком експерта тощо.

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.12.2021).

У зв'язку зі схожістю кримінального процесуального законодавства України та держав ближнього зарубіжжя в галузі судових експертиз становить теоретичний і практичний інтерес зіставлення процедури проведення експертизи в суді згідно з вітчизняною та закордонною регламентацією.

Стан дослідження проблеми

Проблемним питанням проведення експертизи під час судового розгляду, особливостей і недоліків законодавчого врегулювання і застосування на практиці, порядку призначення і проведення експертиз, дослідження і оцінки висновків експертів присвячені численні роботи українських та закордонних науковців у галузі кримінального процесу, криміналістики, судової експертології, серед яких Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Арсенєв, М. Й. Вільгушинський, Н. В. Глинська, Л. В. Зорін, П. М. Каркач, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, В. П. Корж, О. Ю. Корчагін, О. П. Кучинська, М. Г. Любарський, Ю. М. Мирошниченко, Ю. К. Орлов, А. Я. Паліашвілі, І. А. Петрухін, В. О. Попелюшко, В. А. Попов, О. Р. Росинська, О. В. Селіна, В. В. Циркаль, В. М. Шепель, І. І. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін.

Однак більшість праць засновані на нормативних актах, що втратили чинність, у них досліджуються питання вітчизняного для авторів законодавства та відсутні компаративістські дослідження. У вітчизняній законодавчій практиці вживалися різні заходи до реформування інституту судової експертизи, однак вони відзначалися непослідовністю і суперечливістю, не вирішували існуючих проблем. У зв'язку з викладеним доцільно провести порівняльний аналіз особливостей призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні у країнах ближнього зарубіжжя для встановлення положень, які можуть бути впроваджені в український процесуальний закон для поліпшення його ефективності.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз регламентації проведення експертизи в суді відповідно до КПК Азербайджанської Республіки¹, Республіки Білорусь²,

---

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики : Закон Азербайджанской Республики от 14.07.2000 // Законодательство стран СНГ : сайт. URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=11597 (дата звернення: 01.12.2021).

² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 16.07.1999 № 295-3 // LEGISLATIONLINE : сайт. URL: https://www.legislationline.org/download/id/9163/file/BEL_CPC_ru.pdf (дата звернення: 01.12.2021).

Республіки Вірменія¹, Киргизької Республіки², Республіки Естонія³, Республіки Казахстан⁴, Республіки Молдова⁵, Республіки Таджикистан⁶, Республіки Туркменістан⁷, Республіки Узбекистан⁸, Російської Федерації⁹, зіставлення з вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством і на підставі отриманих даних формулювання пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі завдання:

– проаналізувати порядок призначення експертизи сторонами та судом за законодавством зазначених вище країн;

---

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения : Закон Республики Армения от 01.09.1998 № ЗР-248 // Законодательство стран СНГ : сайт. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7460 (дата звернення: 01.12.2021).

² Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики : Закон Кыргызской Республики от 28.10.2021 № 129 // Министерство юстиции Кыргызской Республики : офиц. сайт. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308> (дата звернення: 01.12.2021).

³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Эстония : Закон Республики Эстония от 12.02.2003 // LEGISLATIONLINE : сайт. URL: https://www.legislationline.org/download/id/9738/file/EST_CPC_ru.pdf (дата звернення: 01.12.2021).

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 04.07.2014 № 231-V // Юрист : сайт. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852#sub_id=0 (дата звернення: 01.12.2021).

⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 14.03.2003 № 122-XV // Континент : сайт. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729 (дата звернення: 01.12.2021).

⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан : Закон Республики Таджикистан от 03.12.2009 // Континент : сайт. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30594304 (дата звернення: 01.12.2021).

⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана : Закон Туркменистана от 18.04.2009 // Юрист : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31344376&pos=8;-109#pos=8;-109 (дата звернення: 01.12.2021).

⁸ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан : утвержд. Законом Республики Узбекистан от 22.09.1994 № 2013-XII // Юрист : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421101 (дата звернення: 01.12.2021).

⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : Закон Российской Федерации от 22.11.2001 // Официальный интернет-портал правовой информации : сайт. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073942> (дата звернення: 01.12.2021).

- з'ясувати наявність зв'язку між експертизами, призначеними на досудовому розслідуванні, та експертизою, що призначається в суді;
- встановити особливості участі експерта в судовому розгляді до призначення експертизи судом;
- розглянути способи дослідження висновку експерта в суді сторонами кримінального провадження.

Наукова новизна дослідження

У результаті проведеного дослідження запропоновано рекомендації з метою вдосконалення процесуального законодавства України щодо ініціативи суду про призначення експертизи, участі експерта або спеціаліста в дослідженні матеріалів кримінального провадження до призначення експертизи в суді, проголошення та дослідження висновку експерта сторонами обвинувачення та захисту.

Виклад основного матеріалу

Аналіз процедури проведення експертизи в суді здійснювався відповідно до ст. 332 КПК України, ст. 331 КПК Азербайджанської Республіки, ст. 334 КПК Республіки Білорусь, ст. 345 КПК Республіки Вірменія, ст. 295 КПК Республіки Естонія, ст. 373 КПК Республіки Казахстан, ст. 295 КПК Киргизької Республіки, статей 142, 374 КПК Республіки Молдова, ст. 318 КПК Республіки Таджикистан, ст. 396 КПК Республіки Туркменістан, ст. 446 КПК Республіки Узбекистан, ст. 283 КПК Російської Федерації.

Згідно з вітчизняним кримінальним процесуальним законом експертиза в суді проводиться за клопотанням сторін або потерпілого. Суд може за своєю ініціативою доручити проведення експертизи, але лише у трьох чітко визначених випадках: 1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК України; 3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи чи викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності. Огляд закордонного законодавства свідчить, що положення щодо ініціативи суду в залученні експерта повністю відсутні в законі Республіки Молдова, а в інших країнах навпаки передбачено призначення експертизи з ініціативи суду без жодних обмежень.

Обмеження можливості суду у вітчизняному законодавстві у збиранні доказів, у тому числі дорученні проведення експертизи за власною ініціативою суду, пояснюється найчастіше принципами незалежності та безсторонності суду, змагальною побудовою кримінального процесу, відсутністю в суді особистих інтересів [1, с. 46]. Вважається, що активність суду у збиранні та перевірці доказів шляхом

проведення чи призначення самостійно ініційованих судових дій є виявом упередженості та прихильності суду до однієї зі сторін у процесі. О. Г. Яновська вказує, що активність суду повинна виявлятися в загальному керівництві кримінальним процесом [2, с. 89–90]. Під таким кутом зору суду дійсно немає необхідності докладати зусиль до встановлення істини, заповнення прогалін розслідування, тому що це повинні робити у своїх інтересах сторони обвинувачення та захисту.

На нашу думку, суд не просто арбітр у спорі між сторонами обвинувачення та захисту. Він не може приймати рішення у кримінальному провадженні тільки на тій підставі, що сторона обвинувачення не зуміла з тих чи інших причин належним чином підтримати обвинувачення в суді або сторона захисту уникає своїх обов'язків. Закон зобов'язує суд винести законне, обґрунтоване та вмотивоване рішення на підставі об'єктивно з'ясованих обставин (ст. 370 КПК України). Указане свідчить про необхідність суду активно брати участь у процесі доказування. На рішення суду не може впливати неспроможність прокурора належним чином забезпечити і підтримати доказами обвинувачення, невміння або небажання захисника виконувати свої функції. Вважаємо правильним думку М. Г. Шербаковського, який вважає, що, виходячи з кінцевої мети кримінального провадження – повного та неупередженого судового розгляду (ст. 2 КПК України), для подолання сумнівів, отримання достовірного знання, необхідного для прийняття обґрунтованого рішення, суд має право та зобов'язаний за певних обставин вжити заходів для отримання нових та перевірки наявних доказів з власної ініціативи [3, с. 219–222]. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що у ситуації пасивності сторін кримінального провадження та потерпілого, відсутності підстав залучення експерта судом відповідно до ст. 332 КПК України, але у разі необхідності встановлення певних обставин правопорушення суд має право назначити експертизу за своєю ініціативою без яких-небудь обмежень.

Важливою обставиною, що впливає на визначення процесуального виду експертизи, вибір експерта та організацію проведення експертизи в суді, є наявність/відсутність на стадії досудового розслідування висновку експерта щодо об'єктів, які досліджуються (можуть бути досліджені) в суді. У вітчизняному процесуальному законі, а також у більшості кодексів інших держав зазначена ситуація не згадується. Лише у КПК Азербайджанської Республіки окремо регулюється участь експерта, який дав висновок під час досудового розслідування. Йому надається право брати участь у судовому розгляді, досліджувати докази, що стосуються предмета експертизи. Наголошено, що проведення експертизи під час досудового провадження є

важливим для вибору експерта в судовому провадженні [4, с. 63]. Якщо експертиза не викликає сумнівів, але судом виявлено нові об'єкти або виникла потреба у вирішенні інших питань, то признається нова експертиза. Якщо у висновку раніше проведеної експертизи встановлено, що не всі об'єкти були досліджені або не на всі питання були надані відповіді, то є підстави для призначення додаткової експертизи. У першому та другому випадках експертизу в суді може проводити експерт, який раніше надав висновок. Однак якщо проведена під час досудового розслідування експертиза викликає обґрунтовані сумніви щодо правильності або обґрунтованості, то згідно із загальними правилами признається повторна експертиза, яка доручається іншому експерту. Таким чином, вибір експерта залежить від оцінки раніше проведеної експертизи та наявності нових обставин правопорушення, які встановлюються під час судового розгляду.

У процесуальних законах республік Азербайджану, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану та Естонії поза зв'язком із раніше проведеною експертизою передбачено участь залученого судом експерта у процесі судового розгляду до призначення експертизи та його право ставити питання допитуваним особам, ознайомлюватися з матеріалами кримінальної справи, брати участь у судових діях, що стосуються предмета експертизи. У КПК України немає вказівки на попередню участь експерта в дослідженні матеріалів справи у суді до призначення експертизи, що є, на нашу думку, суттєвою прогалиною законодавця.

Вважаємо, що в цій ситуації слід розглянути мету виклику експерта в суд. Наголосимо, що експерт, який проводив експертизу на досудовому розслідуванні, викликається до суду не завжди та не для підтвердження раніше наданого висновку. У необхідних випадках метою виклику експерта є проведення експертизи та надання висновку за її результатами або роз'яснення висновку під час допиту (ст. 356 КПК України). Наведені ситуації слід розрізняти. З метою проведення експертизи експерт викликається, якщо: в суді встановлені нові обставини, що вимагають проведення досліджень; висновок, наданий на досудовому розслідуванні, заснований на вихідних даних, отриманих із показань обвинуваченого, потерпілого, свідка, а в ході судового розгляду вони змінені; у процесі досудового розслідування для встановлення одного й того ж факту та щодо одних і тих самих об'єктів було проведено декілька експертиз, а експерти дійшли протилежних висновків; раніше проведене експертне дослідження є неповним. Для допиту щодо роз'яснення та уточнення змісту проведеної експертизи виклик обумовлений такими причинами: висновок експерта не обґрунтований, суперечить іншим матеріалам справи, має інші недоліки, виникають сумніви щодо його правильності; між

експертами, які проводили комісійну або комплексну експертизу, виникли розбіжності і кожен із них склав окремий висновок; у зацікавлених учасників процесу виникли сумніви щодо обґрунтованості висновків експерта, є неясності у висновку, які вимагають роз'яснення без проведення додаткових досліджень.

На нашу думку, необхідно уточнити статус обізнаної особи, яка бере участь у судовому розгляді до призначення експертизи. В зарубіжних та вітчизняному законах вказано ситуацію не висвітлено. Як зазначено вище, в дослідженні матеріалів кримінального провадження може брати участь експерт, який надав висновок під час досудового розслідування. Проте коли експертиза на стадії досудового розслідування не призначалась, є підстави для проведення повторної експертизи та ухвала про залучення експерта судом ще не винесена, обізнана особа, яка викликається в суд, повинна мати, на нашу думку, процесуальний статус спеціаліста згідно зі ст. 71 КПК України.

Відсутність регламентації щодо попередньої участі експерта або спеціаліста до призначення експертизи судом обумовлює негативні наслідки. По-перше, питання, що виносяться на експертизу, можуть бути сформульовані учасниками судового провадження та самим судом некоректно або неясно. По-друге, матеріали, що направляються на експертизу, досить часто є недоброякісними: недостатньо об'єктів або зразків порівняння для дослідження, не наданий дозвіл на часткову або повну зміну (знищення) об'єктів тощо. Зазначені недоліки обумовлюють необхідність направлення експертом клопотання в суд про усунення помилок, що зумовлює затягування строків судового провадження. По-третє, в ході судового провадження при дослідженні речових доказів, документів, звуко- та відеозаписів, огляді на місці, допитах обвинуваченого, потерпілого, свідків за участю експерта або спеціаліста може бути отримана необхідна для предмета майбутнього експертного дослідження додаткова інформація. Уникнути таких несприятливих ситуацій можна за умови участі в судовому провадженні експерта або спеціаліста. Відомий український учений А. Ю. Ароцкер наголошував, що суд не має права позбавляти експерта можливості брати участь у дослідженні обставин справи, які стосуються предмета експертизи, й у реалізації цього права суд зобов'язаний сприяти йому [5, с. 78]. Вказана участь впливає із ст. 69 КПК України, згідно з якою експерт має право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів та зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи, бути присутнім під час учинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження, ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть

участь у кримінальному провадженні. Крім отримання додаткової інформації, обізнана особа, яка бере участь у судовому провадженні, надає консультативну допомогу суду у формулюванні питань на експертизу, визначає характер та обсяг необхідних для дослідження матеріалів, уточнює місце й термін проведення експертизи та інші питання. Таким чином, суд має право викликати експерта, який проводив експертизу на стадії досудового розслідування, іншого фахівця як спеціаліста для проведення експертизи в суді, коли підстави для її проведення виникли під час судового розгляду.

Ще одним не до кінця вирішеним питанням вітчизняного законодавства залишається спосіб ознайомлення сторін і суду з висновком експерта. Щодо цього моменту у кримінально-процесуальних кодексах республік Азербайджану, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану вказується, що після проведення дослідження висновок оголошується експертом, який був присутній у суді. Оголошення висновку експерта в суді згідно з чинним вітчизняним кримінальним процесуальним законом не передбачено, що є, безумовно, упущенням законодавця. Доцільно закріпити вказану процедуру в нормі, що регулює проведення експертизи в суді. Вказана пропозиція корелює із принципами безпосередності (ст. 23 КПК України), гласності (ст. 27 КПК України) судового провадження, а також порядку дослідження документів (ст. 358 КПК України). Додатково слід зазначити, що сприйнятий «на слух» експертний висновок може бути не до кінця зрозумілий учасникам кримінального провадження, викликати труднощі в розумінні суті, змісту цього процесуального документа. Це пояснюється застосуванням спеціальних термінів під час описування методики, прийомів дослідження, оцінки властивостей та ознак об'єктів, проміжних висновків тощо. Тому, як правильно вказує Ю. М. Мирошниченко, в законі необхідно передбачити можливість надання сторонам часу для детального вивчення висновку експерта [6, с. 446]. У разі встановлення будь-яких прогалин, протиріч, помилок, сумнівів щодо змісту висновку виникають підстави для подальшого допиту експерта (ст. 356 КПК України).

Висновки

На основі порівняльного аналізу процесуального законодавства України та країн ближнього зарубіжжя в галузі судової експертизи доцільно до ст. 332 КПК України внести такі доповнення:

– експертиза призначається за клопотанням сторін та ініціативою суду;

– експертизу проводить експерт (експерти), який надав висновок під час досудового розслідування, або інший експерт (експерти), призначений судом, або ті та інші експерти спільно;

– експерт, який проводив експертизу під час досудового розслідування, або спеціаліст, якому експертиза буде призначена, викликаний до суду, має право брати участь у дослідженні предметів та документів, проведенні судових дій, що стосуються предмета експертизи, обговорювати питання та об'єкти, що надаються на експертизу; уточнити термін провадження експертизи;

– після проведення експертизи експерт оголошує висновок у судовому розгляді та може бути допитаний для доповнення й уточнення наданого висновку;

– головуючий за клопотаннями сторін надає можливість детального дослідження висновку проведеної в суді експертизи.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. Харків : Право, 2012. Т. 2. 664 с. 2. Яновська О. Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 87–91. 3. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с. 4. Ціркаль В. В. Проведення експертизи у суді: організаційні питання. *Право України*. 2004. № 1. С. 62–67. 5. Ароцкер А. Е. Об усовершенствовании правовой регламентации производства экспертизы в суде. *Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы*. 1969. Вып. 1. С. 77–79. 6. Мирошниченко Ю. М. Дослідження, перевірка та оцінка судом висновку експерта. *Форум права*. 2009. № 3. С. 445–450. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_3_67.pdf (дата звернення: 01.12.2021).

Надійшла до редколегії 03.12.2021

Protsenko A. N. Comparative legal analysis of the expertise in court under the criminal law of Ukraine and CIS countries

A comparative analysis of the expertise during the criminal proceedings in accordance with the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Republics of Azerbaijan, Belarus, Armenia, Kyrgyzstan, Estonia, Kazakhstan, Moldova, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan and the Russian Federation has been carried out.

Proposals were submitted to the domestic Criminal Procedure Code to increase the efficiency of the expertise in court. It is proved that in a situation of passivity of the parties to the criminal proceedings and the victim to make an informed decision in case it is necessary to establish certain circumstances of the offense, the court has the right to appoint an examination on its own initiative without any restrictions. The expertise appointed in court in respect of the expertise carried out in the pre-trial investigation may be additional, repeated or new. The expert is summoned to court for expertise, when: new circumstances have been established in the court proceedings that require research; several examinations were conducted at the

pre-trial stage and experts came to the opposite conclusion; previously conducted expert research is incomplete.

Expertise in court may be conducted by an expert (experts) who gave an opinion during the pre-trial investigation, or another expert (experts) appointed by the court, or both experts together. The expert who conducted the expertise during the pre-trial investigation, or the specialist to whom the expertise will be assigned, summoned to court, have the right to participate in the expertise of objects and documents, conduct court proceedings related to the subject of expertise, discuss issues and objects for expertise, to specify the term of expertise. After the examination, the expert must announce the opinion in court and may be questioned to supplement and clarify the opinion. The presiding judge at the request of the parties should provide an opportunity to study in detail the conclusion of the expertise conducted in court.

Key words: expertise, court, comparative analysis, involvement of expert and specialist, expert opinion.

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.19>

Катерина Петрівна Силенок,

Національний науковий центр

*«Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
лабораторія теоретичних досліджень, редакційно-видавничої
та науково-методичної діяльності (науковий співробітник);*

<https://orcid.org/0000-0001-9355-5010>,

e-mail: sylenokkateryna@gmail.com

МІСЦЕ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СИСТЕМІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Розглянуто питання класифікації судових експертиз в Україні відповідно до критеріїв, що існують у доктрині експертного забезпечення правосуддя та нормативно-правових актах. Метою дослідження є визначення місця історико-археологічної експертизи в коректній класифікації судових експертиз України та основних аспектів і критеріїв проведення класифікації. Для вирішення поставленої мети проаналізовано спеціальну літературу та нормативно-правове забезпечення із зазначеної тематики. Зроблено висновок, що історико-археологічна експертиза має свої предмет (завдання), об'єкт, суб'єкт і методи. Запропоновано класифікувати її за різними критеріями, наведеними у статті.

Ключові слова: історико-археологічні дослідження, класифікація судових експертиз, види судових експертиз, критерії класифікації судових експертиз.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сучасні досягнення науки використовують у всіх сферах суспільного життя, зокрема й у сфері судової експертизи та криміналістики. Надзвичайно важливо вчасно запроваджувати новітні методи й технології у процес проведення судових експертиз, адже якісне та своєчасне виконання експертизи є запорукою доступності й ефективності правосуддя в Україні. Об'єктивізація процесів досудового розслідування та судового розгляду справ сприяє розширенню сфери використання спеціальних знань, зокрема шляхом залучення судового експерта до всіх видів судочинства.

Із плином часу вдосконалюються всі сфери людського життя, виникають нові способи вчинення злочинів, а наявні – ускладнюються, що тягне за собою потребу в запровадженні нових напрямів судових експертиз та їх коректній класифікації. Станом на сьогодні актуальними залишаються спірні питання щодо набуття земельними ділянками статусу нерухомої пам'ятки культурної спадщини; питання

притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 298 Кримінального кодексу України за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини.

У зв'язку із наведеним Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, доповнено новим видом судової експертизи – історико-археологічною та новою спеціальністю – історико-археологічні дослідження земельних ділянок.

Стан дослідження проблеми

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» (ст. 1) поняття «судова експертиза» визначено як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду¹.

Під спеціальними знаннями у криміналістиці розуміють наукові, технічні та практичні знання, здобуті в результаті професійного навчання чи роботи за певною спеціалізацією особою, залученою як спеціаліст або експерт відповідно, із метою надання допомоги слідчому чи суду під час з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, або надання висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх використання [1, с. 86].

Різні аспекти застосування спеціальних знань у слідчій і судовій діяльності розглядали багато науковців-криміналістів, серед яких Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, І. А. Петрова, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та ін. [2–6].

Питання класифікації судових експертиз у своїх працях порушували Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, Г. С. Бідняк, Г. А. Грановський, Ю. Г. Корухов, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський [7–10]. Утім, незважаючи на чималу кількість наукових напрацювань, питання досі актуальне через появу та розвиток різних сфер судової експертизи, а також постійні зміни в законодавстві та суспільстві.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є коректна класифікація історико-археологічної експертизи в системі судових експертиз України, визначення

---

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 19.10.2021).

основних аспектів і критеріїв класифікації судових експертиз в Україні. Для вирішення поставленої мети необхідно виконати таке завдання – проаналізувати наукову літературу та нормативно-правове забезпечення за зазначеною темою.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що це перше комплексне дослідження, присвячене питанню місця історико-археологічної експертизи в системі судових експертиз України та її класифікації.

Виклад основного матеріалу

Г. К. Авдєєва визначає роль і значення судової експертизи в кримінальному процесі України так:

- забезпечує отримання нових і перевірку наявних доказів;
- залучає до процесу доказування фактичні дані, отримані з використанням спеціальних знань;
- перевіряє достовірність фактів, установлених за допомогою інших засобів доказування;
- за слідами-відображеннями вирішує проблему ототожнення осіб та інших матеріальних об'єктів, визначає їхній стан і властивості тощо [11, с. 83].

Е. Б. Сімакова-Єфремян зазначає, що в процесі пізнання об'єктів і явищ людство виробляє різноманітні принципи та підходи до класифікації наук, що вивчають закономірності утворення й розвитку зазначених об'єктів та явищ, при цьому спостерігається така закономірність, що основою диференціації завжди є предмет [9, с. 71]. Питання класифікації судових експертиз відіграє значну роль у становленні загальної теорії судової експертології. Коректна класифікація судових експертиз є вкрай важливою для правильного оцінювання об'ґрунтованості висновку експерта. О. В. Юнацький стверджує, що визначення меж і компетенції кожного виду судової експертизи повинно принципово детермінуватися предметними класифікаціями наук, оскільки чітка науково об'ґрунтована класифікація судових експертиз створить підстави для корисної практики та сприятиме об'єктивному розвитку кожного виду експертизи.

Перші спроби певних класифікаційних узагальнень судової експертизи припадають на другу половину 1970-х років. О. Р. Шляхов та інші науковці розробили класифікацію судових експертиз за сукупністю трьох її основних ознак – предмета, об'єкта й метода, тобто за «трьохмірною підставою». Пізніше Р. С. Белкін доповнив цю класифікацію четвертим елементом – характером спеціальних знань, що відіграють провідну роль під час вирішення завдань цього виду експертиз [12, с. 49–50].

Наприклад, О. Р. Шляхов запропонував таку класифікацію криміналістичних експертиз: судово-почеркознавча, судово-технічна

експертиза документів, судово-трасологічна (експертиза слідів рук, ніг і взуття, слідів зубів людини, слідів знарядь злому, слідів транспортних засобів), судово-балістична (визначення конкретного примірника зброї за стріляними кулями та гільзами, ідентифікація боєприпасів (дробу, пижів, пороху), визначення відстані, напрямку й часу пострілу, визначення придатності зброї до стрільби та можливості пострілу без натискання на спусковий гачок); ідентифікація особи за ознаками зовнішності на фотографіях; відтворення знищених рельєфних зображень на металевих предметах; дослідження скла; дослідження тканин; визначення природи речовин, їх диференціювання та ідентифікація [13].

Класифікація Л. Ю. Ароцкера дещо відрізнялася від запропонованої О. Р. Шляховим і мала таку структуру:

- 1) криміналістичне дослідження документів:
  - криміналістична експертиза почерку (почеркознавча експертиза);
  - техніко-криміналістична експертиза документів;
- 2) трасологічна експертиза:
  - механоскопічна трасологічна експертиза;
  - гомеоскопічна трасологічна експертиза;
  - криміналістична експертиза слідів тварин;
  - транспортно-трасологічна експертиза (криміналістична експертиза слідів транспорту);
  - трасологічна експертиза з ідентифікації цілого за частинами;
- 3) криміналістична експертиза зброї та боєприпасів;
- 4) криміналістичне дослідження особи за зовнішніми ознаками [14, с. 53–54].

Г. А. Грановський, активно займаючись трасологічними дослідженнями, запропонував класифікувати їх так: гомеоскопія (ідентифікація за слідами рук, ідентифікація за слідами ніг, ідентифікація за слідами зубів); неідентифікаційні гомеоскопічні дослідження, механоскопія (ідентифікація знаряддя, ідентифікація механізмів, ідентифікація цілого за частинами); неідентифікаційні (діагностичні) механоскопічні дослідження, дослідження слідів тварин [15].

Станом на сьогодні судові експертизи класифікують за різними підставами. Залежно від галузі спеціальних знань експертизи класифікують за видами й підвидами, зважаючи на накази Міністерства юстиції України (далі – Мін'юст України) «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» від 8 жовтня 1998 р. № 53/5, «Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при

Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів» від 3 березня 2015 р. № 301/5 [16, с. 59].

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Мініюсти України від 8 січня 1998 р. № 53/5 (далі – Інструкція), основними видами (підвидами) експертизи є: криміналістична; інженерно-технічна; економічна; товарознавча; експертиза у сфері інтелектуальної власності; психологічна; мистецтвознавча; екологічна; військова; судово-ветеринарна та гемологічна; історико-археологічна¹.

Судові експертизи класифікуються за різними підставами. Залежно від предмета спеціальних пізнань вони поділяються на класи. У свою чергу, кожний клас поділяється на роди, види та підвиди. Певні зміни та трансформації у класифікаціях судових експертиз відбуваються в результаті виникнення нового класу, виду або роду судової експертизи, нових об'єктів і завдань дослідження. Розвиток окремого роду експертизи може сприяти утворенню нового класу тощо. Усе це призводить до зміни і трансформації раніше розроблених класифікацій судових експертиз [17, с. 89].

Судова історико-археологічна експертиза має своєрідні предмет, об'єкт і методи. Можна стверджувати, що це новий окремий клас експертиз, адже клас експертизи становлять експертні дослідження, що об'єднуються спільністю знань, джерелом формування теоретичних і методичних основ судових експертиз об'єктів, досліджуваних на базі цих знань [18, с. 25].

Роди експертиз розрізняють за предметом і об'єктом та відповідно методикам експертного дослідження. Ми пропонуємо виділити два роди:

- підводні судово-експертні історико-археологічні дослідження;
- підземні судово-експертні історико-археологічні дослідження.

Якщо говорити про об'єкти судової історико-археологічної експертизи, то відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень до них належать:

- земельні ділянки з матеріальними залишками існування людства у попередніх епохах незалежно від стану їх збереженості (кургани, могильники, некрополі, городища, поселення, окремі поховання, житла,

---

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 07.09.2021).

господарські споруди, їх залишки тощо; антропогенні нашарування та рухомі археологічні предмети, виявлені в них);

– облікова й дослідницька документація на історичні (що знаходяться під землею поверхнею) і/або археологічні об'єкти культурної спадщини¹.

Ураховуючи вищевказане, судово-експертну історико-археологічну експертизу можна розділити на види:

– експертиза земельних ділянок з матеріальними залишками існування людства;

– експертиза облікової та дослідницької документації.

До цього переліку варто додати ще й експертизу водних об'єктів.

У ході дослідження земельних ділянок із матеріальними залишками існування людства залежно від об'єкта будуть дещо різнитися методи дослідження. Цей вид можна розподілити на підвиди:

– експертиза курганів;

– експертиза могильників;

– експертиза окремих поховань;

– експертиза городищ;

– експертиза поселень;

– експертиза підводної археологічної спадщини;

– експертиза зон поширення культурного шару;

– експертиза рухомих археологічних предметів (комплексно з експертами-мистецтвознавцями) тощо.

Для проведення історико-археологічних досліджень експерти послуговуються власними методами, характерними саме для цього напрямку. Ураховуючи класифікацію методів судової експертизи, запропоновану А. І. Вінбергом і О. Р. Шляховим, можна погодитися з тим, що під час проведення досліджень експерти використовують методи, що характерні для всіх видів судових експертиз (усеохоплюючий діалектичний метод і розглядувані на цьому рівні методи логіки, загальні (загальнопізнавальні) методи), але здебільшого послуговуються окремими та спеціальними методами, які походять із методів проведення польових археологічних досліджень, адаптованих для проведення судових експертиз [19, с. 28–29].

Існують також інші класифікації, які зазвичай використовують у теорії експертології.

І. В. Приріг та Г. С. Бідняк наводять класифікацію за послідовністю проведення експертизи:

– первинні – експертизи, коли об'єкт досліджують уперше;

– повторні – експертизи, під час проведення яких досліджують ті самі об'єкти й вирішують ті самі питання, що й під час проведення первинної (попередніх) експертизи (експертиз) [16, с. 60].

---

¹ Там само.

На нашу думку, до цієї класифікації варто додати також додаткові експертизи, під час проведення яких необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), яких не було надано експертів під час проведення основної експертизи.

За кількістю осіб, які беруть участь у проведенні досліджень, експертизи поділяють на:

- одноособові – проводяться одним експертом;
- комісійні – групою експертів, спеціалістів з однієї галузі знань.

Взагалі комісією експертів проводяться також первинні, додаткові, повторні та комплексні експертизи. Як зазначає Е. Б. Сімакова-Єфремян, під час визначення «комісійності» експертизи потрібно зосереджувати увагу на тому факті, що для її виконання залучається комісія експертів (дві чи більше особи), і не вдаватися до роз'яснень щодо галузей знань, якими володіють ці експерти, та щодо послідовності проведення експертиз [9, с. 268].

За складом виконуваних завдань експертизи поділяють на:

- однорідні – експертизи, під час проведення яких використовуються знання з однієї галузі науки;
- комплексні – експертизи, що проводяться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання [16, с. 61].

Варто звернути увагу, що комплексна експертиза може проводитись як кількома експертами, так і одноособово. Враховуючи положення різних процесуальних законів, можна дійти висновку, що процесуальні норми, які регламентують проведення комплексної експертизи, дещо різняться між собою. Наприклад, у кримінальному процесуальному законодавстві немає нормативної регламентації порядку їх визначення та проведення, лише передбачена можливість залучення кількох експертів. Щодо цивільного законодавства, то ст. 112 ЦПК України визначає проведення комплексної експертизи не менш як двома експертами різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань.

Історико-археологічну експертизу також можна класифікувати за згаданими критеріями залежно від послідовності проведення експертизи, кількості експертів, яких залучено до проведення експертизи, за складом виконуваних завдань тощо.

Історико-археологічні дослідження за кількістю осіб частіше за все проводяться одноособово. У разі виникнення необхідності, наприклад, дослідження великої за площею земельної ділянки з урахуванням різних часових періодів варто залучити комісію експертів-археологів, які спеціалізуються на відповідному періоді, для проведення комісійної

експертизи. На практиці також може виникнути необхідність проведення комплексної експертизи, наприклад експертизи рухомих археологічних предметів разом з експертами-мистецтвознавцями.

Найважливішим принципом побудови та функціонування класифікацій у судовій експертизі є їх спрямованість на розвиток теорії судової експертизи, вдосконалення систематизації знань у галузі судової експертизи, а також на забезпечення можливості їх використання у практичній діяльності судово-експертних установ.

У науковій літературі існують класифікації, які частково можуть різнитися із зазначеними вище, але певною мірою відображають основні положення й ознаки, на яких ґрунтується розподіл. Наприклад, О. О. Бондаренко пропонує класифікувати судові експертизи за такими ознаками:

- 1) залежно від об'єму дослідження: основні й додаткові;
- 2) за послідовністю проведення: первинні й повторні;
- 3) за кількістю експертів, призначених для проведення дослідження: одноособові й багатоособові;
- 4) за характером використовуваних спеціальних знань: однорідні (комісійні) та комплексні;
- 5) залежно від ступеня індивідуалізації досліджуваних об'єктів: ідентифікаційні та класифікаційні;
- 6) за місцем проведення: експертизи, які виконуються в експертній установі, та дослідження, що проводять особи, які не працюють у таких установах [20, с. 341].

Викладені вище класифікації судових експертиз дають змогу: визначити класи, роди, види й підвиди експертиз, проведення яких має бути організовано в судово-експертних установах чи відповідних експертних службах і їх підрозділах, а також прогнозувати створення нових; вибрати необхідний рід (вид) судово-експертного дослідження й судово-експертну установу, що проводитиме відповідну експертизу, або конкретного судового експерта; зацікавленим процесуальним особам – надати правильну оцінку експертним висновкам. Для експертних установ чи їх підрозділів це полегшує розроблення короткострокових і перспективних планів науково-дослідної роботи для розвитку теорії й методики експертного дослідження. Крім того, правильний вибір виду судової експертизи за її науковою класифікацією, а також правильне визначення організаційно-процесуальної форми її проведення дає змогу уникнути ймовірних клопотань експерта про необхідність коригування назви експертизи, що суттєво скорочує строки її виконання [17, с. 89].

Висновки

Отже, зважаючи на наведене вище, можна стверджувати, що теорія судової експертизи тривалий час поповнювалася додатковими

класифікаціями, які різнилися між собою певними критеріями й усесбічно відображали суть судових експертиз та експертних досліджень. Серед чинників, що впливали на зміну класифікації впродовж певного періоду, можна назвати розвиток суспільства і, відповідно, технологій, застосованих у злочинній діяльності. Позитивно також впливає зростання технічних можливостей судових експертів і наявність науково-дослідних розробок за певними напрямками досліджень. Варто зазначити, що подальше вдосконалення судово-експертної діяльності можливе лише за умов плідної співпраці законодавців, науковців і практиків, постійного обміну досвідом з іноземними колегами, поширення передового досвіду експертної практики.

Історико-археологічна експертиза як новий клас, що наразі перебуває на стадії становлення й розвитку, потребує належної класифікації й належного місця в експертології. Як було зазначено, подібні класифікації відрізняються залежно від критеріїв і мають не тільки теоретичне, а й практичне значення, дають змогу уникнути помилок під час призначення судових експертиз та експертних досліджень, що, зі свого боку, пришвидшує виконання дослідження.

Класифікацію судово-експертних історико-археологічних досліджень пропонуємо подати в такому вигляді.

Клас: судово-експертна історико-археологічна експертиза.

Роди:

- підземні судово-експертні історико-археологічні дослідження;
- підводні судово-експертні історико-археологічні дослідження.

Види:

- експертиза земельних ділянок з матеріальними залишками існування людства;
- експертиза облікової та дослідницької документації;
- експертиза водних об'єктів.

Підвиди:

- експертиза курганів;
- експертиза могильників;
- експертиза окремих поховань;
- експертиза городищ;
- експертиза поселень;
- експертиза підводної археологічної спадщини;
- експертиза зон поширення культурного шару;
- експертиза рухомих археологічних предметів (комплексно з експертами-мистецтвознавцями) тощо.

Список бібліографічних посилань: 1. Ольховенко С. І. Сучасний стан судової експертизи та можливості її використання у розслідуванні злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 85–88. 2. Сімакова-Єфремян Е. Б. Про необхідність удосконалення законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика*

судової експертизи і криміналістики. 2019. Вип. 19. С. 118–129. **3.** Петрова І. А., Шульженко А. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти волі, честі та гідності особи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 84–88. **4.** Клименко Н. І. Судова експертологія. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с. **5.** Винберг А. И., Шляхов А. Р. Общая характеристика методов экспертного исследования. *Общее учение о методах судебной экспертизы*. 1977. № 28. С. 54–93. **6.** Аверьянова Т. В. Природа общей теории судебной экспертизы и ее место в системе научного знания. *Известия Тульского государственного университета. Серия: Современные проблемы законодательства России, юридических наук и правоохранительной деятельности*. 1999. Вып. 1. С. 165–172. **7.** Шляхов А. Р. Классификация судебной экспертизы. *Общее учение о методах судебной экспертизы*. 1977. Вып. 28. С. 9–53. **8.** Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 40 с. **9.** Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 503 с. **10.** Белкин Р. С. Курс криминалистики. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и Право, 2001. 837 с. **11.** Авдеева Г. К. Проблеми використання спеціальних знань у змагальному кримінальному судочинстві України // Протидія злочинності: теорія та практика : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 жовт. 2016 р.) / Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України ; Наук.-дослід. ін-т вивч. проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса, Нац. акад. правових наук України; Союз юристів України. Київ, 2016. С. 83–87. **12.** Юнацький О. В. Експертологія : конспект лекцій. Дніпро, 2016. 150 с. **13.** Шляхов А. Р. Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР. *Теория и практика криминалистической экспертизы*. 1962. № 9–10. С. 3–446. **14.** Ароцкер Л. Е. Сущность криминалистической экспертизы. *Криминалистическая экспертиза*. 1966. Вып. 1. С. 53–54. **15.** Грановский Г. Л. Основы трасологии. Особенная часть. М. : ВНИИ МВД СССР, 1974. 240 с. **16.** Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посіб. Дніпро, 2019. 140 с. **17.** Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Вид-во Ліра-К, 2019. 424 с. **19.** Цимбал П. В., Сіренко О. В., Линник О. В., Антонюк А. Б. Актуальні питання судової експертизи (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2019. 186 с. **19.** Основы судебной экспертизы : навч. посіб. / авт.-уклад.: А. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с. **20.** Бондаренко О. О. Класифікація судових експертиз у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2012. № 1028, вип. 12. С. 339–342.

Надійшла до редколегії 29.10.2021

Sylenok K. P. The place of historical and archaeological research in the system of forensic examinations

The theory of forensic science has long been supplemented by additional classifications, which differed in certain criteria and comprehensively reflected the essence of forensic science and expert research. The issue of forensic examinations classification in Ukraine according to the criteria existing in the doctrine and normative legal acts has been considered. The purpose of the study is the correct classification of historical and archaeological examination in the system of forensic science of Ukraine, to determine the main aspects and criteria for the classification of forensic science in Ukraine. To solve this goal, the scientific literature and regulatory support on the topic have been analyzed. It has been concluded that the historical and archaeological examination does not belong to the already existing types, as it has a unique subject, object and methods. It can be classified according to various criteria presented in the article.

Certain changes and transformations in the classifications of forensic examinations occur as a result of the emergence of a new type or kind of forensic examination, new objects and tasks of research. The development of a particular type of expertise can contribute to the formation of a new class. The most common is classification according to the field of special knowledge by types and subtypes, enshrined in the Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert research, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine.

Historical and archaeological examination as a new type, which is currently in the process of formation and development, requires proper classification in expertise. Classifications are diverse depending on the criteria and have not only theoretical but also practical significance, allow to avoid errors in the appointment of forensic examinations and expert research, which, in turn, speeds up the study.

Key words: historical and archeological researches, classification of forensic examinations, types of forensic examinations, criteria of forensic examinations classification.

Олександр Васильович Фільчаков,

кандидат юридичних наук,

Харківська обласна прокуратура (керівник);

 <https://orcid.org/0000-0001-5681-1564>,

e-mail: o.v.filchakov@gmail.com

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ СПРИЯННЮ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ АБО ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Досліджено стан наукової розробленості проблеми сприяння кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації крізь розгляд різних аспектів оперативно-розшукової протидії кримінальній протиправності підрозділами кримінальної поліції. Доведено актуальність тематики, визначено пріоритетні напрями, що сприятимуть вирішенню наукової проблеми.

Ключові слова: злочинні організації, кримінальна поліція, оперативно-розшукова протидія, організовані групи, сприяння протиправній діяльності.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Одним із негативних результатів політичних, економічних, соціальних та інших змін, що відбуваються в українському суспільстві на фоні нестабільної обстановки за вказаними напрямками та агресивних дій сусідньої держави, стало підвищення активності кримінально орієнтованих організованих груп або злочинних організацій.

На сьогодні у правовій площині кримінальне законодавство України забезпечило правоохоронні органи, зокрема підрозділи кримінальної поліції, нормами, що дають можливість активно протидіяти незаконній діяльності організованих груп або злочинних організацій, а також створенню й керівництву діяльністю злочинної спільноти або злочинної організації (ст. 255 КК України); встановленню або поширенню злочинного впливу (ст. 255-1 КК України); організації, сприянню у проведенні або участі у злочинному зібранні (сходці) (ст. 255-2 КК України)¹.

---

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.09.2021).

Разом із цим у виступах представників влади, народних депутатів, громадських діячів і пресі постійно відмічається занепокоєність через консолідацію організованих груп і злочинних організацій, проникнення й втручання їх представників у політичні, економічні й соціальні процеси, що відбуваються в країні.

Вирішення проблем протидії держави проявам протиправної діяльності організованих груп або злочинних організацій вимагає комплексного підходу та впровадження владою й суспільством адекватних заходів, що мають сприяти процесам недопущення розвитку протиправної діяльності, нейтралізації діючих груп та організацій, подолання наслідків, які виникли через дії учасників зазначених спільнот.

Зважаючи на те, що в загальному кримінальному середовищі відповідно до пунктів 3–4 ч. 1 ст. 28 КК України організовані групи й злочинні організації характеризуються окремими ознаками, притаманними тільки їм (для організованої групи – наявність певної кількості осіб (три і більше); попередня домовленість та організація у стійке об'єднання для вчинення кримінальних правопорушень; об'єднання діяльності за єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи; для злочинної організації – стійке ієрархічне об'єднання для вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів декількох осіб (п'ять і більше); керівництво чи координація кримінально протиправної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп тощо), важливе значення для нашого дослідження має розуміння поняття, видів і значення співучасників, які вчиняють кримінальні правопорушення, через те, що проведення оперативно-розшукової протидії для кожної з категорій співучасників є особливим і потребує певних організаційно-тактичних підходів¹.

Сьогодні відповідно до ст. 27 КК України співучасниками кримінального правопорушення, вчиненого у складі організованих груп або злочинних організацій, поряд із виконавцем, є організатор, підбурювач і пособник. Законодавець таким чином визначає роль кожного у кримінальній ієрархії:

– виконавець (співвиконавець) – особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила кримінальне правопорушення, передбачене цим Кодексом;

– організатор – особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керувала його

---

¹ Там само.

(ix) підготовкою чи вчиненням. Організатором також вважається особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею; особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації;

– підбурювач – особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення;

– пособник – особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення¹.

Безумовно, під час проведення оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції незаконній діяльності організованих груп або злочинних організацій до кожної з виділених вище категорій співучасників оперативниками, залежно від інтересів кримінального судочинства та ступеня професіоналізму діяльності правопорушників, використовується свій підхід, переслідується своя мета її оперативної розробки.

Стан дослідження проблеми

У загальнодоступному сегменті юридичної науки дослідження питань сприяння осіб протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій в основному лежать у площині кримінального права, кримінології та криміналістики.

У галузі кримінального права та кримінології найбільшу увагу цим зазначеним аспектам приділяли Г. І. Баймурзін, Д. О. Балабанова, А. С. Беніцький, І. А. Бушуєв, Б. В. Волженкіна, В. Д. Гвоздецький, М. К. Гнетнев, І. В. Годунова, Н. О. Гуторова, О. Ф. Долженкова, В. М. Дрьоміна, П. Г. Євдокімов, В. П. Ємельянов, М. І. Ковальов, М. Й. Коржанський, В. Д. Ларічев, М. І. Мельник, О. М. Міколенко, В. О. Навроцький, А. С. Омаров, Ю. Рень, В. П. Тихий, В. Г. Трифонов, П. А. Фріс, М. Х. Хабібুলін, В. М. Шевчук та інші.

Серед учених-криміналістів цю тематику досліджено у працях В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, В. К. Гавла, М. М. Демідова, В. Ф. Єрмоловича, О. М. Колесніченка, В. О. Коновалова,

---

¹ Там само.

М. Г. Коршика, В. С. Кузмичова, О. Р. Лужецької, М. В. Салтевського, С. С. Степичева, К. О. Чаплинського, Д. Ю. Четвертака, В. Ю. Шепітька та інших.

Визнаючи ґрунтовність результатів, отриманих вищезгаданими науковцями за досліджуваною у статті тематикою та їх значення для юридичної науки, змістовність і корисність цих результатів для оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції залишається неповною і потребує додаткового вивчення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні ступеня виокремлення питання оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції сприянню кримінально протиправній діяльності організованої групи або злочинної організації в роботах українських учених.

Для досягнення зазначеної мети виконано такі *завдання*: проаналізувати якість й оцінити стан змістовного наповнення наукових праць аспектами дослідження проблеми оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції сприянню кримінально протиправній діяльності організованої групи або злочинної організації; визначити актуальність напряму наукового дослідження, зазначеного у назві статті; виокремити пріоритетні напрями, які потребують подальшого наукового розроблення за зазначеною тематикою.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні й оцінюванні стану наукового розроблення проблеми оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції сприянню кримінально протиправній діяльності організованої групи або злочинної організації.

Виклад основного матеріалу

За час незалежності української держави та ухвалення чинних на сьогодні фундаментальних законів, що регламентують діяльність правоохоронних органів у протидії протиправної діяльності організованих груп або злочинних організацій, зазначеним науковим проблемам приділялося чимало уваги в різних галузях юридичної науки.

Вивчення ж емпіричної бази даних кримінальної статистики, архівних матеріалів кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ, дослідження й аналіз моделей учинених організованими групами або злочинними організаціями кримінальних правопорушень у вивчених документах працівниками поліції показало, що недостатньо приділялася увага особам, які сприяли незаконній діяльності зазначених груп та організацій.

Із цією інформацією звернулися до експертів (діючих та колишніх працівників оперативних підрозділів і слідчих органів) з питанням місця та ролі підбурювачів і пособників у злочинній ієрархії організованих

груп та злочинних організацій. Відповіді здивували – лише у 15 % на питання: «Чи приділялася увага оперативній розробці або ретельній перевірці осіб, які сприяли протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій?» була отримана позитивна відповідь.

Враховуючи це, а також власний досвід роботи у прокуратурі, поставало питання ступеня наукового висвітлення специфіки протиправної діяльності осіб, які сприяли незаконній діяльності організованих груп або злочинних організацій та особливостей їх оперативної розробки в наукових дослідженнях та працях українських учених у галузі оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз наукових праць за останні тридцять років довів, що різним аспектам оперативно-розшукової протидії протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій вітчизняними вченими приділялося достатньо уваги. Вивчення наукових результатів дозволило виділити такі окремі напрями досліджень:

- історія виникнення та сучасні тенденції розвитку організованої злочинності (Г. М. Бірюков, О. А. Гапон, В. А. Гончарук, О. Ф. Долженков, О. О. Дульський, В. О. Жук, М. І. Камлик, Я. Ю. Кондратьєв, П. Я. Кондратьєв, М. В. Корнієнко, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, А. М. Пижевський, А. І. Пясецький, Б. В. Романюк, О. М. Сніцар, В. Д. Сущенко);

- окремі напрями оперативно-розшукової протидії організованій злочинності (Б. І. Бараненко, Г. М. Бірюков, І. В. Бойко, А. І. Грищенко, О. Ф. Долженков, Я. О. Морозова, Г. В. Підтинна, В. Г. Севрук, С. Р. Тагієв, Р. В. Трофіменко, В. П. Цильвік);

- оперативно-розшукова характеристика організованих груп або злочинних організацій (П. Д. Біленчук, Г. М. Бірюков, В. В. Давиденко, О. В. Кириченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. А. Некрасов, С. І. Ніколаюк, В. Г. Огурченко, В. П. Сахно, О. О. Харкевич, В. М. Цимбалюк);

- особливості виявлення первинної оперативно-розшукової інформації про організовану злочинність (Е. О. Дідоренко, О. В. Кириченко, Я. О. Морозова, С. І. Ніколаюк, В. П. Німчик, І. І. Сидорук);

- оперативно-розшукова превенція діяльності організованих груп або злочинних організацій (С. В. Алексєєв, Б. І. Бараненко, А. М. Давиденко, М. М. Ніконов, В. Г. Огурченко, А. І. Пясецький);

- внутрішня та зовнішня взаємодія під час оперативно-розшукової протидії незаконній діяльності організованих груп та злочинних організацій (В. А. Бідняк, І. І. Іванчишин, В. В. Копасєв, О. С. Омельченко, С. А. Савенко);

- інформаційно-аналітичне забезпечення протидії кримінальним правопорушенням (Г. М. Бірюков, Р. Л. Колпак, В. Г. Севрук);

- використання можливостей розвідувальної аналітики (І. А. Федчак, М. В. Корнієнко, В. І. Шкільников);

– агентурне забезпечення, у тому числі внутрішньокамерна розробка членів організованих груп або злочинних організацій (Р. І. Благура, О. Ф. Долженков, Н. К. Макаренко, А. О. Михайличенко, Д. Й. Никифорчук, А. В. Оголенко, О. О. Харкевич);

– виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (Б. І. Бараненко, Г. М. Бірюков, О. А. Гапон, Е. О. Дідоренко, О. В. Злагода, В. А. Маліков, Н. Я. Маньковський, С. І. Пічкуренко, В. Г. Телійчук, О. Г. Цветков, І. Р. Шинкаренко);

– особливості тактики документування дій організованих груп або злочинних організацій під час підготовки або вчинення кримінальних правопорушень (Л. І. Аркуша, Г. М. Бірюков, Є. В. Бондаренко, Я. О. Калиновська, Я. Ю. Кондратьєв, С. В. Корніч, В. С. Кубарєв, Я. О. Морозова, В. В. Нечай, Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, А. М. Пижевський, В. Г. Севрук, В. Д. Сущенко, В. М. Цимбалюк, О. І. Чіпець, І. І. Шинкаренко);

– оперативно-розшукова протидія діяльності організованих груп та злочинних організацій у сфері торгівлі людьми (А. Демшевський, Д. Санакоєв);

– протидія сексуальній експлуатації, яка вчиняється організованими угрупованнями (А. А. Небитов);

– оперативно-розшукова протидія незаконним заволодінням транспортними засобами (А. В. Баб'як, О. В. Багатиков, О. В. Болгар);

– оперативно-розшукова протидія діяльності організованих груп та злочинних організацій у сфері високих технологій (В. Г. Телійчук, В. Б. Вишня, С. М. Ілюхін);

– оперативно-розшукова протидія діяльності організованих груп або злочинних організацій у сфері наркобізнесу (Г. М. Бірюков, О. Г. Цветков).

Аналіз наукової проблеми оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції діяльності організованих груп або злочинних організацій у дисертаційних і монографічних дослідженнях дозволив виокремити основні сфери наукових інтересів дослідників.

Загальноправовими й організаційно-тактичними засадами оперативно-розшукової протидії протиправній діяльності організованих груп та злочинних організацій займалися такі вчені, як Г. М. Бірюков («Основи оперативно-тактичного забезпечення розкриття підрозділами карного розшуку злочинів, що вчиняються групами осіб, які мають ознаки організованих злочинних груп», 1999), В. І. Литвиненко («Правові та організаційно-тактичні основи боротьби з організованою кримінальною злочинністю», 2002), Я. Ю. Кондратьєв, І. В. Сервецький («Правові та організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю в Україні», 2003), М. В. Корнієнко

(«Сучасні засади протидії спеціалізованих підрозділів органів внутрішніх справ організованих кримінальної протиправності», 2003), В. В. Нонік («Організаційно-тактичні засади протидії організованих злочинній діяльності на регіональному рівні», 2007), В. В. Малюк («Протидія кримінальним правопорушенням, вчинюваним злочинними спільнотами», 2021).

Теоретичні проблеми оперативно-розшукової превенції незаконної діяльності організованих груп або злочинних організацій знайшли своє відображення в наукових працях О. Ф. Долженкова («Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ», 2002), В. В. Строїча («Оперативно-розшукове запобігання створенню та функціонуванню кримінальних ринків», 2015), О. О. Харкевича («Протидія оперативними підрозділами Національної поліції створенню злочинної організації», 2017), М. М. Ніконова («Виявлення та попередження підрозділами захисту економіки діяльності організованих груп у сфері житлово-комунального господарства», 2018), Т. А. Волікова («Протидія створенню організованих груп та злочинних організацій», 2021).

Питаннями особливостей проведення оперативної розробки організованих груп або злочинних організацій займалися М. О. Сергатий («Основи оперативної розробки організованих груп, що займаються незаконним обігом наркотиків», 2002), М. Г. Богуславський («Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування», 2007).

Проблемним аспектам виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації присвятили свої дослідження В. А. Некрасов («Проблеми негласного проникнення в кримінальне середовище», 2001), О. Г. Цветков («Впровадження негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у організовані злочинні групи та злочинні організації», 2002), О. Ф. Долженков, В. А. Некрасов, Ю. Е. Черкасов («Основи розвідки в середовищі та інфраструктурі злочинності», 2003), Я. Ю. Кондратьєв, Е. О. Дідоренко («Психологія здійснення проникнення негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ до організованих злочинних формувань», 2004), С. В. Пеньков («Теоретико-правові та організаційно-тактичні засади створення та використання легендованих підприємств в оперативно-розшуковій діяльності», 2014), О. В. Горбачов («Оперативно-розшукове забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання із розкриття злочинної діяльності організованої групи», 2018).

Інформаційному забезпеченню суб'єктів оперативно-розшукової діяльності під час оперативно-розшукової протидії протиправній

діяльності організованих груп або злочинних організацій присвятив свою дисертацію В. Ю. Журавльов (2002).

Різні аспекти оперативно-технічного забезпечення оперативно-розшукової протидії розглядалися у працях А. В. Коваленка («Правові та організаційно-тактичні основи застосування оперативно-технічних засобів підрозділами по боротьбі з організованою кримінальною протиправністю», 2004), І. Ф. Хараберюша («Використання оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинності у сфері нових інформаційних технологій», 2005), І. С. Стіхарної («Основи протидії етнічним організованим злочинним групам криміналістичними та оперативно-розшуковими засобами», 2009).

Найбільший науковий інтерес щодо досліджуваної проблеми протидії підрозділами кримінальної поліції сприянню кримінально протиправній діяльності організованої групи або злочинної організації становлять дисертаційні та монографічні дослідження, присвячені специфіці оперативно-розшукової протидії професійно-видовій кримінальній протиправності організованих груп та злочинних організацій.

У контексті проблеми, яка розглядається у статті, особливе значення має дослідження питань оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень у зрізі вивчення характеристики сприяння кримінально протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій.

В. П. Кушпін у дослідженні «Правові та організаційно-тактичні особливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів боротьби з організованою злочинністю у сфері економіки» (2010), характеризує ознаки організованої злочинності, виділяє такі її визначальні ознаки: стійкість; тривалість протиправної діяльності; забезпечення функціонування як власного злочинного угруповання, так і вплив на діяльність інших злочинних груп; наявність корумпованих зв'язків в органах влади і управління; наявність економічного підґрунтя; дестабілізація економічної ситуації в регіоні [1]. Дослідник розглядає також основні тенденції розвитку організованої злочинності в сучасних умовах, коли Україна перебуває у стадії загострення фінансово-економічної кризи. В. П. Кушпін робить наголос на діяльності організатора та координатора протиправних дій, виключаючи по суті роль інших осіб, які можуть сприяти протиправній діяльності.

В. В. Плукар у дисертації «Тактичні основи розкриття розбоїв, вчинюваних організованими групами» (2012) під час розгляду оперативно-розшукової характеристики фокусує увагу на тому, що розбійні напади вчиняються організованими групами після розподілу ролей, а діяльність інших осіб може характеризуватися «співвиконанням або ж поєднанням ... інших форм співучасті» [2]. Висвітлюючи питання способів учинення кримінальних правопорушень,

В. В. Плукар не розглядає питання сприяння цій діяльності іншими особами, а обмежується характеристикою суто виконавців.

У 2012 р. І. А. Грабазієм було проведено наукове дослідження «Оперативна розробка організованих груп, які займаються торгівлею людьми». У загальній характеристиці та моделі злочинної діяльності організованих груп, які займаються торгівлею людьми, науковець частково згадує роль осіб, які сприяють реалізації злочинного задуму шляхом документального забезпечення перевезення до місця призначення, виїзду та перетинання кордону, іншого забезпечення трафіку «живого товару», але, на жаль, не приділяє цьому сприянню більшої уваги [3]. Разом із цим слід наголосити, що, описуючи модель злочинної діяльності, він опосередковано зазначає, що цей вид кримінальних правопорушень не може відбуватися без таких складових, як збір інформації про потенційних майбутніх жертв, налагодження контактів за кордоном із покупцями для реалізації «товару».

Питання сприяння кримінально протиправній діяльності організованої групи або злочинної організації також не стали предметом дослідження О. О. Ганжи (2014) щодо протидії оперативними підрозділами діяльності організованих груп, які готують учинення крадіжок із квартир громадян [4]. Дослідник у підрозділі, присвяченому оперативно-розшуковій характеристиці крадіжки із квартир громадян, основну увагу приділив способам підготовки до вчинення, вивченню розпорядку дня мешканців квартири, яка є об'єктом злочинного інтересу, та сусідніх квартир за допомогою спостереження за об'єктом злочину та майбутніми потерпілими, відвідування будинку об'єкта кримінального правопорушення. Згадане в дослідженні питання забезпечення алібі правопорушників шляхом попередніх домовленостей із членами організованої групи, родичами, членами сім'ї, знайомими тощо, на жаль, не знайшло достатнього висвітлення в дисертації.

Щодо дослідження питання сприяння незаконній діяльності організованих груп або злочинних організацій становлять певний інтерес видана у 2015 р. монографія «Теорія та практика оперативної розробки організованих груп, які займаються торгівлею людьми» (А. В. Баб'як, І. А. Грабазій, М. В. Стащак, В. В. Шендрик) [5] та видана у 2016 р. монографія «Протидія оперативними підрозділами боротьби з торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації» (Ю. С. Нагачевська, І. А. Федчак) [6]. У зазначених працях основну увагу приділено способам учинення кримінальних правопорушень. В основному надається характеристика організаторам і жертвам торгівлі людьми.

Предметом дослідження В. В. Нечая (2018) стало проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування податкових

злочинів, що вчиняються організованими групами [7]. Дослідник зосередив увагу на питаннях комплексного аналізу правових, теоретичних та організаційно-тактичних проблем діяльності слідчих та оперативних підрозділів органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, які виникають у процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування податкових злочинів, що вчиняються організованими групами, і фактично не розглянув питання оперативно-розшукової характеристики організаторів та співучасників досліджуваних правопорушень.

Особливості виявлення та розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, учиненого організованими злочинними групами, стали предметом дисертацій Д. В. Стрельченка «Основи виявлення та розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, учиненого організованими злочинними групами» (2008) [8] та О. В. Болгара «Виявлення та розслідування злочинної діяльності у сфері кримінального автобізнесу» (2017) [9]. Слід зазначити, що названі дослідники виділяють такі категорії виконавців кримінальних правопорушень: лідери; особи, які спеціалізуються тільки на транспортуванні автотransпортних засобів; фахівці з технічного переобладнання й перефарбування автотransпортних засобів; збувальники краденого; особи, які знаходять покупця; перегонники викраденого транспортного засобу до місця реалізації; «навідники» тощо. Також вони надали класифікацію груп потенційних жертв, які мають підвищену вразливість. Разом із цим справедливо буде наголосити, що науковці обійшли увагою детальний розгляд характеристики категорій осіб, які сприяли вчиненню зазначених кримінальних правопорушень.

У дисертації В. В. Цибульника (2021) предметом дослідження стала оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції незаконному позбавленню волі або викраденню людини, вчиненим організованою групою [10]. Завданням розроблення оперативно-розшукової характеристики незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчинених організованою групою, дослідник визначив пошук логічного зв'язку між елементами означеної характеристики й формування наукової методики розроблення алгоритмів оперативно-розшукової протидії зазначеному виду кримінальних правопорушень з урахуванням наявної оперативно-тактичної ситуації, систематизації оперативно значущих елементів, характерних для кримінально протиправної події, і таких, що мають значення для оптимізації процесу оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації, оперативно-розшукової превенції означеного виду злочинів, встановлення всіх причетних до кримінальної події осіб й ефективного оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування.

Висновки

Таким чином, у результаті проведеного аналізу наукових праць щодо оцінки стану наукової розробленості проблеми оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції сприянню кримінально протиправній діяльності організованої групи або злочинної організації можна зробити такі висновки:

1) на рівні дисертаційних і монографічних досліджень вивчення проблеми оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції сприянню кримінально протиправній діяльності організованої групи або злочинної організації ще не було самостійним предметом наукових досліджень у галузі оперативно-розшукової діяльності;

2) визначаючи актуальність проблеми оперативно-розшукової протидії підрозділами кримінальної поліції сприянню кримінально протиправній діяльності організованої групи або злочинної організації, є пріоритетними і потребують наукового розроблення особливості:

– забезпечення позаштатними негласними працівниками оперативної розробки осіб, які сприяють протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій;

– використання кримінальної аналітики для встановлення осіб, які сприяють протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій;

– виокремлення категорії осіб, які сприяють протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій в оперативних обліках Національної поліції України;

– використання негласних слідчих (розшукових) дій стосовно осіб, які сприяють протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій;

– проведення оперативно-розшукових заходів із метою виявлення первинної оперативно-розшукової інформації стосовно осіб, які сприяють протиправній діяльності організованих груп або злочинних організацій.

Список бібліографічних посилань: 1. Кушпін В. П. Правові та організаційно-тактичні особливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів боротьби з організованою злочинністю у сфері економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2010. 20 с. 2. Плукар В. В. Тактичні основи розкриття розбоїв, вчинюваних організованими групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2012. 20 с. 3. Грабазій І. А. Оперативна розробка організованих груп, які займаються торгівлею людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2012. 20 с. 4. Ганжа О. О. Протидія оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 20 с. 5. Теорія та практика оперативної розробки

організованих груп, які займаються торгівлею людьми : монографія / А. В. Баб'як, І. А. Грабазій, М. В. Стащак, В. В. Шендрик. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 214 с. **6.** Нагачевська Ю. С., Федчак І. А. Протидія оперативними підрозділами боротьби з торгівлею людьми Міністерства внутрішніх справ України торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 216 с. **7.** Нечай В. В. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування податкових злочинів, що вчинюються організованими групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 20 с. **8.** Стрельченко Д. В. Основи виявлення та розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, учиненого організованими злочинними групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 20 с. **9.** Болгар О. В. Виявлення та розслідування злочинної діяльності у сфері кримінального автобізнесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 20 с. **10.** Цибульник В. В. Оперативно-розшукова протидія підрозділами кримінальної поліції незаконному позбавленню волі або викраденню людини, вчиненим організованою групою : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 20 с.

Надійшла до редколегії 15.09.2021

Filchakov O. V. The state of scientific development of the problem of operational and investigative counteraction by criminal police units to the promotion of criminally illegal activities of an organized group or criminal organization

The article examines the state of scientific development of assistance to criminally illegal activities of an organized group or criminal organization in the context of consideration of various aspects of operational and investigative counteraction to criminal wrongdoing by criminal police units.

The relevance of the topic is proved, the priority directions that will contribute to the solution of the scientific problem are determined. It is proved that this scientific problem is insufficiently paid attention to in the works of domestic specialists in the field of operative-investigative activity, as well as at the level of dissertation and monographic research, the problem of operational and investigative counteraction by criminal police units is insufficiently studied in the field of operational and investigative activities. It is noted that solving the problems of counteracting the state of illegal activities of organized groups or criminal organizations requires a comprehensive approach and implementation of appropriate measures by the government and society to promote processes to prevent illegal activities, neutralize existing groups and organizations, overcome the consequences of participants these communities.

It is emphasized that the priority is scientific problems related to the provision of freelancers of operational development of persons who contribute to the illegal activities of organized groups or criminal organizations; using criminal analytics to identify individuals who contribute to the illegal activities of organized groups or criminal organizations; separation of the

category of persons who contribute to the illegal activities of organized groups or criminal organizations in the operational records of the National Police of Ukraine; the use of covert investigative (search) actions against persons who contribute to the illegal activities of organized groups or criminal organizations; conducting operational and investigative measures in order to identify primary operational and investigative information regarding persons who contribute to the illegal activities of organized groups or criminal organizations.

Key words: criminal organizations, criminal police, operational and investigative counteraction, organized groups, assistance to illegal activity.

УДК 343.13

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.21>

Тетяна Григорівна Фоміна,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу
та організації досудового слідства (доцент);

<https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>,
e-mail: tatianafofomina7777@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ**

З урахуванням аналізу міжнародних правових документів, чинного законодавства, практики ЄСПЛ, національної судової практики виокремлено особливості застосування запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, що стосуються підстав застосування запобіжних заходів, обставин, що враховуються при їх обранні, порядку обрання обмежувальних заходів. Наведено перелік обставин, що можуть бути з'ясовані під час застосування запобіжного заходу щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством, та оцінки ризиків негативної поведінки такої особи під час кримінального провадження. Доведено, що в ході вирішення питання про обрання запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері домашнього насильства доречним є застосування саме обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК України.

Ключові слова: Стамбульська конвенція, кримінальне провадження, запобіжний захід, домашнє насильство, ризики, обмежувальні заходи.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Домашнє насильство – серйозна соціальна проблема, яка дедалі гостріше постає у світі. В Україні та інших європейських країнах від насильства в сім'ї щодня потерпають сотні тисяч людей. За даними Міністерства соціальної політики України, лише протягом 2020 р. в Україні відбулося зростання звернень щодо домашнього насильства на 66 %. У кожній другій родині, яка перебуває у складних життєвих обставинах, є прояви насильства. На це також негативно вплинула й пандемія. Серед усіх звернень про домашнє насильство найбільше від жінок – 86 %, чоловіків – 12 % і дітей – 2 %. Обліковано

197 звернень щодо вчинення домашнього насильства стосовно осіб з інвалідністю¹.

Важливе значення для протидії цьому негативному соціальному явищу має загальна превенція кримінальних правопорушень, яка досягається не тільки фактом існування юридичної відповідальності за їх учинення, а й завдяки ефективному їх розслідуванню та притягненню винних до відповідальності. Застосування запобіжних заходів відіграє значну роль у запобіганні та припиненні неправомірних дій із боку підозрюваного, обвинуваченого, незалежно від виду кримінального правопорушення. Однак під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері домашнього насильства законодавцем встановлено деякі особливості обрання запобіжних заходів, що зумовлює необхідність їх виокремлення та аналізу.

Стан дослідження проблеми

Питання сутності та порядку застосування запобіжних заходів у різні періоди цікавили багатьох учених-процесуалістів. За часів дії КПК України 2012 р. картина запобіжних заходів у різних її аспектах представлена науковими розробками таких відомих правників, як А. П. Бущенко, І. В. Гловюк, В. Г. Дрозд, О. В. Капліна, А. М. Лобойко, В. В. Назаров, В. О. Попелюшко, О. І. Тищенко, В. М. Трофименко, А. Д. Удалова, В. І. Фаринник, С. Л. Шаренко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, Ю. П. Янович, О. Г. Яновська та ін. Проблематика протидії домашньому насильству розкривалась у роботах А. А. Вознюка, О. О. Дудорова, М. І. Хавронюка та інших науковців. Однак встановлення особливостей застосування запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, не було предметом окремого наукового дослідження. Нині постає потреба в комплексному висвітленні окресленої проблематики в контексті сучасних правових реалій та практичної реалізації законодавства.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є висвітлення особливостей застосування запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Мета* зумовлює постановку таких *завдань*: по-перше, розкрити правові передумови дослідження особливостей застосування запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством;

---

¹ Ефективно протидіяти домашньому насильству та зупинити «біг покоління по колу» – наше першочергове завдання, – Марина Лазебна // Міністерство соціальної політики України : офіц. сайт. 26.11.2020. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19354.html> (дата звернення: 12.11.2021).

по-друге, охарактеризувати підстави застосування запобіжного заходу в досліджуваній категорії кримінальних правопорушень; по-третє, виокремити обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу в досліджуваній категорії кримінальних правопорушень; по-четверте, установити сутність і порядок застосування обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК України.

Наукова новизна дослідження

У статті з урахуванням аналізу міжнародних правових документів, чинного законодавства, практики ЄСПЛ, національної судової практики виокремлено особливості застосування запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, зокрема тих, що стосуються підстав застосування запобіжних заходів, обставин, що враховуються при їх обранні, порядку обрання обмежувальних заходів.

Виклад основного матеріалу

Правові передумови дослідження особливостей застосування запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством

На початку XXI ст. Україна стала однією з перших країн Східної Європи, яка визнала домашнє насильство важливою суспільною проблемою. Вибір українським суспільством європейського вектора свого розвитку означає неухильний рух держави назустріч міжнародним стандартам і прагнення до виконання своїх зобов'язань у сфері прав людини. Для європейських держав одним з основних міжнародних правових документів у сфері протидії домашньому насиллю є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)¹. Стамбульська конвенція, прийнята 11 травня 2011 р. країнами – членами Ради Європи, стала першим юридично зобов'язуючим документом в Європі, яким застосовується комплексний підхід до боротьби з насиллям стосовно жінок. Україна підписала Стамбульську конвенцію 7 листопада 2011 р., але досі її не ратифікувала.

Оскільки Стамбульська конвенція є лише частиною системи міжнародних механізмів захисту прав людини, звернемо також увагу на практику Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у досліджуваному аспекті. Серед базових рішень ЄСПЛ варто виділити

---

¹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : від 11.05.2011 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251> (дата звернення: 12.11.2021).

рішення у справі «Опуз проти Туреччини» («*Opuz v. Turkey*», заява № 33401/02), де вперше у справі про домашнє насильство ЄСПЛ установив порушення ст. 14 (заборона дискримінації) у поєднанні з порушеннями ст. 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., оскільки насильство щодо жінок базувалося на гендерних ознаках¹. Важливим сигналом для України є рішення ЄСПЛ у справі «Левчук проти України» («*Levchuk v. Ukraine*», заява № 17496/19), яка стала першою справою проти України щодо домашнього насильства². Зокрема, у цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що Україна порушила свої позитивні зобов'язання щодо захисту прав людини на повагу до приватного життя, оскільки національні суди не дослідили належним чином майбутній ризик домашнього насильства при розгляді позову Ірини Левчук про виселення з квартири її колишнього чоловіка, який зловживав алкоголем та систематично застосовував насильство до неї в присутності дітей.

Основні цілі та принципи запобігання домашньому насильству та насильству стосовно жінок та боротьби з цими явищами, акумульовані в міжнародних правових документах, були всебічно втілені у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р.³

Із метою реалізації Стамбульської конвенції 6 грудня 2017 р. було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»⁴. Зміни, внесені цим законом, набрали чинності 11 січня 2019 р. Ухвалені зміни стосуються криміналізації домашнього насильства (ст. 126-1 КК України), а також кримінальної відповідальності за

---

¹ Case of *Opuz v. Turkey* (Application no. 33401/02) // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-92945> (дата звернення: 12.11.2021).

² Справа «Левчук проти України» (Case of *Levchuk v. Ukraine*) (заява № 17496/19) // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-207637> (дата звернення: 12.11.2021).

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 12.11.2021).

⁴ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 12.11.2021).

невиконання обмежувальних заходів або обмежувальних приписів та непроходження програми для кривдників (ст. 390-1 КК України). Кримінальний кодекс України доповнено розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи». Крім того, цим Законом було внесено зміни до КПК України, зокрема стосовно закріплення додаткової обставини, що повинна бути врахована при обранні запобіжного заходу (п. 12 ч. 1 ст. 178 КПК України), закріплення переліку обмежувальних заходів, які можуть бути покладені на підозрюваного, обвинуваченого при застосуванні запобіжного заходу (ч. 6 ст. 178 КПК України).

Слід звернути увагу, що зміст поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством» значно ширший, ніж суто домашнє насильство як склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 126-1 КК України. На цьому аспекті наголошують й учені-правники, зокрема О. В. Харитонова та І. А. Тітко [1].

До кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, належать:

1) кримінальні правопорушення, передбачені статтями 126-1 КК України «Домашнє насильство», 390-1 КК України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників»;

2) кримінальне правопорушення, що містить обтяжуючу обставину, передбачену п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України, «вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах». Це можуть бути різні склади кримінальних правопорушень, що містять окреслену обтяжуючу обставину, наприклад, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості (статті 121, 122, 123, 125 КК України), погроза вбивством (ст. 129 КК України) тощо. Найбільш тяжким кримінальним правопорушення цієї категорії є умисне вбивство (ст. 115 КК України);

3) кримінальне правопорушення, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах». Це кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 152 КК України (зґвалтування, вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах), а також правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 153 КК України (сексуальне насильство, вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах).

З огляду на системне тлумачення ст. 12 КК України та санкції статей 126-1, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК України кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство»,

належить до нетяжкого злочину, а кримінальні правопорушення, передбачені ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК України, є тяжкими злочинами. Визначення поняття кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, є необхідним для правильної тактики обрання певного виду запобіжного заходу (про що буде детально зазначено нижче).

Підстави застосування запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством

Обрання запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері домашнього насильства можливо лише за наявності підстав, визначених у ч. 2 ст. 177 КПК України. Формулювання, яке міститься в КПК України, свідчить про необхідність встановлення одразу двох підстав для застосування запобіжних заходів. Ними є: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення (тобто наявність доказів про вчинення особою кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, що відображено у повідомленні про підозру); 2) наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України¹. Важливо розуміти, що з огляду на специфіку розслідування злочинів у сфері домашнього насильства найбільш імовірно, що з переліку ризиків, визначених у ч. 1 ст. 177 КПК України, в обґрунтуванні клопотання про застосування запобіжного заходу може бути наведено те, що підозрюваний, обвинувачений може незаконно впливати на потерпілого (п. 3 ч. 1 ст. 177 КПК України), або може бути продовжене кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується, тобто правопорушення, пов'язане з домашнім насильством (п. 5 ч. 1 ст. 177 КПК України). Складність при доведенні наявності ризиків зумовлена їх прогностичним характером, оскільки йдеться про можливу, ймовірно негативну поведінку кривдника в майбутньому.

На необхідність оцінки ризиків у справах, пов'язаних із домашнім насильством, звертав увагу і ЄСПЛ. Так, у рішенні у справі «В. проти Молдови» («В. v. Moldova») ЄСПЛ встановив, що «органи влади не виконали аналізу того, чи серйозність та кількість нападів, яких зазнала перша заявниця з боку V. B. [кривдник], і серйозність першого звинувачення в з'ялтуванні вимагали розпочати кримінальне розслідування» (п. 54). ЄСПЛ далі зазначив, що держава не врахувала

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12.11.2021).

подальших інцидентів і тривалих випадків насильства. ЄСПЛ встановив, що «національні суди мали врахувати фактичні події, що відбулися після прийняття [відповідного рішення], зокрема два інші напади з боку V. B.» (п. 56). На основі висновку про те, що органи влади не оцінили щораз більших ризиків, ЄСПЛ встановив, що Молдова порушила ст. 3 Конвенції¹.

Оцінка ризиків дає змогу слідчому судді, суду визначити ймовірність неминучої небезпеки та летальності в окремих випадках домашнього насильства і вжити оперативних заходів для запобігання випадкам повторного насильства. Завдяки оцінці ризиків у центрі всіх процедур стає безпека потерпілої особи. Наразі інструмент оцінки ризиків використовується поліцією. Для слідчих, прокурорів, суддів інструментів оцінки ризику домашнього насильства ще не розроблено.

Разом із тим під час обрання запобіжного заходу щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством, та вирішення питання про існування ризиків до уваги може бути взято положення Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України від 13 березня 2019 р. № 369/180². Цей Порядок визначає процедуру проведення оцінки вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи з метою визначення ефективних заходів реагування, спрямованих на припинення такого насильства та попередження його повторного вчинення. Хоча основна мета цього Порядку допомогти поліцейському уповноваженого підрозділу органу Національної поліції України здійснити оцінку ризиків за фактом учинення домашнього насильства, його положення можуть бути взяті до уваги і слідчими, прокурорами під час ініціювання запобіжного заходу, а слідчими суддями, суддями під час його обрання.

Вважаємо, що під час застосування запобіжного заходу щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством, та оцінки ризиків негативної поведінки такої особи під час кримінального провадження можуть бути з'ясовані такі обставини:

---

¹ Case of *B. v. the Republic of Moldova* (Application no. 61382/09) // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-122372> (дата звернення: 12.11.2021).

² Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : Наказ М-ва соц. політики України, МВС України від 13.03.2019 № 369/180 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19> (дата звернення: 12.11.2021).

- чи кривдник колись погрожував застосувати та/або застосовував зброю або інші предмети, які можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю потерпілої та/або її дітям;
- чи кривдник погрожував вбити потерпілу та/або її дітей;
- чи допускає потерпіла, що кривдник може спробувати вбити її та/або її дітей;
- чи кривдник коли-небудь душив потерпілу, передачував їй горло або намагався це зробити;
- чи кривдник застосовував раніше фізичне насильство, яке мало наслідком спричинення середнього та/або тяжкого ступеня тілесних ушкоджень;
- чи застосовувався протягом останнього року до кривдника терміновий заборонний припис;
- чи кривдник має зброю та/або може її легко дістати і застосувати;
- чи кривдник схильний до сильних та/або постійних ревнощів та чи контролює більшу частину повсякденного життя потерпілу;
- чи висловлював кривдник наміри та/або намагався вчинити самогубство;
- чи кривдник залякував, переслідував або погрожував потерпілій та/або її дітям;
- чи здійснював кривдник напади на потерпілу та/або її дітей за межами домашнього середовища;
- чи утримував кривдник потерпілу та/або її дітей проти її волі в певному місці або будь-яким іншим чином обмежував свободу, в тому числі свободу у спілкуванні;
- чи вплинула поведінка кривдника на безпеку потерпілої та/або безпеку її дітей;
- чи кривдник має алкогольну залежність або зловживає алкогольними напоями;
- чи кривдник має наркотичну залежність або зловживає наркотичними речовинами;
- чи кривдник коли-небудь погрожував убити, вбив або завдавав навмисно шкоди домашній та/або іншій тварині;
- чи кривдник вчиняв щодо потерпілої фізичне та/або сексуальне насильство;
- чи є потерпіла та/або її діти економічно залежною(ними) від кривдника;
- чи кривдник має фінансові проблеми;
- чи були випадки після одруження або проживання разом, коли кривдник покидав на тривалий час (не менше ніж на 10 діб) сім'ю без причини та без надання пояснень;
- чи є у потерпілої дитина/діти від іншого шлюбу, про яких кривдник знає та/або нещодавно дізнався;

- чи перебуває сім'я потерпілої під соціальним супроводом;
- чи видавав суд кривднику обмежувальний припис;
- у разі видачі кривднику обмежувального припису чи порушував він заходи тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків, передбачених таким приписом;
- чи відомо потерпілій про притягнення кривдника до кримінальної відповідальності за вбивство, спричинення тілесних ушкоджень, зґвалтування та/або інші злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- чи кривдник виганяв потерпілу та/або її дітей з місця проживання та/або погрожував здійснити такі дії;
- чи були у кривдника попередні конфлікти із законом, зокрема із застосуванням насильства;
- чи наносив кривдник шкоду місцю проживання чи майну.

Під час оцінки ризиків у ході обрання запобіжного заходу щодо особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, також можуть враховані критерії, розроблені експертами Ради Європи. Зокрема, до таких критеріїв слід віднести: «1. Чи кривдник має доступ до вогнепальної зброї або чи вона наявна вдома? 2. Чи кривдник коли-небудь використовував зброю проти постраждалої або погрожував їй зброєю? 3. Чи кривдник коли-небудь погрожував чи намагався вбити постраждалу особу? 4. Чи за останній рік фізичне насильство почастило й стало більше серйозним? 5. Чи кривдник примушував постраждалу до сексу з ним чи небажаної сексуальної активності? 6. Чи кривдник намагається контролювати більшість дій постраждалої особи? 7. Чи кривдник виявляє постійні чи насильницькі ревності? 8. Чи кривдник коли-небудь намагався вчинити самогубство або проявляв суїцидальні настрої? 9. Чи постраждала вважає, що кривдник ще раз нападатиме або спробує її вбити? 10. Чи до кривдника було застосовано обмежувальний чи терміновий заборонний припис? 11. Чи кривдник порушував терміновий заборонний чи обмежувальний припис? Більше ніж один раз? 12. Чи кривдник має залежність від наркотиків, алкоголю чи інших психоактивних речовин? 13. Чи кривдника було засуджено за інше кримінальне правопорушення? 14. Чи кривдник має проблеми із працевлаштуванням і/або інші фінансові проблеми? 15. Чи постраждала намагалася розійтися чи розлучитися з кривдником?» [2].

Обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством

При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу слідчий, суддя, суд на підставі наданих сторонами кримінального провадження

матеріалів зобов'язаний оцінити всі обставини, передбачені ст. 178 КПК України. З ухваленням Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII у перелік було додано одну обставину для розгляду при застосуванні запобіжного заходу, викладену у ст. 178, а саме в п. 12. Ця обставина визначена як «ризик продовження чи повторення протиправної поведінки, зокрема ризик летальності, що його створює підозрюваний, обвинувачений, у тому числі у зв'язку з його доступом до зброї»¹. Отже, під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу щодо особи, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством, повинен бути врахований ризик повторного насильства, в тому числі несмертельного, а також ризик вбивства.

Слід звернути увагу, що перелік обставин (ст. 178 КПК України), які слід враховувати при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, не є вичерпним та підлягає розширеному тлумаченню з огляду на фактичні обставини, встановлені у кримінальному провадженні (п. 10 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квітня 2013 р. № 511-550/0/4-13²). Це свідчить про створення законодавцем можливості ситуативного підходу до застосування запобіжного заходу в конкретному кримінальному провадженні. У зв'язку з цим під час розслідування злочину, пов'язаного з домашнім насильством, можуть бути взяті до уваги такі обставини: серйозність і насильницький характер правопорушення; використання кривдником зброї; здатність кривдника спричинити смертельний результат; попередні судимості кривдника за вчинення домашнього насильства; історія недотримання з боку кривдника рішень суду та невиконання чинних приписів; погрози смерті, травми, відплати й насильства; страхи постраждалої особи; доступ до постраждалої особи тощо.

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12.11.2021).

² Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 № 511-550/0/4-13 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13> (дата звернення: 12.11.2021).

Застосування обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК України, під час обрання запобіжного заходу

Особливістю обрання запобіжного заходу під час розслідування злочину, пов'язаного з домашнім насильством, є можливість застосування обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК України. Так, «в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, крім обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, суд може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні такого кримінального правопорушення, один або декілька таких обмежувальних заходів: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих, направлення для проходження програми для кривдників»¹.

Обмежувальні заходи, передбачені ч. 6 ст. 194 КПК України, не є запобіжними, оскільки застосовуються як додаткові обов'язки. Такі обмежувальні заходи можуть бути вжиті під час застосування запобіжних заходів у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, застави, домашнього арешту, тримання під вартою.

Обмежувальні заходи можуть бути покладені на підозрюваного, обвинуваченого лише під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу. Слід погодитися з О. І. Тищенко про те, що «вони доповнюють обраний запобіжний захід та не мають самостійного характеру у кримінальному провадженні» [3, с. 163]. Щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством, може бути вжито один або декілька обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК України.

Обмежувальні заходи, передбачені ч. 6 ст. 194 КПК України, можуть застосовуватися поряд з обов'язками, передбаченими ч. 5 ст. 194 КПК України. Це обґрунтовується тим, що застосування

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12.11.2021).

обмежень, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, має обов'язковий характер, а застосування обмежувальних заходів, визначених ч. 6 ст. 194 КПК України, є правом суду, а не його обов'язком. Вказане підтверджується й існуючою судовою практикою. Наприклад, іноді у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, застосовуються лише обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК України, які серед іншого передбачають заборону спілкуватися з потерпілим. При цьому обмежувальні заходи, передбачені ч. 6 ст. 194 КПК України, додатково не застосовуються¹. В інших ситуаціях суди роблять висновок про доцільність поєднання обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, та обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК України². Разом із тим убачаємо за доцільне врахувати рекомендації І. В. Гловюк про те, щоб в ході вирішення питання про обрання запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, слід надавати перевагу обмежувальним заходам, передбаченим ч. 6 ст. 194 КПК України, «адже для специфіки захисту потерпілих від злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, більш доречними є саме обмежувальні заходи, які за своєю природою є спеціальними та націлені саме на особливості захисту потерпілих від злочинів, пов'язаних із домашнім насильством» [4, с. 123].

Висновки

Проведене дослідження дає можливість сформулювати певні висновки.

1. Зміст поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством» значно ширший, ніж суто домашнє насильство як склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 126-1 КК України.

2. Під час встановлення підстав застосування запобіжних заходів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, окрема увага повинна бути приділена з'ясуванню ризиків. Наразі інструмент оцінки ризиків використовується Національною поліцією. Для слідчих, прокурорів, суддів інструментів оцінки ризику домашнього насильства ще не розроблено.

---

¹ Ухвала Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської обл. від 22.04.2020 : справа № 398/1145/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88901199> (дата звернення: 12.11.2021).

² Ухвала Петропавлівського районного суду Дніпропетровської обл. від 07.11.2019 : справа № 186/1015/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85516351> (дата звернення: 12.11.2021).

У статті наведено перелік обставин, які можуть бути з'ясовані під час застосування запобіжного заходу щодо особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, та оцінки ризиків негативної поведінки такої особи під час кримінального провадження.

3. Під час дослідження обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу в досліджуваній категорії кримінальних правопорушень, повинен бути врахований ризик повторного насильства, в тому числі несмертельного, а також ризик убивства. Крім того, звернено увагу, що перелік обставин (ст. 178 КПК України), які слід враховувати при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, не є вичерпним та підлягає розширеному тлумаченню з огляду на фактичні обставини, встановлені у кримінальному провадженні (наприклад, насильницький характер правопорушення, використання кривдником зброї, здатність кривдника спричинити смертельний результат, попередні судимості кривдника за вчинення домашнього насильства, історія недотримання з боку кривдника рішень суду та невиконання чинних приписів, погрози смерті, травми, відплати й насильства, страхи постраждалої особи, доступ до постраждалої особи тощо).

4. Обмежувальні заходи, передбачені ч. 6 ст. 194 КПК України, не є запобіжними, оскільки застосовуються як додаткові обов'язки. Такі обмежувальні заходи можуть бути вжиті під час застосування запобіжних заходів у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, застави, домашнього арешту, тримання під вартою. Обмежувальні заходи можуть бути покладені на підозрюваного, обвинуваченого лише під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу. Доведено, що в ході вирішення питання про обрання запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, доречним є застосування саме обмежувальних заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК України.

Список бібліографічних посилань: 1. Харитонова О. В., Тітко І. А. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації // LIGA ZAKON : сайт. 20.01.2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnim-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats (дата звернення: 12.11.2021). 2. Манн А., Бугаєць Т. Стандарти й методика оцінки ризиків для різних зацікавлених сторін в Україні: подальші кроки реалізації міжнародних стандартів щодо гарантування безпеки постраждалих від насильства стосовно жінок та домашнього насильства : аналіт. звіт. // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://rm.coe.int/ukr-risk-assessment-final/16809eefb4> (дата звернення: 12.11.2021). 3. Тищенко О. І. Окремі питання застосування запобіжних заходів у кримінальному

провадженні. *Право і суспільство*. 2019. № 5. Ч. 2. С. 161–167.

4. Гловюк І. В. Деякі питання практики застосування обмежувальних заходів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством // *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 груд. 2020 р.) / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 122–125.*

Надійшла до редколегії 06.12.2021

Fomina T. H. Features of the application of preventive measures in the investigation of criminal offenses related to domestic violence

Taking into account the analysis of international legal documents, current legislation, ECHR practice, national case law, the peculiarities of preventive measures in the investigation of criminal offenses related to domestic violence have been singled out, in particular those relating to the grounds for preventive measures, the circumstances taken into account election, the procedure for electing restrictive measures.

It is proved that the meaning of the concept of "criminal offense related to domestic violence" is much broader than purely domestic violence as a part of a criminal offense under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It is emphasized that tools for assessing the risk of domestic violence have not yet been developed for investigators, prosecutors and judges. The list of circumstances that can be clarified during the application of a preventive measure against a person suspected of committing a crime related to domestic violence, and an assessment of the risks of negative behavior of such a person during criminal proceedings is given.

The essence and procedure for applying the restrictive measures provided for in Part 6 of Art. 194 of the Criminal Procedure Code of Ukraine have been investigated. Restrictive measures provided for in Part 6 of Art. 194 of the CPC of Ukraine, are not preventive, as they are used as additional responsibilities. Such restrictive measures may be taken during the application of preventive measures in the form of personal obligation, personal guarantee, bail, house arrest, detention. Restrictive measures may be imposed on a suspect or accused only when considering a request for a measure of restraint. It is proved that in the course of resolving the issue of choosing a measure of restraint during the investigation of criminal offenses related to domestic violence, it is appropriate to apply the restrictive measures provided for in Part 6 of Art. 194 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: Istanbul Convention, criminal proceedings, precautionary measure, domestic violence, risks, preventive measures.

Євген Сергійович Хижняк,

кандидат юридичних наук,

Національний університет «Одеська юридична академія»;

 <https://orcid.org/0000-0001-8263-0353>,

e-mail: khyzhniak@onu.edu.ua

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАРУБІЖНОЇ ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ УМИСНИМ
УБИВСТВАМ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Розглянуто різноманітні програми протидії умисним убивствам, які наразі діють у різних країнах світу. Проаналізовано позитивний міжнародний досвід протидії умисним убивствам, що може стати основою для розроблення відповідного законодавства України у цій сфері. Зроблено висновок, що проведення порівняльного аналізу запобігання умисним убивствам у різних країнах є основою для розвитку найбільш перспективних напрямів удосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: протидія вбивствам, умисне вбивство, підрозділи кримінальної поліції, міжнародний досвід.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Останнім часом науковий інтерес до вивчення зарубіжного досвіду протидії кримінальній протиправності серед вітчизняних науковців постійно зростає, що свідчить про намагання дослідити кращі превентивні практики окремих країн та пошук шляхів упровадження цих практик в Україні. Проте щодо безпосереднього вивчення питань зарубіжного досвіду оперативно-розшукової протидії умисним убивствам підрозділами поліції різних зарубіжних країн, то таких досліджень сьогодні бракує, що підвищує актуальність обраного напрямку та дає перспективи у визначенні ефективних практик із застосуванням цільового підходу до протидії умисним убивствам.

Стан дослідження проблеми

Окремі аспекти зарубіжної практики протидії кримінальній протиправності досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як О. Бандурка, М. Вербеньський, В. Голина, М. Давидова, І. Даньшин, О. Джужа, В. Закалюк, М. Колодяжний, О. Литвинов, В. Лунєєв, Н. Міняйло, М. Свірін, В. Туляков, О. Фролова та ін.

Окремо слід назвати зарубіжних учених, які безпосередньо розглядали питання формування стратегій і програм протидії злочинності у своїх країнах, зокрема у: США та Канаді – Б. С. Уолш, Д. П. Фаррінгтон, В. Джеймсон, А. Харт; Європейському Союзі – М. Пілат, Дж. Кулач,

Дж. Грехем, Е. Вівекенс, Т. Беннетт, Ад. Кроуфорд, Д. Гарленд, М. Ле-монье, М. Маркус, Д. Монжардет, А. Армборст, Д. Байєр, Й. Бессманн, М. Кобер, Я. Майєр, М. Уолш; країнах Латинської Америки – Р. Мутга, К. А. Тобон, Д. Ворндран, Бе. Пейшото, К. Беато, А. М. Сільвейра, І. Кано, Е. Родідо, Ж. Т. Сенто-Се.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз міжнародного досвіду протидії умисним убивствам. *Завданнями* дослідження є: визначити основні фактори й особливості становлення та розвитку напрямів протидії умисним убивствам; виділити та проаналізувати наявні моделі протидії умисним убивствам у діяльності поліцейських підрозділів окремих країн.

Наукова новизна дослідження

У статті на підставі аналізу діючих моделей і програм із протидії умисним убивствам в окремих західних країнах запропоновано власну модель протидії умисним убивствам, яку необхідно впроваджувати в Україні.

Виклад основного матеріалу

Відсутність єдиної національної концепції протидії кримінальній протиправності, неузгодженість загальнодержавних, регіональних, галузевих державних цільових програм соціальної профілактики за відповідними напрямками не сприяє зниженню рівня злочинності в країні. Таке становище не відповідає проголошеним конституційним положенням про соціальну, демократичну та правову державу, оскільки ситуація, що склалася, не враховує реалій сучасності, адже протидія кримінальній протиправності давно перетворилася на глобальну світову проблему, яка набула не лише національного, а й міжнародного, транснаціонального характеру [1, с. 7].

Актуальність дослідження в цій сфері обумовлена тим, що протягом останнього десятиліття в усьому світі спостерігається тенденція до зростання рівня тяжких та особливо тяжких злочинів та водночас брак заходів соціально-правового контролю зростаючої криміналізації суспільних відносин.

В Україні відсутня схвалена на державному рівні концепція протидії кримінальній протиправності, зокрема умисним убивствам, що обумовлено багатьма економічними, соціальними, політичними, правовими й іншими особливостями та протиріччями розвитку ринкових відносин у країні: не завершено створення системи кримінальної юстиції; триває реформування правоохоронних органів; продовжується розбудова національного законодавства; впроваджуються державні інституції, які повинні відповідати кращим європейським і світовим стандартам у цій сфері суспільних відносин [2, с. 24–29].

Особливістю зарубіжних країн є те, що у формуванні національної політики у сфері протидії кримінальній протиправності значну роль відіграють зарубіжні інституції, зокрема ООН з її висновками і рекомендаціями Конгресів з кримінального правосуддя та попередження злочинності. Останні міжнародні події щодо обговорення проблем протидії кримінальній протиправності показали, що порядок денний із глобальних питань протидії кримінальній протиправності не змінився. На 28-й сесії Комісії ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (CCPCJ/ECOSOC/UNODC), яка відбулася у Відні 20–24 травня 2019 р.¹, а також на 24-му Конгресі Німеччини з профілактики з 13-м щорічним міжнародним форумом, який відбувся 20–21 травня 2019 р. в конгрес-центрі Estrel в Берліні², йшлося про ті виклики для суспільства та демократичних інституцій, які несе в собі організована міжнародна злочинність. Для всієї міжнародної спільноти залишаються актуальними такі групи питань у цій сфері: нелегальна міграція, торгівля людьми, організована злочинність, протидія незаконній фінансовій діяльності (у тому числі фінансуванню тероризму), дотримання прав людини у протидії кримінальній протиправності, допомога жертвам, постраждалим від торгівлі людьми; протидія тероризму, радикалізму та екстремізму; протидія корупції, реформа ювенальної юстиції; злочинність неповнолітніх; насильство щодо жінок; протидія кіберзлочинам; запровадження SMART-підходів у протидію кримінальній протиправності; протидія контрабанді та торгівлі наркотиками тощо.

Обрання тією чи іншою країною відповідної стратегії та формування відповідної профілактичної програми або програми протидії кримінальній протиправності визначається не тільки сучасною криміногенною ситуацією в цих країнах та світі, але й також відповідними історичними, культурними та релігійними традиціями. Здебільшого при розгляді питання особливостей протидії кримінальній протиправності в зарубіжних країнах необхідно враховувати ще і факт належності певної країни до відповідної кримінологічної системи.

Наразі у кримінології виділяють англо-американську, західноєвропейську, східноазіатську, соціалістичну, мусульманську та змішану кримінологічні системи.

---

¹ Twenty-eighth session – 20 to 24 May 2019 // United Nations : сайт. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/commissions/CCPCJ/session/28_Session_2019/session-28-of-the-ccpcj.html (дата звернення: 15.11.2021).

² Congress 2022 / 15th Annual International Forum // DTP : сайт. URL: <http://www.praeventionstag.de/nano.cms/international> (дата звернення: 15.11.2021).

Англо-американська модель протидії кримінальній протиправності (США, Канада та Великобританія), американський досвід протидії кримінальній протиправності в останні роки демонструють жорсткість карної політики в галузі боротьби зі злочинами, а також поширення практики позбавлення волі як заходу покарання, що виявляється в розширенні меж випадків застосування страти. Американські вчені й практики вважають, що тверда карна політика відіграє важливу роль у процесі забезпечення ефекту «заклювання» та скорочення рівня кримінальної протиправності, стримування антисоціальної поведінки. Сучасна політика протидії кримінальній протиправності у США визначається ідеологією «нульової терпимості» до злочину або правопорушення будь-якої категорії, що підтримує стратегію і тактику «війни зі злочинністю» з метою забезпечення громадської безпеки.

Західноєвропейська модель забезпечення кримінологічної безпеки зазнає на собі вплив неокласичних підходів і характеризується поступовим посиленням кримінальної відповідальності за злочини проти особи. Її підґрунтям є переважно західне розуміння причин кримінальної протиправності та шляхів протидії їй, які є характерними для індустріально розвинених країн романо-германської правової сім'ї. Теоретичні підходи відрізняються універсальністю і мають еkleктичний характер. Карна політика проходить період посилення неокласичних підходів і жорсткості карної репресії, соціального контроль за особистістю є менш вираженим і не настільки тотальним, як у США або Канаді [3, с. 130–133].

Виділяються два основні види західноєвропейської моделі забезпечення кримінологічної безпеки – південноєвропейську та північноєвропейську.

Південноєвропейська модель (Франція, Швейцарія, Португалія, Італія) характеризується переважним пануванням клінічної кримінології, яка акцентує на медико-психіатричних аспектах впливу на особистість злочинця й індивідуальних заходах профілактики кримінально-протиправної поведінки.

Північноєвропейська модель (Норвегія, Швеція, Данія, Ісландія, Фінляндія) ґрунтується на оптимальному поєднанні демократії, соціальної політики та суспільної довіри. Історичні, правові та соціальні особливості обумовляють специфіку протидії кримінальній протиправності у скандинавських країнах, де кримінологічна думка і підходи перебувають під сильним впливом соціологічних і соціально-політичних концепцій, а превентивні практики поєднують у собі використання суворох заходів покарання із заходами загальносоціальної профілактики.

Попередження кримінальної протиправності охоплює здійснення масштабних соціальних заходів із підвищення рівня та якості життя,

створення рівних можливостей для отримання освіти, медичної допомоги й інших послуг і підтримки соціально вразливих категорій населення [4, с. 55].

Східноазіатська модель забезпечення безпеки (Японія, Південна Корея тощо) відображає релігійні та філософські традиції Сходу, азійський менталітет, що має вирішальне значення в регуляції поведінки відповідно не до права, а до традиційних норм і звичаїв, сусідсько-сімейного колективізму, поваги до старшого, почуття обов'язку й честі [5, с. 388].

Соціалістична модель протидії кримінальній протиправності (Китай, Куба, Північна Корея) характеризується тим, що значущими факторами впливу на злочинність виступають соціалістична ідеологія, яка запевняє в можливості повної ліквідації злочинності, пропагандистсько-виховна політика та запобіжна діяльність, здійснювані під керівництвом основного суб'єкта влади – комуністичної партії та її карального апарату. Для такої моделі характерними є періодичні загальнодержавні кампанії проти кримінальної протиправності, максимально широке залучення населення до профілактичної діяльності, активне запобігання рецидивній злочинності, в тому числі шляхом побутового й житлового влаштування осіб, які відбули покарання. Водночас наявне й інше: репресії стосовно політичної опозиції, суворі кримінально-правові заходи стосовно осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень, особливо пов'язаних зі злочинами проти держави та державної власності.

Яскравим представником соціалістичної моделі протидії кримінальній протиправності є Китайська Народна Республіка. Китайська модель протидії кримінальній протиправності поєднує в собі елементи східної культури й соціалістичних теорій та практики. У підґрунті системи попередження закладено виховання та соціалізацію особи, поєднані з елементами залякування. Кримінологічна практика у КНР здійснюється за трьома основними напрямками: 1) виховання законослухняних громадян; 2) контроль за поведінкою нестійких осіб; 3) припинення злочинів на стадії підготовки та планування [6, с. 32–40].

Мусульманська модель забезпечення кримінологічної безпеки (Пакистан, Ірак, Саудівська Аравія, Сирія, Іран, Катар, Лівія тощо) значною мірою є відображенням релігійних приписів та звичаїв мусульманського права (Сунна), що, у свою чергу, є складовою частиною релігії ісламу. Фіхх або шаріат – ісламська доктрина про правила поведінки мусульман (юриспруденція), ісламський комплекс соціальних норм (мусульманське право у широкому сенсі), що встановлює правила поведінки для всіх мусульман, які вони повинні виконувати беззаперечно. Як додаткові засоби стримування використовуються суворі моральні й релігійні норми та звичаї. Карна політика ґрунтується

на доктрині залякування, що реалізується шляхом публічного виконання таких покарань, як страта, бичування, відсікання частин тіла або побиття камінням.

Змішані моделі забезпечення протидії кримінальній протиправності об'єднують ознаки декількох описаних вище моделей. До цієї групи належать, наприклад, Російська Федерація, Казахстан, Азербайджан, Туреччина, які являють собою різні правові системи, що існують у сучасному світі: загальне право, мусульманське право тощо.

Змішані моделі характеризуються відсутністю цілеспрямованої державної політики у сфері протидії кримінальній протиправності, особливо у сфері економіки, корупції, політики. У таких країнах відсутні стабільна правова та матеріально-технічна база й умови для організації ефективної профілактики кримінальної протиправності, відсутній зворотній зв'язок із суспільством, існуючі раніше форми участі громадськості у профілактиці кримінальної протиправності ліквідовано, а нові не створено. Така ситуація найбільшою мірою є характерною для пострадянських країн [7, с. 12].

Отже, можна спостерігати пряму залежність між належністю держави до тієї чи іншої кримінологічної системи та ефективністю протидії кримінальній протиправності, що обумовлено також історичними, соціально-політичними й культурно-релігійними факторами.

Усе це певним чином впливає на національну практику країн у сфері формування політики, стратегій, програм протидії кримінальній протиправності з урахуванням політичної, соціальної та економічної ситуації. Враховуючи те, що насильницькі злочини (в першу чергу, злочини проти особи) суттєво впливають на стан розвитку людського капіталу будь-якої країни, а життя і здоров'я особи є найвищими цінностями, які захищаються державою, є доцільним навести результати узагальненого аналізу вивчення програм та планів протидії насильству в деяких країнах світу, проведений ВООЗ у 2019 р.

Загальна тенденція кримінальної протиправності в Європейському Союзі (далі – ЄС) показує поступове зниження її рівня, починаючи з середини 2000-х років. За останні двадцять років у більшості держав ЄС пік злочинності прийшовся на 2002 р., потім кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень почала поступово знижуватись. Найбільше зниження відбулося у Великобританії, Нідерландах та Франції. У більшості європейських країн рівень умисних убивств, який і так є доволі низьким, поступово зменшується (незначне зростання відбувається лише в Ірландії, Данії та Фінляндії).

Важливе значення має аналіз даних про поширення окремих видів злочинів у державах ЄС. Так, середній показник рівня умисних убивств у країнах ЄС становить 1,4, а у великих містах – 1,9. З окремих

держав ЄС найвищий рівень умисних убивств фіксується у двох балтійських країнах: Литві (9 – 2018 р.) та Естонії (7,1 – 2019 р.), а з-поміж інших членів ЄС – у Фінляндії (2,5 – 2018 р.). Найнижчий рівень цих злочинів за останні роки фіксується у Словенії (0,55) та Австрії (0,55). Зниження рівня злочинів досліджуваного виду спостерігається і в країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина та Болгарія)¹.

Наприклад, у Фінляндії розроблена та реалізується окрема Національна програма щодо попередження злочинності (2016–2020 рр.) «Працювати разом для безпеки та більш безпечного суспільства» від 24 листопада 2016 р., яка спрямована на вдосконалення заходів щодо попередження кримінальної протиправності на місцях і стимулювання участі жителів у місцевих заходах. Також закладено підходи до соціальної профілактики кримінальної протиправності та ситуативної профілактики.

Заходи щодо попередження кримінальної протиправності плануються і здійснюються Національною радою з попередження злочинності, яка функціонує під егідою Міністерства юстиції. Основними пріоритетами в діяльності Ради є сприяння співробітництву в питаннях попередження кримінальної протиправності та поширення інформації про ефективні методи попередження.

Програма з попередження кримінальної протиправності переслідує п'ять основних цілей і включає в себе 29 заходів, які повинні бути виконані учасниками в різних секторах. Основні цілі: 1) наявність пунктів попередження кримінальної протиправності в інших муніципальних планах; 2) поліпшення співпраці та взаємодії у сфері попередження кримінальної протиправності між органами державної влади, бізнесом, організаціями та громадянами; 3) підвищення кваліфікації в галузі попередження кримінальної протиправності для національного та місцевого рівнів; 4) консультування місцевих резидентів і неурядових організацій при плануванні заходів із попередження кримінальної протиправності; 5) удосконалення можливостей громадян впливати і брати участь у попередженні кримінальної протиправності та підвищення почуття безпеки у своїх громадах².

У Швеції, як і у Фінляндії, також діє Національна рада з профілактики злочинності (Swedish National Council for Crime Prevention), яка виконує координуючу та контролюючу функції. З 2016 р. на всіх

---

¹ List of countries by intentional homicide rate // Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_intentional_homicide_rate (дата звернення: 15.11.2021).

² Working Together for Safer and More Secure Communities : National Crime Prevention Programme 2016–2020. Helsinki, 2016. 46 p.

рівнях реалізується Національна програма профілактики «Боротися зі злочинністю разом»¹.

У 2020 р. рівень умисних убивств у Швеції становив 1,2 випадки на 100 тис. населення. Хоча рівень убивств у Швеції суттєво коливався останніми роками, він мав тенденцію до збільшення в період з 2001 по 2020 рр., зупинившись на рівні 1,2 випадки на 100 тис. населення у 2020 р.

Індекс окремих видів злочинів у Швеції у 2020 р. становив: убивства – 124, убивства із застосуванням вогнепальної зброї – 39 (кількість убивств із використанням вогнепальної зброї у перерахунку на 100 тис. населення – 0,4), напади – 47,2 на 100 тис., пограбування – 86,7 на 100 тис., всі сексуальні злочини – 169 (з-поміж яких зґвалтування – 56,7 в перерахунку на 100 тис.), викрадення транспортних засобів – 218,7, крадіжки (зі зломом) – 781,4 в перерахунку на 100 тис. населення². У Фінляндії індекс злочинності у 2020 р. становив 8,066, у тому числі умисні вбивства – 2,13 (із замахами – 9,03), напади – 621, зґвалтування – 12,33 (у 2019 р. – 17), грабежі – 31, наркотичні злочини – 326, крадіжки – 2861³.

Також можна навести приклади країн Латинської Америки, в яких рівень учинення умисних убивств набагато вищий, ніж у будь-якій з країн Європи. Зважаючи на постійно тліючий збройний конфлікт на Сході нашої країни, можна стверджувати, що рівень умисних убивств в Україні поступово наближається до найбільш «грізних» країн Південно-Американського континенту.

Країни Латинської Америки традиційно включають у себе держави Центральної Америки (Беліз, Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа, Панама, Сальвадор) та Південної Америки (Аргентина, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Парагвай, Еквадор тощо). Однією з особливостей країн Латинської Америки та Карибського басейну, на відміну від інших країн світу, є високий рівень злочинності.

У країнах Карибського басейну зменшився рівень убивств із розрахунку на 100 тис. населення, зокрема: Домініканська Республіка – з 22,33 до 15,18; Гренада – з 14,0 до 10,25; Пуерто-Ріко – з 27,15 до 18,51. Проте залишається високий рівень убивств і поступово збільшується в

---

¹ Combating crime together – A national crime prevention programme // Government Offices of Sweden : сайт. 16.06.2017. URL: <https://www.government.se/information-material/2017/06/combating-crime-together--a-national-crime-prevention-programme/> (дата звернення: 15.11.2021).

² Sweden – Homicide rate // Knoema : сайт. URL: <https://knoema.com/atlas/Sweden/Homicide-rate?origin=knoema.ru> (дата звернення: 15.11.2021).

³ Finland in Figures // Statistics Finland : сайт. URL: http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_oikeusolot_en.html (дата звернення: 15.11.2021).

таких країнах, як: Ямайка – з 38,68 до 47,01; Тринідад і Табако – з 28,32 до 30,88; Сент-Вінсент і Гренадіни – з 25,6 до 36,5.

У країнах Центральної Америки спостерігається зниження рівня вбивств, зокрема у: Беліз – з 43,06 до 37,6; Гватемалі – з 33,76 до 27,26; Гондурасі – з 84,32 до 56,52; Мексиці – з 21,49 до 19,26; Нікарагуа – з 11,45 до 7,37; Панамі – з 16,88 до 9,67. Проте спостерігається збільшення рівня вбивств в Коста-Ріко (з 8,74 до 11,9) та Сальвадорі (з 41,7 до 82,84).

У країнах Південної Америки спостерігається зниження рівня вбивств, зокрема в: Аргентині – з 7,5 до 5,94, Колумбії – з 35,07 до 25,50, Еквадорі – з 12,47 до 5,85. Проте спостерігається збільшення рівня вбивств у Бразилії – з 26,46 до 29,53, Чилі – з 2,51 до 3,46, Венесуелі – з 53,76 до 56,33¹.

У цілому, за даними кримінальної статистики UNODC, десять країн Латинської Америки входять до групи країн (є лідерами) з найвищим рівнем убивств на 100 тис. населення: Сальвадор (82,84), Гондурас (56,52), Венесуела (56,33), Ямайка (47,01), Беліз (37,6), Сент-Вінсент і Гренадіни (36,5), Бразилія (29,53), Гватемала (27,26), Колумбія (25,5)².

За рівнем убивств 17 з 20 найбільш небезпечних країн світу знаходяться в Латинській Америці. З 2000 по 2016 рр. у країнах Латинської Америки було вбито більше 2,5 млн латиноамериканців.

Регіональний рівень убивств у Латинській Америці становить приблизно 21,5 на 100 тис. населення, що більше ніж у три рази перевищує середньосвітовий показник.

У зв'язку з тим, що рівень злочинності в більшості країн цього регіону залишається одним із найбільш високих у світі, питання протидії та зниження її рівня є актуальним. Зокрема, з кінця 1990-х років у Латинській Америці реалізується не менше 1300 зареєстрованих превентивних програм і проєктів, спрямованих на забезпечення безпеки громадян. У Бразилії, Колумбії, Сальвадорі, Гватемалі, Мексиці, Нікарагуа та Гондурасі спостерігається висока концентрація таких профілактичних програм та проєктів. Враховуючи високий рівень убивств у цих країнах, більшість профілактичних програм спрямовані на зниження цього рівня та створення безпечних умов для громадян.

За даними дослідження, яке провели Р. Мугга та К. А. Тобон у 2018 р., майже 43 % всіх заходів із забезпечення безпеки громадян передбачається саме національними програмами, інші заходи –

---

¹ Intentional Homicide Victims // United Nations : сайт. URL: <https://dataunodc.un.org/crime/intentional-homicide-victims> (дата звернення: 15.11.2021).

² Там само.

програмами штатів (12 %), регіонів (18 %) та міст (27 %) [8]. Це також впливає і на фінансування таких програм, більш ніж 50 % яких спрямовано на профілактику загальнокримінальної злочинності, тоді як інші заходи спрямовані на зниження молодіжної злочинності та злочинів, поєднаних зі зґвалтуванням. Як зазначають дослідники Л. Шиншилла та Д. Ворндран, за останнє десятиліття уряди країн Латинської Америки і Карибського басейну просунулися в напрямі системного управління питаннями громадської безпеки для громадян, інтеграції стратегій попередження і контролю за злочинністю і насильством, відправлення правосуддя та соціальної реабілітації засуджених. Регіон перейшов від реактивного та карального підходів до розроблення і впровадження комплексних моделей, орієнтованих на права людини і багатосекторальну координацію [9].

Так, учені з Лабораторії з питань аналізу насильства Університету штату Ріо-де-Жанейро (Бразилія) І. Кано, Е. Родідо та Ж. Т. Сенто-Се провели у 2016 р. дослідження 93 чинних програм із профілактики вбивств у країнах Латинської Америки. Вони з'ясували взаємозалежність між рівнем убивств та кількістю профілактичних програм, які були розроблені для вирішення цієї проблеми. У країнах з 5-ма і більше програмами рівень убивств, як правило, перевищує 25 випадків на 100 тис. населення (Північний трикутник: Сальвадор, Гватемала, Гондурас; Колумбія, Венесуела та Бразилія), тоді як в інших країнах із меншою кількістю програм зазвичай спостерігається більш низький рівень (Аргентина, Чилі, Парагвай, Уругвай, Мексика, Болівія, Еквадор, Перу і, меншою мірою, країни Центральної Америки і Карибського басейну)¹.

Залежно від цільової групи, на яку спрямовані дані програми, слід зазначити, що 28 % програм спрямовані на молодь, 22 % – на жертв і свідків у кримінальному процесі, 14 % – на жінок, які стали жертвами вбивств, 4 % – на захист поліцейських, решта – на інші групи ризику.

Зазначимо також, що залежно від території поширення таких програм більшість із них поширюється на всю територію країни (66 %), далі виділяють місцеві програми (25 %) та регіональні (10 %). Фактично у більшості випадків програми формуються за принципом «зверху-вниз». Визначивши в загальних рисах підходи до протидії кримінальним правопорушенням у країнах Латинської Америки, спробуємо дослідити їх особливості в окремих країнах цього регіону на різних рівнях.

---

¹ Mapping of homicide prevention programs in Latin America and the Caribbean. September 2016 // Laboratorio de Analise da Violencia : сайт. URL: <http://www.lav.uerj.br/docs/rel/2016/Relato%CC%81rio%20Final%20Ingle%CC%82s.pdf> (дата звернення: 15.11.2021).

Щодо Мексики, Бразилії та Аргентини, країн із федеральними інститутами, політика безпеки громадян зосереджена на створенні практик координації зусиль зі штатами або провінціями (округами), а також створенні фондів, які працюють як винятковий інструмент для розроблення планів і програм щодо попередження злочинності на місцевому рівні. Сильна автономія штатів і місцевих органів влади в питаннях безпеки і поліції у країнах із таким адміністративно-територіальним устроєм передбачає певну складність реалізації превентивних проєктів на місцевому рівні. Переважає підхід «знизу-вверх» до формування превентивної політики та програмних документів із питань протидії злочинності. З іншого боку, країни із централізованими урядами, такі як Сальвадор, Еквадор, Перу і Чилі, можуть здійснювати політику «зверху-вниз», яка забезпечує більш ефективний і швидкий процес координації у протидії злочинності, але водночас не створює повною мірою можливості для різноманітності заходів впливу, які можуть застосовуватися місцевими органами влади. Незважаючи на це, більшість органів місцевого самоврядування змогла використовувати централізований інституційний контекст для поліпшення свого реагування на злочинність і в межах їх відносної свободи скеровувати ресурси та покращувати координацію із суб'єктами різних рівнів. У всіх випадках відзначається досягнення значних успіхів, коли в реалізації превентивної політики держави, а також у покращенні координації правоохоронних органів та інститутів громадянського суспільства на всіх рівнях у профілактиці кримінальної протиправності активну участь беруть громадяни. Прикладом розроблення таких стратегічних документів через механізм консультацій із громадськістю може бути формування Національної стратегії безпеки громадян (ENSC) Парагваю і Національної угоди про громадську безпеку в Чилі.

Також слід зазначити, що в країнах Латинської Америки підходи до забезпечення громадської безпеки варіюються між двома напрямками: жорстка силова превенція та соціальна профілактика, що впроваджується вже більше двадцяти років. Упродовж останніх десяти років залишається репресивний підхід у протидії кримінальній протиправності в таких країнах, як Бразилія, Мексика та Колумбія.

Також у напрямі вдосконалення та підвищення ефективності протидії кримінальній протиправності і забезпечення безпеки громадян зарубіжні фахівці акцентують увагу суб'єктів їх формування на дотриманні таких базових основ:

- чітке визначення та бачення пріоритетів і цілей;
- відхід від політики жорстких санкцій для засуджених і посилення їх ресоціалізації для зменшення рівня рецидиву;
- інвестування у профілактичні заходи;

- передбачення конкретних можливостей працевлаштування для груп високого ризику;
- запровадження експериментів з альтернативами тюремному ув'язненню;
- зосередження ресурсів на «гарячих точках» (Hot Spots);
- інвестування у сфокусоване стримування та проблемно орієнтовану роботу поліції;
- посилення соціальної згуртованості і колективна ефективність у громадах;
- розширення участі громадян у виборі, розробленні, реалізації та оцінці втручань;
- запровадження інноваційного механізму фінансування (з інших джерел);
- інвестування в нові технології для посилення громадської безпеки з обов'язковою оцінкою результатів.

Особливістю протидії кримінальній протиправності в країнах Латинської Америки є те, що цей напрям залежить від якості децентралізації інституту безпеки в цих країнах, що дозволяє в перспективі охопити більше суб'єктів профілактичної діяльності на різних рівнях, залучити відповідне фінансування та громадськість. Державна політика урядів цих країн у сфері протидії кримінальній протиправності поступово спрямовується на запровадження інструментів із покращення управління результатами такої діяльності, координації суб'єктів, планування, фінансування і оцінки правоохоронних програм та планів. Щодо оцінки результативності виконання програмних документів, то така діяльність проводиться за підтримки національних і міжнародних наукових установ.

Позитивним є те, що програми та плани протидії кримінальній протиправності та/або забезпечення громадської безпеки базуються на відповідних планах соціально-економічного розвитку країни та кореспондуються з ними. В останніх здебільшого передбачається окремий розділ, в якому визначаються стратегічні пріоритети у сфері громадської безпеки (Аргентина, Колумбія, Чилі, Коста-Ріка, Гватемала і Сальвадор).

Проте слід наголосити на наявній проблемі реалізації національних планів і програм у сфері протидії кримінальній протиправності в більшості країн цього регіону, яка стосується питання наслідування та їх виконання наступними урядами. Хоча останнім часом з'являються і винятки, зокрема Бразилія, Парагвай, Гондурас, в яких нові уряди продовжують політику попередників у сфері протидії кримінальній протиправності.

Єдині строкові державні або національні програми протидії (запобігання) кримінальній протиправності формуються та реалізуються,

але не в усіх країнах цього регіону. Іноді використовуються й інші підходи до формування державних стратегічних документів (державний рівень) у цій сфері, зокрема:

- 1) Національний план протидії кримінальній протиправності (забезпечення громадської безпеки) – державні програми протидії окремим видам злочинності та соціальна профілактика;
- 2) Національний план соціально-економічного розвитку країни – державні програми протидії окремим видам кримінальної протиправності та соціальна профілактика.

Із метою розумного використання коштів на поліцейську діяльність із протидії кримінальній протиправності більшість країн цього регіону поступово відходить від традиційної моделі ситуативно-репресивного реагування на надзвичайні події до моделі раннього виявлення та попередження злочинів, зокрема умисних убивств, у тому числі реалізації стратегії поліцейського впливу в «гарячих точках».

Позитивним є створення та функціонування в окремих країнах аналізованого регіону Національних центрів із попередження кримінальної протиправності, які відіграють важливу роль у процесах формування політики, програм і планів із протидії кримінальній протиправності.

Як приклад може бути розглянутий для запозичення Україною досвід Бразилії щодо боротьби у великих містах з озброєними бандами, які контролюють певні райони (фавели), із застосуванням підходу військово-поліцейського контролю і соціальної профілактики. Цей підхід може бути використаний для реалізації програм протидії кримінальній протиправності (або забезпечення громадської безпеки та порядку) в районі проведення операції Об'єднаних сил (далі – ООС) на території Донецької та Луганської областей.

Як слушно зазначив О. Тимчук, умисні вбивства мають мінімальну латентність у будь-якій країні світу, тому саме цей вид злочину найбільш точно характеризує ступінь і масштаби поширення соціальної патології в тій чи іншій державі та рівень агресивності суспільства [10, с. 140]. Тому, враховуючи, що останні роки Україна існує в умовах ООС на Сході країни, слід звернути увагу на досвід держави Ізраїль у протидії кримінальній протиправності в умовах постійної терористичної загрози та локальних конфліктів.

Слід наголосити, що в Ізраїлі формування високого рівня довіри громадян до працівників поліції відбувається через розвинений інститут співробітництва з волонтерами. Це майже 70 тис. волонтерів (Мішмар Езрахі), які добровільно допомагають поліції в роботі із суспільством. Ці особи виконують завдання підрозділу, в якому вони закріплені, а саме: патрулюють вулиці разом із поліцейськими, перевіряють документи у підозрілих осіб, складають протоколи під час

порушення правил дорожнього руху. Таким чином у процесі спільної діяльності із цивільними особами забезпечується прозорість функціонування органів поліції, що обмежує випадки корупційних діянь [11, с. 34]. Крім того, причини успіху в забезпеченні громадського порядку і протистоянні неправомірним проявам переважно полягають у національній культурі і традиційному способі життя суспільства. Погоджуємося з В. Середою, що на цьому етапі розвитку та реформування органів правопорядку необхідно застосовувати нові методи і форми залучення громадськості до співпраці з поліцією.

В Ізраїлі спостерігається відносно низький рівень кримінальної протиправності за існування низки негативних факторів, що можуть на неї впливати. Попри всі несприятливі географічні, політичні, релігійні та інші умови розвитку Ізраїлю, рівень кримінальної протиправності у країні є відносно невисоким. Це можна продемонструвати на прикладі рівня умисних убивств. Такий вид тяжкого злочину традиційно визначається індикатором криміногенності у будь-якій державі світу. За результатами Глобального дослідження убивств, проведеного Управлінням ООН із наркотиків та злочинності, коефіцієнт убивств на 100 тис. населення в Ізраїлі станом на 2012 р. становив 2,1. Хоча в окремих великих ізраїльських містах, таких як Тель-Авів, цей показник у 2012 р. був значно більшим – 4,3 убивства на 100 тис. населення. Для порівняння в Україні відносний рівень убивств у цьому ж році становив у 2 рази більше, ніж в Ізраїлі, – 9,2 убивств на 100 тис. населення¹.

Істотному скороченню кримінальної протиправності в Ізраїлі, за оцінкою керівництва поліції (Міштерет Ізраель) цієї держави, сприяє широке залучення громадськості. Протидія кримінальній протиправності в Ізраїлі здійснюється відповідно до прийнятої кілька років тому стратегії громадської поліції. Вона полягає в тісному співробітництві та партнерських відносинах поліції і громадськості, покращенні послуг, що надаються поліцією населенню. Для практичної реалізації зазначеної стратегії правоохоронними органами Ізраїлю прийнято рішення залучати до протидії кримінальній протиправності всі інститути ізраїльського суспільства, зокрема представників приватного сектора, підприємств і бізнесу. Разом із тим набуває розповсюдження практика залучення до протидії кримінальній протиправності також органів місцевого самоврядування, які разом із поліцією в окремих населених пунктах створюють патрулі швидкого реагування².

¹ Поліція Ізраїлю // Znaimo : сайт. URL: https://znaimo.com.ua/Поліція_Ізраїлю (дата звернення: 15.11.2021).

² О полиции // Полиция Израиля : сайт. URL: <https://www.police.gov.il/RusArticlePage.aspx?aid=38> (дата звернення: 15.11.2021).

Аналіз інформації, розміщеної на офіційних вебпорталах Міністерства внутрішніх справ Ізраїлю, свідчить, що основними формами впливу на кримінальну протиправність у зазначеній державі на сучасному етапі є діяльність громадських патрулів, а також реалізація програм профілактики кримінальної протиправності. Дружина та громадська поліція (Мішмар Езрахі) – специфічно ізраїльське явище, пов'язане зі станом безпеки в Ізраїлі. Дружина створена в 1974 р. в результаті кількох важких терористичних актів, що відбулися в тому році (в тому числі терористичний акт в Маалоті). Сьогодні дружина є найбільшою добровольчою організацією Ізраїлю. У 2002 р. кількість добровольців досягла максимуму в 70 тис. осіб, які безпосередньо допомагають силам поліції у всіх сферах її діяльності. Добровольці діють у двох напрямках:

1) «Охоронна дружина» – діяльність зосереджена на запобіганні ворожій терористичній діяльності та протидії правопорушенням за допомогою піших та автомобільних патрулів, встановлення КПП та охорони локальних і широкомасштабних заходів. Добровольці діють здебільшого за місцем проживання та охороняють навчальні заклади і громадський транспорт;

2) «Особливі частини» – ця діяльність дозволяє виконувати різноманітні поліцейські завдання та допомагати у професійній правоохоронній діяльності силам поліції та прикордонним військам, наприклад дорожній поліції, патрулям, підрозділам з роботи з молоддю, при впізнанні жертв аварії, розшуку, рятувальних роботах, порятунку потопаючих у сільській місцевості та прикордонній охороні тощо.

Добровольці-дружинники є підкріпленням для основних поліцейських сил, зайнятих у важких операціях. Вони є організацією, на якій ґрунтується тісна співпраця між поліцією та суспільством у спільній боротьбі з посилення внутрішньої безпеки та боротьби з правопорушеннями і злочинністю.

У межах громадської поліції були розроблені проекти – громадські моделі, які здійснюються спільно поліцейськими та громадськими організаціями в різних галузях, зокрема модель «Безпечна школа», яка займається правопорушеннями серед молоді, модель допомоги жертвам правопорушень тощо.

Із метою покращення поліцейських послуг та надання їх якомога більшої кількості мешканців було створено районні центри поліції. Ці центри були створені у віддалених поселеннях, у сільській місцевості, в районах нових репатріантів та в арабських населених пунктах. Районні центри поліції надають більшу частину поліцейських послуг. Поліцейські з районних центрів поліції діють у співпраці із дружинниками та місцевими громадськими організаціями з метою превенції

кримінальних правопорушень та вирішення проблем, які турбують місцевих жителів.

Реалізація програм профілактики кримінальної протиправності є також одним із напрямів громадського впливу на кримінальну протиправність у розглядуваній країні. Профілактикою кримінальної протиправності також займається Міністерство громадської безпеки Ізраїлю.

Ще одним профілактичним проектом є програма «Мецила». Вона носить назву відділу громади із запобігання злочинності. Цей відділ функціонує з 1999 р. і перетворений із Громадської ради щодо скорочення кримінальної протиправності в Ізраїлі. Мета роботи відділу – ініціювання та просування діяльності із запобігання кримінальній протиправності шляхом упровадження програм, розроблених спеціально для кожного населеного пункту цієї країни окремо, а також широке залучення місцевих громад та їх мешканців до правоохоронної діяльності.

Станом на 2016 р. робота відділу поширюється на 76 населених пунктів і 20 інтернатів для підлітків в усьому Ізраїлі. Крім цього, Мецила координує роботу так званих батьківських патрулів, яких наразі налічується 128, що створені при 110 міських адміністраціях. Основними завданнями відділу «Мецила» є:

1) запобігання злочинності, особливо в групах підвищеного ризику у підлітковому та молодіжному середовищі;

2) відновлення в різний спосіб батьківського авторитету перед їх неповнолітніми дітьми;

3) інтеграція нових репатріантів в ізраїльське суспільство у співпраці з головами місцевих громад;

4) посилення соціального зв'язку та профілактика злочинності у групах неєврейського населення Ізраїлю;

5) застосування програм профілактики злочинності із залученням їх учасників до занять спортом;

6) посилення громадської правосвідомості в питаннях запобігання злочинності;

7) сприяння в організації роботи батьківських патрулів і координація їх діяльності тощо¹.

Дослідження сучасного стану та основних форм державно-приватного партнерства у сфері превенції кримінальної протиправності в Ізраїлі відкриває нові перспективи для правозастосовної практики в Україні щодо запровадження окремих елементів ізраїльської моделі профілактики кримінальної протиправності.

---

¹ Там само.

Висновки

В Україні необхідно створити пілотні проекти у сфері протидії кримінальній протиправності. Така практика є доволі поширеною у більшості країн – членів ЄС. На окрему увагу заслуговує практика розроблення та реалізації в Україні заходів державних, обласних і міських комплексних програм протидії кримінальній протиправності. Наразі вони являють собою декларативні документи, які реалізуються з нецільовим використанням бюджетних коштів або не реалізуються взагалі. Тому програми профілактики кримінальних правопорушень мають перетворитися на реальні механізми превенції різним видам кримінально-протиправної діяльності, насамперед умисним убивствам, із широким залученням різних верств населення, громадськості та волонтерських рухів за європейським зразком. Із метою активізації української молоді для участі в різноманітних програмах, спрямованих на профілактику кримінальної протиправності, необхідно використовувати досвід таких країн, як Нідерланди або Ізраїль. Такий позитивний досвід має стати предметом окремого вивчення та впровадження його в Україні. На розробленні та впровадженні таких програм повинна формуватися внутрішня державна політика.

Другий аспект упровадження у нашій державі елементів запобіжної стратегії «Community policing» стосується участі громадян у протидії кримінальній протиправності. Добровільна участь, у першу чергу, молоді в діяльності громадських формувань правоохоронної спрямованості, має стати своєрідною сучасною суспільною тенденцією. Функцію популяризації відповідного стилю життя і поведінки в зазначеній сфері мають взяти на себе медійні особи, «зірки», популярні блогери за тісної підтримки правоохоронних органів і державних структур. Новим гаслом для молоді повинен стати вислів «не роби сам – не дозволяй іншим». Основними шляхами популяризації участі громадян у наданні добровільної безкоштовної допомоги поліції у протидії кримінальній протиправності можуть бути:

а) створення відповідної соціальної реклами, яку необхідно поширювати в мережі Інтернет;

б) популяризація волонтерського руху та добровільних загонів студентської молоді в закладах вищої освіти;

в) організація медійних проектів висвітлення відомостей про кількість добровільних загонів в Україні та окремих містах, про результати їх діяльності, досягнення і наступні плани; виступи міністра внутрішніх справ, голови Національної поліції та інших керівників про особливості співпраці поліцейських із громадянами, а також переваги партнерських відносин правоохоронних органів із громадськістю тощо, як це прийнято в державі Ізраїль.

Список бібліографічних посилань: 1. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2009. 356 с. 2. Куц В. Н. Роль кодифікації уголовного законодавства України в зближенні європейських законодавчих систем. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2000. Вип. 12, ч. 2. С. 24–29. 3. Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. М., Лизогуб Б. В. Проблеми протидії злочинності : підручник / за ред. О. Г. Кальмана. Харків : Нова-софт, 2010. 352 с. 4. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью: скандинавская уголовно-правовая и криминологическая модель. *Государство и право*. 2008. № 7. С. 53–61. 5. Мозоль С. А. Криминологічна безпека в Україні : монографія. Харків : Константа, 2018. 482 с. 6. Ведерникова О. Н. Основные криминологические системы современности (сравнительный анализ). *Государство и право*. 2002. № 10. С. 32–40. 7. Иванов А. М., Корчагин А. Г. Сравнительное уголовное право : учебник. Владивосток, 2002. 488 с. 8. Muggah R., Tobón K. A. Citizen security in Latin America: Facts and Figures // Instituto Igarapé : сайт. URL: <https://igarape.org.br/wp-content/uploads/2018/04/Citizen-Security-in-Latin-America-Facts-and-Figures.pdf> (дата звернення: 15.11.2021). 9. Chinchilla L. M., Vorndran D. Citizen Security in Latin America and the Caribbean: Challenges and Innovation in Management and Public Policies Over the Last 10 Years // IDB : сайт. URL: <https://publications.iadb.org/en/citizen-security-latin-america-and-caribbean-challenges-and-innovation-management-and-public> (дата звернення: 15.11.2021). 10. Тимчук О. Л. Окремі криминологічні аспекти стану умисних вбивств у державах світу // Актуальні проблеми кримінального права та криминології у світі реформування кримінальної юстиції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 трав. 2015 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 140–141. 11. Серета В. В. Досвід діяльності підрозділів поліції держави Ізраїль у налагодженій взаємодії з громадськістю // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 берез. 2016 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2016. С. 31–34.

Надійшла до редколегії 18.11.2021

Khyzhniak Ye. S. Some aspects of foreign practice in counteracting premeditated murders by criminal police units

Some aspects of the international experience in counteracting premeditated murder by criminal police units have been studied. The main factors and features of formation and development of directions in counteraction to premeditated murders have been defined, the available models of counteraction to premeditated murders in activity of police divisions of separate countries have been allocated and analyzed.

Based on the analysis of existing models and programmes to combat premeditated murder in some Western countries, our own model of counteraction to premeditated murder has been proposed, which needs to be implemented in Ukraine. The practice of development and implementation of measures of state, regional and city complex programmes of counteraction to criminal illegality in Ukraine deserves special attention. Premeditated homicide prevention programmes should be implemented with the broad involvement of various sections of the population, the public and volunteer movements on a European model. In order to activate Ukrainian youth to participate in various programmes aimed at crime prevention, it is necessary to use the experience of countries such as the Netherlands or Israel. Such positive experience should be the subject of separate study and implementation in Ukraine. Internal state policy should be formed on the development and implementation of such programmes. The main ways to promote the participation of citizens in the provision of voluntary free police assistance in combating criminal offenses can be: a) the creation of appropriate social advertising, which must be distributed on the Internet; b) popularization of the volunteer movement and voluntary groups of student youth in higher education institutions; c) organization of media projects to cover information on the number of volunteer units in Ukraine and individual cities, the results of their activities, achievements and future plans, speeches by the Minister of Internal Affairs, National Police Chief and other leaders on the specifics of police cooperation with citizens and benefits law enforcement agencies with the public and more.

Key words: counteraction to murders, premeditated murder, criminal police units, international experience.

Сергій Анатолійович Чиж,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ (докторант);

 <https://orcid.org/0000-0003-4296-3246>,

e-mail: s.chij82@gmail.com

**ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ
ОПЕРАТИВНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ, ЛІНІЙ РОБОТИ,
ЗАКРІПЛЕНИХ ОБ'ЄКТІВ І ТЕРИТОРІЙ**

Досліджено основні етапи становлення та розвитку інституту оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій. Виділено та проаналізовано закономірності формування цього інституту в діяльності оперативних підрозділів через висвітлення нормативної регламентації їхніх повноважень.

Ключові слова: інститут оперативного обслуговування, підрозділи кримінальної поліції, галузі економіки, лінії роботи, об'єкти, території.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Одним із завдань агентурно-оперативної роботи підрозділів кримінальної поліції є оперативне перекриття місць концентрації кримінального протиправного елементу і кримінальних об'єктів, зокрема в галузях економіки. Дефініція, яка характеризує таку діяльність, свого часу отримала назву «оперативне обслуговування». Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу став одним із факторів, що істотно вплинув на кількісні та якісні зміни у кримінальній протиправності. У свою чергу, аналіз практики діяльності підрозділів кримінальної поліції, теоретичних розробок, а також специфічність сучасних кримінальних викликів, пов'язаних з обстановкою, метою, мотивами, способами вчинення правопорушень у галузях економіки, зумовили необхідність аналізу історії виникнення та розвитку інституту оперативного обслуговування, який є однією із центральних проблем удосконалення протидії кримінальній протиправності в галузях економіки підрозділами кримінальної поліції, сприяючи таким чином його практичній реалізації.

Стан дослідження проблеми

Варто відмітити, що в науковій площині дослідженню теоретично-правових та організаційно-тактичних засад оперативного

обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій приділяли увагу радянські, вітчизняні та закордонні вчені. Зокрема, слід виділити праці К. В. Антонова, О. М. Бандурки, Б. Є. Богданова, Д. В. Волкова, Ю. І. Дмитрика, В. П. Захарова, А. Г. Лекаря, В. А. Лукашова, В. А. Ортинського, М. М. Перепелиці, М. А. Погорецького, В. В. Поливоди, В. Д. Пчолкіна, Г. К. Синілова, Є. В. Токарева, І. А. Федчака та багатьох інших дослідників.

Аналіз наукових досліджень з обраної проблематики свідчить, що більшість учених вивчали окремі питання здійснення оперативного обслуговування, здебільшого в контексті дослідження питань оперативно-розшукової протидії окремим видам кримінальних протиправностей у галузях економіки. Проблема оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи, закріплених об'єктів і територій майже не знайшла свого висвітлення в наукових працях правників.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз виникнення та розвитку інституту оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій. Для досягнення вказаної мети поставлено такі *завдання*: визначити основні періоди становлення та розвитку інституту оперативного обслуговування; виділити та проаналізувати закономірності формування цього інституту в діяльності окремих оперативних підрозділів.

Наукова новизна дослідження

У статті на підставі аналізу нормативно-правових актів, що регулюють відносини в досліджуваній сфері, і теоретичних напрацювань викладено авторське бачення поняття «оперативне обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій». Визначено рівень інституційної спроможності оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій.

Виклад основного матеріалу

Діяльність з оперативного обслуговування є своєрідною інформаційною базою для виявлення, розслідування та превенції кримінальних протиправностей у сфері економіки, оскільки оперативно-розшукова діяльність має випереджальний, наступальний характер, особливий, переважно негласний, інструментарій. Виходячи з цього, завжди виникає потреба заздалегідь формувати основу для виконання майбутніх завдань і цьому сприяє розвиток такого напрямку діяльності оперативних підрозділів, як оперативне обслуговування.

Для того, щоб зрозуміти сутність оперативного обслуговування, необхідно розглядати його як явище, історично тісно переплетене у своєму розвитку з підрозділами, на які були покладені функції протидії економічній кримінальній протиправності, та теорією оперативно-розшукової діяльності через призму правового регулювання владних повноважень зазначених підрозділів.

Уперше поняття «оперативне обслуговування» увійшло до правового вжитку правоохоронних органів 29 листопада 1919 р. із виданням Головним управлінням міліції циркуляру № 8388 щодо створення промислової міліції [1, с. 174]. Як зазначає М. М. Перепелиця, в радянський період термін «оперативне обслуговування» часто асоціювався з діяльністю служби із боротьби з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією (далі – БРСВ), створеної наказом НКВС СРСР від 16 березня 1937 р. № 00118. Ця служба була першим спеціалізованим підрозділом у системі органів внутрішніх справ, що почав вести цілеспрямовану боротьбу з корисливими злочинами, які вчинялися в галузях економіки країни, тобто деякою мірою стала послідовницею промислової міліції [2, с. 395]. Працівники цієї служби виконували завдання з боротьби з розкраданнями соціалістичної власності та спекуляцією майже до кінця 1980-х років.

Термін «оперативне обслуговування» закріплено у квітні 1939 р. в Директиві «По оперативно-чекистському обслуговуванню військовоплених в лагерьх НКВД». Не розкриваючи поняття оперативного обслуговування, Директива визначала створення агентурно-інформаційної мережі серед військовополонених, її завдання, порядок обліку та провадження слідства. Цілком зрозуміло, що в положеннях згаданої Директиви розкривається один із напрямів здійснення оперативного обслуговування в сучасному розумінні, а саме інформаційне забезпечення оперативного обслуговування.

Слід зауважити, що етимологію визначення терміна «оперативне обслуговування» в контексті діяльності оперативних підрозділів того історичного періоду встановити складно. Із цього приводу доречно пригадати Г. А. Овчаренка, який зазначав, що «важко встановити, коли у практиці апаратів по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності (БРСВ) вперше з'явився термін “оперативне обслуговування”, але вже те, що він з'явився в такій редакції, свідчить про те, що він містить в собі дещо більше, ніж розміщення негласного апарату на об'єктах народного господарства, так як інакше воно було би визначено, очевидно, як “агентурне обслуговування”» [3, с. 6].

Основним завданням апаратів БРСВ у передвоєнний період стала організація спеціальних заходів, спрямованих на скорочення розтрат і розкрадань в організаціях, на підприємствах державної торгівлі і споживчої кооперації. Новостворені спеціальні підрозділи міліції

зробили вагомий внесок у зміцнення економічної могутності держави. Вже на початку своєї діяльності апарати БРСВ, що були по суті новим видом міліцейської служби, на практиці довели переваги спеціалізації боротьби із кримінальною протиправністю.

Починаючи з 1946 р., служба БРСВ зазнала численних перейменувань і реорганізацій, але зміст її роботи залишився попереднім – боротьба з розкраданнями власності і спекуляцією. У січні 1947 р. наказом МВС СРСР № 0078 Відділ БРСВ ГУ ВС був реорганізований в Управління БРСВ МВС із широкими функціями з організації боротьби з економічними злочинами, що, у свою чергу, стало важливим кроком у формуванні положень оперативного обслуговування [4, с. 7]. Положенням про Управління БРСВ 1947 р. чіткіше визначено завдання і функції служби, розширено напрями оперативного впливу на різні об'єкти народного господарства, що поклало початок організації діяльності підрозділів БРСВ за лінійно-галузевим принципом.

У 1956 р. МВС СРСР видало два важливі для вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ і підрозділів, на які були покладені функції протидії економічній кримінальній протиправності, нормативні акти. Наказом від 27 жовтня 1956 р. № 0500 було оголошено постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо покращення роботи Міністерства внутрішніх справ» від 25 жовтня 1956 р., де зазначався перелік заходів щодо подальшого вдосконалення функціонування органів внутрішніх справ.

У цьому ж році був виданий Наказ № 00361, в п. 2 якого зазначалося: «Роботу міліції по лінії БРСВ організувати, виходячи з економічних особливостей цієї місцевості, враховуючи при цьому наявність конкретних матеріалів про недоліки у зберіганні товарно-матеріальних цінностей у певній галузі народного господарства». Вказівка на необхідність організації діяльності підрозділів, на які були покладені функції протидії економічній кримінальній протиправності того історичного періоду, виходячи з реального стану справ із збереженістю соціалістичної власності, не лише конкретизувала завдання цих підрозділів, але й розширила обсяг їх обов'язків.

У практиці підрозділів БРСВ в той час відбувається перехід від об'єктового до лінійного принципу організації діяльності. Термін «оперативне обслуговування» все частіше зустрічається як у теоретичних роботах, так і у виступах практичних працівників на нарадах та науково-практичних конференціях. Підкреслюючи необхідність будувати роботу підрозділів БРСВ «за принципом оперативного обслуговування найбільш важливих об'єктів господарювання», учасники Всеросійської наради керівних працівників БРСВ звертали увагу на важливість аналізу вузьких місць «в тому чи

іншому процесі, технології виробництва і обліку товарних та грошових операцій»¹.

Слід підтримати позицію І. А. Федчака, який підкреслює, що наголошення на «найбільш важливих об'єктах господарювання» для оперативного обслуговування означало, що існували і менш важливі об'єкти. Тим самим говорилося про необхідність залежно від характеру об'єкта визначати режим оперативного обслуговування [5, с. 14].

У 1950-х роках проблема вибору режиму оперативного обслуговування залишалась невизначеною, а це призвело до того, що окремі працівники оперативних підрозділів БРСВ при оперативному обслуговуванні об'єктів народного господарства більше уваги приділяли не з огляду на їх важливість, зосередженість на них великої кількості товарно-матеріальних цінностей та інших чинників, а залежно від можливості більш «простого» виявлення та розкриття розкрадань.

До цього слід додати, що становлення самого принципу оперативного обслуговування господарських об'єктів було зумовлене прагненням найефективніше використати наявні сили і засоби оперативних служб у боротьбі з кримінальною протиправністю. Це передбачало розроблення докладних планів профілактичних заходів, ведення оперативно-довідкових справ відповідно до галузей господарства (конкретних об'єктів), затвердження схем розміщення агентурних джерел інформації залежно від режиму спостереження тощо. Отже, в умовах єдиної форми власності, жорсткої системи управління економічними і політичними процесами в країні, нерівноправності категорій особистого і суспільного такий підхід був досить ефективним і мав значне поширення [6, с. 4].

Перша спроба розглянути деякі проблеми оперативного обслуговування у площині наукового визначення відбулася у 1964 р. і здійснена К. Я. Смовжем [7, с. 43]. Втім його видання мало пізнавальний характер, а тому залишилося без належної уваги.

Наступною спробою розроблення проблем оперативного обслуговування стала опублікована в 1968 р. стаття Б. Є. Богданова, в якій вперше була здійснена спроба дати визначення поняттю «оперативне обслуговування», розкрити його сутність, розробити методичні основи його здійснення. Так, оперативне обслуговування пропонувалося розглядати як «систему здійснюваних апаратами БРСВ органів внутрішніх справ заходів для вивчення стану охорони соціалістичної власності на об'єктах (галузях народного господарства), спостереження за ними з метою своєчасного реагування на негативні зміни

---

¹ Матеріали Всеросійського совещання керівників апаратів БХСС органів міліції МООП РСФСР (25–28 марта 1963 г.). М., 1963. С. 14, 27.

оперативної обстановки, виявлення й усунення причин злочинів і сприятливих їм умов з метою попередження, припинення, виявлення та забезпечення розкриття розкрадань державного чи суспільного майна й інших зловживань» [8, с. 84].

Варто звернути увагу на те, що запропоноване Б. Є. Богдановим розуміння сутності оперативного обслуговування було офіційною точкою зору УБРСВ (ДСБЕЗ) МВС Української РСР, оскільки знайшло своє висвітлення в методичних рекомендаціях щодо організації оперативного обслуговування галузей та об'єктів народного господарства [9, с. 3].

Значну роль у вдосконаленні оперативного обслуговування та створення правової бази його існування відіграли наказ МВС СРСР 1971 р. № 0113, в якому, напевно, найбільш повно, порівняно з раніше виданими нормативними актами, були розглянуті різні аспекти оперативного обслуговування, та наказ МВС СРСР 1973 р. № 0260, яким було регламентовано ведення оперативно-довідкових справ та аналітичних карток на галузі й об'єкти народного господарства. Також важливість удосконалення системи оперативного обслуговування, підвищення її ефективності підкреслювались у директиві МВС СРСР № 01 на 1977–1978 роки.

Одночасно з практичним розвитком проводиться й теоретичне розроблення проблем інституту оперативного обслуговування. Ці проблеми розглядаються в дисертаційних дослідженнях Б. Є. Богданова, Г. А. Борисова, Р. А. Зінтарса, Л. І. Кіма, а також у роботах А. К. Кавалеріса, І. А. Клімова, О. Г. Лекаря, Б. В. Новікова, А. М. Орлова, П. Ф. Перевозніка та ін., в колективних монографіях «Организация работы аппаратов БХСС» (за редакцією Б. А. Вікторова) та «Предотвращение и раскрытие преступлений аппаратами БХСС» (за редакцією П. Ф. Перевозніка), на науково-практичних конференціях.

Нормативне визначення терміна «оперативне обслуговування» можна знайти, ознайомившись із наказом МВС СРСР 1983 р. № 0012 «Об объявлении решения коллегии МВД СССР от 25 марта 1983 года “О мерах по совершенствованию агентурно-оперативной работы органов внутренних дел”». За ним оперативне обслуговування – це комплекс гласних та негласних заходів, що проводяться органами внутрішніх справ для отримання відомостей про осіб та факти, що мають значення для попередження та розкриття злочинів. До видання рішення колегії МВС СРСР від 25 березня 1983 р. оперативне обслуговування на місцях здійснювалося за лінійно-зональним принципом діяльності підрозділів БРСВ, який забезпечував організацію оперативного обслуговування у галузях на союзному, республіканському, крайовому та обласному рівнях, а на рівні міськрайвідділів був поширеним територіальний принцип оперативного обслуговування.

У спеціальній літературі та відомчій нормативній базі кінця ХХ ст. зустрічаються нечисленні та суперечливі точки зору щодо поняття оперативного обслуговування. Наприклад, у Словнику оперативно-розшукової термінології, виданому академією міліції МВС Республіки Білорусь, оперативне обслуговування визначається як «процес здійснення комплексу оперативно-розвіськних заходів, направлених на своєчасне отримання відомостей о лицьах і фактах, представляючих оперативний інтерес, слєженіе за зміненням оперативної обстановки и прийнятіе управлєнчєських, оперативнотактичєських рєшєній» [10, с. 24]. Із цього визначєння випливає, що під терміном «оперативне обслуговування» слід розуміти організацію негласної роботи на закріплєній території, об'єктах, серед криміногенних категорій осіб, у місцях реалізації викраденого, проте зовсім не розкривається його зміст.

У подальшому згідно з наказом МВС України від 2 вересня 1991 р. № 378 та у зв'язку з деякими змінами форм власності, зародженням ринкових відносин назву служби боротьби з розкраданням соціалістичної власності було замінено на службу захисту економіки від злочинних посягань (ЗЕЗП). В умовах динамічних змін, що відбувалися в економічних відносинах, з розвитком нових форм господарювання та власності виникла нагальна потреба у зміні статусу служби, яка вела боротьбу з правопорушеннями у сфері економіки, відведення їй відповідного місця в системі органів державної виконавчої влади та нових повноважень, які б забезпечили в нових умовах ефективне і своєчасне викриття злочинів.

Передумовою створення нової служби стали вимоги Постанови Верховної Ради України «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю» від 26 січня 1993 р. стосовно вдосконалення структури правоохоронних органів, насамперед підрозділів слідства, карного розшуку та захисту економіки. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 1993 р. № 510 було утворено Головне управління Державної служби боротьби з економічною злочинністю. Саме зазначена дата і є днем створення служби боротьби з економічною злочинністю (далі – ДСБЕЗ).

У 1993 р. з'явилася ще одна функція служби – участь у боротьбі з організованою злочинністю у сфері економіки, а з кінця 1995 р. – боротьба з корупцією. Вже у 1997 р. у зв'язку зі змінами в законодавстві на ДСБЕЗ був покладений обов'язок боротьби з нецільовим використанням бюджетних коштів, злочинами на фондовому ринку, посяганнями на інтелектуальну власність. У 2001 р. у структурі Головного управління ДСБЕЗ створено Управління оперативних розробок, підрозділи боротьби з правопорушеннями у сфері інтелектуальної

власності та високих технологій, у бюджетній сфері, у боротьбі з хабарництвом. З березня 2002 р. Головне управління перейменовано в Департамент Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України.

Слід зазначити, що виникнення, становлення та розвиток інституту оперативного обслуговування та формування його теоретичного визначення відбувалися протягом формування і розвитку всієї теорії оперативно-розшукової діяльності. Нормативні документи МВС та науково-практичні розробки цієї категорії оперативно-розшукової діяльності містили різноманітні визначення поняття оперативного обслуговування. Водночас слід наголосити на тому, що в жодному з чинних нормативних актів МВС України тлумачення поняття оперативного обслуговування не надається [11, с. 94–95].

Вибраний у 2014 р. курс України на євроінтеграцію та міжнародні демократичні стандарти спонукав до реформування системи правоохоронних органів. Із 2014 р. Україна проводить масштабну реформу правоохоронних органів, щоб перетворити стару систему, побудовану на принципах контролю, на сучасну сервісну інституцію, орієнтовану на задоволення потреб громади. Завданнями реформи є необхідність реалізації принципів демократичної правоохоронної діяльності, які передбачають, що поліція забезпечує прозорість своєї діяльності та свою підзвітність усім громадянам, їхнім обранцям, державі та закону.

Так, у 2015 р. створено Національну поліцію України як центральний орган влади. В тому ж році Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р № 830 у складі Національної поліції створено Департамент захисту економіки та визначено напрями його діяльності. Зауважимо, що Департамент захисту економіки проіснував лише 4 роки, поки 2 вересня 2019 р. його не було ліквідовано¹.

При цьому слід зазначити, що сучасна криза, яка пов'язана з анексією Автономної Республіки Крим, воєнними діями на окремих територіях Донецької та Луганської областей, загострення ситуації на Сході нашої країни призводить до переосмислення побудови оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій.

Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2019 р. № 867 створено Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України (далі – ДСР) – міжрегіональний територіальний орган у складі кримінальної поліції Національної поліції України, який

---

¹ Уряд ліквідував Департамент захисту економіки // Урядовий портал : офіц. сайт. 02.09.2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kabinet-ministriv-ukrayini-likviduvav-ubez> (дата звернення: 26.10.2021).

бере участь у реалізації державної політики з питань боротьби з організованою злочинністю та здійснює оперативно-розшукову діяльність. Саме на цей орган покладено функції з оперативного обслуговування галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій.

Зауважимо, що трансформація форм власності в державі, розвиток підприємницької ініціативи зумовили розширення кола владних суб'єктів, що здійснюють оперативне обслуговування відповідних об'єктів сфери економіки. Так, сьогодні до таких суб'єктів оперативного обслуговування, крім підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, відносять економічні підрозділи Служби безпеки України та новостворене Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ), яке замінило податкову міліцію [12]. 24 листопада 2020 р. Кабінет Міністрів України видав Розпорядження № 1493-р «Про початок діяльності Бюро економічної безпеки», яким дав старт офіційному початку діяльності БЕБ задля виконання функцій щодо протидії правопорушенням, які посягають на функціонування економіки держави.

Саме тому виникає необхідність розроблення механізму взаємодії цих органів у процесі їх оперативного обслуговування, що, у свою чергу, свідчить про наявність в останньому організаційного елементу.

Не сприяють з'ясуванню сутності оперативного обслуговування й істотні відмінності у підходах до його визначення різними правоохоронними органами. Відсутність єдності в теоретичних і практичних підходах до організації оперативного обслуговування призводить до відокремлення та неузгодженості, паралелізму та дублювання оперативних зусиль різних служб, неекономічного використання потенціалу конфіденційних працівників тощо.

Висновки

Проведений аналіз генезису виникнення та розвитку інституту оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій дозволяє визначити основні етапи становлення інституту оперативного обслуговування: 1) радянський період (1919–1990 рр.), характерними ознаками якого були становлення самого принципу оперативного обслуговування господарських об'єктів, що передбачало розроблення докладних планів профілактичних заходів, ведення оперативно-довідкових справ відповідно до галузей господарства (конкретних об'єктів), затвердження схем розміщення агентурних джерел інформації залежно від режиму спостереження тощо; 2) сучасний період (1991–2014 рр.), який супроводжувався змінами форм власності, зародженням ринкових відносин, розвитком нових форм господарювання, зміною статусу служби, яка вела боротьбу з правопорушеннями у сфері економіки, розширенням владних повноважень; 3) новітній період

(2015 р. і до сьогодні), що характеризується трансформацією форм власності, розвитком підприємницької ініціативи, переосмисленням побудови оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій та розширенням у зв'язку з цим кола владних суб'єктів, що здійснюють оперативне обслуговування відповідних об'єктів сфери економіки. Кожен із розглянутих періодів характеризується докорінною зміною системи, структури, завдань, функцій і компетенції підрозділів економічної безпеки (БРСВ, ДСБЕЗ, ДЗЕ, податкової міліції, ДСР, БЕБ тощо). Останні тепер працюють в абсолютно нових умовах (змінилася соціально-економічна формація, триває реформа правоохоронної діяльності). Підрозділам кримінальної поліції ніколи раніше не доводилось працювати в такому широкому форматі забезпечення економічної безпеки.

Викладене підтверджує те, що оперативне обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій, засноване на колишніх основах, принципах тощо, в новітніх реаліях не може дати потрібного, бажаного ефекту. Сутність оперативного обслуговування необхідно розглядати в комплексі як управлінську категорію, оскільки оперативне обслуговування не є самоціллю збору оперативної значущої інформації, а лише умовою прийняття певних управлінських рішень щодо виконання відповідних завдань і функцій, які стоять перед підрозділами кримінальної поліції.

Проведене дослідження історії виникнення та розвитку інституту оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій переконливо свідчить про необхідність удосконалення інституту оперативного обслуговування, перегляду його основних концепцій, ураховуючи специфіку оперативного обслуговування для різних суб'єктів оперативно-розшукової діяльності.

Список бібліографічних посилань: 1. Бубнова Ю. Г. Создание и функционирование промышленной милиции на территории Владимирской губернии в период 1920–1921 гг. *Вестник Владимирского юридического института*. 2007. № 3. С. 174–177. 2. Перепелица М. М. Оперативне обслуговування: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 395–400. 3. Федчак І. А. Організація оперативного обслуговування об'єктів та галузей економіки підрозділами ДСБЕЗ МВС України : монографія. Львів, 2011. 250 с. 4. Рейснер И. В. Организация и тактика предотвращения и раскрытия преступлений аппаратами ВХСС. Горький, 1980. 18 с. 5. Федчак І. А. Організаційно-тактичні основи оперативного обслуговування об'єктів (галузей) економіки підрозділами ДСБЕЗ МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с. 6. Оргинський В. А., Ключ В. В. Особливості оперативного

обслуговування підприємницьких структур. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2003. Вип. 3 (1). С. 3–17. **7.** Смовж К. Я. Задачи и организация работы аппаратов БХСС. Киев, 1964. 111 с. **8.** Богданов Б. Е. Основы организации оперативного обслуживания аппаратами БХСС объектов и отраслей народного хозяйства. М., 1979. 173 с. **9.** Чуриков А. И., Собуров Н. П. Методические рекомендации по организации оперативного обслуживания отраслей и объектов народного хозяйства. *Информационный сборник УБХСС МВД УССР*. 1975. № 41. С. 3–26. **10.** Словарь оперативно-розыскной терминологии / под ред. И. И. Басецкого. Минск : Акад. милиции МВД РБ, 1993. 45 с. **11.** Капітанський А. І. Сутність та поняття оперативного обслуговування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. № 3, ч. 2. С. 93–105. **12.** Відловська І. Як працюватиме Бюро економічної безпеки // *Liga Zakon* : сайт. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/208289_yak-pratsyuvatime-byuro-ekonomichno-bezpeki (дата звернення: 26.10.2021).

Надійшла до редколегії 30.10.2021

Chyzh S. A. History of the origin and development of the institute of operational service of economic sectors, lines of work, fixed objects and territories by criminal police divisions

The main stages of formation and development of the institute of operative service of branches of economy, lines of work, fixed objects and territories by criminal police divisions are investigated, the regularities of formation of this institute in the activity of operative subdivisions through the coverage of normative regulation of their powers are singled out and analyzed. The main periods of the institute of operational service formation are determined: 1) the Soviet period (1919–1990), the characteristic features of which were the formation of the principle of operational maintenance of economic facilities, which provided for the development of detailed plans of preventive measures, operational and reference cases in accordance with industries (specific facilities), approval of schemes for placing agency sources of information depending on the mode of observation and more; 2) the modern period (1991–2014), which was accompanied by the changes in forms of ownership, the emergence of market relations, the development of new forms of management, changes in the status of the service, which fought against economic offenses, the expansion of power; 3) the latest period (2015 and present), characterized by the transformation of forms of ownership, development of entrepreneurial initiative, rethinking the construction of operational services by criminal police units of the economy, lines of work, fixed facilities and territories and expansion in this regard circles of government entities that provide operational maintenance of relevant facilities in the economy. It is emphasized that each of the considered periods is characterized by a radical change in the system, structure, tasks, functions and competencies of economic security units. The necessity of improving the institute of operative service, revision of its basic concepts, taking into account the specifics of operative service for different subjects of operational and investigative activities is proved.

Key words: institute of operative service, divisions of criminal police, branches of economy, lines of work, objects, territories.

Ольга Павлівна Шайгуро,

доктор юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,

кафедра кримінально-правових дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-0614-0595>,

e-mail: opshaituro@karazin.ua

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА: ОГЛЯД ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ
ТА СУЧАСНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ**

Зроблено огляд досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців з історії становлення та розвитку положень криміналістичної тактики: від стародавніх часів до останніх тенденцій ХХІ ст. Наведено існуючі у спеціальній літературі підходи до періодизації розвитку криміналістичної тактики, відзначено найбільш вагомі праці дослідників, з опублікуванням яких пов'язують нові етапи розвитку криміналістичної тактики.

Ключові слова: криміналістична тактика, історія становлення та розвитку, періодизація, етапи розвитку.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Дослідження будь-якого питання буде більш повним завдяки застосуванню історичного підходу, який дозволяє розкрити його в динаміці розвитку уявлень та поглядів науковців у різні історичні періоди. Не є виключенням і криміналістична тактика, перші уявлення про яку з'являються ще у стародавні часи та яка продовжує розвиватися вже як самостійний розділ криміналістики і сьогодні.

Стан дослідження проблеми

Висвітленням тенденцій розвитку криміналістичної тактики в різні часи займалися такі науковці, як В. П. Бахін («Криміналістика. Проблеми и мнения»), В. Коновалова («Криміналістическая тактика: теории и тенденции»), А. Кустов («Етапы развития предмета и объектов криміналістики»), Ю. Мирошниченко («З історії криміналістичної тактики (донауковий період)», «Розвиток криміналістичної тактики на стадії зрілої науки»), В. Чисніков («Сисна поліція в Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження»), В. Шевчук («Інноваційні напрямки розвитку криміналістики», «Тенденції та перспективи розвитку криміналістичної тактики в сучасних умовах змагального процесу»), С. Ширалієва («Генезис криміналістической тактики»), В. Юсупов («Криміналістика в Україні

у XX – на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження)), О. Ексархопуло («Криміналістика: история и перспективы развития») тощо.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є спроба уніфікувати існуючі в літературі дослідження історії формування та розвитку криміналістичної тактики і висвітлити погляди на її зміст у різні історичні періоди.

Виклад основного матеріалу

Криміналістична тактика в сучасній інтерпретації розглядається як частина науки криміналістики, як система наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового і судового слідства, які розробляються на основі визначення оптимальної поведінки осіб, прийомів провадження слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів та встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочину [1, с. 181]. Однак такі погляди науковців на сутність криміналістичної тактики існували не завжди.

Як складова частина криміналістики тактика пройшла історичний шлях свого становлення та розвитку, який у літературі поділяють на два періоди. Перший (так званий донауковий) розпочинається з моменту виникнення перших криміналістичних знань і триває до кінця XIX ст. У межах цього періоду виділяють два послідовні етапи: 1) зародження елементів тактико-криміналістичного знання (до 30-х років XIX ст.); 2) формування передумов трансформації знання у криміналістичну галузь (30-ті роки XIX ст. – кінець XIX ст.) [2]. Цей період характеризується нарощуванням і використанням емпіричних знань про засоби протидії злочинам, розшуку винних осіб [3, с. 6–7].

Перші «паростки» тактичних рекомендацій при розслідуванні злочинів з'являються у часи стародавніх Єгипту, Китаю та Риму.

Найбільш вагомими правовими документами серед тих, що дійшли до нас із часів Стародавнього Єгипту і містять рекомендації тактико-криміналістичного характеру, є «інструкція візиру» (текст зберегся на стінах фіванських гробниць), пророцтва жреця Нефереха та Річення вельможі Іпусера (Лейденський папірус). В останньому документі згадуються «закони зали суду», що містять посібник зі збору, дослідження та оцінки доказів, якими користувалися судді.

У Стародавньому Китаї V–II ст. до н.е. датується «Книга законів» (Фацзін), підготовлена в царстві Вей Лі Куем (424–387 рр. до н.е.). У цій книзі, що складалася з 6 глав, викладалося кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство, що діяло в Китаї, описувалися прийоми викриття допитуваних у брехні, наводилася послідовність питань, які при допитах слід задавати родичам обвинувачених, хоча

й рекомендувалося піддавати обвинуваченого арешту та катуванням, якщо він не зізнавався у скоєнні злочину.

У II ст. до н.е. у Стародавньому Римі створюються постійні комісії з розслідування та розгляду кримінальних справ. Судочинство в цих комісіях здійснювалося на основі спеціальних інструкцій, у яких визначався склад злочину, що підлягає розгляду відповідної комісії, призначався вид покарання за нього, а також визначалися правила проведення допитів, очних ставок, оглядів речових доказів та місць події [4, с. 172–173].

Етап зародження криміналістичної тактики завершився виходом у світ у Франкфурті двотомника Л. фон Ягеманна «Посібник із судового розслідування» (1838–1841 рр.). Перший том був присвячений теорії розслідування, а другий – практичним порадам щодо розслідування злочинів [5, с. 20]. З кінця XIX – початку XX ст. починається етап консолідації криміналістичних знань, у тому числі безпосередньо пов'язаних із криміналістичною тактикою. У 1892 р. Г. Гросс опублікував фундаментальну працю «Посібник для судових слідчих, чинів жандармерії та поліції», в якому було систематизовано всі відомі на той час засоби та прийоми роботи з доказами, надано оригінальні рекомендації щодо використання досягнень різних наук свого часу з метою виявлення, вилучення та дослідження слідів та інших речових доказів, описано побут і жаргон професійних злочинців, найбільш поширені у практиці способи скоєння та приховування злочинів і сформульовано основи використання положень криміналістичної тактики при розкритті та розслідуванні найбільш поширених злочинів [6, с. 27–28]. У подальшому ідеї Г. Гросса щодо криміналістичної тактики знаходять свій розвиток у працях А. Вейнгарта, К. Нігефоро, А. Рейс, С. Потапова, С. Трегубова, Р. Шнейкертома, У. Штібера, Р. Гейндля, Е. Аннушата та інших учених-криміналістів [6, с. 23–24].

Із того часу розвиток криміналістики відбувався за двома основними напрямками: 1) вивчення технічного забезпечення розслідування злочинів (цим питанням займалися вчені-криміналісти Франції, Італії та Швейцарії – Бертільон, Рейсс, Локарев, Отто-ленгі, Нічефоро та ін.); 2) розроблення криміналістики як системи знань, що охоплює криміналістичну техніку, тактику й окрему методичку (у цьому напрямі працювали науковці Німеччини – Гросс, Вайнгардт, Шнейкер, Гельвіг та ін.) [7, с. 10–11]. Термін «кримінальна тактика»¹ вперше був застосований А. Вейнгартом у праці «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів» (1904 р.) [8]. Хоча А. Вейнгарта вважають основоположником криміналістичної тактики, уявлення дослідника про її зміст відрізнялося від сучасного.

¹ У ті часи термін «криміналістична тактика» не використовувався.

У загальній частині книги А. Вейнгарт описує особливості провадження окремих слідчих дій: арешту, допиту, огляду, обшуку, окремих оперативних заходів, прийомів дослідження речових доказів. Науковець виділяє два методи, серед яких головним, на його думку, є метод викриття злочинця. Як додатковий метод зазначається встановлення інших злочинів, скоєних цією особою. Особлива частина роботи містить рекомендації з розслідування окремих видів злочинів: крадіжок, убивств, підпалів, підробок документів і грошей, тобто тут прослідковується прообраз окремих криміналістичних методик у сучасному розумінні [9, с. 214].

На теренах Російської імперії в ті часи виходять наукові праці, в яких також частково розкриваються питання криміналістичної тактики. Йдеться про праці В. Долопчева «Участь поліції у провадженні кримінальних справ. Керівництво для чинів поліції» (1901 р.), В. Макалинського «Практичний посібник для судових слідчих» (1901 р.), Л. Добкевича «Настільний поліцейський словник» (1904 р.), В. Лебедева «Мистецтво розкриття злочину» (1909 р.), С. Трегубова «Настільна книга криміналіста-практика» (1915 р.), які містили деякі рекомендації з проведення окремих слідчих дій. Так, наприклад, частину другу опублікованої в 1916 р. збірки «Нариси зі слідчої частини. Історія. Практика» Б. Бразоля присвячено правилам досудового слідства, які повинні були застосовуватися у слідчій роботі. При цьому головна увага приділялася огляду, тобто тій слідчій дії, яка, на думку автора, нерідко веде до розкриття злочину та виявлення матеріальної істини [10, с. 14].

За даними сучасних дослідників історії криміналістики, в Україні також існували роботи, в яких учені торкалися питань тактики проведення слідчих або розшукових дій. В. Чисніков відзначає перші вітчизняні наукові праці, в яких висвітлювалися проблеми криміналістики та які з'являються у першій половині XIX ст. Першою серед них науковець називає магістерську дисертацію ад'юнкта С. Єрофеева «Рассуждение о доказательствах уголовных преступлений и о свойствах сих доказательств вообще и в особенности по российским узаконениям», яка була захищена у Харківському університеті в 1825 р. [11, с. 236].

В Одесі у 1849 р. виходить робота професора Рішельєвського ліцею В. Линовського «Опыт исторических розысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России», яку можна вважати практичним керівництвом із розслідування злочинів того часу. У 1871 р. у Київському університеті В. Сокольським захищено магістерську дисертацію «Найголовішні моменти в історії повального обшуку». Робота була присвячена дослідженню процесуальних, криміналістичних та оперативно-розшукових аспектів повального обшуку [11, с. 249].

Етап консолідації криміналістичних знань ознаменовується осмишленням, обговоренням і систематизацією емпіричного матеріалу. У цей час велика увага приділялася опису подій і способів учинення злочинів, практичних рекомендацій щодо їх розслідування, а також розглядалися погляди вчених-юристів і практиків на предмет криміналістичного пізнання [12]. У навчальній та науковій літературі з криміналістики у період 1918–1936 рр. виокремлюється загальна й особлива частини криміналістики, як науку її вже поділяють на кримінальну техніку, кримінальну тактику, методологію розслідування злочинів [13, с. 314]. У межах цього періоду слід відзначити роботу І. Якімова «Криміналістика. Керівництво з кримінальної техніки і тактики» (1925 р.), в якій він вперше запропонував поділити криміналістику на три самостійні розділи: кримінальну техніку, кримінальну тактику і методологію розслідування злочинів. У цей період у кримінальній тактиці викладалися особливості діяльності професійних злочинців, таємні способи їх спілкування, способи вчинення злочинів, відомості про поведінку злочинця до й після вчинення злочину, методи розкриття злочинів, розшуку та затримання злочинців, також містилися рекомендації з проведення деяких слідчих дій (огляду місця події та встановлення слідів, обшуку, допиту обвинувачених і свідків, порівняння почерків тощо). Слід відмітити, що до 1929 р. у тактику включалися й окремі елементи криміналістичної методики, зокрема рекомендації з розслідування крадіжок, шахрайств, убивств [14, с. 26–27].

У 1935–1936 рр. виходить у світ перший підручник з криміналістики, підготовлений авторським колективом у складі Н. Боброва, В. Громова, С. Голунського, Е. Зицера, С. Потапова, І. Якімова, третю частину першого тому якого присвячено криміналістичній тактиці. Тут викладалася типова схема розслідування, розглядалися питання проведення обшуку та виїмки, огляду місця злочину, допиту, провадження експертизи, впізнання та очної ставки. Також надавалося визначення тактики розслідування злочинів як розділу криміналістики, що вивчає, з одного боку, найкращі прийоми для проведення окремих слідчих дій (допитів, оглядів, обшуків тощо), а з іншого, – найбільш доцільне взаємне розташування цих дій, систему і планування процесу розслідування [7, с. 7].

Ю. Мирошніченко другий період в історії криміналістичної тактики – період її становлення та подальшого розвитку як складової частини науки криміналістики – також поділяє на дві стадії. Перша з них – становлення криміналістичної тактики, на думку науковця, характеризується двома чітко вираженими етапами: 1) кінець ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст. – етап формування криміналістичної тактики як підсистеми криміналістики; на цьому етапі тривають подальше накопичення й теоретичне осмислення емпіричного матеріалу,

на основі якого будується нова правова наука, відбувається поступова систематизація криміналістичного знання; 2) 30–80-ті рр. XX ст. – етап становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики. Важливою віхою, що остаточно визначила місце тактики в системі криміналістики, стала теоретична дискусія щодо предмета і системи цієї науки, яка тривала в середині 1950-х рр. і поклала початок інтенсивному розвитку криміналістичної тактики. Друга стадія власне наукового періоду розвитку криміналістичної тактики – функціонування криміналістичної тактики в межах зрілої науки (80-ті рр. XX ст. – наш час) [15, с. 97].

Протягом етапу становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики прослідковується наростання інтенсивності розвитку вітчизняної криміналістики, особливо стосовно формування її загальної теорії, яка, у свою чергу, сприяла подальшому розвитку вчення про планування розслідування та висунення криміналістичних версій: були уточнені елементи та зміст цього вчення, його понятійний апарат. Об'єктом вивчення стала природа слідчих дій. Комплексному аналізу піддавався досвід проведення слідчого огляду й експерименту, пред'явлення для впізнання, допиту, очної ставки, обшуку, затримання. У криміналістичній тактиці почали розроблятися нові перспективні напрями: вчення про слідчі ситуації, криміналістичні операції, тактичні комбінації. Широкої популярності набули праці у сфері таких категорій криміналістичної тактики, як тактичний прийом, тактична комбінація, слідча ситуація [14, с. 29–30].

Сучасний стан розвитку державності в Україні характеризується демократизацією суспільства, зміненням законодавства. Зміни відбуваються й у кримінально-процесуальному праві, при цьому характерним є прагнення суттєво перетворити кримінально-процесуальний закон, кардинально реконструювати процесуальну форму [16, с. 6]. Ю. Грошевий зазначав, що важливою тенденцією останнього часу є посилення змагальних засад у кримінальному судочинстві. Змагальність характеризує таку побудову судового процесу, коли функції обвинувачення та захисту відокремлені від функції правосуддя, сторони користуються рівними правами для обстоювання своїх інтересів, а суд, наділений дискреційними повноваженнями, сприяючи повному, всебічному та об'єктивному розгляду кримінальної справи, вирішує справу по суті [16, с. 337–338]. Такий стан речей не може не впливати на тенденції розвитку криміналістичної тактики.

Зміна форми кримінального процесу, перехід на засади змагальності пов'язані з виокремленням нових галузей криміналістичної тактики. У зв'язку із цим стали говорити про доцільність розроблення тактики суду (судді), тактики державного обвинувачення і тактики

професійного захисту. Так, С. Кисленко спробував дослідити тактику судового слідства та визначити її місце в системі криміналістики. На його думку, тактика судового слідства є логічно послідовною і завершальною частиною тактики криміналістичної. В іншому випадку процес розслідування залишається незавершеним, а завдання криміналістики (як науки) – невіршеними [18, с. 16].

О. Рубіс, досліджуючи криміналістичне забезпечення діяльності прокурора у сфері боротьби зі злочинністю, дійшов висновку, що без застосування криміналістичних знань прокурор не зможе ефективно здійснювати свої наглядові повноваження на жодному етапі боротьби зі злочинністю. Це пояснюється тим, що, крім внутрішнього переконання, знання процесуальних норм і правил, прокурор, збираючи, перевіряючи та оцінюючи докази, повинен сам уміти здійснювати доказування, реалізовувати наявні фактичні дані. Саме це вміння об'єктивно дозволяє прокурору надавати письмові вказівки у справі, визначати тактику поведінки в суді [19, с. 5–6]. Динамічність криміналістичної тактики позначається і на виникненні чи пропонуванні достатньо нових її структурних елементів: «тактики повторного слідства» (В. Бахін) [20], «тактики забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві» (В. Войников) [21], «тактики нейтралізації протидії розслідуванню» (Б. Щур) [22] тощо.

Як зазначає В. Шевчук, у реаліях сьогодення сучасні тенденції та процеси формування криміналістичних знань є залежними від науково-технічного прогресу людського співтовариства. Розвиток криміналістики, її тенденції зумовлені впливом світових інформаційних потоків, інтеграцією знань про можливості протидії злочинності за допомогою науково-технічних досягнень сучасного суспільства. Інформатизація соціального середовища призвела, фактично, до «технологізації» криміналістики, розроблення та впровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних та інших технологій. Враховуючи наведене, нині відбуваються докорінні зміни та запроваджуються інноваційні підходи і у криміналістичному забезпеченні органів правопорядку [23].

З огляду на викладене наковці пропонують розглядати криміналістичну тактику у двох аспектах: 1) як розділ науки криміналістики; 2) як спосіб практичної діяльності слідчого, прокурора та захисника, яка спрямована на вирішення відповідних криміналістичних завдань і виконання ними процесуальних функцій [24]. Зазначається, що криміналістична тактика має вивчати тактику діяльності всіх учасників кримінального провадження – судді, суду, слідчого, детектива, прокурора, працівників оперативних підрозділів та ін. У зв'язку з чим пропонується поділ криміналістичної тактики на такі підгалузі: слідча, судова, прокурорська тактика, тактика розшукової

діяльності, професійного захисту та злочинної діяльності. Пропонується розроблення тактики приватної детективної діяльності: «Новим напрямом криміналістичних досліджень має стати застосування засобів криміналістичної тактики у діяльності детективів НАБУ та інших структур. Із прийняттям Закону України “Про приватну детективну (розшукову) діяльність” постає необхідність у розробці теоретико-практичних питань застосування проблем криміналістичної тактики у діяльності приватних детективів» [25, с. 747–748].

Інноваційним напрямом досліджень проблем судової тактики науковці вбачають розроблення та реалізацію тактичних операцій у судовому провадженні. Тому у структурі судової тактики необхідно також розглядати тактичні основи організації та проведення тактико-криміналістичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій) як ефективних і дієвих засобів виконання тактичних завдань у судовому розгляді [26].

Висновки

Підсумовуючи викладене, слід наголосити на тому, що розвиток криміналістичної тактики пройшов довгий шлях – від перших спроб надати слідчим практичних рекомендацій щодо проведення окремих слідчих або розшукових дій до її формування у самостійний розділ юридичної науки. Проте і наразі розвиток криміналістичної тактики продовжується та полягає в розширенні сфери застосування її положень у діяльності інших учасників кримінального процесу, що згодом призведе до формування нових її галузей як розділу науки криміналістики.

Список бібліографічних посилань: 1. Криміналістика : підручник / В. М. Глібо, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2004. 464 с. 2. Мирошниченко Ю. М. З історії криміналістичної тактики (донаукового період). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 42, т. 1. С. 141–144. 3. Эксархопуло А. А., Марченко И. А., Зайнуллин Р. И. Криминалистика: история и перспективы развития : монография. М., 2019. 167 с. 4. Ширалиева С. Д. Генезис криминалистической тактики. *Юридические науки и образование*. 2015. № 3. С. 169–182. 5. История и теория криминалистки : учеб. пособие / под ред. Д. И. Сулейманова. Баку : Военное изд-во, 1999. 680 с. 6. Криминалистика : учебник / под ред. Д. И. Сулейманова. Баку : Ишъг, 2000. 680 с. 7. Криминалистика. Книга I: техника и тактика расследования преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. М., 1935. 272 с. 8. Вейнгарт А. Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений. Овруч, 1910. 463 с. 9. Белкин Р. С. Курс криминалистки : учебн. пособие : в 3 т. М., 2001. Т. 1. 837 с. 10. Князьков А. С. Криминалистика : курс лекций / под ред. Н. Т. Ведерникова. Томск, 2008. 1128 с. 11. Чисніков В. М. Сискна поліція в Україні за часі

Російської імперії (1880–1917 pp.): історико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 535 с. **12.** Кустов А. М. Этапы развития предмета и объектов криминалистики. *Известия Тульского государственного университета. Серия: Экономические и юридические науки*. 2016. № 3–2. С. 71–77. **13.** Юсупов В. Ю. Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 564 с. **14.** Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. М., 2006. 784 с. **15.** Мирошниченко Ю. М. Розвиток криміналістичної тактики на стадії зрілої науки. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2020. Вип. 3 (47) С. 96–100. **16.** Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика і кримінально-процесуальне право: діалектичні залежності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 5–9. **17.** Грошевий Ю. М. Роль суду в змагальному кримінальному процесі. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 337–345. **18.** Кисленко С. А. Тактика судебного следствия и ее место в системе криминалистики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2002. 29 с. **19.** Рубис А. С. Криминалистическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монография. Минск : Изд-во БГУ, 2005. 271 с. **20.** Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) : монография. Киев, 2002. 268 с. **21.** Войников В. В. Тактика обеспечения безопасности в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Калининград, 2002. 23 с. **22.** Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, учинених організованими групами : монографія. Харків : Гриф, 2005. 176 с. **23.** Шепітько В. Ю. Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагальності кримінального провадження // *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.)* / редкол.: В. С. Батиргареева, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. Харків : Право, 2019. С. 144–147. **24.** Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали Міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.)* / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдеева. Харків : Право. С. 142–147. **25.** Погорельский М. А., Сергеева Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 1 (5). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf> (дата звернення: 11.12.2021). **26.** Шевчук В. М. Тенденції та перспективи розвитку криміналістичної тактики в сучасних умовах змагального процесу. *InterConf*. 2021. № 38. С. 744–754. **27.** Шевчук В. М. Актуальні проблеми побудови

та застосування тактичних операцій у судовому провадженні. *Митна справа*. 2014. № (1), ч. 2, кн. 1. С. 106–112.

Надійшла до редколегії 12.12.2021

Shaituro O. P. Forensic tactics: a review of the formation history and current trends

A review of domestic and foreign scholars' research on the formation and development history of forensic tactics has been made: from ancient times to the latest trends of the XXI century. The existing in the scientific literature approaches to the periodization of the development of forensic tactics are given, the most important works of researchers are noted, the publication of which is associated with new stages of forensic tactics development.

It is noted that forensic tactics in the modern interpretation is considered as part of criminology, as a system of scientific provisions and recommendations for the organization and planning of pre-trial and judicial investigation, which are developed on the basis of determining the optimal course of action examination of evidence and establishment of circumstances that contributed to the commission of the crime. However, such views of scientists on the essence of forensic tactics have not always existed. As an integral part of criminology, tactics have passed the historical path of its formation and development, which is divided into two periods in the literature. The first (so-called "pre-scientific") begins with the emergence of the first forensic knowledge and lasts until the end of the nineteenth century. Within this period there are two successive stages: 1) the emergence of elements of tactical and forensic knowledge (up to the 30s of the XIX century.); 2) formation of preconditions for the transformation of knowledge into the forensic industry (30s of the XIX century - the end of the XIX century).

The development of criminology from the end of the XIX - beginning of the XX century went in two main directions: 1) the study of technical support for the investigation of crimes; 2) development of criminology as a system of knowledge, covering forensic techniques, tactics and methods.

In the period from 1918 to 1936, criminal tactics outlined the peculiarities of professional criminals, secret ways of communicating, ways of committing crimes, information about the behavior of criminals before and after the crime, methods of detecting crimes, finding and detaining criminals, and recommendations for some investigative actions (inspection of the scene and establishment of traces, search, interrogation of defendants and witnesses, comparison of handwriting and more). Although until 1929 the tactics included some elements of forensic methodology, including recommendations for the investigation of theft, fraud, murder.

At the present stage of development of forensic tactics, scientists are emphasizing the expansion of its branches. It is noted that it is expedient to study the tactics of all participants in criminal proceedings such as judges, courts, investigators, detectives, prosecutors, employees of operational units, etc. Therefore, it is proposed to divide forensic tactics into the following sub-branches: investigative, judicial, prosecutorial tactics, tactics of investigative activities, professional protection and criminal activities. It is proposed to develop tactics of private detective activity.

Key words: forensic tactics, history of formation and development, periodization, stages of development.

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ; ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

УДК 342.52

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.25>

Анатолій Іванович Марущак,

*доктор юридичних наук, професор,
Національна академія Служби безпеки України;*

 <https://orcid.org/0000-0003-0069-3727>,

e-mail: amarushchak@ukr.net

**ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ
ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА У КОНТЕКСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ**

Проаналізовано передумови для формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті національної безпеки. Сформульовано висновок про необхідність формування таких механізмів на основі конституційних принципів свободи думки і слова із законодавчим закріпленням виключного переліку їх можливого обмеження в соціальних медіа задля забезпечення національної безпеки. Відзначено, що відмінність між правовими та внутрішньокорпоративними нормами регулювання діяльності компаній соціальних медіа безпосередньо впливає на ефективність захисту національних інтересів як США, так і України. Зроблено висновок про те, що, порівняно з урядом США, український уряд має більш широкі конституційні передумови для захисту інтересів національної безпеки, зокрема у зв'язку з агресією Російської Федерації. Зазначено, що нормативно-правові акти щодо протидії дезінформації в соціальних мережах мають урахувувати міжнародні вимоги з дотримання прав людини, національні інтереси, а також бізнес-процеси компаній соціальних медіа.

Ключові слова: дезінформація, правовий механізм, соціальні медіа, національна безпека, свобода слова.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Останніми роками високими темпами розвиваються нові технології та засоби масової комунікації, забезпечуючи переваги для користувачів і суспільства, а також стимулюючи економічне зростання та політичний розвиток країн. Водночас такий прогрес створює можливості для маніпулювання інформацією. Деякі державні й недержавні суб'єкти систематично поширюють дезінформацію, зокрема через соціальні медіа, прагнучи дестабілізувати суспільство, втрутитися у процеси демократичного управління суверенними державами та радикалізувати населення. Безумовно, подібна діяльність підриває національну безпеку держав і міжнародну стабільність.

Правові й організаційні механізми протидії кіберзагрозам, які (механізми) розбудовуються в Україні та інших державах світу, лише частково можуть бути застосовані в контексті заходів із протидії дезінформації. Наприклад, стосовно державно-приватного партнерства з кібербезпеки та кіберзахисту.

Однак між кібератаками та дезінформаційними кампаніями (або операціями) як частинами гібридної війни існують міцні зв'язки. Кампанії з дезінформації у поєднанні з кібератаками на критичну інфраструктуру можуть і завдають фізичної шкоди, поширюють недовіру до органів державного управління та послаблюють демократичні інституції. У контексті інформаційного протиборства нова Стратегія кібербезпеки України підтверджує поєднання «деструктивних дій у кіберпросторі та інформаційно-психологічних операцій, використання кібератак як інструмента спеціальних інформаційних операцій, маніпулювання суспільною думкою, впливу на виборчі процеси»¹.

Онлайн-кампанії з дезінформації були і залишаються найбільш задіяним інструментом Росії в анексії Криму та у воєнній кампанії на Сході України. Подібне російське втручання було відзначено на виборах у США у 2016 р., тому що між діями наговпу в Капітолії у січні 2021 р. і тактикою Росії у 2014 р. під час захоплення будівлі парламенту в Криму та урядових приміщень на Сході України була помітна схожість.

Нещодавно кампанії дезінформації, що проводились із використанням соціальних медіа, безпосередньо вплинули на політичні процеси, враховуючи вибори, в різних державах, завдаючи шкоди системам охорони здоров'я у всьому світі тощо. Окремі соціальні медіа сьогодні стали майданчиком для суспільних дебатів у більшості демократичних країн світу, але також створили середовище, де кампанії дезінформації загрожують таким дебатам.

Створення в Україні Центру протидії дезінформації² і розбудова його спроможностей в умовах існуючих загроз інформаційній безпеці держави вимагає поглибленого аналізу відповідних теоретико-правових основ з урахуванням фундаментальних принципів свободи думки і слова.

---

¹ Про Стратегію кібербезпеки України : рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 14.05.2021 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 07.12.2021).

² Положення про Центр протидії дезінформації : затв. Указом Президента України від 07.05.2021 № 187/2021 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021> (дата звернення: 07.12.2021).

Стан дослідження проблеми

Результати аналізу наукових публікацій свідчать про те, що питання інформаційної безпеки були предметом досліджень багатьох українських учених, зокрема О. Д. Довганя, В. В. Остроухова, В. М. Панченко, В. В. Петрова, В. Г. Пилипчука, В. І. Польового, О. Б. Розвадовського, Є. Д. Скулиша, Т. Ю. Ткачука, О. М. Юрченка та інших.

Дезінформація була викликом задовго до появи соціальних медіа. У 1934 р. А. Преус вказував на «інтенсивні кампанії ворожої та підривної пропаганди проти територіальної цілісності та політичного порядку іноземних держав» [1].

Останнім часом питання протидії дезінформації в соціальних медіа все частіше стають предметом досліджень зарубіжних науковців, особливо тому, що соціальні медіа чи інші посередники «на перехресті комерції, суспільства і навіть політики ... все більше привертають увагу національних урядів, які прагнуть регулювати те, що відбувається в їх межах» [2]. Передумови для онлайн дезінформації та основні механізми її поширення досліджували А. Марвік та Р. Льюїс [3], К. Лангвардт [4], Б. Бреннен [5], Н. Янкович [6] та інші.

Однак у цілому питання формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа було предметом наукових досліджень лише фрагментарно.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розкриття передумов для формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа в контексті національної безпеки на прикладі України та США. *Завданнями* дослідження стали аналіз правового регулювання США в контексті протидії дезінформації в соціальних медіа, аналіз законодавства України у цій сфері, а також формулювання пропозицій щодо розбудови правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті національної безпеки.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні відмінностей між правовими та внутрішньокорпоративними нормами регулювання діяльності компаній соціальних медіа, що безпосередньо впливають на ефективність захисту національних інтересів України. Формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті національної безпеки має здійснюватися на основі конституційних принципів свободи думки і слова із законодавчим закріпленням виключного переліку їх можливого обмеження в соціальних медіа задля забезпечення національної безпеки. Майбутні нормативно-правові акти щодо протидії дезінформації в соціальних мережах мають ураховувати міжнародні вимоги з дотримання прав людини, національні інтереси, а також бізнес-процеси компаній соціальних медіа.

Виклад основного матеріалу

Протидія дезінформації та нейтралізація її негативних наслідків для національної безпеки держав безпосередньо залежить від гарантій свободи слова, а також захисту конфіденційності. Держави на-самперед мають забезпечити, щоб засоби масової інформації були вільні від злісного втручання, і при цьому громадянське суспільство брало участь у публічному обговоренні без дезінформації, запровадивши механізми, що відрізняють правду від вигадки. Розширення можливостей неупередженої участі громадян у громадських справах, враховуючи вибори, референдуми тощо, зробить демократії США та України більш стійкими.

Однак протидія дезінформації ускладнюється тим, що у демократичних суспільствах законодавство значно відстає від інновацій, які впроваджують нові технології, через необхідність прийняття консенсусних рішень та, нерідко, відсутність належної технічної експертизи у законотворців.

Зі зростанням впливу нових технологій на свободу вираження поглядів Д. Балкін ще у 2009 р. відзначав, що «найважливішими рішеннями, що впливають на ... свободу слова, будуть ... рішення щодо технологічного дизайну, законодавчих та адміністративних правил, формування нових бізнес-моделей та колективну діяльність кінцевих споживачів» [7].

Сучасний «трикутник» щодо свободи слова (національні держави, компанії соціальних медіа та користувачі) був проаналізований Р. Гамільтон у контексті відповідальності за створення та застосування правил у межах «глобальної публічної площі» [8], якою дослідниця називає сучасні соціальні медіа. Її праця встановлює правомірні винятки із принципу свободи слова з огляду на питання забезпечення національної безпеки, а також розкриває існуючу практику модерації контенту соціальними медіа, зокрема щодо боротьби з дезінформацією у контексті захисту свободи слова. Р. Гамільтон пропонує власні підходи для посилення боротьби з дезінформацією, зберігаючи при цьому свободу вираження поглядів та вільну ринкову конкуренцію в епоху цифрових технологій [8].

Визначення та закріплення в законодавстві правомірних способів подолання дезінформації в мережах соціальних медіа у контексті захисту національних інтересів є частиною триваючих дебатів у США, Україні та в інших державах щодо способів і повноважень державних органів у регулюванні відносин, що виникають при використанні соціальних мереж. Зважаючи на нещодавнє модерування компаніями соціальних медіа (далі – КСМ) висловлювань політиків в інтернеті, розрив у правових та внутрішньокорпоративних нормах регулювання діяльності КСМ безпосередньо впливає на ефективність

захисту національних інтересів як США, так і України. Складність проблеми також посилюється еволюцією можливостей дезінформації, викликаною технологіями «глибоких підробок» (deep fakes), створених із застосуванням штучного інтелекту.

Формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті національної безпеки має здійснюватися на основі фундаментальної конституційного принципу свободи слова із законодавчим закріпленням виключного переліку винятків задля забезпечення національної безпеки з урахуванням Загальної декларації прав людини¹, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права² та інших міжнародно-правових документів. Соціальні медіа не є традиційними, тому їх регулювання знаходиться на початковій стадії та змінюється залежно від національних підходів різних держав.

Демократичні держави конституційно гарантують громадянам доступ до інформації та свободи слова, завдяки яким забезпечується безкоштовна та справедлива участь громадян у політичних та інших суспільних процесах.

І американська, і українська конституції визнають ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Право людини на вільне вираження свого погляду, зокрема свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір, може бути «пов'язане з певними обмеженнями, які ... мають встановлюватися законом і бути необхідними: а) для поважання прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення»³. Майже ідентичне формулювання закріплено в Конституції України: «Здійснення ... прав (на свободу думки та слова – *авт.*) може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки ...»⁴. Більше того, Конституція України визначає, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України,

---

¹ Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 07.12.2021).

² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 07.12.2021).

³ Там само.

⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 07.12.2021).

забезпечення її ... інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу»¹.

Конституція США та судова практика не є достатньо послідовними у застосуванні і тлумаченні обмежень свободи слова. Перша поправка Конституції США (щодо свободи слова та преси) поширюється лише на закони, ухвалені Конгресом, та на місцеві, державні чи федеральні державні органи², але не на дії приватних КСМ. Практика Верховного суду США щодо свободи слова у сфері національної безпеки має прецедент з розгляду спроби уряду заборонити друк публікації секретних документів, що стосуються війни у В'єтнамі³, і хоча Суд відхилив зазначену спробу, однак більшість суддів погодилися, що за певних обставин попереднє обмеження публікації може бути конституційним⁴.

Важливість свободи слова для законодавства, політики та культури США може бути підтверджена формулюванням у спільному огляді декількох урядових органів США щодо оцінки загрози домашнього насильницького екстремізму, в якому (огляді) «не оцінюються дії осіб, зайнятих виключно діяльністю, захищеною Першою поправкою (Конституції США – *авт.*) чи іншими правами відповідно до Конституції США»⁵. Цей приклад вказує, наскільки життєво важливим, але іноді занадто чутливим для охорони правопорядку та інтересів національної безпеки є правове регулювання свободи думки та слова у США, у тому числі щодо висловлювань у мережі Інтернет.

Таким чином, порівняно з урядом США, український уряд має більш широкі конституційні передумови для захисту інтересів національної безпеки, зокрема з тимчасовим обмеженням фундаментальної свободи слова. А враховуючи агресію Російської Федерації з використанням деструктивних дій у кіберпросторі та інформаційно-психологічних операцій, зокрема в соціальних медіа, урегулювання заходів протидії дезінформації є життєвою необхідністю.

Безумовно, кампанії дезінформації підривають демократичні процеси, однак як в Україні, так і в США має бути започаткована суспільна дискусія щодо передумов обмеження свободи думки та

---

¹ Там само.

² *Herbert v. Lando*, 441 U.S. 153, 168 n. 16 (1979).

³ *New York Times Co. v. United States*, 403 U.S. 713 (1971).

⁴ *Amdt1.2.2.3 Procedural Matters and Freedom of Speech: Prior Restraints // Constitution annotated* : сайт. URL: https://constitution.congress.gov/browse/essay/amdt1-2-2-3/ALDE_00000396/#essay-14 (дата звернення: 07.12.2021).

⁵ (U) *Domestic Violent Extremism Poses Heightened Threat in 2021*. March 1, 2021 // *INTEL.gov* : сайт. URL: <https://www.intel.gov/assets/documents/702%20Documents/declassified/UnclassSummaryofDVEAssessment-17MAR21.pdf> (дата звернення: 07.12.2021).

слова в інтересах національної безпеки і, відповідно, формування прозорого правового механізму правозастосування в кожному конкретному випадку. Сьогодні такі механізми однозначно будуть різними для України і США з огляду на відмінні підходи до обмеження свободи слова в інтересах національної безпеки у правових системах двох держав.

На прийняття остаточної рішення у США стосовно заходів проти дії дезінформації (зокрема і на рівні окремих штатів) у соціальних мережах мають вплив міжнародні аспекти. Так, наприклад, у США відбувається дискусія стосовно судового рішення Суду ЄС (European Court of Justice) Шремс II (Schrems II), яким визнано недійсним Щит конфіденційності приватних даних між ЄС та США (Privacy Shield Decision). Крім того, транснаціональні соціальні мережі розглядають можливість упровадження шифрування даних, що унеможливить не тільки заходи з протидії дезінформації, а й протидію злочинності проти неповнолітніх, терористичні прояви тощо. Насамкінець, правовий підхід США та інших демократій до КСМ наразі базується переважно на саморегулюванні їх діяльності у межах розроблених політик обробки даних і користування сервісами.

Іншим складним юридичним питанням є відповідальність КСМ у контексті свободи слова та законодавства, що застосовується до поширення дезінформації.

Складність застосування імперативних норм до КСМ, які переважно мають головні офіси в США, впливає насамперед із незобов'язуючих норм Першої поправки Конституції США для приватних суб'єктів. Незважаючи на те, що політика Facebook та Google, наприклад, передбачає дотримання принципів свободи слова, основною метою цих компаній все ж залишається отримання прибутку. Отже, чим більшу увагу користувачів привертають платформи соціальних мереж, тим більший прибуток від реклами можна отримати. Повідомлення про дезінформацію часто, як правило, поширюються більше, ніж перевірена фактами інформація, що потенційно може бути стимулом для КСМ отримувати вигоду від розповсюдження фейків, які законодавством не визначені як незаконна інформація. Як слушно зазначає М. Амморі, держави повинні встановити «значення технологічних компаній у контексті питань свободи слова» [9]. Тому майбутні нормативно-правові акти щодо протидії дезінформації в соціальних мережах мають урахувати міжнародні вимоги з дотримання прав людини, національні інтереси, а також бізнес-процеси КСМ. Не заглиблюючись у стимули КСМ, можна дійти висновку, що держави все ще мають унікальні повноваження щодо забезпечення основних прав людини і громадянина та регулювання законних випадків їх обмеження на основі інтересів національної безпеки.

Крім того, проблема юрисдикції даних, яка активно дискутується стосовно кібервідносин, є важливою і для формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа. На початку 2000 р. у Google стверджували, що основою для визначення юрисдикції було розташування сервера, на якому знаходяться дані [10]. Однак Д. Даскал дійшла висновку, що «настав час переключити увагу з розташування даних на місце розташування та національність об'єкта атаки для визначення юрисдикції правоохоронних органів щодо даних» [11]. Аналогічно акцент доцільно робити на «змістовній спрямованості» дезінформаційних повідомлень задля визначення юрисдикції органів державної влади України чи США.

Насамкінець, звернемо увагу на можливості співпраці між США та Україною у сфері протидії дезінформації. Як зазначається у Тимчасовому стратегічному керівництві США з питань національної безпеки, США «будуть співпрацювати разом із союзниками та партнерами для боротьби з новими загрозами, спрямованими на демократію, починаючи від транскордонної агресії, кібератак, дезінформації та цифрового авторитаризму до інфраструктури та енергетичного примусу»¹. Двосторонній кібердіалог між США та Україною, започаткований у 2017 р., забезпечує основу для подальших спільних зусиль щодо протидії дезінформації. Як визначено в Законі про співробітництво в галузі кібербезпеки України від 2017 р., політика США полягає в тому, щоб «покрапити здатність України реагувати на підтримувані Росією дезінформаційні та пропагандистські зусилля у кіберпросторі, у тому числі через соціальні медіа та інші засоби масової інформації»².

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що здійснений аналіз дав підстави для певних висновків стосовно формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті розбудови спроможностей Центру протидії дезінформації.

Протидія дезінформаційним кампаніям із міркувань національної безпеки вимагає поєднання зусиль зазначеного Центру як із суб'єктами національної системи кібербезпеки, так і з органами регулювання діяльності ЗМІ, підрозділів стратегічних комунікацій органів державної влади України у тісній співпраці з приватним сектором, насамперед КСМ, і громадянським суспільством.

---

¹ Interim National Security Strategic Guidance. March 2021 // The White House : сайт. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf> (дата звернення: 07.12.2021).

² Ukraine Cybersecurity Cooperation Act of 2017, 115 H.R. 1997, 2018 H.R. 1997, 115 H.R. 1997. April 6, 2017.

Формування правових механізмів протидії дезінформації в соціальних медіа у контексті національної безпеки має здійснюватися на основі конституційних принципів свободи думки і слова із законодавчим закріпленням виключного переліку їх можливого обмеження у соціальних медіа задля забезпечення національної безпеки. Відповідні правові механізми будуть різними для України і США у зв'язку з різними підходами до обмеження свободи слова в інтересах національної безпеки.

Відмінність між правовими та внутрішньокорпоративними нормами регулювання діяльності КСМ безпосередньо впливає на ефективність захисту національних інтересів як США, так і України. Незобов'язуючі норми Першої поправки Конституції США для приватних суб'єктів зумовляють орієнтацію КСМ на отримання прибутку, хоча політика Facebook та Google, наприклад, передбачає дотримання принципів свободи слова.

Порівняно з урядом США, український уряд має більш широкі конституційні передумови для захисту інтересів національної безпеки, зокрема з тимчасовим обмеженням свободи думки і слова. Агресія Російської Федерації актуалізує необхідність посилення заходів протидії дезінформації в Україні.

Таким чином, майбутні нормативно-правові акти щодо протидії дезінформації у соціальних мережах мають урахувувати міжнародні вимоги з дотримання прав людини, національні інтереси, а також бізнес-процеси КСМ. Саме держави, а не КСМ мають суверенні повноваження щодо забезпечення основних прав людини і громадянина та регулювання законних випадків їх обмеження на основі інтересів національної безпеки.

Перспективами подальших наукових пошуків визначаємо питання корпоративного регулювання і практики діяльності КСМ задля протидії дезінформації.

Список бібліографічних посилань: 1. Preuss L. International Responsibility for Hostile Propaganda against Foreign States. *American Journal of International Law*. 1934. Vol. 28, No. 4. Pp. 649–668. 2. Chander A. Internet Intermediaries as Platforms for Expression and Innovation. *Global Commission on Internet Governance*. 2016. No. 42. URL: <https://www.cigionline.org/static/documents/documents/GCIG%20no.42.pdf> (дата звернення: 07.12.2021). 3. Marwick A., Lewis R. Media Manipulation and Disinformation Online // *Data & Society* : сайт. URL: <https://datasociety.net/output/media-manipulation-and-disinfo-online/> (дата звернення: 07.12.2021). 4. Langvardt K. Regulating Online Content Moderation. *Georgetown Law Journal*. 2018. Vol. 106, Iss. 5. Pp. 1353–1388. URL: <https://www.law.georgetown.edu/georgetown-law-journal/wp-content/uploads/sites/26/2018/07/Regulating-Online-Content-Moderation.pdf> (дата звернення: 07.12.2021).

5. Brennan B. Making Sense of Lies, Deceptive Propaganda, and Fake News. *Journal of Media Ethics*. 2017. Vol. 32, No. 3. URL: https://epublications.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1491&context=comm_fac (дата звернення: 07.12.2021). 6. Jankowicz N. The Only Way to Defend Against Russia's Information War // *The New York Times* : сайт. 25.09.2017. URL: <https://www.nytimes.com/2017/09/25/opinion/the-only-way-to-defend-against-russias-information-war.html> (дата звернення: 07.12.2021). 7. Balkin J. M. The Future of Free Expression in a Digital Age. *Pepperdine Law Review*. 2009. Vol. 36, Iss. 2. URL: <https://digitalcommons.pepperdine.edu/plr/vol36/iss2/9> (дата звернення: 07.12.2021). 8. Hamilton R. J. Governing the Global Public Square. *Harvard International Law Journal*. 2020. No. 17. URL: <https://ssrn.com/abstract=3426544> (дата звернення: 07.12.2021). 9. Ammori M. The “New” New York Times: Free Speech Lawyering in the Age of Google and Twitter. *Harvard Law Review*. 2014. No. 2259. URL: <https://harvardlawreview.org/2014/06/the-new-new-york-times-free-speech-lawyering-in-the-age-of-google-and-twitter/> (дата звернення: 07.12.2021). 10. Morphy E. Google, Brazil Lock Horns Over Social Networking Data // *TechNewsWorld* : сайт. 24.08.2006. URL: <http://www.technewsworld.com/story/privacy/52624.html> (дата звернення: 07.12.2021). 11. Daskal J. Whose Law Governs in a Borderless World? // *National Constitution Center* : сайт. URL: <https://constitutioncenter.org/digital-privacy/whose-law-governs-in-a-borderless-world> (дата звернення: 07.12.2021).

Надіїшла до редакції 10.12.2021

Marushchak A. I. Prerequisites for the legal mechanisms development to combat disinformation in social media in the context of national security: problem statement

The article deals with the preconditions for the legal mechanisms development to combat disinformation in social media in the context of national security. The conclusion is formulated on the necessity of the development of such mechanisms on the basis of constitutional freedom of speech principle, with legislative definition of the exclusive possible restriction list in social media for the sake of national security.

It is noted that the difference between legal and corporate internal norms of regulation of social media companies directly affects the effectiveness of national interests' protection both in the United States and Ukraine. Because the non-binding provisions of the First Amendment of the US Constitution for private entities determine the orientation of social media companies to make a profit, although the policy of Facebook and Google adheres to the principles of freedom of speech.

In the context of capacity building of the Centre for Countering Disinformation, counteracting disinformation campaigns for national security reasons requires a combination of efforts of the Centre with the national cybersecurity system, and with regulatory bodies of the media, strategic communications units of Ukraine Government in close cooperation with the private sector, primarily social media companies, and civil society.

It is concluded that compared to the US government, Ukrainian government has broader constitutional preconditions for the national security interests' protection, particularly in connection with Russian Federation aggression. It is noted that regulations on combating disinformation in social networks should take into account international human rights requirements, national interests, as well as business processes of social media companies.

Keywords: disinformation, legal mechanism, social media, national security, freedom of speech.

НАШІ АВТОРИ

- Васильєв С. В.** ➤ Комунальний заклад «Харківська Гуманітарно-Педагогічна Академія» Харківської обласної ради, кафедра історії та суспільно-економічних дисциплін, канд. юрид. наук, доц.
- Глобенко Г. І.** ➤ Харківський національний університет внутрішніх справ (далі – ХНУВС), кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства (професор), канд. юрид. наук, доц.
- Голубов А. Є.** ➤ Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кафедра права (доцент), канд. юрид. наук, старший наук. співроб.
- Греченко В. А.** ➤ ХНУВС, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін (професор), д-р іст. наук, проф., заслужений працівник освіти України
- Жидовцева О. А.** ➤ ХНУВС, кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики (доцент), канд. юрид. наук
- Іщенко І. В.** ➤ Головне управління Національної поліції в Вінницькій області (начальник), канд. юрид. наук
- Копайгора І. Д.** ➤ Державний університет економіки і технологій, канд. юрид. наук, проф.
- Копайгора І. І.** ➤ Державна уповноважена антимонопольного комітету України, канд. юрид. наук
- Корнієць П. Ю.** ➤ ХНУВС (аспірант)
- Маляр С. А.** ➤ Інститут екології, економіки і права (м. Київ), (адвокат)
- Марущак А. І.** ➤ Національна академія Служби безпеки України, д-р юрид. наук, проф.
- Наджафлі Е.** ➤ ХНУВС, кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін (доцент), канд. юрид. наук
- Нечитайло Б. В.** ➤ Одеський державний університет внутрішніх справ (аспірант)
- Петров С. Г.** ➤ Науково-дослідний центр Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», д-р юрид. наук

- Проценко А. М.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (аспірант)
- Ракитянська К. К.** ➤ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (здобувач)
- Силенок К. П.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», лабораторія теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності (науковий співробітник)
- Сітченко Г. М.** ➤ ХНУВС (аспірант)
- Сухарева А. О.** ➤ Одеський державний університет внутрішніх справ, кафедра адміністративної діяльності поліції (доцент), канд. юрид. наук
- Теремецький В. І.** ➤ Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль), кафедра цивільного права і процесу (професор), д-р юрид. наук, проф.
- Фільчаков О. В.** ➤ Харківська обласна прокуратура (керівник), канд. юрид. наук
- Фоміна Т. Г.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства (доцент), д-р юрид. наук, доц.
- Хижняк Є. С.** ➤ Національний університет «Одеська юридична академія», канд. юрид. наук
- Чалий Ю. І.** ➤ ХНУВС, кафедра цивільного права та процесу, канд. юрид. наук, доц.
- Чиж С. А.** ➤ ХНУВС (докторант), канд. юрид. наук
- Чишко К. О.** ➤ ХНУВС, кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування, канд. юрид. наук, доц.
- Чорноус О. В.** ➤ ХНУВС, кафедра трудового та господарського права (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Шайгуро О. П.** ➤ Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, кафедра кримінально-правових дисциплін, д-р юрид. наук, доц.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Крім збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», Університет є засновником і видавцем ще трьох періодичних наукових видань – збірника наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**», наукового журналу «**Право і безпека**» та електронного видання «**Форум права**».

Вісник Кримінологічної асоціації України

Збірник наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**» видається з 2012 року. За період існування було видано 20 номерів збірника, в яких опубліковано близько 550 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів з питань, що стосуються діяльності Кримінологічної асоціації України. У 2016 році збірник став переможцем конкурсу на краще видання в системі МВС України.

Програмні цілі: розвиток теоретичної складової наук кримінально-правового циклу, здійснення наукового передбачення тенденцій розвитку науки і практики боротьби зі злочинністю, наукове забезпечення діяльності Національної поліції, сприяння реалізації правоохоронними органами державної політики у сфері протидії злочинності, співробітництво з міжнародними кримінологічними організаціями, аналіз та поширення кращих зразків та досвіду їх роботи.

Категорії читачів: науковці, юристи, курсанти, слухачі та студенти навчальних закладів МВС України, юридичних закладів вищої освіти, працівники правоохоронних органів.

Із 2018 року **періодичність** випуску видання становить 2 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <https://visnikkau.webnode.com.ua>.

Право і безпека

Науковий журнал «Право і безпека» видається з 2002 року. За період існування було видано 72 номери журналу, в яких опубліковано близько 3300 наукових статей та значну кількість інформаційних матеріалів наукового спрямування з питань, що стосуються тематики видання. Журнал неодноразово ставав призером конкурсів на краще видання в системі МВС України.

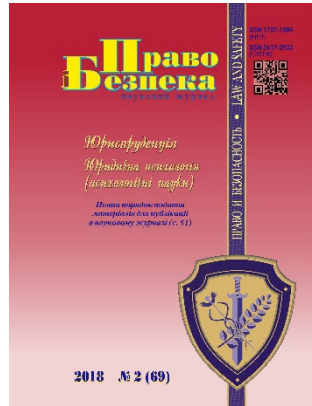
Програмні цілі: поширення результатів наукових досліджень теоретичних і практичних проблем права і безпеки, наукове забезпечення законотворчого процесу та практичної діяльності правоохоронних органів України, сприяння реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян та протидії злочинності тощо.

Категорії читачів: усе населення.

Періодичність випуску видання: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://pb.univd.edu.ua>.

Форум права

Електронне видання «Форум права» видається з 2005 року. За період існування було видано 55 номерів збірника, в яких опубліковано близько 4100 наукових статей.

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях у галузі права.

Категорії читачів: науковці-юристи, працівники правоохоронних органів.

Нинішня **періодичність** випуску видання становить 5 разів на рік.

Мови видання: українська, російська, англійська.

Сайт видання: <http://forumprava.pp.ua>.

Редагування *С. С. Тарасової, В. В. Ільєнкової, Т. Д. Мельник*
Внесення правок *С. С. Тарасової, А. О. Зозулі*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 23375-13215 ПР від 27.12.2018.

Підп. до друку 22.12.2021. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 18,2. Тираж 50 прим. Зам. № 2021-

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.